

JURGIS LEBEDYS

Mikalojus Daukša

MONOGRAFIJA

Valstybinė Grožinės Literatūros Leidykla
*Vilnius * 1963*

PRATARMĖ

Mikalojus Daukša (miręs 1613) — stambi figūra pradiename lietuvių raštijos formavimosi etape. Jis buvo švietėjas, pažangių humanistinių idėjų reiškėjas, didžiausias kovotojas dėl gimtosios kalbos teisių XVI amžiuje, o taip pat vienas pirmųjų literatūrinės kalbos kūrėjų, palikęs reikšmingiausią (greta J. Bretkūno) senosios lietuvių kalbos paminklą ir padėjęs pagrindus raštijai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Tačiau, akcentuojant M. Daukšos nuopelnus, drauge reikia pažymėti, kad ne viskas jo veikloje ir literatūriniame palikime pažangu, ne visais atžvilgiais jis yra suvaidinęs teigiamą vaidmenį. Pažangius M. Daukšos veiklos momentus dažnai riboja jo socialinė padėtis, aukštos dvasininko pareigos, kova su reformacija, pastangos įtvirtinti katalikybę. Vis dėlto, turėdami prieš akis nepalankias istorines sąlygas XVI amžiuje, bendrąsias socialinio, valstybinio ir kultūrinio gyvenimo raidos tendencijas ir palyginę jį su kitais to amžiaus veikėjais Lietuvoje, įvertinę visa tai, ką M. Daukša davė naujo, pozityvaus, atrodo, nesuklysimė tvirtindami, kad, apskritai imant, jo veikloje nusrėdė progresyvūs momentai. M. Daukša turėjo teigiamo, skatinančio poveikio ir kitiems rašytojams ne tik XVI—XVII amžiuje, bet ir XIX, buvo atrama sunkiame lietuvių literatūros formavimosi kelyje.

Jau bus apie 80 metų, kai mokslininkai, ypač kalbininkai, atkreipė dėmesį į M. Daukšos literatūrinį palikimą ir pradėjo plačiau ar siauriau jį tyrinėti, naudoti savo darbuose, rūpintis jo prieinamumu, perspausdinimu. Ypač nusipelnė Rusijos Mokslų akademija, jau XIX amžiuje pradėjusi iš naujo leisti M. Daukšos raštus. Buvo ieškoma

ir biografinių žinių, bet nelabai sėkmingai. Tik akademiko profesoriaus K. Jablonskio archyviniai ieškojimai davė daug nauja. Jis išaiškino ne tik M. Daukšos kilmę, genealogiją, bet ir surado itin svarbios medžiagos, padedančios nušviesti kai kuriuos jo biografijos klausimus ir asmens bruožus. Tačiau M. Daukšos biografija lig šiol tebėra neparašyta. Jo tyrinėjime vyrauja beveik išimtinai kalbinis požiūris, o juo vienu pasitenkinti jokių būdu negalima. Pasigendame M. Daukšos veiklos ir literatūrinio palikimo nušvietimo literatūriniu atžvilgiu. Lig šiol čia tepadaryta pradžia tarybinėje „Lietuvių literatūros istorijoje“, redaguotoje akad. prof. K. Korsako, kur duotas įvairiapusiškesnis, išsamesnis M. Daukšos apibūdinimas ir įvertinimas, bet, suprantama, tik bendrais bruožais.

Minint rašytojo 350-ąsias mirties metines (1963), pravartu ne tik apžvelgti ir apibendrinti ligšiolinio tyrinėjimo rezultatus, bet ir užpildyti kai kurias spragas, pabandyti apimti ir, kiek tai šiuo metu įmanoma, plačiau nušviesti pagrindinius M. Daukšos biografijos, jo asmenybės, literatūrinės veiklos bruožus, apibūdinti jo palikimą, įnašą į literatūrinę kalbą, vertimo meną, literatūrinio stiliaus užuomazgas, poveikį ir reikšmę literatūriniame-kultūriniame gyvenime. Darbo profilis — daugiau literatūrinis. Jame panaudojami kalbininkų tyrinėjimai, bet į specialesnius lingvistinius klausimus nesileidžiama. Kadangi M. Daukša yra raštijos Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje pradininkas, atrodė tikslinga plačiau paliesti tos raštijos pasirodymo sąlygas, galimybes ir pobūdį. Turint prieš akis šykščias biografines žinias, daugiau, negu įprasta, dėmesio skiriama visuomeninei rašytojo aplinkai, nes ji padeda nušviesti ne vieną neaiškų klausimą. Be to, M. Daukšos veikloje apčiuopiamas neabejotinas ryšys su reikšmingomis epochos idėjomis, sąjūdžiais, poslinkiais kultūriniame Europos gyvenime, todėl ir jie čia plačiau ar siauriau paliečiami, panaudojami kaip lyginamoji medžiaga. Nagrinėjimas platesniame fone padeda išryškinti literatūrinius ir kultūrinius ryšius, kitų tautų literatūrų poveikį, pažangius

momentus M. Daukšos veikloje ir literatūriniame palikime, o iš kitos pusės — jo ribotumą ar net reakcingumą.

Rašant susidurta su daugeliu sunkumų. Vienas iš svarbiausių — žinių apie M. Daukšą (ir kitus XVI a. rašytojus) ir parengiamųjų darbų stoka. Nei autobiografinių užrašų, nei atsiminimų, nei platesnės rašytojų korespondencijos iš XVI amžiaus neturime. Pagrindinis šaltinis — oficialūs, dažniausiai turtinio pobūdžio dokumentai, teismų bylos, kuriose nė iš tolo neužsimenama apie kultūrinę veiklą, asmeninį gyvenimą, artimesnius santykius su kitais. Bet ir šios medžiagos tik dalis tėra išlikusi. Seniai yra žuvęs beveik visas Žemaičių kapitulos XVI—XVII amžių archyvas, kuriame, reikia tikėtis, būta ir svarbesnių žinių. Atrodo, kad šiuo metu jau nedaug tėra galimybių surasti naujų archyvinių duomenų apie M. Daukšą. Žinių stoka verčia dažnai remtis netiesioginiais duomenimis, paralelėmis su kitais ir tenkintis hipotezėmis.

Lig šiol neturime lietuvių tautos kultūros istorijos. Žinios apie mokyklas (išskyrus plačiau tyrinėtą Vilniaus akademią) nesurinktos ir neištirtos. Ankstesnieji šios srities darbai (J. Jaroševičiaus, J. Lukaševičiaus) labai pasenę. Nėra monografijų apie XVI—XVII amžių rašytojus (išskyrus Bretkūną). Neišleistas nė vieno XVI—XVII amžių rašytojo žodynas. Dėl to labai sunku nušviesti M. Daukšos mokslo klausimą, jo kultūrinę aplinką, kitų rašytojų įtaką jam ir jo įnašą į literatūrinę kalbą bei poveikį kitiems.

Su dėkingumu autorius prisimena įvairiopą paramą, kurią jam teikė daugelis asmenų ir įstaigų. Pirmiausia jis norėtų pareikšti savo neblėstančią pagarbą ir gilų prierašumą šviesaus atminimo akad. prof. K. Jablonskiui, didžiausiam respublikoje archyvų žinovui, daug nusipelnusiam feodalizmo epochos lietuvių literatūros istorijai, kuris savo pasiaukojamu darbu, paprastumu ir giliu humanišku buvo patraukiantis pavyzdys ir moralinė parama. Vėlionis palankiai žiūrėjo į šio darbo sumanymą ir, renkant medžiagą, labai draugiškai dalijosi savo žiniomis, turimais duomenimis, atradimais ir nešykštėjo nurodymų. Jo

ankstyva mirtis — niekuo neatlyginamas nuostolis. Jei velionio parama būtų buvę galima pasinaudoti rašant darbą, neabejotinai ne vieno trūkumo būtų išvengta, ne vienas klausimas būtų giliau ir teisingiau nušviestas.

Malonią pareigą autorius jaučia viešai padėkoti akad. prof. dr. J. Safarevičiui (Krokuva), kuris retu paslaugumu suteikė žinių apie kai kuriuos labai retus spaudinius, saugomus Krokuvoje, išaiškino kai kurių rankraščių likimą ir parūpino nemaža reikalingų leidinių.

Giliai dėkingas autorius Vilniaus Valstybinio V. Kapusko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriaus ir mokslinių darbuotojų skaityklos darbuotojams, o taip pat Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyriaus ir retų spaudinių skyriaus darbuotojams ir tų bibliotekų vadovybėms už sudarytas kiek galint patogesnes darbo sąlygas, kurios jį žymiai palengvino.

Svarstant šį darbą dalyvavo ir savo nuomonėmis bei pastabomis pasidalino Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto sektoriaus vadovas filol. m. kand. K. Doveika ir vyr. moksl. bendradarbis filol. m. kand. L. Gineitis, Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos direktorius doc. L. Vladimirovas, doc. V. Mažiulis, lietuvių literatūros katedros vedėjas doc. J. Zinkus ir nariai: prof. B. Pranskus, velionis doc. P. Mikutaitis, filol. m. kand. D. Sauka ir vyr. dėstytojas G. Adomaitis. Be to, darbą ištisai ar dalinai skaitė ir savo pastabų pareiškė dr. J. Jurginis, doc. E. Meškauskas ir doc. J. Palionis. Filol. m. kand. A. Antonovičius peržiūrėjo priede skelbiamų kirilica rašytų dokumentų nuorašus. Už tai jiems ir visiems kitiems, čia nesuminėtiems asmenims, kuo nors prisidėjusiems prie šio darbo, nuoširdus ačiū!

Baigdamas autorius norėtų dar padėkoti Vilniaus universiteto rektoriui akademikui prof. dr. J. Kubiliui, sudariusiam palankiausias sąlygas šiam darbui baigti.

I. RAŠTIJOS LIETUVIŲ KALBA PASIRODYMO SĄLYGOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

Pirmųjų spausdintų gimtąja kalba knygų pasirodymas kiekvienos tautos kultūriniame gyvenime žymi ir drauge pradeda naują reikšmingą etapą. Pirmųjų knygų išleidimas savame krašte feodalizmo epochoje susijęs su ištisu sąlygų kompleksu. Tam reikalingas atitinkamas materialinės ir dvasinės kultūros lygis, visuomenės dalies dvasinių poreikių išaugimas, spausdintos knygos gimtąja kalba propagandinės reikšmės supratimas, didelis suinteresuotumas ją panaudoti ir su tuo susijęs spaustuvių ir lėšų parūpinimas, be to, palankios politinės sąlygos.

Spausdintos knygos lietuvių kalba pasirodė Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje paskutiniais XVI amžiaus dešimtmečiais, — maždaug 40 metų vėliau negu Prūsijoje. Vienur ir kitur jas parengė rašytojai, kilę iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės. Vadinasi, XVI a. viduryje dar nebuvo Lietuvoje visų reikiamų sąlygų

lietuviškai knygai. Jos susidarė vėliau. Nesileidžiant į tų sąlygų apibūdinimą Prūsijoje, nes jos yra jau gana plačiai nušviestos, čia bus apsiribota Lietuvos Didžiąja kunigaikštyste, kuri šiuo atžvilgiu dar nėra specialiau tyrinėta. Tai padės geriau suprasti M. Daukšos veiklos aplinkybes, jo, kaip spausdintos knygos pradininko, reikšmę. Dėl monografinio darbo pobūdžio bus tik trumpai apžvelgiamos bendrosios nepalankios socialinio, politinio ir kultūrinio gyvenimo raidos tendencijos Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje ir konkretūs skatiną veiksniai, apsprendę palyginti vėlyvą lietuviškos knygos pasirodymą ir pobūdį, jos negausumą.

Daugelis klausimų bus liečiami bendriausiais bruožais, nepanaudojant gausiau faktinės medžiagos, siekiant sudaryti tik bendrą vaizdą. Ne vienas iš jų bus plačiau ir konkrečiau nušviestas kituose skyriuose, kiek tai atrodys reikalinga ir tikslinga juose nagrinėjamiems dalykams paryškinti.

1. SOCIALINIO, POLITINIO IR KULTŪRINIO GYVENIMO RAIDOS BENDROSIOS TENDENCIJOS

XVI amžiaus viduryje ir ypač antrojoje pusėje įvyko žymių poslinkių ekonominiame, socialiniame, politiniame ir kultūriniame Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gyvenime. Būdami patys parengti ankstesnio vystymosi, jie ilgam apsprendė ir nulėmė įvairiais atžvilgiais tolesnę krašto raidą. Bendrosios tos raidos tendencijos buvo nepalankios lietuvių literatūrai.

Feodalinių santykių vystymasis XVI a. antrojoje pusėje pasiekė aukštą pakopą, — prasidėjo valstiečių „pas-
kutinis įbaudžiavinimo etapas“¹. Jau XVI a. viduryje

¹ Lietuvos TSR istorija. Vyr. red. J. Ziugžda. Vilnius, 1957, I, p. 186.

įsigalėjo pažiūra, kad valstietis, jo žemė ir visos turtas priklauso didžiajam kunigaikščiui ar feodalams². 1547 m. pradėta didžiojo kunigaikščio valdose valakų reforma, vėliau vykdoma didikų ir smulkesnių dvarininkų žemėse, rėmėsi šia pažiūra. Buvo panaikintas anksčiau laisvas valstiečio disponavimas žeme, jos nuosavybė. Įsigalėjus valakinei sistemai, feodalai, veikiami prekinių piniginių santykių vystymosi ir atsižvelgdami į konjunktūrą, keitė, didino valstiečių prievoles, perėjo prie lažo, kuris nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio buvo padidintas net kelis kartus. Buvusi vasalinė valstiečių priklausomybė virto baudžiavine priklausomybe. Visi valstiečio šeimos nariai pasidarė dvarininko baudžiauninkais. Likę vadinamieji laisvieji (išėiviniai) valstiečiai iš tikrųjų turėjo labai mažą laisvės, — nebūdami pririšti prie žemės, galėjo pasirinkti tik poną.

Valakų reforma, įtvirtindama trilaukę žemės dirbimo sistemą ir būdama iš dalies naudinga vargingiesiems valstiečiams, iš pradžių pakėlė ekonominį krašto lygį. Bet tai buvo laikinas reiškinys. Beatodairinis lažinis išnaudojimas, administracinės ir teisinės prievartos didėjimas nuskurdino valstiečius, stabdė tolesnę gamybinių jėgų vystymąsi ir smukdė ūkį. Visa tai atėmė bet kurias galimybes valstiečiams šviestis, kultūrėti, neleido jiems ugdyti kūrybinių jėgų.

Valakų reforma ne vienu atžvilgiu sustiprino bajorų-šlėktų ekonominę reikšmę ir paruošė jų politinę diktatūrą³. Jau XV a. iškilusi į valdžios viršūnę ponų taryba, palaipsniui augant bajorų-šlėktų reikšmei, turėjo jiems

² *Jablonskis K.* Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos. — „Lietuvos istorijos instituto darbai“, 1951, I, p. 85; LIŠ I 176.

³ *Пичета В. И.* Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве. Москва, 1958, стр. 542—543.

daryti nuolaidų. Po ilgai trukusios kovos politinės bajorų-šlėktų teisės 1566 m. (II Lietuvos statute) buvo sulygintos su ponų (didikų) teisėmis. Bajorų-šlėktų seimas pasidarė vienintelis įstatymų leidžiamasis ir aukščiausiasis valdžios organas. Paviėtų seimeliuose visi bajorai žemvaldžiai (žemininkai) svarstė valstybinius ir savo klasinius reikalus, rinko atstovus į seimą ir duodavo jiems instrukcijas. Tuo būdu XVI a. antroje pusėje galutinai susiformavo feodalų klasė kaip paveldimas bajorų-šlėktų luomas.

Kovodami dėl savo luominių-klasinių privilegijų, bajorai-šlėktos prieš akis turėjo kaip pavyzdį Lenkiją ir dėl to linko į unijinių ryšių stiprinimą, nors tam priešinosi didikai. Įsivėlimas į karus su Rusija dėl Livonijos buvo tiesioginis akstinas sudaryti uniją, kurios seniai siekė lenkų feodalai ir Žygimantas Augustas. Unija su Lenkija buvo sudaryta 1569 m. Liubline, panaudojant spaudimą Lietuvos didikams, kurie iš pradžių vieningai jai priešinosi. Lietuvos Didžioji kunigaikštystė ir Lenkija, lig tol buvusios savarankiškos valstybės, jungiamos tik karaliaus asmens, personalinės unijos⁴, 1569 m. buvo sujungtos žymiai artimesniais ryšiais. Prie bendro valdovo prisidėjo ir bendras įstatymų leidžiamasis organas — seimas, ir bendras senatas. Liublino unija „sudarė teises prielaidas tolesniam Lietuvos valstybingumo nykimui“⁵, nors ligi pat XVIII a. pabaigos ir išliko Lietuvos Didžioji kunigaikštystė su sava teritorija, savu administraciniu aparatu, atskirais įstatymais, teismais ir kariuomene, sudarydama su Lenkija savotišką dvilybę

⁴ Odrodzenie w Polsce. I Historia. Red. S. *Arnold*. Warszawa, 1955, str. 495.

⁵ Lietuvos TSR istorija... I, p. 220.

valstybę. Dominuojantis vaidmuo toje valstybėje priklausė Lenkijai, lenkų feodalams. Kaip pažymėjo F. Engelsas, tai buvo feodalinė „bajorų respublika, paremta valstiečių plėšimu ir priespauda“⁶.

Liublino unija, atitikdama klasinius Lenkijos ir Lietuvos bajorų-šlėktų interesus, sustiprino jų viešpataujančią padėtį, diktatūrą, leido iki aukščiausio laipsnio išaugti kastiniam jų egoizmui; leido bajorams uzurpuoti sau visas galimas teises ir privilegijas valstybėje. Luomų padėtį „bajoriškosios demokratijos“ sąlygomis vaizdžiai apibūdina priežodis, žinomas jau 1606 m.: „Lenkija — dangus šlėktai, skastykla miestiečiams, pragaras valstiečiams...“⁷ Išsikerojęs kastinis bajorų-šlėktų egoizmas, „aukso laisvė“ ne tik valstiečius pagramzdino skurde ir beteisiškume, bet sutrukdė ir miestiečių luomo, buržuazijos, formavimąsi, miestų augimą, vidaus rinkos susidarymą. Karaliaus — didžiojo kunigaikščio valdžios apribojimas, paniška absoliutizmo (absolutum dominium) baimė, kova su bet kuriomis galimomis jo pasireiškimo tendencijomis sudarė sąlygas stiprėti netvarkai, o vėliau ir anarchijai įsigalėti. Pažymėtina, kad XVI a. antroje pusėje kilo, o pabaigoje jau išpopuliarėjo posakis „Lenkija laikosi netvarka“ (Nierzędem stoi Polska⁸).

Poslinkiai ekonominiame, socialiniame ir politiniame gyvenime turėjo didelės įtakos kultūros ir švietimo vystymuisi. Krašto ekonominio lygio kilimas XVI a. viduryje ir antroje pusėje, prekybos su užsieniu pagyvėji-

⁶ Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Изд. II. Москва, 1962, XXII, стр. 18.

⁷ Krzyżanowski J. Mądrzej głowie dość dwie słowie. Trzy centurie przysłów polskich. Warszawa, 1958, str. 435.

⁸ Jį cituoja jau P. Skarga 1597 m. (žr. Skarga P. Kazania sejmowe. Oprac. S. Kot. Kraków, 1925, str. 185).

mas skatino miestų augimą, pramonės ir amatų, amatininkų cechų plitimą. Sudėtingesnis darėsi visas visuomeninis gyvenimas. Vis reikalingesnis darėsi raštas, daugiau reikėjo raštingų tarnautojų. Be jų negalėjo apsieiti miestų magistratai, amatininkų cechai, stambūs pirkliai, pramonės įmonės. Jų vis daugiau reikėjo administraciniam krašto aparatui, esančiam didikų rankose, stambiems žemvaldžiams, tuo labiau didžiojo kunigaikščio kanceliarijai.

Bajorai-šlėktos, kovodami dėl teisių ir privilegijų ir, jas įgavę, aktyviai dalyvaudami politiniame gyvenime, seimeliuose ir seimuose sprenddami valstybės reikalus, buvo tuo pačiu skatinami šviestis, mokytis. Mokslas atvėrė jiems kelius ir į tarnybas. Be to, įvedus naują teisimų santvarką 1566 m., pasidarė beveik būtina juridiskai apiforminti žemės ir kito turto paveldėjimą, dovanojimą, pirkimą, pardavimą, užstatymą ir t. t. Dėl žemės kildavo daug ginčų, bylų, o bylinėjimosi procedūra buvo gana sudėtinga ir dažnai ilgai trukdavo. Reikėjo orientuotis įstatymuose. Nemokant skaityti ir rašyti, darėsi sunku apsaugoti savo interesus. Dėl to ir bajorai-šlėktos ėmė rūpintis mokyklų steigimu, kėlė šį klausimą seimuose⁹.

Mokyklų stoka buvo juntama jau pirmojoje XVI a. pusėje. Amžiaus viduryje randame bandymų steigti vidurines mokyklas. Bet žymesni pakitimai ir šiuo atžvilgiu įvyko XVI a. antrojoje pusėje. Ne tik gerokai padidėjo pradinių mokyklų skaičius, bet buvo įsteigta ir aukštoji mokykla — Vilniaus akademija.

Tačiau švietimo kilimas, sudaręs palankesnes sąlygas ir prielaidas literatūrai plėtotis, savaime dar neskatino raštijos lietuvių kalba. Tai susiję su mokyklų po-

⁹ LIS I 239.

būdžiu, su lietuvių kalbos vieta viešajame valstybiniame gyvenime ir tolydžio stiprėjančia tendencija feodalų tarpe jos atsisakyti.

Lietuvių kalba Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje palaipsniui buvo išstumtama iš viešojo valstybinio gyvenimo. Ši tendencija ėjo iš viršaus — iš didžiojo kunigaikščio ir didikų. Ji pradėjo reikštis jau XV a. pabaigoje. Paskutinis didysis kunigaikštis, apie kurį turime žinių, jog mokėjęs lietuvių kalbą, yra Jogailos sūnus Kazimieras (1440—1492). Trylikos metų jis buvo pakviestas iš Krokuvos ir 1440 m. Vilniuje iškilmingai paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu, nors tam priešinosi jo svita, kurią didikai privertė grįžti į Lenkiją. Kazimieras turėjo mokytis lietuvių kalbos ir papročių¹⁰. Didikai (ponų taryba) iš kitų didžiųjų kunigaikščių to, matyt, nebereikalavo, ir kiti Jogailaičiai — Aleksandras (1492—1506), Žygimantas Senasis (1506—1548), Žygimantas Augustas (1544—1572) — lietuviškai jau nebesimokė. Pavyzdžiu galima paimti Žygimantą Augustą, kuris dar vaikas 1529 m. Vilniuje buvo pasodintas į didžiojo kunigaikščio sostą, o 1544 gavo iš tėvo Lietuvą valdyti. Jis mėgo Vilnių, Lietuvą, medžiokles jos giriose (sakysim, 1546 m. praleido 223 dienas, besivaikydamas žvėris¹¹) ir joje mieliau gyvendavo, negu Lenkijoje; buvo susijęs giminytės ir draugystės ryšiais su didikų Radvilų šeima, — bet lietuvių kalba visai nesi-domėjo. Žinoma tik, kad kartą, kaip dainos ir muzikos mėgėjas, klausėsi Trakų vaivados kanklininko lietuviškų dainų (ar raudų)¹². Šiaip jis gerai mokėjo kelias

¹⁰ *Długosz J.* Opera omnia. Cura A. *Przedziecki*. Cracoviae, MDCCCLXXVII, t. XIII, p. 659; *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846, II, str. 207.

¹¹ *Kolankowski L.* Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548. Lwów, 1913, str. 325.

¹² Ten pat; LIS I 166.

kalbas (lenkų, italų, rusų, lotynų, vokiečių), bet rėmė lenkų kalbą, kuri jo valdymo laiku ir įsigalėjo Lenkijos valstybiniame ir kultūriniame gyvenime. Žygimantas Augustas, laikydamas Vilniuje lenkiškąjį dvarą (šalia ne taip gausaus lietuviškojo, t. y. sudaryto iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pareigūnų), kuris susidėjo iš 43 dvarionių (turinčių 216 savo tarnų)¹³, ir pats vartodamas lenkų kalbą, padėjo jai pasklisti Lietuvoje.

Prof. K. Jablonskio nuomone, didikai XVI a. pirmojoje pusėje dar plačiai vartojo lietuvių kalbą, ir tai ne tik namų, bet ir viešiesiems reikalams¹⁴. Tačiau ja tik šnekėjo. Raštui naudojo rusų (baltarusių), lotynų ir iš dalies lenkų kalbas. Unijiniai ryšiai, ypač Liublino unija sudarė sąlygas lenkų kalbai įsigalėti, virsti jų šnekamąja ir literatūrine kalba. Bendras senatas, bendri seimai, giminystės ryšiai su lenkais vertė didikus mokėti ir naudoti lenkų kalbą. Pagaliau jie nustojo lietuviškai kalbėti ir namuose. Pavyzdžiu gali būti Mikalojus Radvila Juodasis, įtakingiausias ir turtingiausias didikas XVI a. viduryje Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, unijos priešas. Jis buvo vedęs Krokuvos vaivados Kristupo Šidloveckio dukterį, savo dvare laikė daug lenkų (tarp jų poetą A. Tžiceskį, rašytoją ir muziką C. Baziliką, žinomą lenkų leksikografą J. Mončinskį, kuris ėjo sekretoriaus pareigas). Tapęs reformatu (pradžioje protestantu, Liuterio šalininku), 1554 m. Lietuvos Brastoje liepė pamaldas bažnyčiose laikyti lenkiškai, ne lotyniš-

¹³ *Kolankowski L. Zygmunt August... str. 317.*

¹⁴ Senoji lietuviška knyga. Kaunas, 1947, p. 99, 102. Panašiai apie juos yra atsiliepęs ir S. Zalenskis: „...iki Liublino unijos 1569 m. lenkų kalba labai mažai tebuvo vartojama Lietuvoje, net magnatai kasdieniniame gyvenime šnekėjo lietuviškai“ (*Zalęski S. Jezuici w Polsce. Lwów, 1900, t. I, cz. I, str. 70*).

kai, „kad kiekvienas suprastų“¹⁵. Lenkai buvo ir jo dvaro dvasininkai. Lenkų kalba jis daugiausia korespondavo ir ją laikė savąja kalba¹⁶. Panašiai buvo ir su jo pusbroliu Mikalojum Radvila Rūduoju, kurio vaikaitis Jonušas 1615 m. rašė savo broliui Kristupui: „Nors lietuviu esu gimęs ir lietuviu teks man mirti, tačiau turime varuoti mūsų tėvynėje lenkų kalbą.“¹⁷

Bajorams-šlėktoms XVI a. lietuvių kalba, be abejo, buvo gimtoji, šnekamoji kalba. Ji tokia liko dar ilgą laiką ir vėliau. Kol lenkų kalba įsigalėjo jų tarpe, praėjo 2—3 amžiai. Stipriausiai tas procesas pasireiškė XIX a., ypač antrojoje pusėje, ir XX a. pradžioje, o XVI a. matome tik jo pradžią. Šiuo atžvilgiu buvo žymus skirtumas tarp smulkiosios ir stambesniosios bajorijos, kuri greičiau atsisakė savosios kalbos. Tačiau, kad ir stambesnieji bajorai XVI a. viduryje lietuvių kalbą tebelaikė savąja kalba ir ją vartojo, rodo Abraomo Kulviečio pavyzdys. Kilęs iš pasiturinčios bajorų šeimos (turinčios kelis dvarelius), studijavęs daugelyje Europos universitetų, vienas mokyčiausių asmenų XVI a. Lietuvoje, teisių daktaras, pirmasis Karaliaučiaus universiteto graikų kalbos profesorius, Abraomas Kulvietis, mirdamas savo tėviškėje, Kulvoje, 1545 m., prašė artimuosius „giedoti psalmes, kurias jis pats buvo išvertęs į lietuvių kalbą ir kurių buvo juos išmokęs“¹⁸. Čia prisimintinas ir Merkelis Petkevičius, ilgametis Vilniaus žemės teismo raštininkas, gana turtingas bajoras, kurio

¹⁵ *Wotschke T. Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens.* — „Altpreussische Monatsschrift“, 1905, XLII, S. 200.

¹⁶ *Wotschke T. Abraham Culvensis...* S. 245.

¹⁷ *Kot S. Świadomość narodowa w Polsce wieku XV—XVII.* Lwów, 1938, str. 13 (Odb. z „Kwartalnika historycznego“, R. LII, z. 1).

¹⁸ *Wotschke T. Abraham Culvensis...* S. 167.

giminės ėjo Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje mažesniųjų vietininkų ir kiemo tarnybas (kambarinio, taurininko) ir kurio antroji žmona buvo kunigaikštė Giedraitytė. Jis yra pats išvertęs į lietuvių kalbą kalvinių katekizmą (neeiliuotus tekstus) ir jį išleidęs 1598 m. Katekizmas buvo skiriamas ne tik liaudžiai.

Antra vertus, veržimasis aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime, seimeliuose ir seimuose, bendravimas ir giminytės ryšiai su lenkų kilmės šlėktomis, ypač po Liublino unijos, didikų dvarų pavyzdys ir tarnavimas juose vertė bajorus, ypač tuos, kurie norėjo pirmauti, daryti karjerą, mokytis lenkų kalbos. Jeigu XVI a. viduryje bajorai-šlėktos, kaip liudija Mykolas Lietuvis, turėjo mokytis rusų kalbos (literas Moscouiticas... ediscimus)¹⁹, tai į XVI a. pabaigą lenkų kalba darėsi jiems reikalingesnė ir palengva virto vartojama viešajame gyvenime, lyg ir literatūrine kalba. Tai rodo ir trečiojo Lietuvos statuto leidimai: pirmasis išėjo 1588 m. rusų (baltarusių) kalba, o vėlesni (1614, 1619 m. ir kt.) jau lenkų kalba. Lenkų kalbai plisti bajorų-šlėktų tarpe padėjo ir klasinis momentas. Kaip viešpataujanti, „aukštesnė“ klasė, bajorai-šlėktos norėjo skirtis nuo liaudies ir kalba. Ši tendencija pradeda reikštis jau XVI a. gale, o ilgainiui lenkų kalbos mokėjimas pasidaro bajorystės požymiu.

Miestiečiai XVI a. viduryje taip pat dar plačiai vartojo lietuvių kalbą, neišskiriant nė Vilniaus ir Kauno, kurių gyventojų sudėtis tautybės atžvilgiu buvo gana mišri. Lietuvių kalbos vartojimą Vilniuje rodo Žygimanto Augusto 1552 m. patvirtintas Vilniaus miesto savivaldybės nutarimas dėl rinkliavų iš jos žinioje esan-

¹⁹ *Michalonis Litvani De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum...* Basileæ, MDCXV, p. 23.

čių žmonių. Jame pasakyta, kad „iššaukimas, arba akta-
vimas, turi būti per lovininkus paskelbtas lenkiškai ir
lietuviškai ir rusiškai, kad visi, kurie klausė, suprastų“²⁰.
Apie tai galima spręsti ir iš to fakto, kad jėzuitai XVI a.
gale laikė Vilniuje keletą lietuvių pamokslininkų (pa-
vyzdžiui, 1600 m. net septynis). Bet didžiojo kunigaikš-
čio ir didikų dvarai, bajorų-šlėktų tarpe pasireiškusi
ir tolydžio stiprėjanti tendencija vartoti lenkų kalbą da-
rė Vilniui, taip pat ir kitiems miestams, nemaža įtakos,
padėjo plisti lenkų kalbai ir tarp miestiečių.

Reikia paliesti ir dvasininkus, kurių rankose ar prie-
žiūroje buvo mokyklos. Daugumas katalikų dvasininkų,
ypač aukštesniųjų, buvo lenkai, visai nesirūpinę lietuvių
kalbos pramokti. Tai susiję su Lietuvos Didžiosios ku-
nigaikštystės priklausymu bažnytinei Lenkijos provin-
cijai, Gniezno arkivyskupui, su patronato (prezentaci-
jos) teise, kurią turėjo didysis kunigaikštis, didikai ir
stambesni bajorai daugeliui parapijų ir kitų bažnytinių
vietų; daug lėmė ir tai, kad dvasininkams ruošti įstaigų
visiškai nebuvo Lietuvoje iki 1582 m. Aukštesnieji ka-
talikų dvasininkai, kuriais labai dažnai buvo skiriami
ne kunigai, net nepilnamečiai, buvo tik bažnytiniai feo-
dalai, dvarininkai, suėmę į savo rankas po kelias
pelningas vietas (dažnai ne vienoje vyskupijoje) ir su-
sirūpinę turtų kaupimu, pajamų didinimu. Prie savo
bažnyčių jie paprastai ir negyvendavo, jų nelankydavo.
Bažnytines apeigas turėdavo atlikti samdomi už mažą
atlyginimą vikarai, dažniausiai labai menko išsilavini-
mo. Dėl šių priežasčių lietuvių kalba katalikų bažny-
čiose mažai tebuvo vartojama.

Daug pasako šiuo atžvilgiu Vilniaus vyskupijos

²⁰ *Jablonskis K.* Mažvydo gyvenimas ir aplinka. — „Senoji lie-
tuviška knyga“. Kaunas, 1947, p. 100.

1528 m. statutas, kuriame draudžiama per krikšto apeigas lietuviškose parapijose vartoti lietuvių kalbą. Jame reikalaujama, grasinant dievo teismu, „kad tų žodžių, kurie yra sakomi krikštijant, formulė būtų tariama ne lietuvių kalba, nes labai dažnai kunigas jos nemoka, bet lotynų kalba“²¹. Matyt, anksčiau buvo įsakyta krikštyti lietuviškai, tik vėliau teko nusileisti lenkams kunigams. Kadangi dvasininkai taip ignoravo lietuvių kalbą, steigiant naujas bažnyčias ar geriau aprūpinant senąsias, iš klebonų buvo reikalaujama laikyti vikarus, mokančius lietuvių kalbą. Tai įsakoma ir minėtame 1528 m. statute. Ten yra dar vienas įdomus dalykas. Siekiant pasitarnauti „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės bendram reikalui ir garbei“, įsakoma bažnyčių rektoriams „pastatyti pas save ir aprūpinti tinkamas bei patogias mokyklas ir namus besimokančiai jaunuomenei gyventi“, laikyti mokytojus, kurie, be kitų dalykų, „savo mokiniamis teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Povilo laiškus lygiai abiem, lietuvių ir lenkų, kalbomis“²². Vadinas, norėta žymiai išplėsti mokyklų skaičių, pakelti švietimą. Ar tai buvo įgyvendinta, ar liko popieriuje, kaip ir daugelis kitų vyskupijų sinodų nutarimų, tikslų žinių nėra. Labai abejotina, kad visi klebonai būtų įsteigę mokyklas, bet vienas kitas galėjo tai padaryti. Svarbus tame statute lietuvių kalbos reikalingumo akcentavimas. Kelių vėlesnių sinodų statutų tekstai nėra išlikę. Bet būdinga, kad 1582 m. sinodo statutas, paskelbtas Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos (Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnaus) ganytojišku laišku, apie lietuvių kalbą nė vienu žodžiu neužsimena, o apie mokyklas jame rašoma: „Jei bus prie bažnyčios mokykla,

²¹ *Sawicki J. Concilia Poloniae. II Synody diecezji wileńskie i ich statuty. Warszawa, 1948, str. 126; LIS I 164—165.*

²² *Sawicki J. Concilia Poloniae. II... str. 130; LIS I 165.*

turi būti užlaikoma kiek galint stropiau.“²³ Taigi ne prie visų bažnyčių buvo mokyklos, ir jų jau nebereikalaujama. Kad lietuvių kalbą ir XVI a. viduryje katalikų dvasininkai ignoravo, rodo jėzuitų įkurdinimo aprašymas (1619), kuriame tarp kitų dalykų sakoma: „Ne tik kaimo parapijose nebuvo nė vieno [dvasininko], mokančio lietuvių kalbą, bet net ir pačioje sostinėje Vilniuje... prieš jėzuitų atvykimą nebuvo galima rasti nė vieno, kurs sugebėtų ta kalba sakyti pamokslus.“²⁴ Nors tai, tur būt, kiek perdėta, bet panašių atsiliepimų apie dvasininkų nemokėjimą lietuvių kalbos yra gana daug.

Lietuvių kalba neužėmė reikšmingesnės vietos ir mokyklose. Pradinėse parapiinėse mokyklose daugiausia dėmesio buvo skiriama tikybiniams dalykams. Mokiniai turėjo sudaryti vaikų chorą, dalyvauti pamaldose. Jeigu jie ir buvo mokomi gimtąja kalba tikėjimo dalykų (poterių, katekizmo, biblijos ištraukų), skaityti ir, gal būt, rašyti, tai aukštėlesnėje pakopoje pagrindinis mokomasis dalykas buvo lotynų kalba, jos gramatika, kai kurie romėnų rašytojai. Lotyniškai mokiniai, reikia manyti, ir giedodavo bažnyčioje, turėjo mokėti lotyniškai patarnauti per pamaldas. Mokytojai, kaip rodo turimos žinios, ypač Vilniuje, daugiausia buvo lenkai. Tad greičiausiai ir lotynų kalbos buvo mokoma, tarpininkaujant lenkų kalbai. Aukštesnėmis mokyklomis katalikų dvasininkai nesirūpino, jų nusteigė ir neleido kitiems steigti. 1539—1542 m. veikusi A. Kulviečio vadovaujama mokykla Vilniuje su keliais mokytojais²⁵ dėl reformacinių

²³ *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II... str. 136.

²⁴ *Bednarski S.* Geneza Akademji Wileńskiej. — „Księga pamiątkowa... Uniwersytetu Wileńskiego“. Wilno, 1929, I, str. 3.

²⁵ *Jablonskis K.* Duomenys M. Mažvydo biografijai. — „Literatūra ir kalba“. Vilnius, 1956, I, p. 400—401.

idėjų skelbimo katalikų dvasininkų pastangomis buvo likviduota.

Trūkstant Lietuvoje mokyklų, buvo samdomi namų mokytojai, o studijuoti jaunimas vykdavo į Krokuvą, į Vokietijos, Prancūzijos ir Italijos universitetus. Mokslas užsienio universitetuose reikalavo daug lėšų ir buvo prieinamas tik didikų ir stambesnių bajorų vaikams. Kadangi jie vykdavo studijuoti su palyda, aukštąjį mokslą galėjo pasiekti ir vienas kitas smulkus bajoras. Ten jie išmokdavo gerai lotynų ir kitų kalbų. Humanizmo įtakoje įprasdavo žiūrėti į lotynų kalbą kaip į mokslo ir literatūros, mokytų žmonių kalbą ir manydavo esant būtina ją vartoti.

Prisidėjo dar vienas svarus motyvas. Jau XV a. pirmojoje pusėje buvo sukurta romėniškos bajorų kilmės teorija, labai išpopuliarėjusi XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje. Augustino Rotundo liudijimu, lietuviai bajorai visuotinai save laikė kilusiais iš romėnų: „kasdien gir-dime tai tvirtinant ir kalbant su pasididžiavimu“²⁶. Remiantis ta teorija, buvo tvirtinama, kad lietuviai kadaise kalbėję lotynų kalba (idioma Lithuanorum olim latinum fuisse... apparet²⁷), kad lietuvių kalba — tai pasikeitusi, apgadinta lotynų kalba, pusiau lotyniška kalba. Todėl į lotynų kalbą buvo žiūrima kaip į tikrąją lietuvių kalbą, ir XVI a. viduryje ir vėliau pasigirdo balsų, reikalaujančių lotyniškų gimnazijų, propaguojančių lotynų kalbą, jos vartojimą viešajame ir privačiame gyvenime (Mykolas Lietuvis, Augustinas Rotundas). Ji ėmė įsigalėti vis labiau (šalia lenkų kalbos), ypač įsteigus Vilniaus

²⁶ *Jakubovskis J.* Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Kaunas, 1921, p. 64; Archiwum Komisji Prawniczej. Kraków, 1900, t. VII, str. XIX.

²⁷ *Agrippa W.* Oratio fvnebris de... Johannis Rądziuili... uita et morte... 1553, f. A6.

akademiją, užimdama Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje vartojamų kalbų tarpe svarbiausią vietą.

Visi minėti dalykai rodo, kad lietuvių kalba neturėjo lygių teisių su kitomis kalbomis viešajame valstybiniame gyvenime. Ji nebuvo vartojama kaip rašto kalba, oficiali kanceliarijos kalba. Nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio, kaip rašto kalbos, buvo vartojamos rusų (baltarusių), lotynų ir vokiečių kalbos. Plačiausiai buvo paplitusi rusų (baltarusių) kalba. „Dar XVI a. viduryje Kauno miestas turėjo tris raštininkus — lotynų, rusų ir vokiečių kalboms.“²⁸ Nuo XVI a. vidurio pradeda vis labiau įsigalėti lenkų kalba, ir iki XVII a. pabaigos ji išstumia rusų (baltarusių) kalbą. Nors didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje buvo daug sekretorių, raštininkų ir, reikalui esant, raštai buvo rašomi įvairiomis kalbomis, bet nežinome nė vieno raštininko, rašiusio lietuviškai. Nežinomas nė vienas didžiojo kunigaikščio kanceliarijos raštas lietuvių kalba, skirtas Lietuvos Didžiajai kunigaikštystei. Taip pat nėra žinomas joks teismų raštas lietuvių kalba. Oficiali teismų kalba buvo rusų (baltarusių). III Lietuvos statutas (1588) reikalavo, kad teisėjai ir raštininkai mokėtų rusiškai ir teismo dokumentus rašytų „rusiškėmis raidėmis ir žodžiais“ (IV, 1). Tik bažnytiniam, vyskupo teismui leidžiama vartoti lenkų kalbą (III, 32). Tai, žinoma, nereiškia, kad teismo procesas lietuvių gyvenamose srityse būtų vykęs rusiškai. „Lietuvoje teismas ėjo be vertėjų, lietuviškai sakomų kalbų niekas neverdsavo į rašto kalbą.“²⁹ Teisėjai ir raštininkai suprato lietuviškai ir dažnai patys būdavo

²⁸ *Jablonskis K.* Die offizielle Urkundensprache des litauischen Großfürstentums als kulturgeschichtliche Quelle. — „Pirmā Baltijas Vēsturnieku Konference“. Rīgā, 1938, S. 269.

²⁹ *Jablonskis K.* Kelios XVII amžiaus lietuviškos priesaikos ir kitos lietuvių kalbos liekanos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės aktuose. — „Archivum Philologicum“. Kaunas, 1937, VI, p. 144.

lietuviai. Įdomią šiuo atžvilgiu išvadą yra priėjęs A. Antonovičius, tyrinėjęs 1566—1567 m. Kauno žemės teismo (aktų) knygos kalbą. Remdamasis teksto fonetikos analize, jis sako apie tos knygos raštininkus, kurių buvę devyni ar dešimt: „Galima drąsiai tvirtinti, kad bent didžiąją teksto dalį rašė raštininkai lietuviai.“³⁰ Tad jie būtų galėję rašyti ir lietuviškai, jei ne įsigalėjusi tradicija ir statuto nuostatai.

Vieninteliai lig šiol rasti lietuviški tekstai Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės aktuose yra priesaikos (pradedant XVII a. pirmuoju ketvirčiu) ir atskiri pasakymai. Beveik visi tie tekstai susiję su valstiečių dalyvavimu teisme.

Kaip buvo ignoruojama lietuvių kalba, rodo Stepono Batoro pavyzdys. Žygiuodamas 1579 m. į Polocką ir panaudodamas karinei-politinei propagandai spaudą, jis išleido atsišaukimus į kariuomenę lenkų, rusų, vokiečių ir vengrų kalbomis. Žygyje dalyvavo ir lietuviai, bet prabilti į juos gimtąja kalba nerasta reikalo. Tą patį matome ir vėliau. Vladislovo IV vardu išleisti lietuviški universalai 1639 ir 1641 m. jokio pasikeitimo šiuo atžvilgiu nerodo, nes jie buvo rašyti lenkiškai ir skirti pirmiausia Mozūrijos ir Palenkės vaivadijoms ir Paprūsės gyventojams. Į lietuvių kalbą jie buvo išversti ir išspausdinti (taip pat ir universalų tekstas kitomis kalbomis) Karaliaučiuje Prūsijos hercogų iniciatyva: pirmasis išverstas iš lenkų kalbos į lotynų, iš jos — į vokiečių, o iš vokiečių — į lietuvių kalbą³¹, o antrasis iš

³⁰ Антонович А. К. Вопросы фонетики белорусского актового языка XVI в. По материалам судебной (актовой) книги Каунасского земского суда 1566—1567 гг. — „Kalbotyra“. Vilnius, 1960, II, p. 113.

³¹ Fenzlau W. Ein litauisches Universal vom Jahre 1639. — „Archivum Philologicum“. Kaunas, 1935, V, p. 115—125.

lenkų kalbos išverstas į vokiečių, o iš šios — į lietuvių kalbą³².

Juo toliau, juo labiau buvo linkstama žiūrėti į lietuvių kalbą tik kaip į liaudies kalbą, žemojo luomo kalbą. Jeigu ji ir vėliau stambesnių bajorų-šlėktų dar buvo vartojama, tai daugiausia tik santykiaujant su liaudimi, valstiečiais. Stambesnieji feodalai ją panaudodavo ir valstiečiams skirtuose įsakymuose, potvarkiuose, taisyklėse. Sakysim, Jarašius Valavičius, Žemaičių seniūnas, Upytės valsčiaus laikytojas, 1622 m. parašė lietuviškai taisykles Klovainių parapijos valstiečiams³³. Bet labai maža tėra surasta žinių ir apie tokio pobūdžio lietuviškus raštus. Kol kas nieko nežinoma apie lietuvišką korespondenciją Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje iki pat XIX a. pradžios, nors jos galėjo būti, kaip rodo Prūsijos pavyzdys.

Tuo būdu bendrosios socialinio, politinio ir kultūrinio gyvenimo raidos tendencijos, palapsniui mažėjęs lietuvių kalbos vartojimas viešajame valstybiniame gyvenime, labiausiai apsišvietusių ir įtakingiausių viešpataujančios klasės sluoksnių tarpe, palengva, bet tolydžio stiprėjęs lenkų kalbos naudojimas kaip rašto kalbos (šalia rusų ir lotynų kalbų), lietuvių kalbai rašto kalbos teisių nepripažinimas — nesudarė ne tik palankių sąlygų, bet ir minimalių perspektyvų lietuviškai knygai pasirodyti. Bet šalia minėtų nepalankių sąlygų XVI a. antroje pusėje atsirado ir skatinančių veiksnių, kurie, bent iš dalies atsverdami nepalankiuosius, leido pasirodyti lietuviškai knygai.

³² *Radtke E.* Ein litauisches Universal vom Jahre 1641. — „Archivum Philologicum“. Kaunas, 1937, VI, p. 133—141.

³³ LIS I 246—247.

2. VEIKSNIAI, APSPRENDĘ LIETUVISKOS KNYGOS PASIRODYMĄ IR POBŪDĮ

Svarbiausias veiksnys, XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje išjudinęs kultūrinį gyvenimą iš sustingimo ir inercijos, jį žymiai pagyvinęs, praplėtęs ir pakėlęs į aukštesnę pakopą, buvo reformacija ir kontrreformacija, katalikiškoji reakcija. Bendras kultūrinio lygio kilimas, mokyklų steigimas, išaugęs spausdintos knygos poreikis, jos propagandinės reikšmės supratimas, tiek skleidžiant reformacijos idėjas, tiek su jomis kovojant, skatino steigti spaustuves, globoti ir remti rašytojus. Dėl to XVI a. viduryje prasidėjo ir tolydžio plėtėsi knygų leidimas. Nors savitas reformacinio judėjimo pobūdis Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje (ypač dėl stiprėjančių nepalankių lietuvių kalbai tendencijų viešajame valstybiniame gyvenime ir stambesnių feodalų tarpe) nesudarė tokių palankių sąlygų knygoms gimtąja kalba, kaip kituose kraštuose, bet jis buvo vienas iš tiesioginių akstinių joms pasirodyti. Pirmosios lietuviškos knygos — reformacinio judėjimo ir katalikiškosios reakcijos kovų išdava. Nors ir mažesniu mastu, jų pasirodymą skatino kova dėl valstybinio savarankiškumo, antiunijinės tendencijos, literatūrų tautinėmis kalbomis kūrimasis kituose kraštuose.

Reformacinis judėjimas, pradėjęs Lietuvoje reikštis prislopinta forma jau antrajame XVI a. ketvirtyje, sustiprėjo ir plačiai išplito amžiaus viduryje, o apogėjų pasiekė 1560—1570 m. Jis buvo susijęs su reformacija Vakarų Europoje, pirmiausia su liuteronizmu Vokietijoje. Kaip galingas antifeodalinis judėjimas, nukreiptas pirmiausia prieš katalikų bažnyčią, kuri buvo „stambus

internacionalinis feodalinės sistemos centras“³⁴, „bendriausioji esamosios feodalinės santvarkos sintezė ir bendriausioji jos sankcija“³⁵, — reformacija Vokietijoje pasireiškė didžiuoju valstiečių karu 1525 m. Bet valstiečiai buvo nugalėti, nuslopinta liaudinė reformacijos kryptis, vadovaujama Tomo Miuncerio, ir Vokietijoje įsigalėjo liuteronizmas, virtęs nuosaikia biurgerine-kunigaikštiška reformacija, „paklusniu įrankiu smulkiųjų Vokietijos kunigaikščių rankose“³⁶. Liuteronizmas kiek stipriau Lietuvoje reikėsi iki XVI a. vidurio. Žymiai platesnio atgarsio susilaukė kalvinizmas, iškėlęs „buržuazinę reformacijos pobūdį“ ir pasidaręs „vėliava respublikonams“³⁷. Taip pat ir kitos reformacijos kryptys, įvairiausios sektos rado Lietuvoje gerą dirvą. Jų čia buvo priskaitoma net septyniasdešimt dvi³⁸.

Dėl specifinių sąlygų reformacinis judėjimas Lietuvoje negalėjo plačiau pasireikšti kaip antifeodalinis judėjimas, nors kairysis jo sparnas ir čia turėjo nemažą šalininkų, pažangių socialinių idėjų skelbėjų. Reformacijos pobūdį Lietuvoje nulėmė minėtieji reikšmingi poslinkiai ekonominiame, socialiniame ir politiniame gyvenime. Reformacinis judėjimas čia kaip tik sutapo su paskutiniu valstiečių įbaudžiavinimo etapu, bajorų-šlėktų kova dėl teisių, privilegijų, galutiniu jų, kaip klasės, susiformavimu ir jų diktatūros įsigalėjimu. Reformacija Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje³⁹, daugiausia buvo

³⁴ *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomis. Vilnius, 1950, II, p. 89.

³⁵ *Engelsas F.* Valstiečių karas Vokietijoje. Vilnius, 1962, p. 33.

³⁶ *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai... II, p. 91.

³⁷ Ten pat, II, p. 359.

³⁸ *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI. Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569. Freiburg, 1919, S. 145.

³⁹ *Urban W.* Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI w. Kraków, 1959, str. 30—31.

bajoriškoji-šlėktiškoji reformacija. Ją rėmė ir skleidė didikai ir stambesni bajorai, patraukdami ir smulkiuosius. „Šlėktoms reformacinis judėjimas — tai pirmiausia tinkamesnis kovos dėl privilegijuotos padėties valstybėje ginklas.“⁴⁰ Jie ir panaudojo reformaciją savo klasiniams interesams. Lig šiol tebėra neištirtas ir nenušviestas klausimas, ar dalyvavo reformaciniame judėjime Lietuvoje valstiečiai. Turimos žinios rodo, kad jie laikėsi reformacijos atžvilgiu pasyviai, buvo jai abejingi arba priėmė ją, feodalų verčiami. Viena iš jų abejingumo priežasčių galėjo būti menkas katalikybės pažinimas, negalėjimas susigaudyti tikėjimo, dogmų skirtumuose, priešiškus iš svetur atneštam, kaip ir katalikybė nesuprantamam, primetamam tikėjimui. Be to, bajoriškoji reformacija valstiečiams nieko arba labai maža ką težadėjo. Argi galėjo jie pasitikėti tuo, ką skelbė bajorai-šlėktos — klasinis priešas?

Liuteriškajai reformacijai plisti Lietuvoje buvo palanki Prūsijos (nuo 1466 m. Lenkijos leno) ir Livonijos kaimynystė, gyvi prekybiniai ryšiai su Karaliaučium, feodalų studijos Vokietijos universitetuose. Nors reformacijos šalininkų apie 1540 m. Lietuvoje jau buvo gana daug, ypač didikų, stambesniųjų bajorų ir, apskritai imant, mokytų žmonių tarpe, bet iki 1544 m., kol gavo Lietuvą valdyti Zygimantas Augustas, naujas pažiūras propaguoti buvo griežtai draudžiama, jų skelbėjai persekiojami. Persekiojimas privertė ištisą būrį tuo metu jau pagausėjusios inteligentijos palikti savo kraštą ir persikelti į Prūsiją. Iš ten jie stengėsi skleisti reformaciją Lietuvoje. Liuteronizmas, ėjęs į liaudį su gimtąja kalba, davė pirmąsias lietuviškas knygas. Tai jo istori-

⁴⁰ *Tazbir J.* Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI wieku. Wrocław, 1953, str. 61.

nis nuopelnas. Nors pirmosios lietuviškos knygos buvo išleistos Prūsijoje, bet jų parengėjams daugiausia rūpėjo Lietuvos Didžioji kunigaikštystė. Tai rodo ir Abraomo Kulviečio „Tikėjimo išpažinime“ (1543) išreikštas jo paties ir kitų vardu troškimas „dirbti saviesiems“⁴¹, ir M. Mažvydo išleistos pirmosios lietuviškos knygos (1547) dedikacija („Ad Magnvm Dvcatvm Litvaniae“) bei lietuviškoji prakalba (... Letuuinikump jr Sžemai- cziump). Pažymėtina, kad ir XVI a. pabaigoje išleistą Karaliaučiuje „Žemčiūgą teologišką“ (1600) S. Vaišnoras, kilęs iš Varnių, skiria taip pat savo „žemlonims Lietuwai ir Zemaiczems“⁴². Jeigu liuteronizmas būtų Lietuvoje paplitęs ir įsigalėjęs, reikia manyti, kad jis ir čia būtų toliau stimuliuavęs lietuviškos knygos leidimą ir ji Vilniuje būtų žymiai anksčiau pasirodžiusi. Bet liuteriškosios reformacijos šalininkai greit persimetė į kalvinizmą. Liuteronų liko beveik tik didesniuose miestuose ir tai daugiausia vokiečių kilmės gyventojų tarpe.

Kalvinizmas buvo daug artimesnis ir parankesnis tiek Lietuvos, tiek Lenkijos feodalams, kovojantiems dėl savo teisių išplėtimo, viešpataujančios padėties valstybėje. Bajoriškajai demokratijai labai tiko bažnytinė Kalvino santvarka, kuri buvo „perdėm demokratiška ir respublikinė“⁴³. Dvasininkai joje buvo renkami, ir pasaulietiniai protektoriai vaidino bendruomenėse (surinkimuose, zbaruose) lemiamą vaidmenį. Kalvinizmas labiausiai Lietuvoje išplito ir net buvo perspektyvų jam įsigalėti.

⁴¹ *Tschackert P.* Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen. Leipzig, 1890, III, S. 57; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. *K. Korsakas* ir *J. Lebedys*. Vilnius, 1957, p. 478.

⁴² *Zemčiūga Theologiſchka... perguldita per Simona Waiſchnora... Karaliaučziuje... 1600, l. A20v.*

⁴³ *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai... II, p. 91.

Didžiausias kalvinizmo globėjas ir rėmėjas pasidarė Mikalojus Radvila Juodasis, Vilniaus vaivada, Žygimanto Augusto draugas ir patikėtinis, faktinasis Lietuvos vicekaralius. Jis įsteigė Lietuvos Brastoje spaustuve (1553, iš naujo 1558⁴⁴) kalvinizmo propagandai, negailėjo lėšų net ir labai stambiems ir brangiems leidiniams, pavyzdžiui, vadinamajai Brastos biblijai (1563). Steigė spaustuves ir kiti didikai. Bet nei Mikalojus Radvila Juodasis, nei po jo mirties 1565 m. pagrindinis kalvinizmo globėjas Mikalojus Radvila Rudasis, taip pat Vilniaus vaivada, Biržų ir Dubingių ponas, nei kiti, kiek tai lig šiol žinoma, visai nesirūpino lietuviška knyga, jos paruošimu ir leidimu. Tą pat reikia pasakyti ir apie kitas reformacijos kryptis bei sektas ir jų globėjus (pavyzdžiui, Joną Kišką). Nesirūpinimo lietuviška knyga priešastys, atrodo, gali būti suprantamos, turint prieš akis didikų tendenciją vartoti vien lenkų kalbą, reformacijos propagavimą, daugiausia orientuojantis į feodalus ne tik etnografinėje Lietuvoje, bet ir visoje Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, pačių jos skelbėjų-dvasininkų nemokėjimą lietuviškai, nes jie dažnai buvo svetimšaliai.

Tačiau negalima sakyti, kad kalvinizmui skleisti visai nebuvo vartojama lietuvių kalba. Tada galiojo principas „kieno valdžia, to ir religija“ (cuius regio, eius religio). Jo šalininkas buvo Mikalojus Radvila Juodasis ir kiti. Jų valdose valstiečiai buvo verčiami priimti kalvinizmą. Be gimtosios kalbos naujasis tikėjimas liaudžiai negalėjo būti skelbiamas ir įtvirtinamas. Kaip sako S. Kotas, „Lietuvos Vakaruose kalvinizmas lengviau

⁴⁴ *Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K. i Krajewski W. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Zesz. 5: Wielkie Księstwo Litewskie. Wrocław—Kraków, 1959, str. 65.*

skynėsi kelią į kaimą (vers la campagne), remdamasis mokyklomis, įsteigtomis prie bendruomenių, kuriose, be lenkų kalbos, buvo mokoma lietuvių ar rusų kalbos, taip pat ir pamokslais lietuvių kalba⁴⁵. Bet didesnio rūpinimosi kalvinizmo skleidimu liaudies tarpe reformacinio judėjimo aukščiausio pakilimo metu nepastebime.

Tuo būdu reformacija savo didžiausio paplitimo laikotarpiu Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje nedavė lietuviškos knygos, nors pradžia jau anksčiau buvo padaryta Prūsijoje ir iš esmės pasikeitė materialinės-techninės sąlygos — atsirado spaustuvės, pradėtos buvo leisti lenkų, rusų ir lotynų kalbomis knygos. Todėl reformacinis judėjimas Lietuvoje nebuvo toks reikšmingas nacionalinės kultūros atžvilgiu, kaip Lenkijoje, kur į pirmąjį planą buvo iškeltas lenkų kalbos vartojimo ir tautinės bažnyčios klausimas. Jis susilaukė tokio plataus atgarsio, kad Žygimantas Augustas net siuntė pasiuntinį (S. Macejovskį) pas popiežių, reikalaujamas tautos vardu, kad, be kitų dalykų, būtų leista „mišias ir kitas pamaldas laikyti lenkų kalba“⁴⁶. Tiesioginiame reformacijos poveikyje lenkų kalba įsigalėjo Lenkijos valstybiniame gyvenime, raštijoje, suklestėjo literatūra — prasidėjo jos „aukso amžius“.

Tačiau neteisinga būtų manyti, kad reformacinis judėjimas Lietuvoje savo pakilimo laiku visai neturėjo reikšmės lietuviškai knygai. Vis akivaizdesnis darėsi ir lietuviškos knygos reikalingumas. Ji darėsi būtina. Be lietuviškos knygos neįmanoma buvo skelbti naujojo

⁴⁵ Kot S. La Réforme dans le Grand-Duché de Lithuanie. — „Mélanges Henri Grégoire“. Bruxelles, 1953, IV, p. 217.

⁴⁶ Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Berlin, Poznań, 1864, I, str. 29—30; *Frankiewicz Cz. Starania Zygmunta Augusta w Rzymie o sobór narodowy (1555—6 r.)*. — „Reformacja w Polsce“. 1922, II, str. 267.

tikėjimo tarp liaudies ir smulkiųjų bajorų, neįmanoma buvo katechizacija, pamokslų sakymas, vaikų mokymas mokyklose. Čia prisimintini ir M. Petkevičiaus, kalvinų katekizmo parengėjo ir leidėjo (1598), žodžiai. Kaip savo darbo akstiną jis nurodė „didelį ir neatidedamą lietuviško katekizmo... reikalingumą“⁴⁷, o skyrė jį ir „del mokima berneliu“⁴⁸.

Be to, pažymėtina reformacijos reikšmė dar vienu atžvilgiu, turėjusiu teigiamai atsiliepti lietuviškai knygai. Reformacija palaužė dvasinę katalikų bažnyčios diktatūrą, atpalaidavo mintį nuo viduramžiškos scholastinės tradicijos, pratino savarankiškai galvoti, spręsti tikėjimo dalykus, aiškinti bibliją. Iš katalikų bažnyčios buvo atimtas tikėjimo monopolis, atmestas jos autoritetas, dogmos, hierarchija. Tuo pačiu buvo klibinami krikščionybės, kaip feodalinės santvarkos ideologijos, pagrindai. Su naujomis, radikaliomis pažiūromis į dogmas siejosi ir naujos, pažangios pažiūros į visuomeninę santvarką, luomus. Reformacija pakeitė tradicinę niekinamą pažiūrą į tautines kalbas, padėjo formuoti nacionalinėms literatūroms. Ar ji neturėjo tuo pačiu skatinti bent kai kuriuos asmenis pakeisti savo pažiūras ir į lietuvių kalbą, pripažinti jai pilietinių teisių?

Lietuviškos knygos klausimas iškilo dar labiau, prasidėjus katalikiškajai reakcijai. Lengvai, beveik nesutikdama pasipriešinimo, išplitusi reformacija apie 1570 m. susidūrė su tolydžio stiprėjančia kontrreformacijos banga. Prasidėjo įtempta kova gyvu ir spausdintu žodžiu. Jos centras buvo Vilnius. Viena ir kita pusė mobilizavo geriausias jėgas. Kova iš pradžių vyko beveik

⁴⁷ 1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas. II leidimas (fotografuotinis). Kaunas, 1939, p. XIV.

⁴⁸ Ten pat, I. A2.

išimtinai dėl viešpataujančios klasės, valdančių sluoksnių, nes nuo jų priklausė laimėjimas. Dėl to ji vyko daugiausia lotynų ir lenkų kalbomis. Buvo stengiamasi pa-traukti ir miestiečius. Didelį vaidmenį toje kovoje suvaidino mokyklos, kuriomis rūpinosi viena ir kita pusė. 1569 m. kovai su reformacija įkurdinti Vilniuje jėzuitai įsteigė kolegiją, 1579 m. paverstą akademija. 1582 m. Vilniuje buvo įsteigtos dvi kunigų seminarijos (diecezinė ir vadinamasis popiežiaus aliumnatas). Re-formatai norėjo ir savąją mokyklą Vilniuje pertvarkyti į akademiją, darė reikiamų žygių, bet Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos pastangomis jiems nepavyko savo su-manymo įvykdyti. Jėzuitai tuo būdu gavo aukštojo moks-lo monopolį ir stengėsi visą aukštesnio laipsnio švietimą paimti į savo rankas. Pirmųjų lietuviškų knygų pasiro-dymas Vilniuje susijęs su jėzuitų veikla, nors ir ne jie buvo iniciatoriai.

Kosmopolitinio jėzuitų ordino, kuriam rūpėjo grą-žinti ir įtvirtinti katalikybės viešpatavimą, sustiprinti jos pašlijusius pamatus ir plėsti kaimyniniuose kraštuose popiežiaus įtaką, kalba buvo lotynų kalba. Mokyklų, ypač akademijos, dėstomoji kalba buvo taip pat lotynų, o jos išmokymas — vienas iš pagrindinių mokslo užda-vinių. Į tautines kalbas jėzuitai žiūrėjo kaip į erezijų šaltinį ir jų platinimo priemonę. Ordino nariams buvo uždrausta be vyresnybės leidimo skaityti tautinėmis kalbomis net ir katalikiškas knygas (bibliją, postiles ir t. t.)⁴⁹. Tautės, nacionalinės kultūros reikalai jėzuitams visai nerūpėjo. Jie laikėsi bendro mokslo plano, smulk-meniškai nustatyto visoms mokykloms. Stengdamiesi įvairiomis priemonėmis plėsti ir stiprinti savo įtaką, jie

⁴⁹ *Sygański J.* Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wą-growca z lat 1569—1596. — „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego“. 1919, XLV, str. 127—130.

pirmiausia siekė patraukti ir paveikti didikus ir stambesnius feodalus, pačią viešpataujančios klasės viršūnę. Vilniaus akademija su kolegija, kaip ir kitos kolegijos, kurias vėliau steigė, buvo skirtos daugiausia didikų ir bajorų-šlėktų vaikams; jie ir dominavo mokyklose, nors nuostatai nedraudė priimti ir kitų luomų jaunimo, ypač miestiečių, o mokslas buvo nemokamas. Kosmopolitinis jėzuitų mokyklų pobūdis, labai mišri tautiniu atžvilgiu personalo ir mokinių sudėtis, unijinių tendencijų palaišymas iš viršaus⁵⁰, lenkų kalbos vartojimo stiprėjimas viešajame gyvenime paaikškina, kodėl Vilniaus akademijoje mažiau buvo naudojama lietuvių kalba, negu kitose panašaus pobūdžio mokyklose.

Viešpataujant mokyklose lotynų kalbai, gimtajai kalbai tegalėjo būti skiriamas pagalbinis vaidmuo. Jėzuitų mokymo planuose ir nuostatuose (*Ratio et institutio studiorum Societatis Iesu*) buvo numatytas gimtosios kalbos vartojimas žemesnėse klasėse (iš dalies ir aukštesnėse), ypač pirmojoje, infimoje, mokant lotynų kalbos gramatikos. Turėjo būti verčiama iš lotynų kalbos į gimtąją ir atvirkščiai. Skaitant ir nagrinėjant rinktines Cicerono vietas, taip pat buvo verčiama į gimtąją kalbą. Panašiai buvo mokoma ir graikų kalbos⁵¹.

Kadangi iš pradžių jėzuitų tarpe visai nebuvo lietuvių, galimas daiktas, kad gimtąją kalbą Vilniaus kolegijoje (ir akademijoje) turėjo atstoti lenkų kalba, jei mokytojas lietuviškai nemokėjo. Bet jei mokėdavo, tikriausiai vartodavo lietuvių kalbą. Tai paliudija K. Šir-

⁵⁰ Ligi 1608 m. Lietuvos jėzuitai priklausė Lenkijos jėzuitų provincijai. Tarp lenkų ir lietuvių jėzuitų, nepaisant ordino palaikomų unijinių tendencijų, vyko nuolatinis trynimasis, reikėsi smulkūs prieštaravimai. Nuo 1590 m. buvo atkakliai kovojama dėl atskiros Lietuvos jėzuitų provincijos.

⁵¹ *Bednarski S.* Upadek i odrodzenie szkół jezuiickich w Polsce. Kraków, 1933, str. 20, 239—240.

vydo žodynas (lenkų-lotynų-lietuvių kalbų), išleistas 1629 m., kurio pirmoji paskirtis, kaip matyti iš vėlesnių leidimų pratarinių, buvo — padėti besimokantiems lotynų kalbos žemesnėse klasėse.

Be to, lietuvių kalba buvo reikalinga ir kitais atvejais. Norėdami nugalėti reformaciją, jėzuitai negalėjo apsiriboti vien didikais ir bajorija. Turėjo veikti ir liaudies tarpe — ją sukrikščioninti (tuo metu ji buvo daugiausia tik pagal vardą krikščioniška) ir įtvirtinti joje katalikybę. Be lietuvių kalbos tai nebuvo įmanoma padaryti. Jėzuitai dažnai nurodinėdavo kaip blogą, nenormalų reiškinį, kad daugumas klebonų nemoka vietinės kalbos, patys rūpinosi pamokslininkais, mokančiais lietuviškai, ir laikė juos XVI—XVIII a. prie šv. Jono bažnyčios, kuri jiems priklausė. Pažymėtina, kad iš pradžių, kol trūko lietuviškai mokančių pamokslininkų, jėzuitai, neretai ir patys akademijos profesoriai, atvykę iš tolimų šalių, mokėsi krašto kalbos. Pavyzdžiu čia gali būti portugalas Emanuelis Vega, žymus akademijos profesorius (1580—1594), pirmasis gavęs joje teologijos daktaro laipsnį, kuris, išmokęs lietuviškai, padėjo vyskupui M. Giedraičiui, vizituojančiam Žemaičių vyskupystę: mokė katekizmo, sakė pamokslus, klausė išpažinčių⁵². Taip pat kitas žymus profesorius, vokietis lingvistas Petras Krimeris (miręs 1602) buvo lietuvių (ir latvių) pamokslininkas⁵³. Paminėtinas čia ir ispanas Ant. Arijas (miręs 1591), kuris, išmokęs lietuviškai, mokė liaudį tikėjimo dalykų, klausė išpažinčių ir t. t.⁵⁴ Mokėsi

⁵² *Załęski S.* *Jezuici w Polsce*, Lwów, 1900, I, cz. II, str. 760.

⁵³ *Rostowski S.* *Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum Provincialium Pars Prima*. Vilnæ, MDCCLXIX, p. 216; *Załęski S.* *Jezuici w Polsce*. Kraków, 1905, IV, cz. I, str. 71.

⁵⁴ *Rostowski S.* *Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum... Pars Prima...* p. 182.

lietuviškai ir kai kurie lenkai jėzuitai, pavyzdžiui, Jokūbas Lavinskis, ilgą laiką sakęs Vilniuje lietuviškus pamokslus, o 1583 m. nuvykęs su misijomis kelioms savaitėms į Žemaitkiemį ir ten, kovodamas su pagoniškais papročiais, mokęs katalikų tikėjimo ir giedoti⁵⁵.

Apie 1580 m. atsirado ir tolydžio daugėjo lietuvių jėzuitų. Rūpinantis religinės propagandos stiprinimu, buvo vertinamas jų gimtosios kalbos mokėjimas ir stengiamasi jį kiek patobulinti. Akademija ruošė kunigus-pamokslininkus. Buvo nustatyta, kad studentai, „mokantieji lietuvių kalbą, pamokslų sakymo pratybas turi atlikti ne kuria kita kalba, o lietuviškai, kad, išėję iš akademijos, galėtų aiškia, gražia lietuvių kalba imponuoti lietuviškai kalbančiam visuomenei“⁵⁶. Dėmesys lietuvių kalbai (taip pat latvių ir estų kalboms) akademijoje kiek padidėjo XVI a. gale ir XVII a. pradžioje.

Kartais lietuvių kalba buvo panaudojama ir iškilmingais akademijai momentais, — priimant karalius, vyskopus. Iškilmingiems priėmimams ir šiaip didelėms iškilmėms visuomet būdavo rašomi (ir spausdinami) eiliuoti sveikinimai, panegirikos. Tačiau lietuvių kalbą pavartodavo tokiems sveikinimams tik tada, kai jie būdavo rašomi daugeliu kalbų, norint pabrėžti akademijos auklėtinių poliglotiškumą. Tais atvejais nebuvo kaip lietuvių kalbos aplenkti, be to, reikėjo Lietuvą ir lietuvius reprezentuoti. Bet lietuvių kalbai nebuvo teikiama jokios pirmenybės kitų kalbų tarpe: lietuviški eilėraščiai būdavo dedami ne pirmoje vietoje ir ne tuoj po vadinamųjų humanistinių kalbų (lotynų, graikų, hebrajų), o kitų viduryje ar gale. Vis dėlto tokiomis iškilmingo-

⁵⁵ Monumenta Poloniae Vaticana. Cracoviae, 1938, VI, p. 770—775; Commentationes Balticae. Bonn, 1954, I, S. 101.

⁵⁶ *Vladimirovas L., Jablonskis K., Jurginis J., Bulavas J.* Vilniaus universitetas. Vilnius, 1956, p. 24.

mis progomis skaitomi, iškabinti ant sienų akademijoje ir išspausdinti lietuviški eilėraščiai turėjo reikšmės kaip visai naujas dalykas, įrodymas ir pavyzdys, kad lietuvių kalba taip pat galima rašyti ir „aukštus“ jausmus reikšti. Lietuvių kalba čia figūravo žinomų jau savo literatūra Europos kalbų tarpe. Būdinga, kad 1589 m. sveikinimų rinkinyje Zigmantui III (*Gratulationes Serenissimo ac Potentissimo Principi Sigismvndo III...*) įdėtas lietuviškas eilėraštis (seniausias išlikęs lietuviškas spausdintas tekstas Vilniuje), rašytas hegzametru; tuo lyg pabrėžtas lietuvių kalbos giminingumas lotynų kalbai. Proginiai eilėraščiai lietuvių kalba būdavo rašomi ir figūruodavo, nors ir retai, iškilminguose priėmimuose XVI—XVIII a.

Pažymėtina, kad jėzuitai labai vertino religinę propagandinę ir poleminę literatūrą, kaip kovos ginklą, daug vilčių dėjo į spausdintą žodį, sudarydavo ordino nariams geras sąlygas rašyti. Orientuodamiesi į viešpataujančią klasę, valdančiuosius sluoksnius, be to, norėdami veikti ir už Lietuvos ribų, jie rašė beveik išimtinai lotynų ir lenkų kalbomis. Jėzuitai į lietuvių kalbą žiūrėjo tik kaip į liaudies kalbą, bet gerai suprato jos mokėjimo reikalingumą religinei propagandai, pripažino bent šiuo atžvilgiu jai teises. Jie pasigedo lietuviškų katalikiškų knygų, jautė būtinumą jas leisti, bet, mažiau dėmesio skirdami liaudžiai, patys jų parengimu iš pradžių nesirūpino, nesiėmė iniciatyvos. Jiems trūko ir tam darbui tinkamų žmonių. Bet užtat jie skatino kitus ir rėmė pastangas pradėti leisti lietuviškas religines knygas.

Kovai su reformacija didelės reikšmės turėjo bažnytinis Tridento susirinkimas (1545—1563), sustiprinęs pašlijusius katalikų bažnyčios pamatus. Jo nutarimai

lietė ne tik dogmas, dvasinę discipliną, bet ir dvasininkų paruošimą, katalikybės propagandą, jos įtvirtinimą. Buvo atkreiptas dėmesys ir į liaudies kalbą⁵⁷. Tridento susirinkimo nutarimai galutinai įsigaliojo Lenkijoje (ir Lietuvoje) 1578 m.⁵⁸ Jie buvo tvirta atrama katalikiškajai reakcijai, padėjo jai laimėti. Nutarimų įgyvendinimu nuolat rūpinosi popiežiaus nuncijai, aukštoji bažnyčios hierarchija. Tai vertė dvasininkus šiek tiek daugiau dėmesio kreipti ir į lietuvių kalbą, vertė jos mokytis ir ieškoti priemonių katalikybei stiprinti gimtąją kalbą.

Kontrreformacija palyginti lengvai pasiekė pergalę, remiama iš viršaus Stepono Batoro ir Zigmanto III. Bajorai-šlėktos masiškai grįžo katalikybėn, nes iš tikrųjų tuo metu katalikybė jau labiau atitiko klasinius jų interesus. Ji užtikrino bajorams-šlėktoms neribotą valdžią valstiečių atžvilgiu, skiepijo pastariesiems paklusnumą ir jį palaikė. Tikslai, kurių siekti bajorams-šlėktoms padėjo reformacija, buvo jau įgyvendinti. Jiems rūpėjo tik išlaikyti savo laisves ir privilegijas. Geriausias sąjungininkas čia buvo katalikų dvasininkai, kurie, pradėdant klebonu ir baigiant vyskupu, buvo taip pat šlėktos, dvasiniai feodalai. Be to, reformaciniame judėjime, išplitusiame kalvinizme nuo 1560 m. ima kristalizuotis „plebėjinė opozicija arionų pavidalu“⁵⁹. Arionai iškelia antifeodalinę programą — reikalauja panaikinti baudžiavą, baudžiavinę priklausomybę. Didėjant valstiečių spaudai ir išnaudojimui XVI a. antroje pusėje, žymiai paaštrėja klasių kova. Katalikų dvasi-

⁵⁷ Concilium Tridentinum. Edid. S. Ehses. Friburgi Br., 1924, t. IX, actorum pars VI, p. 753, 982.

⁵⁸ Любoвичъ Н. Начало католической реакціи и упадокъ реформации въ Польше. Варшава, 1890, стр. 396.

⁵⁹ Tazbir J. Reformacja a problem chłopski... str. 127,

ninkai gąsdina feodalus valstiečių revoliucijos šmėkla, pabrėždami kurstomąjį reformacijos idėjų poveikį. Tuo būdu kontrreformacija padėjo dar labiau sustiprėti bajorų-šlėktų diktatūrai⁶⁰.

Laimėjusi feodalų tarpe, katalikiškoji reakcija turėjo daugiau dėmesio kreipti į liaudį. Iš kitos pusės, reformatai, netekdami vis labiau bajorų-šlėktų atramos, taip pat turėjo daugiau orientuotis į liaudį, kitaip negalėjo tikėtis išsilaikyti ir išlikusiose salose. Tuo tikslu vieni ir kiti vartojo prievartą, spaudimą iš viršaus. Ryškus pavyzdys — Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos ganytojiškas laiškas su 1582 m. Vilniaus sinodo nutarimais, kuriuo įsakoma klebonams pasirūpinti, kad jiems priklausą dvasiniu atžvilgiu (in spiritualibus) valdiniai būtų vietinės valdžios priversti (naudojant pabaudas) šventomis dienomis lankyti bažnyčią ir leisti vaikus mokyti. Šį įsakymą vyskupas žada paremti karaliaus ediktu⁶¹. Panašių priemonių ėmėsi ir reformatai. Pavyzdžiui, E. Valavičius, Vilniaus kaštelionas, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kancleris, 1583 m. išleido Naujamiesčio dvaro valstiečiams nuostatus, kuriuose reikalaujama, kad visų jo kaimų valdiniai eitų kiekvieną sekmadienį į bažnyčią (ir leistų vaikus į mokyklą), o tie, kurie jos nelankys, kad būtų baudžiami piniginėmis bandomis ir laikomi kengėse⁶². Liaudies prievartavimas buvo dar didesnis tose vietose, kur vyko įnirtinga kontrreformacijos ir reformacijos gynėjų kova, pavyzdžiui Kelmėje. Nei vieni, nei kiti nenorėjo

⁶⁰ *Odrodzenie w Polsce. I Historia...* str. 516—517.

⁶¹ *Sawicki J. Concilia Poloniae. II...* str. 136.

⁶² *LIS I 242—244.*

atsižadėti valstiečių. Todėl leido labai griežtus nuostatus, naudojo nepaprastai dideles baudas⁶³.

Verčiant liaudį lankyti bažnyčią, reikėjo rūpintis ir lietuviškai mokančiais kunigais, ir lietuviška religine knyga. Be abejo, jos parengimas buvo nepalyginamai sunkesnis, negu knygų lotynų ir lenkų kalbomis, kur jau seniai buvo praminti keliai, tradicijos, nusistovėję terminai. Rašyti lietuviškai tuo metu buvo sunkus darbas, reikalaujans didelio jėgų įtempimo, kūrybinių sugebėjimų, ne tik gero kalbos mokėjimo ir literatūrinės kultūros. Rašyti lietuviškai — reišė nusileisti žemyn, dirbti liaudžiai, nesitikint iš to nei garbės, nei asmeninės naudos. Galinčių tą darbą atlikti irgi nedaug tegalėjo būti. Aukštesnieji katalikų dvasininkai — prelatai, kanauninkai ir klebonai, — geriausiai materialiai aprūpinti, beveik išimtinai buvo nelietuviai, o vikarai, dažnai taip pat nelietuviai, — labai menko išsilavinimo. Trūko ir mecenatų lietuviškai knygai. Dar labiau stigo tinkamų šiuo atžvilgiu darbuotojų reformatams. Todėl lietuvišką knygą parengti ir išleisti buvo rimta ir sunki problema.

Iš visų minėtų dalykų aišku, kad pagrindinis lietuviškos knygos pasirodymą Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje skatinęs veiksnys buvo religinės kōvos, siekimas paveikti liaudį. Greta to turėjo reikšmės ir kova dėl valstybinio savarankiškumo, antiunijinės tendencijos, vadinamasis separatizmas.

Kova dėl valstybinio Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės savarankiškumo labai ryški XVI a. antrojoje pusėje, prieš Liublino uniją ir po jos. Viena svarbesnių jos apraiškų yra unijos ignoravimas III Lietuvos sta-

⁶³ *Grużewski B. Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach. Warszawa, 1912, str. 91—93.*

tute (1588), lenkų feodalų traktavimas kaip svetimšalių. Šios kovos pagrindas — valstybingumo tradicijos, tautiniai skirtumai tarp lenkų ir lietuvių feodalų, nepasitenkinimas, kurį kėlė Lenkijos feodalų pastangos „ekonomiškai įsigalėti Lietuvoje“⁶⁴. Abipusis nepasitenkinimas, trynimasis tarp Lenkijos ir Lietuvos feodalų, nors juos jungė bendri interesai, buvo visuotinis reiškinys. Jis atsispindėjo net vienuolių (pranciškonų ir jėzuitų) veikloje — jie irgi stengėsi atsiskirti nuo Lenkijos ir sudaryti atskiras Lietuvos provincijas. Antiunijinės tendencijos, valstybingumo gynimas reiškėsi ir istoriografijoje (A. Rotundas, M. Strijkovskis). Bet tos kovos dėl valstybinio savarankiškumo reikšmės lietuviškai knygai nereikia perdėti. Lietuvos feodalai ir toliau tebevartojo lenkų kalbą, atsižadėdami savosios. Jie, kaip minėta, tikrąja savo kalba linko laikyti lotynų kalbą. Tačiau to negalima pasakyti apie visus feodus. Šalia vyraujančios tendencijos reiškėsi ir kita, nors daug silpnesnė. Ne visi feodalai, net ir stambesnieji, taip lengvai atsakė savo kalbos ir ją niekino. Šviesesnieji iš jų lenkų kalbos skverbimesi ir lietuvių kalbos išstūmimo iš viešojo valstybinio gyvenimo įžvelgė pavojų tautai ir valstybei. Veikė ir kitų tautų pavyzdys. Tai buvo renesanso epocha, kurios būdingas bruožas — kova dėl tautinių kalbų teisių ir literatūros jomis suklestėjimas. Gimtosios kalbos teisių gynimas kaimyniniuose ir tolimesniuose kraštuose skatino kovoti ir dėl lietuvių kalbos. Ši kova — svarbus akstinas lietuviškai knygai pasirodyti Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Reikia taip pat neužmiršti ir Prūsijoje leidžiamų lietuviškų knygų skatinančio pavyzdžio.

Realios galimybės lietuviškai knygai susidarė

⁶⁴ Lietuvos TSR istorija... I, p. 220.

paskutiniame XVI a. ketvirtyje, kai Vilnius tapo stambus švietimo, kultūros ir knygų leidimo centras. 1574—1575 m. jame buvo įsteigtos trys spaustuvės (paskui jų dar padaugėjo), tarp jų viena katalikiška — jėzuitų, vėliau vadinama akademijos spaustuve. Be abejo, ir anksčiau buvo galima išspausdinti lietuvišką katalikišką knygą Krokuvoje ar net Karaliaučiuje, jeigu tik kas tuo būtų labai rūpinęsis. Bet atsiradusios spaustuvės Vilniuje žymiai palengvino lietuviškos knygos išleidimą.

Lietuviškos knygos pasirodymas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje susijęs su Merkelio Giedraičio veikla. 1576 m. M. Giedraitis buvo paskirtas Žemaičių vyskupu. Tai ne atsitiktinis dalykas. Dėl jo paskyrimo vyko kova 1574—1576 m. Pirmiausia pretenzijas į Žemaičių vyskupo sostą pareiškė lenkas Jokūbas Voroneckis, Gniezno arkivyskupo Jokūbo Uchanskio seserėnas, kurį palaikė ne tik arkivyskupas, bet ir popiežiaus nuncijus. Būdinga, kad vienas iš argumentų, kuriais rėmėsi M. Giedraičio šalininkai, buvo jo lietuvių kalbos mokėjimas⁶⁵. Jei M. Giedraitis tada nebūtų tapęs Žemaičių vyskupu, labai galimas daiktas, kad pirmosios lietuviškos knygos Vilniuje būtų žymiai vėliau pasirodžiusios. Toks reikšmingas vaidmuo priklausė M. Giedraičiui dėl to, kad jis buvo veikiamas visų minėtų palankių lietuviškai knygai veiksmų. M. Giedraitis buvo vienas žymiausių kovotojų dėl valstybinio ir kultūrinio savarankiškumo, studijuodamas bendravo su pirmaisiais lietuvių rašytojais, liuteronizmo skleidėjais (J. Zablockiu), tikriausiai pažino pirmąsias lietuviškas knygas, išleistas Prūsijoje, ir, jų pavyzdžiu sekdamas ir rūpindamasis stiprinti katalikybę, daug dėmesio skyrė spausdintam

⁶⁵ *Theiner A. Annales Ecclesiastici. Romae, 1856, II, p. 105, 106.*

žodžiui gimtąja kalba. Pats jis, kiek žinoma, nebuvo rašytojas, bet skatino, globojo ir rėmė galinčius rašyti ir rūpinosi knygų išleidimu. Visuomeninė M. Giedraičio padėtis, užimama vieta, pajamos leido jam būti pirmuoju lietuviškos knygos mecenatu Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. O be mecenato tada jokia knyga negalėjo Lietuvoje išeiti.

Nors keletas veiksnių skatino lietuviškos knygos pasirodymą, bet nusvėrė religinės propagandos reikalai. Jie ir apsprendė pirmųjų knygų pobūdį. Jos tegalėjo būti religinės. Pasaulietinio turinio knygai lietuvių kalba XVI a. ir ilgai dar vėliau nebuvo reikiamų sąlygų.

Dėl savo religinio, siaurai konfesinio pobūdžio pirmosios lietuviškos knygos negalėjo suvaidinti pažangaus vaidmens socialiniame gyvenime, klasių kovoje. Jos palaikė feodalinę santvarką, susiformavusius gamybinius santykius. Bet, turint prieš akis visą sudėtingą istorinio lietuvių tautos vystymosi procesą, jų atsiradimas buvo naujas ir daugeliu atžvilgių svarbus reiškinys. Kaip pažymima akademinėje lietuvių literatūros istorijoje, „pats raštų lietuvių kalba pasirodymas ano meto istorinėmis aplinkybėmis turėjo pažangią reikšmę, teigiamai veikė lietuvių tautybės formavimąsi, rodė jos gyvybingumą, lietuvių liaudies masių vaidmenį“⁶⁶. Lietuviška knyga, jeigu leidėjai ir nebūtų to siekę, objektyviai imant, buvo nukreipta prieš bendrąsias politinio ir kultūrinio gyvenimo raidos tendencijas. Tuo buvo pripažintos lietuvių kalbai, liaudies kalbai, kultūrinės teisės. Knygų gimtąja kalba pasirodymas reiškė raštijos, nors ir ribotą, demokratizavimą, minimalias prielaidas liaudžiai šviestis. Religinis tų knygų turinys šiuo

⁶⁶ Lietuvių literatūros istorija. Red. Prof. K. Korsakas. Vilnius, 1957, I, p. 138.

atžvilgiu nepaneigia jų reikšmės, nes religija tada buvo vienintelė viešpataujanti ideologijos forma, kuriai viskas buvo pajungta. „Per krikščionybės mokslą buvo siekiama visokio mokslo, nes tuo metu visoks mokslas buvo surištas su tikyba.“⁶⁷ Drauge pabrėžtina, kad pirmosios lietuviškos knygos pasirodė su aiškiai akcentuotomis demokratinėmis švietimo tendencijomis, plačia nacionaline kultūrine programa, gimtosios kalbos teisių gynimu.

Jeigu pripažįstama, kad „bažnytinių raštų vertimas į šnekamąją kalbą tuomet buvo pažangus reiškinys, prisidėjęs prie kiekvienos tautos kalbos ir raštijos ugdyimo“⁶⁸, tai juo labiau pasakytina apie pirmąsias lietuviškas knygas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Jų parengėjas M. Daukša rūpinosi lietuvių kalbą padaryti literatūrine kalba, didelėmis kūrybinėmis pastangomis ją ugdė, dėdamas pagrindus raštijai. Veikiamas pažangios amžiaus minties, gaivių renesanso idėjų ir liaudies aplinkos, jis tikėjo ateitimi, savo darbo prasmingumu ir pasuko prieš srovę.

Sunki buvo lietuviškos knygos pradžia. Ji pasirodė kaip įnamė savajame krašte, bajoriškoje-šlėktiškoje respublikoje. Bet jeigu ta pradžia buvo daug žadanti, atverianti plačią perspektyvą, tai daugiausia M. Daukšos nuopelnas.

⁶⁷ Senoji lietuviška knyga... p. 103.

⁶⁸ *Jurginis J. Pranskus B.* Vertingas literatūros mokslo veikalas. — „Komunistas“, 1958, Nr. 3, p. 58.

II. M. DAUKŠOS BIOGRAFIJOS NUOTRUPOS

Nelengva kalbėti apie gyvenimą rašytojo, kuriuo pradėta domėtis tik porai šimtų metų praėjus po mirties ir kuris nei pats, nei jo amžininkai nepaliko minimalių biografinių žinių. Be to, neišliko jokių rašytojo rankraščių, laiškų, užrašų, archyvo liekanų, net ir jo testamentas nepasiekė mūsų laikų. Be spausdintų M. Daukšos knygų, kuriose irgi, deja, beveik nėra tiesioginių biografinių duomenų, ir 1579 m. Žemaičių vyskupystės vizitacijos aprašymo, padedančio pažinti jį, kaip dvasininką, kone vienintelis žinių šaltinis yra oficialūs, daugiausia teisminiai dokumentai, liečią turto paveldėjimą, pirkimą, pardavimą ar dovanojimą, taip pat užgrobimą ir kitus nusižengimus feodaliniam teisės kodeksui. Tie dokumentai neliečia asmeninio gyvenimo, pažiūrų, kultūrinės veiklos — tų dalykų, kurie mus labiausiai domina. Be to, jie susiję beveik vien su paskutiniaisiais rašytojo gyvenimo dešimtmečiais. Apie vaikystę, jaunystę, savarankiško darbo pradžią jokių tiesioginių žinių kol kas nėra. Dėl to ir tegalima kalbėti apie M. Daukšos biografijos nuotrupas.

Visos lig šiol surastos žinios yra daugiau ar mažiau atsitiktinio pobūdžio. Jų negausu, ir, atskirai paimitos, jos dažniausiai atrodo nereikšmingos ir maža tepasako, bet nagrinėjamos drauge platesniame visuomeninio, kultūrinio ir religinio gyvenimo fone, panaudojant kaip lyginamąją medžiagą amžininkus, jos vis dėlto padeda išaiškinti ne vieną M. Daukšos biografijos momentą, jo asmens bruožą. Trūkstant kitokių šaltinių, bus daugiau dėmesio, negu dėl savo pobūdžio jie nusipelno, kreipiama į oficialius dokumentus, juose

esamus šykščius duomenis, stengiamasi visą turimą ir naujai surastą archyvinę medžiagą išnaudoti ko pilniausiai.

Turint prieš akis negausias ir skurdžias žinias, o iš kitos pusės — daugybę neaiškių, bet svarbių klausimų, atrodo tikslinga pirmiausia bandyti plačiau nušviesti ir, kiek tai šiuo metu įmanoma, išaiškinti pačius pagrindinius biografijos faktus. Tik po to bus mėginama apibūdinti M. Daukšos asmens bruožus, pažiūras.

1. KILMĖ, ŠEIMA, APLINKA. MOKSLO KLAUSIMAS

Pirmieji apie M. Daukšos kilmę yra rašę heraldikai: A. Vijūkas-Kojelavičius, K. Neseckis ir kiti. Bet jų duodamos žinios genealoginiu atžvilgiu nėra patikimos. A. Vijūkas-Kojelavičius (juo sekdamas, K. Neseckis ir kiti) M. Daukšą kildina iš Daukšų giminės, 1413 m. Horodlėje priėmusios herbą *Pierzchała*, arba *Roch* (penkios stručio plunksnos šalme, raudoname dugne)¹. Tačiau ne visai aišku, kuris Daukša dalyvavo Horodlės unijoje. V. Semkovičius mano, kad tai žemaičių bajoras². Jis remiasi XIV a. pabaigos ir XV a. pradžios dokumentais, kurių viename (1390) tarp kitų žemaičių bajorų minimas Daukša nuo Kaltinėnų (Dawchs... ge-

¹ *Nomenclator Familiarum et Stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et Prouinciarum ad eum pertinentium. Collectus...* operâ diuturnâ P. Alberti Wiuuk Kojalowicz... Anno 1658, p. 75 (autografo mikrofilm); DKV p. XXV. Lenkiškame herbyno tekste (*W. Wijuka Kojalowicza Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego... w Krakowie... 1897, str. 213*) herbas *Pierzchała* aprašytas kiek kitaip: juodas bokštas baltame dugne, šalme penkios stručio plunksnos. Plg. *Niesiecki K. Herbarz Polski... wyd. J. N. Bobrowicz. Lipsk, 1839, III, str. 314.*

² *Semkowicz W. Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskiem w unii horodelskiej 1413 roku. — PiL 433.*

sessen in dem lande czu Caltheneen³). Kitame 1401 m. dokumente tarp Lietuvos prelatų, kunigaikščių, ponų ir kilmingųjų pažymėtas Kymantas su sūnumi Daukša (Kymunt cum filio Dawxha⁴). 1409 m. Vytauto rašte minimas, tur būt, tas pats Kymantas, nurodant, kad jis gyvena (ziczczet) už Nevėžio, Žemaičių žemėje⁵. K. Ne-seckis teigia, kad 1401 m. dokumente paminėtas Ky-mantas ir priėmęs Horodlėje herbą *Pierzchała*⁶, bet to neįrodo.

Kaltinėnų Daukšos, atrodo, jokių būdu negalima ta-patinti su Kymanto sūnumi Daukša. XV a. pirmojoje pusėje buvo ir daugiau giminystės ryšiais nesusijusių Daukšų ir Daukšių. Pavyzdžiui, didysis Lietuvos kuni-gaikštis Kazimieras davė (1440—1444) ponui Daukšiui (Пану Довкшю) valdinių Rogačevo ir Bobruisko vals-čiuose⁷. Tai, tur būt, buvo didikas Daukšys (Довкши), žemės dovanojimo raštuose minimas šalia Kazimiero arba jo vardu įsakęs tokius raštus parašyti⁸.

Daukša buvo gana populiarus asmenvardis, plačiai vartotas ir XVI amžiuje. Tai rodo 1528 m. Lietuvos ka-rijuomenės surašymas. Jame minimas Daukšas Piktui-žaitis (Довъкъшъ Пиктуйжевичъ) iš Viduklės valsčiaus ir Daukšas Sokaitis (Довкъшъ Саковичъ) iš Arioga-los valsčiaus⁹, taip pat daug Daukšaičių (Daukšų ar

³ Codex epistolaris Vitoldi... 1376—1430. Collectus opera *Antonii Prochaska* (Monumenta Medii aevi historica, t. VI). Cracoviae, 1882, p. 23. Plg. *Būga K.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1958, I, p. 235.

⁴ Codex epistolaris Vitoldi... p. 73.

⁵ Ten pat, p. 175.

⁶ *Niesiecki K.* Herbarz Polski... III, str. 314.

⁷ Акты Литовско-русского государства, изд. *М. Довнаръ-Запольскимъ*. Москва, 1900, вып. 1 (1390-1529), стр. 16.

⁸ Литовская Метрика. Книги записей, т. 1. (Русск. Ист. Библ., т. XXVII). СПб., 1910, стр. 58—59.

⁹ Литовская Метрика. Переписи войска Литовской (Русск. Ист. Библ., т. XXXIII). Петроградъ, 1915, стр. 208, 213.

Daukšių sūnų) iš įvairių Lietuvos vietų. Daukša, kaip asmenvardis, buvo paplitęs ir tarp valstiečių. Pavyzdžiui, Žasetos karališkojo valsčiaus surašyme 1537 m. minimas valstietis Daukšys Žitonis (? Довкшис Шитанис)¹⁰. 1561 m. Žemaičių vyskupas Jonas Domonovskis gavo valstietį Daukšą Nejūną (Dawgs₃a Neiuna) su valaku žemės Veliuonos valsčiuje (prie bažnytinės Krakių žemės)¹¹. 1587 m. Upytės dvaro ir jo kaimų inventoriuje minimas Daukšys Motiejaitis (Довкъшис Матеевичъ), gyvenęs ant pusės valako¹².

Iš Daukšos vardo kilo kai kurie vietovardžiai, žinomi jau XVI a. tiek Žemaičiuose, tiek rytinėse Lietuvos srityse, sakysim Daukšių kaimas ir vaitystė, priklausę Ginteliškės dvarui (1597 m. inventorius)¹³, Daukšiškiei Ašmenos valsčiuje (1560 m. inventorius)¹⁴ ir kt. Asmenvardis Daukša ilgainiui buvo pradėtas naudoti pavarde. Bet, remiantis XVI a. gale įsigalinčia ta asmenvardine pavarde, ieškoti giminystės su prieš 150—175 metus gyvenusiu asmeniu vien dėl jo vardo panašumo nėra pagrindo, ypač turint galvoje Daukšos, kaip asmenvardžio, populiarumą. Todėl, atrodo, nėra ko ir kalbėti apie rašytojo M. Daukšos giminystę su Horodlės unijoje dalyvavusiu Daukša ir priskirti jam herbą *Pierzchała* arba *Roch*.

Tikrąją M. Daukšos kilmę yra išaiškinęs K. Jablonskis, suradęs ir paskelbęs daug rašytoją liečiančių dokumentų. Jie rodo, kad M. Daukšos protėviai buvo ne didikai, ne ponai, o smulkūs Veliuonos valsčiaus bajo-

¹⁰ MA CB B₂ 124, l. 9r.

¹¹ BK 38.

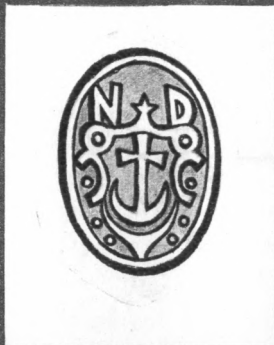
¹² Istorijos archyvas. XVI a. Lietuvos inventoriai. Surinko K. *Jablonskis*. Kaunas, 1934, I, p. 283.

¹³ Ten pat, p. 458—459.

¹⁴ Ten pat, p. 141.

Nicolaus Daukša Comes
et Administrator Episcopi
Medicini.

Milestaj Dauk
ša Canonicus
Chorban Episcopi
et Administrator

Du M. Daukšos autografai (viršuje 1609 m., žemiau 1602 m.)
ir antspaudas (su herbu Szeliga)

rai. Svarbiausias rašytojo genealogijai yra 1609 m. Žemaičių žemės teismo sprendimas turto dalybų byloje¹⁵, kurioje dalyvavo per 50 asmenų — tolimesnių ir artimesnių M. Daukšos giminių, vienos šeimos palikuonių. Būdinga, kad iš jų tik trys (visi broliai) turėjo Daukšos pavardę, o kitų daugumas vadinami vardais ir tėvavardžiais. Teisme buvo raštu pateikta „giminės linija“ — genealoginis medis, reikalingas dalių dydžiui apskaičiuoti. Kadangi abi pusės su tuo genealogijos išdėstymu sutiko, reikia manyti, kad ji buvo teisinga. Deja, ta „giminės linija“ neįtraukta į teismo sprendimą, bet iš jame minimų dalykų ir iš kitų dokumentų rašytojo genealogija visai aiški.

Giminės pirmtaku 1609 m. teismo sprendime laikomas Vaidila. Nepasakyta, kada jis gyveno. Bet paprastai genealogijose tuo metu giminės pirmtaku būdavo nurodomas Vytauto ar bent XV amžiaus pirmosios pusės bajoras¹⁶. Atrodo, kad taip buvo ir šiuo atveju. Galima paminėti, jog Horodlės unijoje yra dalyvavęs Vaidila Kušulevičius (? Wojdyło Kuszulowicz), priėmęs herbą *Biała*¹⁷ ar *Ciołek*¹⁸. Tačiau nėra pagrindo jį tapatinti su M. Daukšos pirmtaku Vaidila, tuo labiau kad A. Vijūkas-Kojelavičius iš Horodlės unijoje dalyvavusio Vaidilos kildina Pukštų giminę¹⁹, nieko bendra neturinčią su M. Daukšos gimine.

M. Daukšos pirmtakas Vaidila turėjo keturis sūnus: Tiršlį, Donį, Sirputį ir Soų. Apie juos nieko nežinome. Lietuvos metrikoje pažymėta, kad didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras Sirpučiui yra davęs žmonių

¹⁵ Jb PŽ 77—84.

¹⁶ Ten pat, p. 67.

¹⁷ *Semkowicz W.* Braterstwo szlachty polskiej... str. 446.

¹⁸ *Wijuk Kojalowicz W.* Herbarz... 1897, str. 35.

¹⁹ Ten pat, p. 103.

šeimą²⁰. Kadangi nepaminėtas nei to Sirpučio tėvavardis, nei dovanotos šeimos gyvenamoji vieta, nei dovanavimo laikas (K. Jablonskio nuomone, tai buvę 1440—1450 m.²¹), nėra tikra, ar tai Vaidilos sūnus. Kaip matyti iš 1609 m. sprendimo, Donys mirė bevaikis. Kiti Vaidilos sūnūs turėjo palikuonių. Iš teismui pateikto Žemaičių seniūno Stanislovo Jonavičiaus 1504 ar 1519 m.²² rašto paaiškėja, kad Tiršlys turėjo dukterį Kachną, kuri ištekėjo už Pociaus Mikalojaičio, atėjusio užkuriomis. Iš jo giminės 1609 m. gyveno Kasparas Jurevičius. Sirpučio ir Sočio palikuonių tuo laiku buvo daug daugiau — kelios dešimtys.

Rašytojas M. Daukša yra kilęs iš Sirpučio giminės. Bet nei 1609 m. teismo sprendime, nei kituose dokumentuose nėra suminėti Sirpučio vaikai. Aišku tik tiek, kad M. Daukšos prosenelis buvo Daukša, greičiausiai Sirpučio Vaidilaičio sūnus, nors galėjo būti ir Sirpučio žentas, užkuryš²³. Tolesnė M. Daukšos genealogija jokių abejonių nekelia. Daukša turėjo sūnų Mikalojų, Mikalojus — Baltramiejų, o Baltramiejus — Mikalojų Daukšą. Rašytojas gavo senelio Mikalojaus vardą, o prosenelio Daukšos vardą ėmė vartoti pavarde. Juo pasekė ir broliai. XVII a. paskutinio ketvirčio dokumentuose tiek rašytojas, tiek jo broliai jau vadinami Daukšomis, nors kiti Žemaičių bajorai tada daugiausia dar buvo vadinami vardais ir tėvavardžiais, kartais pridėdant ir senelio vardą.

Iš 1609 m. sprendimo ir kitų dokumentų išaiškėja, kad giminės pirmtakas, jo sūnūs ir tolesni palikuonys gyveno Babėnuose, netoli Kėdainių. Čia buvo visos gi-

²⁰ Литовская Метрика... СПб, 1910, стр. 75.

²¹ Јб РЗ 67.

²² Ten pat, p. 67 ir 79.

²³ Ten pat, p. 67.

minės tėviškė, pagrindinė tėvonija. Sprendime ir kalbama tik apie Babėnus, kaip senąją ir vienintelę visiems Vaidilos palikuonims priklausančią žemę. Tai, žinoma, nereiškia, kad tie palikuonys, bent kai kurie iš jų, neturėjo turto kitur, bet daugelis, jei ne daugumas, gyveno šalia vienas kito, įsikūrę paveldėjimo keliu gautoje ir iš kaimynų pirkoje žemėje. 1609 m. sprendime ir minimos jų sodybos, pastatai, daržai, sodai, kūdros ir t. t.²⁴

Babėnai — senas palyginti vietovardis, istoriniuose šaltiniuose minimas jau 1372 m.²⁵ XVI a. dokumentuose jie buvo vadinami dvejais: *Babėnais* ir *Babėnų lauku*. Net kalbant apie nedidelį viensėdį, būdavo dažnai rašoma: „Mano ūkis Babėnai“ (tartum vien tą viensėdį vietovardis apimtų) arba „Mano ūkis Babėnų lauke“. Tada prie daugelio vietovardžių pridėdavo žodį *laukas*. Galima suminėti keletą tokių laukų iš Babėnų apylinkės: Dotnuvos laukas, Rosčių laukas, Daumantų laukas, Liaudės (Liaudos?) laukas ir t. t.²⁶ Tai anaiptol nereiškia, kad tos vietovės — tušti be sodybų plotai. *Laukas*, kaip aiškina H. Lovmianskis, reiškė beveik tą patį, ką ir *kaimas* (wieś)²⁷. J. Jurginis XVI a. laukus sieja su „XIII—XIV a. laukais, kurie sudarė žemdirbių gyvenamas teritorijas“. Jis teigia, kad „laukas buvo valsčiaus dalis... valsčiuje galėjo būti keli valsčiai arba valsčiukai. Peršasi išvada, kad valsčiuku (valsčiumi) ir lauku buvo vadinamas tas pats objektas, tačiau — tik XVI a.“²⁸

²⁴ Jb PŽ 82.

²⁵ *Łowmiański H.* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Wilno, 1932, II (žemėlapis I); *Паушо В. Т.* Образование Литовского государства. Москва, 1959 (žemėlapis II).

²⁶ *Спрогисъ И. Я.* Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія, составленный по 40 актовымъ книгамъ Россіенскаго земскаго суда. Вильна, 1888, стр. 91, 119, 177, 280.

²⁷ *Łowmiański H.* Studja nad początkami... II, str. 125—126.

²⁸ *Jurginis J.* Baudžiosis įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962, p. 167—169.

Babėnų lauke buvo daug vienkiemių, mažų dvarelių. Babėnai, kaip ir Dotnuva, priklausė Veliuonos valsčiui. Čia nuo seno gyveno daug smulkiųjų bajorų, kurių pagrindinis uždavinys buvo ginti panemunės pilis, ypač Veliuoną, nuo kryžiuočių²⁹. Reikia manyti, kad ir M. Daukšos sentėvis Vaidila tikriausiai tokias pareigas ėjo, gal už tai Vytauto ir bajoru buvo padarytas.

Tiesioginių žinių apie rašytojo M. Daukšos gimimo vietą, datą ir vaikystę nėra. Nežinome, kas buvo jo motina. Ne į visus šiuos svarbius klausimus galima tiksliai atsakyti. Trūkstant duomenų, reikia remtis išlikusiomis žiniomis apie M. Daukšos artimuosius gimines, pradedant seneliu, ir jo paties vėlesnio gyvenimo faktais.

M. Daukšos senelis Mikalojus Daukšaitis gyveno Babėnuose, prie paveldėjimo keliu atitekusios tėviškės pirpirkdamas iš kaimynų žemės (vadinamąją Babėnų Katkuškę, arba Katkūniškę) ir veldamą Miką su sūnumi Kasparu³⁰. Katkūniškę jis pirko 1525 m. Senelis mirė, tur būt, 1526 ar 1527 m., nes 1528 ir 1529 m. žemę pirko jau nebe jis, o jo sūnus Baltramiejus, Mikalojaus Daukšos tėvas³¹. Be to, 1528 m. Lietuvos bajorų kariuomenės surašyme minimas Baltramiejus Mikalojaitis³², bet neminimas Mikalojus Daukšaitis. Žinoma, nėra absoliučiai tikra, kad tas Baltramiejus Mikalojaitis yra M. Daukšos tėvas, nes surašyme tiksliau nenurodyta jo gyvenamoji vieta (tik Veliuonos valsčius). Galėjo būti ir kitas bajoras tuo pat vardu ir tėvavardžiu, tačiau tuo atveju būtų nesuprantama, kodėl M. Daukšos tėvas

²⁹ *Łowmiański H.* Studja nad początkami... II, str. 74.

³⁰ Jb DaD 11, 62.

³¹ Ten pat, p. 2, 62.

³² *Литовская Метрика. Переписи войска Литовскаго. Петроградъ, 1915, стр. 205.*

(ar senelis, jeigu jis tebegyveno) liko neįtraukti sąrašui. Jei tad 1528 m. surašyme minimas M. Daukšos tėvas, iš to galima spręsti apie jo turtingumą. 1528 m. Vilniaus seimo nutarimu, kuriuo remiantis sąrašas sudarytas, žemininkams iš kiekvienų turimų aštuonių valstiečių tarnybų reikėjo pristatyti vieną gerai ginkluotą karį ant žirgo³³. Kadangi Baltramiejus Mikalojaitis, kaip ir daugumas Veliuonos valsčiaus žemininkų, turėjo pristatyti vieną ginkluotą karį su žirgu, išeitų, kad jis turėjo aštuonis valdinius — valstiečius.

Iš M. Daukšos tėvo testamentu, rašyto 1586.III.5 ir po jo mirties aktikuoto 1586.VI.14, kuris laimingai išliko ligi mūsų laikų³⁴, paaiškėja, kad Baltramiejus Mikalojaitis buvo du kartus vedęs ir kad, be žemės Babėnuose, jam priklausė taip pat viensėdis Liaudoje, prie Vadakties upės. Testamente nepasakyta, kas buvo pirmoji Baltramiejaus žmona, nei iš kur ji kilusi, nei kokį turtą įnešusi. Anų laikų labai paplitusiu papročiu jauni bajoraičiai, norėdami pralobti, vedavo našles, kurios jiems pavesdavo savo turtą, o po šių mirties — vedavo jaunas merginas, kurioms palikdavo pirmųjų žmonių užrašytąjį turtą arba savo tėviškės dalį³⁵. Galimas dalykas, kad ir Baltramiejus Mikalojaitis buvo vedęs našlę, bet Vadaktų viensėdį ne iš jos gavo, nes testamente pabrėžiama, kad tas viensėdis iš tėvo paveldėtas (именич'ко мое власт'ное отчиз'ное). Gal tad Vadaktai — Baltramiejaus senelės pasoga?

Sunku tiksliai pasakyti, kada Baltramiejus Mikalojaitis pirmą kartą vedė. K. Jablonskio nuomone, „tapęs apie 1527 metus ūkio šeimininku, kan. Mikalojaus

³³ Ten pat, p. 7.

³⁴ CVIA DA 14586 Nr. 52, l. 114—115.

³⁵ Jb DaD 3.

tėvas Baltramiejus, kuris pirmiau gal buvo ir nevedęs, turėjo tuojau pasiieškoti šeimininkės ir tur būt apie tą laiką vedė³⁶. Toks spėjimas yra priimtinas, nors vedybos galėjo įvykti ir vėliau. Nežinia, kiek laiko pirmoji žmona gyveno ir kiek vaikų Baltramiejus iš jos susilaukė. Testamentas šiuo atžvilgiu nieko aiškaus nepasako. Jame tik minimi pirmosios žmonos vaikai ir antrosios žmonos vaikai, bet neišvardijami.

Antroji Baltramiejaus Mikalojaičio žmona buvo Uršulė Stanislovaitė Daugintaitė, kilusi iš Skarulių prie Neries. Jos, matyti, būta žymiai jaunesnės už Baltramiejų, nes dar 1614 m. — 28 metams praėjus nuo vyro mirties — ji tebegyveno³⁷. Uršulė Daugintaitė, kaip rodo jos dovanojamasis raštas dukterims³⁸, buvo kilusi iš pasiturinčios bajorų giminės, kuriai priklausė ir klebono prezentacijos teisė.

Įvairiuose dokumentuose minimi penki Baltramiejaus Mikalojaičio sūnūs: Mikalojus, Vaitiekus, Petras, Jonas ir Stanislovas, ir dvi dukterys: Elžbieta ir Sofija. K. Jablonskis spėjo, kad buvęs, tur būt, dar vienas sūnus — Morkus, „miręs prieš 1590 metus“³⁹. Jis rėmėsi 1593.I.18 įrašu Žemaičių žemės teismo knygoje, kur Morkaus Baltramiejaičio našlė Magdalena Kasparaitė skundė savo dieverį Joną Baltramiejaitį iš Babėnų dėl sumušimo. Kiti žinomi dokumentai nieko aiškesnio nepasako apie Morkaus Baltramiejaičio kilmę ir giminę. 1587.V.20 jis su žmona pardavė žemę Babėnuose⁴⁰, 1588.VI.17 skundėsi teismui, kad brolis Jonas sumušęs jo dukterį Oną, nuėjusią pas piemenis, ganančius gyvu-

³⁶ Ten pat, p. 3.

³⁷ Ten pat, p. 63.

³⁸ Ten pat, p. 31—34.

³⁹ Ten pat, p. 3.

⁴⁰ VVU ŽA 8 1588 Nr. 13, l. 24.

lius jo iš motinos paveldėtoje žemėje — Juškiškėje, ir dar pagrobęs du jaučius⁴¹. Greičiausiai tas Morkus Baltramiejaitis nieko bendra, išskyrus tėvavardį, neturėjo su M. Daukšos gimine. Pažymėtina, kad jis vadinamas tik vardu ir tėvavardžiu, o Baltramiejaus Mikalojaičio sūnūs ir dukterys visur aktuose vadinami Daukšomis arba Daukšaičiais ir Daukšaitėmis. Kad tėvavardžio bendrumas maža ką dar tepasako, pavyzdžiu gali būti Stanislovas Baltramiejaitis iš Močėnų (Матяны), netoli nuo Babėnų⁴². Jo vardas ir tėvavardis sutampa su M. Daukšos brolio Stanislovo. Kad tai skirtingi asmenys, įtikinamiausiai rodo žmonos. M. Daukšos brolis Stanislovas buvo vedęs pirmą kartą našlę Daratą Griniūtę (Grinevičaitę)-Sakavičienę, o antrą — Oną Dirvoniškaitę, o Stanislovas Baltramiejaitis iš Močėnų — Elžbietą Milašiūtę (Милашевичь).

Galimas daiktas, kad Baltramiejus Mikalojaitis, be minėtų septynių, yra turėjęs ir daugiau vaikų, bet jie mirė prieš 1590 m. ir todėl neminimi išlikusiuose dokumentuose, kuriuose turėtų būti drauge su kitais išvardinti.

Norint nustatyti bent apytikrą M. Daukšos gimimo laiką, reikia mėginti atsakyti į klausimą, ar jis buvo pirmosios Baltramiejaus Mikalojaičio žmonos sūnus, ar antrosios — Uršulės Daugintaitės. 1591.XI.8 Žemaičių žemės teismo sprendime Gedgaudų byloje su Daukšomis dėl Katkuškės (Katkūniškės) žemės⁴³ Mikalojus Daukša, kaip ir jo minėtieji broliai, vadinamas Uršulės Daugintaitės sūnumi. Bet tuo nebūtina tikėti. Byla lietu senelio pirktą žemę, priklausančią visiems jo palikuo-

⁴¹ VVU ZA 8 1588 Nr. 185, l. 281.

⁴² Опись документовъ Виленскаго Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Вильна, 1901, вып. 1, стр. 126, № 372.

⁴³ Jb DaD 9—12.

nims. Tėvas Baltramiejus buvo jau miręs. Teisme dalyvavo Uršulė Daugintaitė ir vaikai — tiesioginiai įpėdiniai. Ar jie visi buvo jos vaikai, ar pirmosios Baltramiejaus žmonos, — bylai neturėjo jokios reikšmės. Dėl to teismo sprendime giminystė galėjo būti ir ne visai tiksliai nusakyta.

Reikšmingesnis šiuo atžvilgiu yra Uršulės Daugintaitės-Daukšienės raštas (1590.XI.28—1592.V.29), kuriuo ji savo paveldėtą turtą Skaruliuose dovanoja dukterims — Elžbietai ir Sofijai⁴⁴. Į tą turtą pretenzijas galėjo turėti tik jos vaikai, kurie rašte ir suminėti (Jonas, Stanislovas, Vaitiekus ir Petras). Būdinga, kad Mikalojus neminimas čia jos sūnų tarpe (jie net 3 kartus išvardijami). Tuo remiantis, reiktų manyti, kad jis ir nebuvo jos sūnus.

K. Jablonskis yra atkreipęs dėmesį į amžiaus skirtumą tarp Mikalojaus ir jo seserų, kurios 1592 m. dar buvo netekėjusios. Tas skirtumas „turėjo būti ne mažesnis kaip 25 metai, taigi, kažin ar galėjo jie būti vienos motinos vaikai“⁴⁵. Ši išvada paremia pirmesnę. Atsižvelgtina ir į mirties datas, nors jos aiškių išvadų neleidžia padaryti. Petras Daukša, atrodo, mirė 1590 m., nes 1590.XII.8 turto dalybose po tėvo Baltramiejaus mirties nebeminimas⁴⁶. Jonas mirė 1599 m. Vaitiekus iškeliavo svetur, su tėviške ryšių nepalaikė ir 1615 m. jau buvo miręs⁴⁷. Mikalojus mirė 1613 m., o Stanislovas — 1625 m. Iš visų jų jauniausias, sprendžiant pagal mirties datą ir vedybas, buvo Stanislovas. Jis, kaip ir Elžbieta su Sofija, — neabejotinai antrosios Baltramiejaus žmonos vaikai. Kadangi Petras tik truputį ilgiau gyveno

⁴⁴ Ten pat, p. 31—34.

⁴⁵ Ten pat, p. 3.

⁴⁶ Ten pat, p. 62.

⁴⁷ Ten pat, p. 59.

už tėvą, Jonas mirė 13 metų prieš Mikalojų, o Vaitiekus beveik vienu metu, sunku ką nors teigti ar spėti apie jų gimimo laiką ar amžiaus skirtumus. Žinoma, galėjo jie, ir būdami daug jaunesni, anksčiau numirti.

Apie Mikalojaus Daukšos gimimo laiką kai ką gali pasakyti jo, kaip dvasininko, karjera. 1572 m. jis buvo paskirtas Žemaičių kanauninku. Būdamas smulkus bajoras, neturįs įtakingų globėjų, jis negalėjo iš karto, tapęs kunigu ir kiek pabuvęs klebonu, gauti tokios vietos. Greičiausiai kokį dešimt metų jis ėjo žemesnes — vikaro ir klebono pareigas. Kadangi kunigais šventindavo paprastai ne jaunesnius kaip 24 metų, galima galvoti, kad Mikalojus Daukša gimė ne vėliau kaip 1538 m. Be abejo, jis galėjo gimti ir žymiai anksčiau, o kunigu būti įšventintas daug vyresnio amžiaus. K. Jablonskis, manydamas, kad Mikalojus gal buvęs vienintelis pirmosios Baltramiejaus žmonos sūnus, spėjo, jog jis „turėjo gimti neužilgo po 1527 metų“⁴⁸. Tos nuomonės laikomasi ir tarybinėje lietuvių literatūros istorijoje, kur sakoma, kad „Daukša gimė apie 1527 m.“⁴⁹ Turint galvoje, kad Baltramiejaus Mikalojaičio testamente kalbama ne apie vieną pirmosios žmonos vaiką, bet apie vaikus, šis spėjimas reviduotinas. Mikalojus galėjo gimti ne pirmas, bet antras ar trečias. Todėl, kol bus surasta naujų duomenų, tikslingiau atrodys manyti, kad Mikalojus Daukša gimė tarp 1527—1538 metų. Beveik tikra, kad jo motina buvo nežinomos pavardės pirmoji Baltramiejaus Mikalojaičio žmona.

Lengviau kalbėti apie M. Daukšos gimimo vietą. Jis galėjo gimti Babėnuose arba Vadaktuose. Vadaktuose buvo nedidelis viensėdis — tolokai (per 40 kilometrų)

⁴⁸ Ten pat, p. 3.

⁴⁹ Lietuvių literatūros istorija... 1957, I, p. 138.

nuo pagrindinės tėvonijos. Apie jį nemaža žinių duoda Baltramiejaus Mikalojaičio testamentas. Užrašydamas tą viensėdį antrajai savo žmonai iki gyvos galvos (po jos mirties turėjo atitekti vaikams lygiomis dalimis), Baltramiejus sumini visa, kas jame buvo, pradedant žmonėmis ir baigiant gyvuliais. Viensėdyje gyveno ir dirbo žemę trys nelaisvos šeimos: 1) Petras Šimkaitis su žmona Jadvyga, sūnumi Valiumi ir dukterimis: Agnieška, Ona, Darata ir Barbora, 2) Jukna Jackaitis su sūnumis Jurgiu, Petru ir Ezopu ir sūnaus Jurgio žmona Tabita, 3) Valentinas Juknaitis su motina Elena. Stovėjo namas su ūkiniais pastatais (ne dvarelio tipo). Buvo laikomi šie gyvuliai: jaučių 2 jungai, 2 važiuojami arkliai, 5 karvės, 3 avys, 5 ožkos, 2 kiaulės, 5 žąsys ir 5 vištos⁵⁰. Aišku, kad Baltramiejus Mikalojaitis ten negyveno, tik nuvažiuodavo prižiūrėti ir reikalų tvarkyti.

Nepalyginamai didesnis ūkis buvo Babėnuose. Apie tai galima spręsti iš Baltramiejaus Mikalojaičio paskirtos pasogos dukteriai Sofijai. Testamente užrašyta jai dalis, kurią broliai turėjo atiduoti iš Babėnų ūkio, išleisdami už vyro. Sofija turėjo gauti nelaisvos šeimynos — berną Andrių Jokūbaitį, merginą Magdeleną Juknaitę ir kitą merginą Oną Ambraziejaitę. Iš gyvulių jai skirti 4 ariami jaučiai, 3 melžiamos karvės, 2 kumeliai, 3 avys, 4 žąsys. Be to, išeiginiai drabužiai iš užsieninių medžiagų: vieni žalio uterfino (plonos gelumbės), kiti juodos angliškos gelumbės, voveraičių kailiniai, apmušti juoda angliška gelumbe, ir juoda aksomo kepuraitė už 80 grašių⁵¹. Ši pasoga, matyt, buvo kiek didesnę už Sofijai priklausančią dalį, nes tėvas norėjo parodyti jai

⁵⁰ CVIA DA 14586 Nr. 52, l. 114—115.

⁵¹ Ten pat.

savo meilę (apie antrąją dukterį testamente nė neužsiminė), bet negalėjo žymiai viršyti pagal tradiciją tenkančios dalies. Pasogos vertė beveik lygi Vadaktų ūkiui (neskaitant žemės). Todėl vargu ar abejotina, kad Babėnuose buvo kelis sykius daugiau valstiečių, žemės, gyvulių ir kad juose gyveno Baltramiejus Mikalojaitis. Babėnuose, kaip iš visko atrodo, gimė ir Mikalojus Daukša.

Dabar tiksliai neįmanoma nustatyti, kur stovėjo gimtieji rašytojo namai. Tik viena detalė gana aiški. Dalijantis pagal testamentą jo (taip pat ir Vaitiekaus) palikimą 1615 m., broliui Stanislovui teko senoji sodyba su dalimi pastatų ant Dotnuvos upės kranto⁵². Jeigu M. Daukša būtų tą sodybą įsitaisęs (o tai galėjo būti tik po 1590 m., kai po tėvo mirties sūnūs pasidalijo palikimą), ji nebūtų vadinama senąja sodyba. Be to, vargu ar rašytojas, kuris bent nuo 1570 m. Babėnuose nebegyveno, tik į juos užsukdavo, galėjo imtis didelių statybų. Vaitiekus tuo labiau negalėjo tos sodybos įsitaisyti. Tad reikia manyti, kad ta senoji sodyba ant Dotnuvos kranto ir buvo rašytojo gimtinė.

Apie M. Daukšos vaikystę tik tiek šiuo tarpu galima pasakyti, kad jis augo gausioje šeimoje, daugelio artimesnių ir tolesnių giminių aplinkoje, veikiamas senųjų tradicijų ir naujų poslinkių bajorijos gyvenime. Ilgainiui jo tėviškės apylinkės aplenkėjo, bet XVI a. tas procesas jų dar beveik nepalietė. Tik į amžiaus galą atsirado ten lenkų kalbą vartojančių bajorų. Apylinkės

⁵² Jb DaD 60. XVI a. dokumentuose upės vardas rašomas dvejai — *Датновка* ir *Датнова*: речьки *Дат'новы* (VVU ZA 12 1591 Nr. 308, l. 531), над рекою *Датнов'ю* (Jb DaD 60); žr. taip pat *Спрогисъ И. Я.* Географическій словарь... стр. 91. Be abejo, senesnė forma yra *Датнова* — *Dotnava*, kurią vėliau išstūmė *Датновка* — *Dotnuvka* — *Dotnuvėlė*.

lietuviškumą gerai paliudija vietovardžiai — dirvų pavadinimai, minimi XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios dokumentuose: *Šilė* (Шиле, Шилес), *Jaurė* (Явьре), *Grauželė* (Кравъжели), *Kvarkelė* (Кваркялы), *Nendrynė* (Нендрини), *Prūdavietė* (Прудавете) *Ant didėsės lankos Ilgoji* (Ант-дедесес-ланкос-илкгои)⁵³. Gimtoji M. Daukšos kalba buvo lietuvių, ir vaikystėje jis lenkiškai tikrai nemokėjo. Kad apylinkėje laikytasi senųjų lietuviškų papročių ir tradicijų, rodo K. Jablonskio surasta žinutė iš 1596 m. apie bendrą alaus gėrimą birželio mėn. 30 d. alke prie Jaugilos upelio, Rosčių lauke, už kelių kilometrų nuo M. Daukšos tėviškės⁵⁴. Tai plačiai paplitęs paprotys, vadinamosios *sambarios*, ar *sambariai*, susijęs su senosiomis pagoniškomis religinėmis apeigomis. Jį aprašo jėzuitas J. Lavinskis pranešime apie Žemaitkiemį 1583 m.⁵⁵, vėliau M. Pretorijus⁵⁶ ir kiti. Alke prie Jaugilos upelio jokios religinės apeigos nebuvo atliekamos. Ten susirinko žemininkai, bajorai, „geri žmonės“, ir gėrė nebe bendrąjį alų, iš subertų grūdų padarytąjį, kaip įprasta, bet atskirai atsigabentąjį. Pažymėtina, kad ir M. Daukša vartoja šį žodį, pritaikydamas kitam reikalui: *sambares padâres penigy* DP 547₂₂ (fklad vcžnywßy VP II 207₈).

Ne mažiau reikšmingi už senuosius papročius ir tra-

⁵³ Jb PŽ 80—81, 83; Jb DaD 60.

⁵⁴ *Jablonskis K.* Archyvinės smulkmenos. I. Apie XVI amžiaus ūkininkų alaus apeigas. — „Praeitis“, Kaunas, 1933, II, p. 412—414.

⁵⁵ Monumenta Poloniae Vaticana. Cracoviae, 1938, VI, p. 771—772. J. Lavinskio pranešimu rėmėsi S. Rostovskis savo Lietuvos jėzuitų provincijos istorijoje (Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum... Pars Prima... p. 119), klaidingai Žemaitkiemį sutapatindamas su Žemaitija.

⁵⁶ *Prătorius M.* Deliciae Prussicae oder Preußische Schaubühne... herausgegeben von Dr. W. Pierson. Berlin, 1871, S. 60—64; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre. Riga, 1936, S. 568—572.

dicijas M. Daukšai ir jo kartai buvo poslinkiai bajorų-šlėktų gyvenime XVI a. viduryje. Kildama kaip klasė, kovodama dėl vis didesnių politinių teisių ir jų vis daugiau gaudama, bajorija rodė nemaža aktyvumo. Buvusi klusnus įrankis didžiojo kunigaikščio ar didikų rankose, ji ima jaustis pilnateisis krašto šeimininkas ir savo privilegijas plačiai išnaudoja ekonominei padėčiai stiprinti. Įsigyti daugiau žemės ir valdinių — pasidaro svarbiausias šlėktų siekimas. Tik žemininkas galėjo būti pilnateisis pilietis „bajoriškoje respublikoje“, o įtakingumas ir visuomeninis svoris priklausė nuo turtingumo. Palaipsniui auga bajorijos poreikiai, keičiasi gyvenimo būdas, didėja išlaidos. Vis labiau į madą įeina užsieniniai gaminiai. Reikia daugiau pajamų. To, kas išspaudžiama iš valstiečių, neužtenka. Norint pagal luomo papročius aprūpinti vaikus, ypač gausesnėje šeimoje, turimos žemės ir vedybų su našlėmis bei kitų įprastų kombinacijų nebepakanka. Dalis vaikų turi ieškoti naujų praturtėjimo šaltinių — tarnybų, o kad jas galėtų gauti, turi mokytis. Šlėktos pasidaro veiklūs, jų vaikai keliauja iš tėviškės „laimės ieškoti“, vaikosi tarnybų — visa tai XVI a. antrojoje pusėje tampa visuotiniu reiškiniu. Būdingu pavyzdžiu gali būti Petro Motiejaičio Daumanto, gyvenančio Daumantų lauke, netoli Babėnų, testamentas (1597.IV.5). Daumantas džiaugiasi, kad užlaikė prie savęs jaunesnįjį sūnų Stanislovą, „neleisdamas jo jokion tarnybon“⁵⁷, ir užrašo jam naują seklyčią su stikliniais langais, paruoštą statybinę medžiagą, du jaučius, kumelę, du katilus (alui ir degtinei), 13 kapų grašių, už kuriuos įkaitu laikoma Juškiškės žemė Babėnų lauke, ir kitą turtą⁵⁸. Čia prisimintinas ir

⁵⁷ VVU ŽA 22 1597 Nr. 26, l. 54.

⁵⁸ Ten pat, l. 54—55.

M. Daukšos brolis Vaitiekus, iškeliavęs į svetimus kraštus ir ten likęs tarnauti. Poslinkiai bajorijos ir viso krašto visuomeniniame kultūriniame gyvenime apsprendė ir M. Daukšos kelią, paskatino imtis mokslo, leido pasidaryti vienu žymiausių kultūros darbuotojų Lietuvoje.

Mokslo ir rašto reikalingumas bajorams iškilo jau XVI a. pirmojoje pusėje. Bet nelengva jį buvo pasiekti. Trūksta žinių apie pažiūrą į mokslą M. Daukšos šeimoje. Rašytojo tėvas Baltramiejus tikriausiai nebuvo raštingas. Prie savo testamentu jis pridėjo tik antspaudą, bet jo nepasirašė. Būdinga, kad ir liudininkai, dalyvavę rašant testamentą, tepridėjo antspaudus. O tuo metu, paskutiniame XVI a. ketvirtyje, jau buvo įsigalėjęs paprotys dokumentuose šalia savo antspaudo pasirašyti. Testamentuose, dovanojimo ir kituose raštuose neretai būdavo pažymima apie liudininkus, kad jie pridėjo antspaudus, o tie, „kurie mokėjo rašyti, ir ranka savo pasirašė“⁵⁹.

M. Daukšos broliai, bent kai kurie iš jų, jau mokėjo rašyti. Kadangi rusų (baltarusių) kalba buvo oficiali, valstybinė rašto kalba, bajorams pirmiausia reikėjo ją mokėti. Dokumentai rodo, kad ir XVI a. antrojoje pusėje, gal išskyrus tik paskutinį dešimtmetį, daugiau bajorų pasirašinėdavo rusiškai, negu lenkiškai. Ir M. Daukšos brolis Jonas po savo testamentu 1599 m. pasirašė rusiškai: «Я Ян Довкѣша рукою своею подѣписалъ»⁶⁰, nors trys jo liudininkai pasirašė lenkiškai. Brolis Stanislovas, nors gana judrus ir su raštais turėjęs daug reikalų, atrodo, buvo neraštingas, bent niekur nepasirašydavo. Pavyzdžiui, jis nepasirašė po savo užrašu pir-

⁵⁹ Jb DaD 34.

⁶⁰ Ten pat, p. 39.

majai žmonai Daratai Griniūtei-Sakavičienei 1600 m., tik pridėjo antspaudą, nors trys liudininkai šalia antspaudų padėjo ir savo parašus rusiškai⁶¹. M. Daukšos seserys, suprantama, nemokėjo rašyti. Anais laikais apsišvietusi moteris buvo gana reta išimtis. Net tokia Sofija Vnučkienė, labai turtinga kalvinų globėja, užrašiusi stambią sumą Šiluvos mokyklai su trimis mokytojais 1592 m. ir davusi lėšų lietuviškoms knygoms, kaip pati prisipažino, buvo neraštinga⁶². Artimesnių ir tolesnių M. Daukšos giminių tarpe palengva didėjo rašto mokančių skaičius. Sakysim, brolio Jono dukters Elžbietos vyras Petras Ramoška mokėjo rašyti (kaip ir jo tėvas) rusiškai⁶³, Jurgis Skirvainis, kilęs iš Sočio giminės, pasiekė didesnio mokslo ir tapo klebonu⁶⁴.

Sunkiai sprendžiamas, nors ir labai svarbus biografiškai, yra M. Daukšos mokslo klausimas: kur, kada, kiek ir ko jis mokėsi. Jokių tiesioginių žinių apie tai nesurasta. Neabejotina, kad jis išsiskyrė mokytumu iš savo amžininkų kunigų, kurių daugelis tesugebėjo paskaityti lotyniškai ir mechaniškai atlikti bažnytines ceremonijas. M. Daukša mokėjo ne tik kalbėti, bet ir gražiai rašyti lietuviškai, lotyniškai ir lenkiškai. Mokėjo jis, tur būt, ir rusiškai. Ne be pagrindo A. Vijūkas-Kojelavičius pavadino jį mokytu vyru (*vir doctus*⁶⁵).

Nežinome, kas konkrečiai paskatino M. Daukšą mokytis. Gal, be įgimtų polinkių, turėjo reikšmės ir antrosios tėvo vedybos, gausi šeima? Gal ir tėvas buvo švietesnis žmogus, sugebėjęs įvertinti mokslo svarbą, ir bent

⁶¹ Ten pat, p. 45.

⁶² VVU ZA 16 1593 Nr. 313a, l. 567.

⁶³ Jb DaD 61.

⁶⁴ Jb PŽ 66, 78.

⁶⁵ Nomenclator Familiarum et Stemmatum... p. 75; DKV p. XXV.

vieną sūnų pakreipė nauju keliu? O kur M. Daukša iš tikrųjų galėjo gauti pradines mokslo žinias?

Paprastai linkstama manyti, kad tai buvę Vilniuje — katedros ar šv. Jono bažnyčios mokyklose. Bet tos mokyklos buvo toli nuo Daukšos tėviškės, negausiai lankomos, ir abejotina, ar kurioje iš jų Mikalojus mokėsi. Jo tėviškė priklausė Žemaičių kraštui, su juo buvo susijusi įvairiais ryšiais, ir todėl pirmiausia apžvelgtinos galimybės mokytis pačiuose Žemaičiuose.

Iš Žemaičių mokyklų XVI a. pirmojoje pusėje tėra minimos literatūroje trys: Varnių, Tauragės ir Joniškio. M. Valančiaus žiniomis, vyskupas Motiejus II „istejgie Warniusi moksliniczėlę“ 1469 m. ir mokytoju paskyrė „kanakoki kunegą Mikołą“⁶⁶. Tur būt, tas pats Mykolas, mokyklos rektorius, minimas kaip liudininkas viename vyskupo Motiejaus II rašte 1469 m. (*Praesentibus... Michaele tunc Rectore scholae*)⁶⁷. M. Valančius dar pažymi, kad Varnių mokykla „atweju atwejejs buwa aplejdama ir apęnt par kanaunikus atnauinama. Mokitoju mažne wisumet buwoje wiens kunegs katedras bažniczes giedotos.“⁶⁸ Apie Varnių katedros mokyklą užsimena ir K. Charlampovičius, remdamasis P. Roizijaus rankraščiu „*Constitutiones Ecclesiae Cathedralis Mednicensis seu Samogitiae*“ (1561): įsigalėjęs paprotys, vėliau kapitulos paverstas įstatymu, kad naujai paskirtasis archidiakonas mokytojui turįs duoti vienkartinę dovaną — 12 grašių⁶⁹. 1579 m. Žemaičių vyskupijos aprašyme irgi minimas Varnių katedros bažny-

⁶⁶ VŽV II 7.

⁶⁷ BK 48.

⁶⁸ VŽV II 63.

⁶⁹ Харламповичъ К. Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка... Казань, 1898, стр. 15.

čios mokytojas (magister scholae)⁷⁰. Tad tos mokyklos egzistavimu abejoti netenka. Tačiau tikslesnių žinių apie jos veikimą, programą, mokinius trūksta. Greičiausiai tai buvo elementari mokykla, nepasižyminti nei mokslo lygiu, nei rūpestingesne priežiūra.

Greta Varnių mokyklos viena seniausių turėtų būti Tauragės mokykla. Bažnyčios fundaciniame rašte 1507 m. klebonas įpareigojamas laikyti mokyklą⁷¹. Tačiau abejojama to rašto autentiškumu, o kiti šaltiniai nieko apie ją nekalba. Jonišio (Šiaulių) mokyklą M. Valančiaus teigimu įsteigęs 1530 m. „klebons Mar- kus Lanczkis“, kuris aprūpindavo mokytoją, o šis „su- rinkies ukininku wajkus, mokie rasziti ir skajtiti ne węń žemajtiszkaį, bet ir lankiszkaį“⁷². Jonišio bažnyčią pastatydino ir aprūpino 1526 m. Vilniaus vyskupas Jo- nas iš Lietuvos kunigaikščių, kuris buvo ir Šiaulių „vai- vada“ (palatinus), parapiją pavadindamas savo vardu⁷³.

Vienintelė mokykla, įsteigta Žemaičiuose XVI a. vi- duryje, literatūroje laikoma Jurbarko. Karalienė Bona 1555 m. padidino Jurbarko bažnyčios fundaciją, pridė- dama Stražių kaimą (6,5 valako) mokyklai ir bažnyčios tarnams išlaikyti (pro sustentatione ministrorum eccle- siae eiusdem et scholae)⁷⁴. Valančiaus žodžiais, mokykl- ą ten įsteigęs „klebons Jurborga Martins Hermana- wicze“ 1557 m.⁷⁵

Visos šios mokyklos buvo gana toli nuo M. Daukšos tėviškės. Bet atrodo, kad turėjo būti jų daug arčiau. Nuodugniau ištyrus švietimo padėtį Lietuvoje XVI a.,

⁷⁰ VEV 65.

⁷¹ VŽV II 7; *B(uszyński) J.* Opisanie historyczno-statystyczne powiatu Rossieńskiego... Wilno, 1874, str. 132.

⁷² VŽV II 7—8.

⁷³ BK 281—282; PiL 284.

⁷⁴ MA CB V 707 (Bonos rašto nuorašas); BK 114.

⁷⁵ VŽV II 8.

daug kas naujo ir visai nežinomo paaiškės. Bet ir dabar jau galima teigti, kad mokyklų Žemaičiuose XVI a. viduryje ir ypač antroje pusėje buvo žymiai daugiau, negu lig šiol manyta.

Svarbus šiuo atžvilgiu šaltinis yra 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašymas. Išlikusios jo dalies nuoraše minimos mokyklos ar mokytojai prie šių bažnyčių: Ariogalos, Betygalos, Krakų, Kražių, Raseinių, Varnių, Veliuonos, Viduklės, taip pat Kauno ir dar vienos nežinomos vietos, — vadinasi, daugumoje parapijų. Reikia manyti, kad ir prie kitų bažnyčių, apibūdintų neišlikusioje aprašymo dalyje, taip pat buvo mokyklų. Tuo būdu atrodo beveik tikra, kad 1579 m. Žemaičiuose veikė keliolika mokyklų. Be abejo, jos visos negalėjo atsirasti iš karto. Prisimintina, kad tada katalikų bažnyčios padėtis visai buvo pašlijusi. Tik tik pradėta atsigauti, ir mokyklų apie 1579 metus greičiausiai sumažėjo, bet nepadaugėjo. Daugumas jų, matyt, veikė jau seniai. Tai patvirtina Ariogalos pavyzdys. Mokytojas, vizitatoriaus klausiamas, kiek jau laiko moko joje vaikus, atsako: 19 metų (Per 19 annos)⁷⁶. O mokė jis, kaip pats sako, — skaityti baltarusiškai ir lenkiškai (doceo discipulos legere ruthenice et polonice)⁷⁷. Tuo būdu bent 1560 m. Ariogaloje jau buvo mokykla. Kitas pavyzdys — Kražiai, senasis administracinis Žemaičių centras. 1579 m. juose mokė Krokuvos bakalauras. Iš vizitacijos aprašyme cituojamo vyskupo M. Giedraičio 1578 m. rašto matyti, kad kurį laiką Kražiuose mokytojo nebuvo. Kražiečiai skundėsi, kad jų klebonas M. Karizna, Vilniaus kanauninkas, nelaikęs mokytojo. Dėl to vaikai be darbo slampinėją ir yra išsisklaidę (pueri,

⁷⁶ VEV 23.

⁷⁷ Ten pat.

rectore scholae carentes, vagi obambulant sparsique sunt)⁷⁸. Iš to aišku, kad mokykla anksčiau veikė. Ji neteko mokytojo tik didžiausio pakrikimo metu. Kitaip ir būti negalėjo, nes bažnyčia buvo labai gerai aprūpinta, puošni, turėjo daug kunigų. Kražiečių ir vikaro liudijimu, anksčiau Kražiuose būdavę 12—14 kunigų⁷⁹. Klebonai ten paprastai būdavo mokyti ir įtakingi, pavyzdžiui, Valerijonas Protasevičius, vėlesnis Vilniaus vyskupas ir akademijos steigėjas, Petras Roizijus, žinomas teisininkas, kurį laiką buvęs Krokuvos universiteto profesorius. Be to, Kražiuose veikė brolija, kurios nariai giedodavo maldas ir psalmes⁸⁰. Jai priklausė miestiečiai ir valstiečiai. Brolija turėjo savo statutą, privilegijas, turtą, altorių, kunigą. Apie 1575 m. ji pakriko⁸¹. Visa tai rodo, kad Kražiai — ne eilinė parapija. Religinei propagandai juose buvo skiriama nemaža dėmesio, mokiniai, kaip matyti iš minėto M. Giedraičio rašto, giedodavo bažnyčioje. Todėl ir mokykla čia buvo įsteigta bent XVI a. viduryje, o greičiausiai dar seniau.

Netoli nuo M. Daukšos tėviškės buvo mokykla Krekenavoje. Žinių apie ją duoda Krekenavos bažnyčios (klebonijos) inventorius, rašytas 1566 m. vasario mėn. 17 d.⁸² Inventorius sudarytas, perduodant kleboniją Žemaičių vyskupui Viktorinui Virbickiui iš karaliaus dvarionių Baltramiejaus Levonio ir Jono Raiskio, kurie, kaip fundatorių įpėdiniai, ją 1563 m. buvo užvaldę. Trumpai apibūdinus bažnyčią, joje esančius bažnytinius drabu-

⁷⁸ Ten pat, p. 44.

⁷⁹ Ten pat, p. 42—43.

⁸⁰ Ten pat, p. 62.

⁸¹ Ten pat, p. 58, 62.

⁸² K. Jablonskio išrašas iš Lietuvos metrikos knygų Maskvoje (3an. 48 1566—1572, l. 261a—265). Šio inventoriaus įrašas iš kopijos yra Vilniaus pilies teismo knygoje 1786 m. (CVIA DA 4801, l. 1501—1506).

žius, knygas ir kitus daiktus, minimas ir mokyklos pastatas, labai apleistas, tur būt, jau be stogo, ir prie jo esanti kamaraitė, visai tuščia: «Школа вся одарта и коморка выбрана.»⁸³ Labai apleisti buvo ir klebonijos pastatai ir pati bažnyčia: išdaužytais langais, aplaužytomis durimis, kai kurie trobesiai įlūžusiais ar pusiau nuplyšusiais stogais. Aišku, 1563—1566 m. mokykla neveikė. Bet, jeigu ji buvo pastatyta, tai turėjo veikti anksčiau.

Krekenava — ne eilinė parapija, bet viena turtingiausių senojoje Žemaičių vyskupijoje. Jai priklausė miestelis, kuriame 1566 m. buvo 72 miestiečių sodybos ir 3 tušti sklypai, 8 valstiečių tarnybos, prie kurių reikia pridėti dar 5 ar daugiau, pasisavintas B. Levonio ir J. Raiskio bendrininkų⁸⁴. Klebonijai priklausė taip pat Krekenavos karčiamos (jų galėjo laikyti, kiek norėjo), turgaus muitas⁸⁵. Nors Krekenava nedidelis miestelis, bet jame gyveno ir praturtėjusių miestiečių, pavyzdžiui, Baltramiejus Noreišis su žmona Darata ir svainiu Jogėla. Jis skolindavo bajorams pinigus, o savo testamentu 1531 m. užrašė Krekenavos bažnyčiai 20 kapų grašių, įsteigė altorių ir aprūpino altaristą⁸⁶. 1580 m. Krekenavoje leistas prekymetis⁸⁷. Kurį laiką prieš 1568 m. joje buvusi ir Upytės žemės teismo būstinė⁸⁸.

Nežinia kada Krekenavoje įsteigta mokykla, bet greičiausiai tuo metu, kai bažnyčia buvo paskirta prelatui

⁸³ Ten pat, l. 264.

⁸⁴ Ten pat, l. 264a—265.

⁸⁵ BK 128, 166.

⁸⁶ BK 133—136.

⁸⁷ Lietuvos TSR istorija... I, p. 191.

⁸⁸ *Baliński M. i Lipiński T. Starożytna Polska. Warszawa, 1846, III, str. 444; Słownik Geograficzny... Warszawa, 1883, IV, str. 586; Maksimaitienė O. Pirmosios žinios apie Panevėžio miestą. — „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai“. Vilnius, 1961, 2(11), p. 131.*

archidiakonui. Archidiakono pareigybė Žemaičių vyskupijoje įvesta vyskupo Mikalojaus Radvilos ir pirmuoju archidiakonu paskirtas Jurgis Talaitis 1528 m. Archidiakonas — vyskupo akis — turėjo vizituoti vyskupiją, prižiūrėti mokyklas, ypač jei kapituloje nebūdavo scholastiko. Iš tikrųjų tiek Vilniaus, tiek Žemaičių archidiakonams rūpėjo vien geros pajamos, ne vyskupijos ar mokyklų reikalai. Tačiau kai kurie netiesioginiai duomenys kalba, kad J. Talaitis galėjo labiau rūpintis mokyklos Krekenavoje įsteigimu, negu jo įpėdiniai.

Jurgis Talaitis, kilęs iš Eišiškių⁸⁹ (A. Vijūkas-Kojelavičius ir M. Valančius be pagrindo jį laikė žemaičiu), Krokuvos universiteto auklėtinis, daktaras, Salako klebonas, Vilniaus kapitulos prelatas kantorius, Varnių kanauninkas, 1525 m. išrinktas Vilniaus vyskupijos vizitatorium ir ją vizitavęs, yra tikriausiai prisidėjęs, rengiant 1528 m. sinodo statutą. Manoma, kad to statuto autoriumi galys būti tik J. Talaitis, vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių patikėtinis, vizitacijos metu geriausiai pažinęs vyskupiją, arba Jonas Domanovskis, vyskupo kancleris ir oficiolas, o greičiausiai — jie abu⁹⁰. Statute, kaip minėta, akcentuotas mokyklų reikalingumas ir įsakyta bažnyčių rektoriams jas statyti ir aprūpinti. Tapęs archidiakonu ir kurį laiką valdęs Žemaičių vyskupiją, J. Talaitis galėjo prisiminti savo parengto statuto nuostatus ir pastatyti mokyklą Krekenavoje, iš kurios jam plaukė gausios pajamos. Kadangi jis mirė 1533 m., mokyklos įsteigimo data, kol atsiras patikimesnių žinių, galėtų būti 1528—1533 metai.

Be minėtų mokyklų, dar reiktų turėti prieš akis ir Kauną, stambiausią po Vilniaus miestą, prekybos centrą,

⁸⁹ KKZ III 28.

⁹⁰ PiL 295.

esantį maždaug už 60—70 kilometrų nuo M. Daugšos tėviškės. Kaunas priklausė Vilniaus vyskupijai ir svarbesnio, savarankiškesnio vaidmens kultūriniam krašto gyvenime nevaicino. Tačiau yra pagrindo manyti, kad jau XVI a. pirmojoje pusėje Kaune buvo mokykla. Plati prekyba, savivaldybė, amatininkų cechai, įvairių tautybių žmonių bendravimas reikalavo rašto ir kalbų mokančių asmenų. Kad Kaune mokslo reikalas buvo aiškiai juntamas, rodo nemažas palyginti iš jo kilusių studentų skaičius Krokuvos universitete: 1490—1550 m. imatrikuluoti 24 kauniečiai⁹¹ (daugumas 1490—1525 m.). Vienas kitas dar gal pridėtinas iš tų, kurių kilimo vieta tiksliau nenurodyta, tepažymėta Lietuva. Dalis kauniečių studentų gavo ir mokslo laipsnius, pavyzdžiui 1488—1505 m. — 9 bakalauro ir 1 magistro⁹². Studijoms jie turėjo pasiruošti, įsigyti bent elementarių žinių, kad galėtų iš karto stoti į universitetą arba neilgai užgaištų, pasirengdami pačioje Krokuvoje.

Stambesniame mieste be mokyklos ir mokinių negalėjo apsieiti ir bažnyčia. Kaune rūpintasi religine propaganda, stengtasi įtraukti miestiečius į aktyvų dalyvavimą pamaldose, norėta padaryti jas patrauklesnes. Siekiant tokio tikslo, 1503 m. buvo įsteigta literatų brolija (Confraternitas Literatorum). Pats vardas sako, kad tai raštingųjų, mokančių bent paskaityti brolija. Jos svarbiausias uždavinys, matyt, buvo giedoti psalmes ir giesmes. 1782 m. Kauno parapijos bažnyčios in-

⁹¹ *Chmiel A.* Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1892, II, p. 28, 36, 63, 64, 76, 87, 99, 106, 134, 140, 180, 216, 218, 289, 298.

⁹² *Muczkowski J.* Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849. Cracoviae, 1849, p. 102, 110, 113—114, 117, 131, 133—134, 139, 141.

ventoriuje pažymėta, kad brolija 1663 m. turėjo aštuonis privilegijų dokumentus, knygas, į kurias būdavo įrašomos narių pavardės ir vardai, užrašai brolijai — pinigų sumos, namai, daržai ir t. t. Ir 1782 m. brolija dar turėjusi tris sklypus su namais⁹³. Tokią broliją steigti be mokyklos vargu ar buvo įmanoma. Iš kur tada paimti raštinguosius — „literatus“?

Nieko aiškesnio apie Kauno mokyklos pradžią šiuo metu pasakyti negalima. 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašyme užsimenama, kad ją lankė vaikai iš Vilkijos, esančios maždaug už 30 kilometrų (pueri mituntur ad scholam Kowno)⁹⁴. Tai rodo mokyklos populiarumą, ryšius su platesne periferija.

Yra pagrindo prileisti, kad buvo ir daugiau mokyklų ne taip toli nuo M. Daukšos tėviškės. Tokią prielaidą paremtų, pavyzdžiui, Žygimanto Senojo dovanojamasis raštas Šeduvos klebonui 1542 m. Rašte pasakyta, kad Šeduvos klebonas Povilas nusiskundė menku aprūpinimu, dėl kurio jis neturįs „kuo išlaikyti kunigų nei žekų prie tos bažnyčios dievo garbei“⁹⁵. Žygimantas Senasis padidino fundaciją, kad jos visokioms bažnyčios reikmėms pakaktų. Iš to rašto matyti, kaip mokiniai — žėkai buvo reikalingi pamaldoms. „Kai kurios parapinės mokyklos buvo steigiamos svarbiausia tuo tikslu, kad prie bažnyčios būtų giedotojų choras.“⁹⁶

Kad bent prie turtingesnių bažnyčių Lietuvoje šio- kios tokios mokyklėlės egzistavo XVI a. viduryje, paliudija ir M. Mažvydo katekizmo eiliuotosios prakalbos

⁹³ Kauno parapijos bažnyčios 1782 m. inventorius, l. 257 (P. Veblaičio nuorašas).

⁹⁴ VEV 4.

⁹⁵ ВК 99—100.

⁹⁶ Харламповичъ К. Западнорусскія православныя школы... стр 35.

žodžiai, į kuriuos lig šiol kažkodėl neatkreiptas dėmesys. Į klausimą, ar mokąs „poterį byloti“ ir tikėjimo dalykus, valstietis atsako:

Be geresni su šventa burtininke gaidį valgyti,
Neig bažnyčioj šaukimo žekų klausyti.⁹⁷

Apie mokinių giedojimą bažnyčioje čia kalbama kaip apie visuotinį reiškinį. M. Mažvydas šioje pratarmėje kreipiasi ne į Prūsijos lietuvius, bet į aukštaičius ir žemaičius, mini, kas jiems būdinga. Prūsijos jis tada dar gerai, tur būt, ir nepažino. Be to, jo katekizmas pirmiausia ir svarbiausia skirtas mokykloms.

Naujomis visuomeninio-politinio gyvenimo sąlygomis parapinės mokyklos dėl jų siaurai konfesinio pobūdžio nebeatpenkino bajorijos. Siekiama platesnio, labiau jos interesus atitinkančio mokslo. Bandoma steigti privačią mokyklą bajorų vaikams Vilniuje. Jonas Viliamovskis, Vilniaus vaivados Alberto Goštauto raštininkas, kaip pasiuntinys (tanquam nuntius missus), drauge su Jurgiu iš Eišiškių, laisvųjų menų magistru, 1539.IV.28 kreipėsi į Vilniaus kapitulą, prašydami leidimo atidaryti privačiuose namuose mokyklą bajorų vaikams mokytį ir auklėti. Kapitula leidimo nedavė, motyvuodama, jog negalima pavesti vaikų tiems, kurie studijavo Leipcige, kad jaunuomenė nebūtų sugadinta, o taip pat dėl mažo mokinių skaičiaus Vilniaus pilies (katedros) ir šv. Jono mokyklose⁹⁸. Negavus leidimo Jurgiui iš Eišiškių, tokią mokyklą Vilniuje atidarė Abraomas Kulvietis ir turėjo apie 60 mokinių. Tai jau buvo nebe elementari mokykla, bet parengianti jaunuolius studijoms universitete.

Mokslo ėmė siekti vis platesni sluoksniai. Smulkioji bajorija taip pat pradėjo rūpintis mokyklomis, savo ini-

⁹⁷ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... p. 40.

⁹⁸ MA CB VKF 444/2 1. 118v; plg. KKZ III 37.

ciatyva jas steigti. Pavyzdžiui, tokia pačių bajorų įkurta mokykla veikė Močėnuose (Матяны) visai arti M. Daukšos tėviškės. Žinia apie ją atsitiktinai išliko Žemaičių žemės teismo dokumentuose. Mokytojas Baltramiejus Valentinavičius Jurevičius, kaip pats sakosi, „akalicos išrinktas bajorų vaikus mokyti“⁹⁹, davė skundą teismui 1592 m., kad jį sumušęs žemininkas Steponas Liutkūnas. Galimas daiktas, kad ta mokykla įsteigta tik apie 1590 m., bet ji atspindi naują būdingą tendenciją kultūriniame gyvenime. Panašaus pobūdžio žinia išliko ir apie vieną Kauno pavieto bajorišką mokyklą 1613 m. Ji veikė taip pat kaime, o mokė joje Kasparas Girdžiūnas¹⁰⁰.

Mokyklos XVI a. viduryje, o ypač antroje pusėje įvairavo tiek lygiu, tiek mokomaisiais dalykais. Dominavo skaičiumi paprinės mokyklos, skirtos pirmiausia bažnyčios poreikiams, religinei propagandai, o iš dalies ir dvasininkams ruošti. Tai bene būdingiausia Vilniaus katedros mokyklai. Tačiau tuo laiku, kaip sakyta, ėmė rasti ir kitokių — mažiau tesusijusių ar net visai tiesiog nesusijusių su bažnyčia mokyklų, kur tikybiniam dalykam žymiai mažiau skirta vietos. Tai būdinga ir kai kurioms prie bažnyčių buvusioms mokykloms. Pavyzdžiui, Ariogaloje mokytojas vizitatoriui nė neminėjo „krikščionybės mokslo“, išvardydamas mokomus dalykus¹⁰¹. Ir Betygalos mokytojas, klausiamas, ko mokąs vaikus, tekalbėjo apie mokymą skaityti ir gramatikos (be abejo, lotynų k.) ir, tik papildomai paklaustas, ar bent sekmadieniais ir šventadieniais mokąs juos krikščionybės mokslo, atsakė tai darąs kiekvieną dieną

⁹⁹ Jb DaD 12—13.

¹⁰⁰ MA CB TA 322.

¹⁰¹ VEV 23.

(singulis diebus)¹⁰². Pažymėtina, kad mokyklos, ypač Žemaičiuose, nebuvo niekieno specialiai prižiūrimos. Vilniaus vyskupijoje XVI a. pirmajame ketvirtyje įvesta prelado scholastiko (kuriam priklausė mokyklų priežiūra) pareigybė, o Žemaičiuose scholastiko nebuvo. Kaip norėjo klebonas ar mokytojas, taip ir tvarkėsi.

Minėti duomenys apie mokyklas, nors negausūs ir daugiausia atsitiktinio pobūdžio, padeda susidaryti apytikrą vaizdą, kokios buvo pradinio švietimosi galimybės XVI a. viduryje Žemaičiuose ir iš dalies už jų ribų. Jeigu ir nežinoma, kurią mokyklą M. Daukša lankė, bent viena aišku, kad išmokti skaityti ir rašyti, pramokti kiek kalbų — lotynų, lenkų ir rusų (baltarusių), — įsigyti elementariausių žinių jis galėjo ir Žemaičiuose, ne taip toli nuo savo tėviškės — Krekenavoje, Ariogaloje arba Kražiuose ir Varniuose, o taip pat Kaune ir Vilniuje.

Stambiausias apylinkės centras, kuriame M. Daukša vaikystėje turėjo progų susipažinti su platesniu pasauliu, buvo Kėdainiai. Kad juose būtų buvusi mokykla XVI a., jokių žinių nesurasta. Kėdainiai labiausiai išaugo ir suklestėjo XVII a. antrajame ketvirtyje, bet ir XVI a. viduryje savo dydžiu išsiskyrė iš kitų miestelių. Dokumentuose jie paprastai ir vadinami miestu. Kėdainiuose koncentravosi apylinkės prekyba, vykdavo turgus, gyveno amatininkai. 1535 m. Žemaičių seniūnu paskyrus Joną Radvilą, kurį laiką jie buvo ir krašto administracijos centru. Kėdainiuose J. Radvila turėjo savo dvarą. Kitur Žemaičiuose jo dvarų nebuvo. Todėl J. Radvila prašė Žygimantą Senąjį leisti jam visus Žemaičių teismo ir tvarkymo reikalus atlikti Kėdainiuose. Didysis kunigaikštis su tuo sutiko¹⁰³. Į Kėdainingus atvykdavo ti-

¹⁰² Ten pat, p. 80.

¹⁰³ Lietuvos istorijos instituto darbai. 1951, I, p. 68—69.

jūnai ir kiti valdininkai, valstiečiai veždavo duokles (šieną, avižas, vištas, kiaušinius).

Apie Kėdainių dydį XVI a. viduryje ir ypač antroje pusėje galima spręsti iš 1604 m. inventoriaus¹⁰⁴. Be dvaro, kuris buvo atokiau nuo miesto, inventoriuje minima turgavietė (rinka) ir kelios gatvės: Didžioji, Senoji, Pasmilgio (nad Eysmilgą), Skabgalių (Skobgalska), Arklių, Naujasis miestas Knipava (Knipowo), Užnevėžio (Zaniewiaska). Kitoje Nevėžio pusėje, kur stovėjo senoji bažnyčia, pažymėtos dvi gatvės. Suminint gyventojus, nurodoma, už ką ir kiek jie moka mokesčių. Stebina labai didelis smuklių-karčiamų skaičius: 45 alaus ir degtinės, 37 alaus, 21 degtinės ir 1 vyno, midaus, alaus ir degtinės, — iš viso 104. Atrodo, kad tik didmiestyje jų tiek galėjo būti. Bet palyginus su kitais miestais ir miesteliais, Kėdainiai šiuo atžvilgiu labai neišsiskiria. Pavyzdžiui, 1554 m. Šeduvoje buvo 113 smuklių (93 alaus, 4 midaus, 16 degtinės), o Panevėžyje 66 (53 alaus, 3 midaus, 10 degtinės)¹⁰⁵; 1538 m. Baisogaloje — 25 (24 alaus ir 1 alaus ir midaus)¹⁰⁶, Rietave — 26 (alaus 24, alaus ir midaus 2)¹⁰⁷, Veliuonoje — 34 (32 alaus ir 2 alaus ir midaus)¹⁰⁸, Vilkijoje — 32 (28 alaus, 3 alaus ir midaus, 1 midaus)¹⁰⁹. Jų

¹⁰⁴ Lietuvos inventoriai XVII a. Sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas. Vilnius, 1962, p. 20—27; VVU A 1723.

¹⁰⁵ Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Сѣверозападной Руси. Вильна, 1870, VIII, стр. 4, 62; Maksimaitienė O. Panevėžys XVI amžiuje. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“. Vilnius, 1962, I(12), p. 75—76. O. Maksimaitienė išaiškina, kad alumi, midumi ir degtine prekiaavo tie patys asmenys, todėl smuklių skaičių reiktų sumažinti.

¹⁰⁶ LTSR MA CB B₂ 124 l. 129v — 130r. Registre smuklių skaičius gali būti pažymėtas kiek mažesnis, negu miestelyje buvo, nes į jį įtrauktos tik tos, iš kurių valdovas gaudavo pajamas (bažnytinės, aišku, neminimos).

¹⁰⁷ Ten pat, l. 159.

¹⁰⁸ Ten pat, l. 122v.

¹⁰⁹ Ten pat, l. 136v.

skaičius dažniausiai nežymiai svyrudavo. Sakysim, Skirsnemunėje 1537 m. — 17, o 1538 m. — 16¹¹⁰. Vilkijoje per keliasdešimt metų gerokai padaugėjo ir 1579 m. siekė 40¹¹¹. Gali susidaryti įspūdis, kad tada žmonės tik gėrė ir nieko kito nedirbo, o miesteliuose nieko, be smuklių, nebuvo. Didelį smuklių skaičių reiktų aiškinti tuo, kad jos daugiausia būdavo ne tik gėrimo, bet, svarbiausia, apsistojimo vietos — užvažiuojamieji kiemai. Kitokių viešbučių nežinota. Pažymėtina dar, kad dominavo alinės.

Kėdainiuose toli gražu ne visi miestiečiai laikė alų ar degtinę. Namų (sodybų) buvo daug daugiau negu smuklių. Kunigo M. Kobilinskio byloje su St. Kiška dėl Kėdainių bažnyčios 1601 m. sakoma, kad klebonijai priklausęs Kėdainių miestas — 134 namai (sodybos)¹¹². Čia greičiausiai turima galvoje miesto dalis kairėje Nevėžio pusėje, kuri, gal būt, kadaise priklausė bažnyčios jurisdikcijai, nes į visą miestą klebonas negalėjo pretenduoti. 1599 m. Kėdainių klebonijos inventoriaus regesteje ir minima jurisdika, iš kurios sklypų klebonas imdavo mokesčius¹¹³. Visame mieste namų (sodybų) būta žymiai daugiau. 1604 m. inventoriuje suminėta vien namų, už kuriuos mokami mokesčiai, apie 350 (neskaitant tuščių sodybinių sklypų). Palyginimui galime paimti Josvainius, kuriuose 1595 m. buvo 113 namų (sodybų)¹¹⁴.

Kėdainius jungė su kitais miestais ir miesteliais „didieji vieškeliai“. Per juos ėjo ir kelias iš Vilniaus (per Upytę) į Žemaičius ir į Karaliaučių, kaip sakoma 1602 m.

¹¹⁰ Ten pat, l. 16v, 112r.

¹¹¹ VEV 7.

¹¹² Археографическій сборникъ... VIII, стр. 177.

¹¹³ VVU В 53 Nr. 1378, p. 150.

¹¹⁴ *Спрогисъ И. Я.* Географическій словарь... стр. 352.

rašte, kuriuo nustatomas muitas pirkliams už naujai St. Kiškos pastatytus tiltus per Nevėžį, Smilgą, Dotnuvą ir Obelį¹¹⁵. Iš Kėdainių ėjo keliai į Raseinius, Ariogalą, Vilkiją, Seredžių, Krakes, Šeduvą ir kitur.

Kėdainiai iš senų laikų žinomi kaip prekybos centras, nors ir nedidelis. Be daugelio kelių sankryžos, teigiamą vaidmenį šiuo atžvilgiu suvaidino ir Nevėžis — laivybinė upė (flumen navigabile, rzeka portowa — taip paprastai vadinama XVI—XVIII a. dokumentuose). Pažymėtini prekybiniai Kėdainių ryšiai su Prūsais — Tilže, Karaliaučium, Dancigu, o iš Lietuvos miestų su Kaunu. Ypač išaugo prekyba XVI a. Kėdainiai turėjo savą, kėdainišką, turgaus saiką (mierą). Dėl centralizacijos silpnumo tokie vietiniai saikai nebuvo retas reiškinys. Ne tik Vilnius ir Kaunas turėjo savąjį saiką, bet ir Ariogala, Kražiai, Plateliai, Luokė. Zigmantas Vaza, Jono Kiškos, Žemaičių seniūno, prašymu suteikdamas 1590 m. Kėdainiams magdeburginę teisę, įsakė saikus suvienodinti su kitais Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės saikais, o ankstesnius sunaikinti arba jų visai nebevertoti¹¹⁶.

Išliko kiek žinių ir apie Kėdainių amatininkus. Viename 1517 m. pardavimo rašte tarp liudininkų minimas Kėdainių miesto kirpėjas, kalvis ir odminys¹¹⁷. Kituose panašaus pobūdžio 1524 m. dokumentuose minimi dar du Kėdainių kalviai, dar vienas kirpėjas ir siuvėjas¹¹⁸. Jonas Kiška 1585 m. patvirtino Kėdainių batsiuviams nuostatus, tokius, kokius turėjo Kauno ir kitų miestų batsiuvių cechai. Kėdainiškiai jam ir buvo pateikę

¹¹⁵ VVU A 204 Nr. 15844; plg. Археографическій сборникъ... VIII, стр. 289.

¹¹⁶ VVU A 210 Nr. 16482.

¹¹⁷ Археографическій сборникъ... VIII, стр. 124—125.

¹¹⁸ Ten pat, p. 126—127.

Kauno cecho nuostatus¹¹⁹. 1601 m. tuos pačius nuostatus patvirtino St. Kiška. 1604 m. inventoriuje prie miestiečių pavardžių dažnai minimas ir amatas: siuvėjas, stiklius, odminys ir kt. Daug kartų pasitaiko ir smulkmenų prekiautojas (kramarz). Kai kurie Kėdainių amatininkų gaminiai buvo eksportuojami į Prūsus. 1606 m. Jurbarko muitinės registre sužymėtos Kėdainių prekybininkų išvežamos iš Lietuvos ir į ją įvežamos prekės¹²⁰. Čia greta linų, sėmenų, kanapių, lajaus, alaus, gyvų jaučių, išdirbtų odų, drobės rasime ir moteriškus raudonus batus, ir vyriškus batus, ir kitus amatininkų gaminius. Kėdainiškiai įveždavo druską, silkes, žuvis, paprastas (karazija, kiras) ir angliškas (sukno luškie) medžiagas, smulkias prekes, geležį, dalgius, šviną, pipirus, razinas ir t. t. Prekes gabendavo vežimais arba vytinėmis. Pavyzdžiui, savo vytine vykdavo dažnai Baltramiejus Telega, rašytojo Stepono Jaugelio Telegos tėvas.

Jaunam Mikalojui Daukšai neabejotinai dažnai pasitaikydavo būti Kėdainiuose, vaikštinėti po turgų, triukšmingą prekymetį, užsukti į krautuvėles, turėti reikalų su amatininkais, matyti iš įvairių Lietuvos vietų žmones, svetimšalius prekybininkus. Turgus, ypač prekymetis, tada sutraukdavo visą artimesnę ir tolesnę apylinkę. Net mokiniai jo metu neidavo į mokyklą¹²¹. Kėdainiai kartais būdavo ir visuotinio Žemaičių bajorų šlėktų suvažiavimo—seimelių vieta. Pavyzdžiui, toks seimelis juose įvyko 1587 m.¹²²

¹¹⁹ VVU A 210 Nr. 16479.

¹²⁰ VVU A 1699 Nr. 13153.

¹²¹ Jb PŽ 70.

¹²² *Спрогисъ И. Я. Географическій словарь...* стр. 130.

Be Kėdainių, artimesni miesteliai, kuriuose vykdavo turgus, buvo Krekenava, Krakės, Baisogala. Dotnuva, kurios parapijai vėliau priklausė Babėnai, M. Daukšos vaikystėje dar neegzistavo kaip miestelis. Tik 1572 m. Žygimantas Augustas leido Upytės pavieto žemės teisimo raštininkui Jonui Mlečkai ir Dirvėnų valsčiaus tijūnui Jonui Gradovskiui steigti jų žemėje miestą (мес'то садити), o jame du jomarkus per metus ir turgų du kartus per savaitę — pirmadieniais ir penktadieniais¹²³. Privilegija leido tuose turguose ir jomarkuose visiems valstybės piliečiams ir svetimšaliams pirkliais prekiauti visokiomis prekėmis — pardavinėti ir pirkti, mokant įprastą Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje muitą ir turgaus mokesį. Be to, būsimieji miestiečiai gavo teisę laikyti laisvas karčiamas, o jose midų, alų, degtinę, kitokius gėrimus ir visokias prekes ir pelną sau imti, nemokėdami išdan jokių mokesčių (vadinamosios kapščiznos ir kitokių). J. Gradovskis ir J. Mlečka suteiktąją privilegiją, matyt, pasinaudojo, nes 1582 m. dokumentuose Dotnuva jau vadinama miesteliu¹²⁴. Ne taip tolimoje apylinkėje buvo dar pora miestelių — Montviliškis ir Grinkiškis, bet jie, atrodo, niekuo iš kitų neišsiskyrė.

Kaip pasiturinčių, nors ir smulkių, bajorų vaikas, M. Daukša turėjo galimybių pažinti platesnę apylinkę, tolesnes vietas. Neabejotinai jis lankėsi Vadaktuose, tėvui priklausiusiame ūkyje, tur būt, ir Skaruliuose (už Neries, arti Jonavos), pamotės tėviškėje. Bajorai daug važinėdavo. Lankymasis pas gimines, dažnai ne vienoje vietoje esančios nuosavybės priežiūra, įvairios su kelionėmis susijusios kombinacijos, pirkimai, pardavimai,

¹²³ CVIA DA 14721 l. 708.

¹²⁴ *Спрогисъ И. Я. Географическій словарь...* стр. 91.

pinigų skolinimas ir skolinimasis, bylinėjimasis, raštų rašymas ir jų aktikavimas sudarė daugelio bajorų gyvenimo turinį. Reikia manyti, kad ir M. Daukša vaikystėje turėjo progos daug ką pamatyti, o dar daugiau girdėti apie svarbesnius įvykius, naujus reiškinius, žymesnius žmones. Toks palyginti naujas, dar ne kasdieninis reiškinys tada buvo studijos, išvykimas į tolimus universitetus, aukštasis mokslas. Ties juo pravartu sustoti, nes tai padės bent iš dalies nušviesti visai dar neaiškų, bet labai svarbų M. Daukšos išsimokslinimo, studijų klausimą.

Jokių tiesioginių žinių ir duomenų, kad rašytojas studijavo kuriame nors universitete, nėra. Paskelbtose daugelio aukštųjų mokyklų matrikulų knygos jo pavardė nefigūruoja, bent lig šiol nesurasta. Tai, žinoma, dar nėra įrodymas, kad jis tikrai nestudijavo. Ne vienas argumentas, kaip matysime, paremia priešingą mintį. Pirmiausia pažiūrėtina, kiek universiteto mokslas M. Daukšos brendimo metu buvo populiarus ir priimamas, kokios konkrečios galimybės jo siekti, kokių skatinančių pavyzdžių būta aplinkoje.

Aukštasis mokslas, studijavimas artimiausiuose Krokuvos ir Karaliaučiaus universitetuose XVI a. viduryje anaip tol nebebuvo vien didikų ar turtingųjų bajorų privilegija. Jo siekė ir pasiekdavo smulkūs bajorai, turtingesni miestiečiai, retais atvejais ir vienas kitas valstietis. Apie 1540 m. Lietuvoje buvo susidaręs jau ištisas inteligentijos būrys, kuris dėl savo religinių pažiūrų priešiško katalikybei turėjo pasitraukti iš gimtojo krašto. A. Kulvietis rašė 1543 m. „Tikėjimo išpažinime“: „Yra daug... lietuvių, labai išsimokslinusių, kurie galėtų būti naudingi valstybei. Bet, mano likimo įbauginti, jie apsigyveno Vokietijoje... Bet... skaudu... mums vi-

siems, kad, trokšdami dirbti saviesiems, dabar dirbame svetimiesiems.“¹²⁵

Mokslas juo toliau, juo labiau nustojo būti dvasininkų privilegija. Vis daugėjo mokytų pasauliečių, tarnautojų ir valdininkų. Jų skaičius augo ne tik didžiojo kunigaikščio rūmuose, didikų dvaruose, stambiuosiuose miestuose, bet ir eiliniuose miesteliuose. Pavyzdžiu galima paimti Vilkiją. Kai Žemaičių vyskupijos vizitatorius Tarkvinijus Pekulas 1579 m. sukviėtė Vilkijos administraciją ir miestiečius ir klausinėjo juos apie kleboną ir bažnyčios reikalus, paaiškėjo, kad „kai kurie iš jų supranta ir kalba lotyniškai“ (aliqui intelligunt et loquuntur latine)¹²⁶, ir nereikėjo vertėjo.

XVI a. vidurys ir antroji pusė — persilaužimo laikotarpis švietimo srityje. Jam būdingi didžiuliai kontrastai. Vieni nemokėjo nei skaityti, nei rašyti, o kiti — to paties privilegijuoto luomo ir visuomeninės padėties — buvo studijavę užsienio universitetuose, pažino žymiuosius Europos mokslo vyrus, diskutavo paskutines mokslo naujienas. Pastarųjų pavyzdys skatinamai veikė kitus. XV a. ir XVI a. pačioje pradžioje daugiausia studentų, vykusių iš Lietuvos į Krokuvą, davė didieji miestai — Vilnius ir Kaunas, taip pat sritis į pietus ir į rytus nuo Vilniaus, o XVI a. pirmojoje pusėje pasirodo ir tolydžio gausėja studentai iš įvairių Žemaičių vietų.

1512 m. imatrikuluoti Krokuvoje du studentai iš Viduklės — Jokūbas ir Adomas Stanislovaičiai — ir vienas iš Kražių — Valentinas Motiejaitis. Su jais drauge imatrikuluoti tą pačią dieną keturi kauniečiai ir vienas

¹²⁵ *Tschackert P.* Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen. Leipzig, 1890, III, S. 57; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... 1957, p. 478.

¹²⁶ VEV 6.

vilnietis¹²⁷. 1513 m. vėl stoja universitetan kražietis Albertas Steponaitis¹²⁸, 1519 m. Stanislovas Albertaitis (Vaitiekaitis) iš Kelmės¹²⁹, 1525 m. Mikalojus Simonaitis iš Žemaitijos (de Samogitia)¹³⁰, 1528 m. Abraomas Petraitis iš Kražių (de Krosz), bet prie jo pažymėta Vilniaus vyskupija¹³¹, 1530 m. Steponas Kristupaitis iš Kaitinėnų, Motiejus Jurgaitis iš Kražių ir Jurgis Petraitis iš Kelmės¹³², 1531 m. Simonas Jonaitis iš Raseinių¹³³.

1533 m. Krokuvos universiteto matrikulų knygoje įrašytas pirmasis kėdainietis — Morkus Albertaitis (Vaitiekaitis): *Marcus Alberti de Kieidani dioc. Vilnensis*¹³⁴. Po trejų metų tas Morkus (Marcus de Kyedan) gavo bakalauro laipsnį¹³⁵. 1535 m. imatrikuluotas Kasperas Stanislovaitis iš Raseinių¹³⁶, 1537 m. Jurgis Simonaitis iš Žemaitijos ir Adomas Jokūbaitis iš Platelių¹³⁷, 1538 m. antrasis kėdainietis — Stanislovas Stanislovaitis (Stanislaus Stanislai de Keydan dioc. Vylnensis)¹³⁸, 1539 m. Mikalojus Jurgaitis iš Medininkų (Žemaičių) vyskupijos, Jurgis Stanislovaitis iš Žemaitijos, Stanislovas Jonaitis iš Viduklės, Steponas Jurgaitis iš Varnių¹³⁹, o 1540 m. Jonas Timotiejaitis iš Kražių ir Jurgis Vitaitis iš Alsedžių¹⁴⁰.

¹²⁷ *Chmiel A.* Album studiosorum universitatis Cracoviensis... II, p. 140.

¹²⁸ Ten pat, II, p. 144.

¹²⁹ Ten pat, II, p. 191.

¹³⁰ Ten pat, II, p. 227.

¹³¹ Ten pat, II, p. 241.

¹³² Ten pat, II, p. 251.

¹³³ Ten pat, II, p. 258.

¹³⁴ Ten pat, II, p. 270.

¹³⁵ *Muczkowski J.* Statuta nec non liber promotionum... p. 193.

¹³⁶ *Chmiel A.* Album studiosorum... II, p. 277.

¹³⁷ Ten pat, II, p. 285.

¹³⁸ Ten pat, II, p. 287.

¹³⁹ Ten pat, II, p. 293, 295—296.

¹⁴⁰ Ten pat, II, p. 301.

Po 1540 m. studentų žemaičių skaičius Krokuvos universitete gerokai sumažėjo. Tai galima aiškinti keliomis priežastimis. Vilniuje atidaryta aukštesnio tipo A. Kulviečio mokykla su keliais mokytojais tikriausiai patraukė dalį norinčių studijuoti žemaičių. Mokykla, tiesa, neilgai teveikė, bet joje skleistos reformacijos idėjos mokinius, bent jų žymią dalį, atgrasė nuo Krokuvos. 1542 m. įsteigtas pedagogiumas, o 1544 m. universitetas Karaliaučiuje, kaip liuteroniškos reformacijos propagandos centras, gausėjant tuo metu jos šalininkams Lietuvoje, ne vienu atžvilgiu pasirodė parankus ir viliojo žemaičius. Karaliaučius buvo daug arčiau, negu Krokuva, jame sudarytos palankesnės sąlygos studijuoti (keliems lietuviams mokamos stipendijos), dirbo žymūs profesoriai lietuviai — A. Kulvietis ir S. Rapolionis. Čia atsiliepė ir gyvi prekybiniai ryšiai. Be to, Krokuvos universiteto lygis nuo 1536 m. tolydžio smuko, triumfavo scholastika, paskelbta kova humanizmui, bet kokioms reformacijos idėjų apraiškoms, įsigalėjo savi-valė magistrų ir studentų tarpe, nuolatinės peštynės, o neretai pasitaikydavo ir žudynių. Pavyzdžiui, 1549 m. kilo konfliktas tarp studentų ir Visų šventųjų kolegijos (kapitulos bažnyčios) prepozito (klebono) A. Čarnkovskio tarnų dėl kažkokios lengvo elgesio moters, kurią studentai įžeidė. Susirėmime užmuštas Jurgis Jonaitis iš Penionių (imatrikuliuotas 1548 m.), o septyni jo draugai sužeisti. Kadangi vyskupas, sprendęs šią bylą, pasirodė labai šališkas, nemaža dalis studentų, reikšdami protestą, paliko Krokuvą. Jie išėjo, giedodami *Ite in orbem universum*¹⁴¹.

Nepaisant to, ir po 1540 m. pasitaikydavo dar

¹⁴¹ *Barycz H.* Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu. Kraków, 1935, str. 282—283, 300, 310—312.

Krokuvoje žemaičių iš įvairių vietų. Pavyzdžiui, 1548 m. imatrikuluotas trečias studentas iš Kėdainių — Valentinus Andriejaitis¹⁴², 1560 m. du kražiečiai, 1568 m. vienas raseinietis¹⁴³.

Be studentų, Krokuvoje buvo ir mokinių iš Lietuvos. Jie lankė miesto mokyklas, ruošdamiesi studijoms. Sakysim, rektorato aktuose 1514 m. minimas diskretiškas Jokūbas iš Kėdainių, šv. Onos mokyklos mokinyš (Discretus Jacobus de Kyedajjn alias Smodija, studens de scolis d. Anne), kuris buvo skolingas 1 zlotą ir 12 grašių diskretiškam Petruui iš Anykščių, mokiniui našlaičiui, už arklį, kurį iš jo buvo pirkęs. Tas Jokūbas iš Kėdainių jau 1513 m. gyveno neturtingųjų bendrabutyje¹⁴⁴. Neturtingųjų bendrabutis (bursa ubogich), įsteigtas 1409 m., daugiausia ir buvo skirtas studentams iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės. Priešais jį stovėjo smuklė, laikoma lietuvio¹⁴⁵.

Krokvos universitete studijavo daugiausia „nekilmingieji“: smulkūs miestiečiai ir valstiečiai, o taip pat smulkieji bajorai, kurie neturėdavo lėšų kitur išvykti. Bet pasitaikydavo ir didikų, ir kunigaikščių vaikų. Minėtieji studentai iš Kėdainių, matyti, irgi nebuvo turtingi, nes pirmasis jų — Morkus Albertaitis — mokėjo tik 1 grašį imatrikuliacijos mokesčio, antrasis (Stanislovas Stanislovaitis) — 2 grašius, o trečiasis (Valentinus Andriejaitis) — 4 grašius. Daugumas mokėdavo 1—6 grašius.

Žemaičius Karaliaučiaus universitete sunkiau atsekti, nes matrikulų knygoje studentų kilimo vieta dažniausiai

¹⁴² *Chmiel A.* Album studiosorum... II, p. 334.

¹⁴³ *Chmiel A.* Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1904, III, p. 37, 71.

¹⁴⁴ PiL 168.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 128, 168.

tiksliu nenurodyta — tepažymėta *lituvis, kaunietis, vilnietis* (Lituanus, Caunensis, Vilnensis) arba net visai nepasakyta, kurio jie krašto. Pavyzdžiui, jokia kilimo vieta nenurodyta prie Martyno Mažvydo (Martinus Moswidius), Jurgio Zablockio (Georgius Zablocius)¹⁴⁶ ir kitų. Pirmą kartą paminėta, kad imatrikuliuotasis yra žemaitis, 1553 m. (Stanislaus Daud, Samogita)¹⁴⁷, nors studentai iš Žemaitijos ėmė traukti į Karaliaučių daug anksčiau, bent pradėdant 1546 m. Vėliau prie jų pavardžių jau dažniau pasitaiko *Samogita, Samogitanus, Samoitus, Samoita*, bet tiksliu kilimo vieta vis tiek nenurodyta. Per visą XVI a. antrąją pusę tik vienas Karaliaučiaus studentas neabejotinai buvo kilęs iš artimos M. Daukšai apylinkės — Kėdainių. Tai 1567 m. stojęs į universitetą Jonas Zabiela (?): *Johannes Zebelius, Kedanensis Lituanus*¹⁴⁸.

Pasitenkinant duomenimis iš Krokuvos ir Karaliaučiaus universitetų ir neliečiant kitų, tolesnių, galima tvirtinti, kad M. Daukšos vaikystės ir brendimo metu aukštojo mokslo siekė ir vyko studijuoti jau nemaža jaunimo. Apie studijuojančius žinojo M. Daukšos šeima ir jis pats. Jų pavyzdys skatinamai turėjo veikti būsimąjį rašytoją. Lemiama dalykas — lėšos, bet studijavo ir vienas kitas mažiau pasiturinčių ar net visai nepasiturinčių tėvų sūnus. M. Daukšos troškimu ir pastangomis pasiekti aukštąjį mokslą abejoti netektų, o tėvas minimalių lėšų vis dėlto, atrodo, galėjo parūpinti.

Bet klausimas, ar M. Daukša studijavo ir, jei studijavo, tai kur, lieka neišspręstas. E. Volteris, nežinia kuo remdamasis, kadaise be jokių rezervų tvirtino, kad

¹⁴⁶ *Erlor G.* Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. Leipzig, 1910, I, S. 6.

¹⁴⁷ Ten pat, I, p. 16.

¹⁴⁸ Ten pat, I, p. 39.

jis mokėsi Krokuvos ir Prahos universitetuose¹⁴⁹. Panaši nuomonė pareikšta ir fotografuotiniame postilės leidime: M. Daukša „bus, be abejo, išėjęs bent Krokuvos akademiją“¹⁵⁰. Tarybinėje lietuvių literatūros istorijoje, nieko tvirčiau neteigiant, gana atsargiai pasakyta: „Spėjama, kad mokėsi užsienyje, greičiausiai Krokuvos universitete.“¹⁵¹ Tačiau išspausdintose Krokuvos universiteto matrikulų knygoje M. Daukšos nerandame. Nėra pagrindo manyti, kad leidėjas jį būtų praleidęs. Galėjo M. Daukša studijuoti ir nebūti imatrikuluotas. Nere-tai pasitaikydavo, kad studentas lankydavo paskaitas, o imatrikuliaciją atlikdavo po metų arba net išklauses bakalauro laipsniui gauti reikiamas paskaitas¹⁵². Be to, imatrikuliuojant galėjo būti taip iškreiptas vardas, pavardė ar tėvavardis, kilimo vieta, kad neįmanoma atpažinti. Kiek matrikulų knygoje klaidų, akivaizdžiai matyti iš pakartotino (per klaidą) 14 studentų įrašymo, kur vardai ar kilimo vieta kartais visai pakeisti¹⁵³. Bet M. Daukša galėjo studijuoti ir Karaliaučiuje ar kitame tolesniame universitete.

Jeigu atmestume mintį, kad M. Daukša lankė aukštąją mokyklą, nelengva būtų išaiškinti jo mokytumą, platų humanistinį išsilavinimą, puikų lotynų kalbos mokėjimą ir nemažos bibliotekos įsigijimą. Tuo atveju sunku būtų taip pat suprasti, kaip jis, lietuvis, smulkaus bajoro sūnus, neturėdamas įtakingų globėjų ir nesusijęs,

¹⁴⁹ *Wolter E. N.* Dauksza, ein litauischer Nationalschriftsteller des 16. Jahrhunderts. — „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“. Heidelberg, 1899, IV, S. 368.

¹⁵⁰ DP 5.

¹⁵¹ Lietuvių literatūros istorija... I, p. 138.

¹⁵² *Barycz H.* Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego... str. 639—640.

¹⁵³ *Chmiel A.* Album studiosorum... II, p. 248.

kiek žinoma, su didžiojo kunigaikščio dvaru, galėjo gauti aukštą palyginti vietą (kanauninko, oficiolo) Žemaičių vyskupijoje. Kanauninkų ir turtingesnių parapijų klebonų vietas užimdavo beveik išimtinai lenkai. Tik aukštasis mokslas, studijos užsienyje, reikia manyti, padėjo M. Daukšai pakilti bažnytinėje hierarchijoje. Tuo būdu prielaida, kad jis yra lankęs universitetą, padeda daug ką išaiškinti. Kitaip į M. Daukšą turėtume žiūrėti kaip į labai nuostabų reiškinių.

Antra vertus, atsižvelgtina ir į renesanso epochos žymiesiems žmonėms būdingus bruožus: universalumą, plačius užmojus, didelius talentus ir neišsenkamą energiją. Renesansas, kaip pažymėjo F. Engelsas, — tai „laikotarpis, kuris buvo reikalingas milžinų ir kuris pagimdė milžinus — minties, aistros ir charakterio, daugiapusiškumo ir mokytumą milžinus“¹⁵⁴. Ir tie, kurie negalėdavo studijuoti — pabuvoti keliuose universitetuose, kartais daug pasiekdavo. Lenkijoje, Prūsijoje ir Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje ne vienas asmuo tik su pradinio išsilavinimu ir pramokęs bažnytinių ceremonijų pas kokį kunigą, vėliau, tapęs dvasininku, pats mokėsi. „Turime pavyzdžių, — rašo S. Kotas, — tarp žymiausių reformacijos kovotojų (Simonas Budny), kurie parodė, kad be universitetinių studijų buvo galima pasidaryti įžymiu teologu, rašytoju, spaustuviniu, kalbų žinovu ir t. t.“¹⁵⁵ Bet vis dėlto tai daugiau išimtys. Tarp lietuvių rašytojų XVI—XVIII amžiuje lyg ir nežinome nė vieno, kuris nebūtų lankęs universiteto, akademijos arba bent vidurinio tipo mokyklos. Negi M. Daukša būtų

¹⁵⁴ *Marksas K. Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomis. Vilnius, 1950, II, p. 51.

¹⁵⁵ *Falkenhahn V.* Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Königsberg (Pr) und Berlin, 1941, S. 248.

iš jų visų išimtis? Dar galėtume prileisti, kad jis daugiau už kitus prasilavino pas kurį nors namų mokytoją.

Baigiant M. Daukšos jaunystės laikotarpį, paliestinas dar reformacinis judėjimas apylinkėje ir jo galimas poveikis būsimajam rašytojui. Nėra jokių žinių, kad Mikalojus ar kas iš šeimos būtų virtęs reformatu. Šeima, kaip atrodo, liko katalikiška, taip pat ir artimosios apylinkės šlėktos¹⁵⁶. Bet tai dar nereiškia, kad reformacinis judėjimas neturėjo jokio poveikio M. Daukšai. Rašytojas apie jį girdėjo, o gal ir arčiau susidūrė su naujų pažiūrų skelbėjais dar vaikystėje. Reformacijos idėjos plito Žemaičiuose jau XVI a. pirmojoje pusėje — 1536—1540 m. Didikai Radvilos, Biliūnai-Bilevičiai, Kęsgailos, Chodkevičiai ir kiti buvo aiškiai joms palankūs. Vienas pirmųjų reformacijos židinių buvo kaip tik Kėdainiai, priklausę Radviloms, paskui Kiškoms, o vėliau vėl Radviloms. Yra duomenų, kad nuo 1549 m. Ona Radvilaitė-Kiškienė laikė Kėdainiuose pamokslininką evangeliką¹⁵⁷. 1574 m. Kėdainius gavo Jonas Kiška, žinomas anabaptistų globėjas, kuris ten laikė dvasininkus anabaptistus¹⁵⁸. Iš jų ypač paminėtinas Jonas Baptista Svencickis¹⁵⁹, priklausęs kairiajai arionizmo kryptčiai, žinomas savo radikaliomis socialinėmis pažiūromis. Reformacijos šalininkų buvo netolimoje M. Daukšos tėviškės apylinkėje ir iš kitų pusių. Sakysim, Jonas Mlečka, Dotnuvos

¹⁵⁶ Jb DaD 4.

¹⁵⁷ VVU A 205 Nr. 15991, 16036, 16046, 16060, 16063, 16064, 16066, 16067.

¹⁵⁸ VVU A 231 Nr. 17937; Археографическій сборникъ... VIII, стр. 160.

¹⁵⁹ *Budny Sz.* O urządzie miecza używajacem (1583). Wydał S. Kot. Warszawa, 1932, str. 181; *Górski K.* Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI w. Kraków, 1949, str. 60, 145.

steigėjas, savo testamente (1587) prašė palaidoti „krikščionišku būdu... be Romos bažnyčios prietarų“¹⁶⁰.

Reformacinis judėjimas, kaip naujas reiškiny, ypač traukė besimokančią jaunuomenę. Daugumas dvasininkų taip pat linko į katalikų bažnyčios reformas, laukė jų. Tai, kad M. Daukša tapo katalikų kunigu, dar nieko nepasako apie jo jaunystės pažiūras, nes ir vėlesnis Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, kaip iš visko atrodo, studijuodamas protestantų universitetuose, buvo virtęs protestantu. Ne vienu atžvilgiu pažangios, kaip matysime, M. Daukšos pažiūros aiškintinos bent iš dalies reformacijos įtaka.

Konkrečių žinių trūkumas apie M. Daukšos jaunystę verčia tenkintis prielaidomis ir spėjimais, neleidžia aiškiai atsakyti į jokią mus dominantį klausimą. Kiek geriau žinomas rašytojo gyvenimas, tapus dvasininku, nors pati bažnytinės karjeros pradžia dar ne visai tepaaiškėjusi.

2. KRAKĖSE IR VARNIUOSE

1579 m. T. Pekului vizituojant Žemaičių vyskupiją, M. Daukša buvo Krakių klebonas ir Varnių kanauninkas. Vizitatoriaus klausiamas, kiek laiko klebonaujas Krakėse, atsakė: „Jau maždaug devyneri metai, kai man buvo pavesta (collata) minėtoji bažnyčia Krakėse.“¹⁶¹ Tuo būdu pirmoji tiksliai M. Daukšos biografijos data — 1570 metai, kuriais jis gavo Krakių parapiją. Galima abejoti, ar tai pirmoji jo bažnytinės tarnybos vieta. Greičiausiai kokį dešimtmetį prieš tai M. Daukša ėjo žemesnės vikaro pareigas ar klebonavo kurioj neturtingoj bažnyčioj.

¹⁶⁰ VVU ZA 8 1588 l. 32v.

¹⁶¹ Jb PZ 72.

Nežinomi motyvai, kodėl jis pasirinko dvasininko kelią. Labai abejotina, kad čia būtų vaidinęs kokį vaidmenį noras skleisti krikščionybę. Istorija nežino nė vieno asmens, kuris tikrai su užsidegimu būtų skyręs savo jėgas katalikybei įtvirtinti Lietuvos liaudyje nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio. Dvasininko, ypač aukštesnio (klebono, kanauninko), karjera tada buvo vienas patikimiausių būdų užsitikrinti sau gerą gyvenimą, pastovias pajamas beveik be jokio darbo, pareigų. Todėl klebonų ir kanauninkų vietos tegalėjo būti duodamos bajorams. Tikriausiai ir M. Daukša tapo dvasininku, norėdamas turėti neblogą pragyvenimo šaltinį, aprūpintą buitį.

Be to, lemiamos reikšmės galėjo turėti jo polinkis į mokslą, knygą. Iš viduramžių paveldėta tradicinė pažiūra mokslą siejo su dvasininkų luomu, laikė jų privilegija. Ilgą laiką tik kunigams ir vienuoliams mokslas tebuvo prieinamas. Geras aprūpinimas sudarė sąlygas kai kuriems asmenims jam atsidėti. Tik dvasininkų luome mokytas žmogus lengvai galėjo rasti prieglobstį. Tiesą sakant, M. Daukšos jaunystėje išsimokslinusiame vyrui atsirado ir kitų galimybių užsitikrinti egzistenciją, pavyzdžiui, dirbti didžiojo kunigaikščio ar kurio didiko kanceliarijoje, privačiai mokyti turtingųjų ir privilegijuotųjų namuose vaikus, bakalaurauti pradinėje parapinėje mokykloje ir t. t. Bet ir didžiojo kunigaikščio sekretoriai bei raštininkai dėjo daugiausia vilčių į bažnytines beneficijas, kurias tikėjosi gauti, įsigiję valdovo malonę, o privačių mokytojų darbas buvo nepastovus ir neužtikrintas, pradinėse mokyklose atlyginimas gana menkas. Tik aukštesnieji dvasininkai, puikiai aprūpinti, turėjo daug laiko, laisvės, nepriklausė nuo kieno nors

malonės ir galėjo daryti, ką tinkami. Tokia perspektyva atitiko M. Daukšos polinkius.

Jei apytikre rašytojo gimimo data laikome 1527—1538 metus ir atitinkamai spėjame, kad dvasininko luomą jis pasirinko 1551—1562 metais (nors tai galėjo būti ir vėliau, nes kunigais tada tapdavo ir 50 metų sulaukę vyrai, kaip Vilkijos vikaras 1579 m. Jonas Laskovskis¹⁶²), atrodo būsiant tikslinga trumpai apibūdinti vyskupus XVI a. viduryje, su kuriais pirmiausia M. Daukša susidūrė, ir katalikų bažnyčios padėtį Žemaičiuose.

Pirmasis vyskupas, kurį M. Daukša jau galėjo pažinti, bent apie kurį tikrai girdėjo, buvo Vaclovas Virbickis (1534—1555), prieš tai karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio sekretorius, Gardino klebonas. M. Valančius teigia, kad jo laiku „kataliku tikieims kunegajksztistie didelej iszsipliete, kajp taj matom isz dauguma naujej padirbtu bažnicziu“¹⁶³. Bet kitų nuomone, jis, kaip ganytojas, „negerą po savęs paliko atminimą“¹⁶⁴. V. Virbickis, humanistiškai išsilavinęs, nors ir šykštus, kaupęs turtus, stengdamasis padidinti pajamas¹⁶⁵, mėgo dailę ir, pastatęs Varniuose medinę katedros bažnyčią, ją papuošė ne tik skulptorių darbo altoariais, savo pirmtakų, Žemaičių vyskupų, portretais, bet ir „kieloms brąngioms isz Flandrios parwožintoms malawonioms“¹⁶⁶. Į amžiaus pabaigą (1553) buvo apskūstas Romai. Jį kaltino palankumu religinėms naujovėms ir nepavyzdingu gyvenimu¹⁶⁷. V. Virbickiui valdant

¹⁶² VEV 4—5.

¹⁶³ VZV I 83.

¹⁶⁴ *Fijatek J. X. Jan Tortylowicz-Batocki... — „Reformacja w Polsce“*, 1921, I, str. 99.

¹⁶⁵ 1537 m., jau būdamas Žemaičių vyskupu, išsirūpino dar Vilniaus kanauninko vietą (KKZ III 35).

¹⁶⁶ VZV I 85.

¹⁶⁷ *Fijatek J. X. Jan Tortylowicz-Batocki... str. 99.*

vyskupiją, Žemaičiuose pradėjo plisti reformacijos idėjos. Nors pats vyskupas „eretikų“ persekiojimu nepasižymėjo, tačiau pirmasis žinomas protestantizmo šalininkas iš dvasininkų Žemaičiuose — kunigas Jonas Tartila (Tortylowicz) iš Batakių, Šilalės klebonas, — 1536 m. turėjo pasitraukti į Prūsiją.

Po V. Virbickio mirties Žemaičių vyskupo sostą užėmė Jonas Domanovskis (1556—1563), lenkas, Vilniaus kanauninkas, žinomas teisininkas. Jis pasireiškė daugiau kaip administratorius. Suskirstė Žemaičių vyskupiją į 38 parapijas, nustatydamas jų ribas, nes iki tol dažnai nebuvo aišku, kuriai bažnyčiai priklausė viena ar kita vietovė. Taip pat parūpino Žemaičių vyskupijos kapitulai įstatymus — statutą, pavedęs tai atlikti teisininkui Petru Roizijui, Varnių kanauninkui. P. Roizijus jį parengė 1561 m. („Constitutiones Ecclesiae Mednicensis“). J. Domanovskis, ir vyskupu tapęs, liko Vilniaus šv. Jono bažnyčios archipresbiteriu ir nuolat gyveno jos klebonijoje¹⁶⁸. Užsiėmęs II Lietuvos statuto ruošimu (nuo 1558 m. jam parengti komisijos pirmininkas), maža laiko tėra buvęs Žemaičiuose.

Mirus J. Domanovskiui, vyskupu paskirtas Stanislovas Narkuskis (Narkuškis), taip pat Vilniaus kanauninkas, archidiakonas, kilęs nuo Eišiškių, Krokuvoje gavęs bakalauro (1532) ir magistro (1534) laipsnius¹⁶⁹, skaitęs ten 1535—1536 m. paskaitas — aiškinęs Aristotelį (Topica) ir Ciceroną (De inventione)¹⁷⁰, nespėjęs nė pamatyti savo vyskupijos, mirė 1564 m.¹⁷¹ Po jo Že-

¹⁶⁸ KKZ III 43.

¹⁶⁹ *Muczkowski J.* Statuta nec non liber promotionum... p. 186, 189.

¹⁷⁰ *Wisłocki W.* Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1886, I, p. 222, 224, 226, 458.

¹⁷¹ Pamiętniki o dawněj Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy Jana Franciszka Commendoni... zebrał *Jan Alber-*

maičių vyskupiją gavo Viktorinas Virbickis (1565—1567), irgi Vilniaus kanauninkas, archidiakonas. Vos porą metų čia pabuvęs, jis išsikėlė į kitą — Lucko vyskupiją, kurioje ir mirė 1588 m. M. Valančius tą jo išsikėlimą aiškina nesutarimais kapituloje: Žemaičių kanauninkai „par puskietwirtus metus budamis be tikra wirszininka; paskida i dalis, wiens kita neapkięnte, kiersztawa, baros ir patis nežinodamis ko nori“¹⁷². Veltui V. Virbickis bandęs juos sutaikinti ir gailėjęsis, kad tapo Žemaičių vyskupu. Svarbesnė čia bus buvusi kita priežastis. Lucko vyskupija — žymiai turtingesnė už Žemaičių. Dėl to, jos vyskupui mirus, V. Virbickis „su didiu itęmpimu smejgieš i jo wietą“¹⁷³. Toks vyskupijų keitimas XVI—XVII a. buvo labai įprastas reiškinys. Nuncijus H. Viskontis ataskaitoje rašė apie Lenkijos ganytojus 1636 m.: „... dažnai keičia diecezijas, trokšdami vis turtingesnių, ir dėl to čia galima sutikti vyskupų, kurie tris arba keturis kartus pakeitė sužieduotinę, ir tuo būdu, siekdami tik pajamų, yra akli ganomųjų reikalams“¹⁷⁴.

Pirmasis vyskupas, su kuriuo M. Daukša jau neabejotinai susidūrė ir artimiau bendravo — Jurgis Petkūnas-Petkevičius (1567—1574). Laimingai išlikęs jo mokslo pažymėjimas — Feraroje gautas medicinos daktaro diplomas¹⁷⁵, lig šiol literatūroje visai nepanaudotas, papildo turimas biografines žinias. Diplomas duotas

trandi... wytlómaczył J. Krzeczowski... Wilno, 1847, I, str. 254—255. M. Valančius nurodo klaidingą mirties datą — 1565 m. (VZV I 93).

¹⁷² VZV I 94.

¹⁷³ Ten pat.

¹⁷⁴ *Relacye Nuncyuszów Apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690, Berlin Poznań, 1864, II, str. 235.*

¹⁷⁵ MA CB VKF 90.

1556.V.27. Tą dieną po egzamino, „griežto ir baisingo“ (rigorosum ac pertremendum), jam buvo įteiktos daktaro insignijos: knyga, diadema, aukso žiedas.

Diplome būsimasis vyskupas vadinamas Jurgiu Petkūnu, lietuviu iš Eišiškių (Georgivs Petcvnivs Litvanvs ab Eysiski), Mikalojaus Petkūno (Nicolai Petcunij) sūnumi. Jame pažymėta, kad daktarantas anksčiau studijavo Vitenberge ir Paduvoje.

Baigęs studijas, J. Petkūnas gana greitai gavo Žemaičių kanauninko vietą. 1562 m., kaip kanauninkas, priėmė P. Roizijaus parengtą kapitulos statutą (Constitutiones Ecclesiae Mednicensis)¹⁷⁶. Tuo jis nesitenkino ir stengėsi pakliūti į Vilniaus kapitulą. 1563 m., mirus vyskupui J. Domanovskiui, kurs drauge buvo ir Vilniaus kanauninkas, pasitaikė gera proga. Iš Žygimanto Augusto išgavo prezentacijos raštą ir tapo Vilniaus kanauninku, likdamas ir toliau Žemaičių kanauninku. Tai rodo jo ryšius su didžiojo kunigaikščio dvaru. Galimas daiktas, kad J. Petkūnas buvo Žygimanto Augusto gydytojas, bent paslaugų, kaip medicinos daktaras, padarė ir už tai susilaukė atlyginimo — Vilniaus kanauninko vietos. Toks atvejis būtų visai suprantamas, nes 1550 m. Žygimantas Augustas už Barboros Radvilaitės motinos pagydymą užtikrino gydytojui Plocko kanauninko vietą¹⁷⁷.

Vilniaus kapitulos aktuose, kur aprašytas iškilmingas J. Petkūno įvesdinimas į kanauninko pareigas 1563 m., jis vadinamas Petkūnu (Georgius Petcunius), menų ir medicinos daktaru¹⁷⁸. Perduodant beneficiją (praestimonium Wolcza), pavadintas filosofijos ir medicinos dak-

¹⁷⁶ VZV I 89.

¹⁷⁷ *Baliński M.* Pisma historyczne. Warszawa, 1843, II, str. 88.

¹⁷⁸ MA CB VKF 446 (Acta Capituli Vilnensis 4) l. 105.

taru¹⁷⁹. Tie dokumentai, taip pat amžininko P. Roizijaus eilėraščiai, tiek jam tiesiog skirti, tiek kiti, kuriuose jis minimas, rodo, kad tikroji šio Žemaičių vyskupo pavardė buvo Petkūnas (Petkaus sūnus), tik į amžiaus galą jis pasidarė Petkevičius.

J. Petkūnas ne be vargo išėjo mokslus. Tėvas žuvo kare ir paliko nepilnamečius vaikus: tris sūnus ir dvi dukteris, kuriems buvo paskirtas globėjas. Giminė nepriklausė prie turtingųjų. Nežinia, ar J. Petkūnas iš karto galvojo apie dvasininko karjerą. Gal tada būtų studijavęs kanonų teisę ar teologiją. Matyt, ėjo lengviausiu keliu ir įsigijo medicinos daktaro laipsnį. Juo puošėsi ne vienas Vilniaus kanauninkas.

Paprastai su J. Petkūno vyskupavimu siejamas didžiausias katalikų bažnyčios pakrikimas ir reformacijos išplitimas Žemaičiuose. M. Valančius jį apibūdina kaip „wirą rots mokitą bet newisaj diewobajmingą“¹⁸⁰ ir be jokių svyravimų kalba, kad pats vyskupas pasidavė reformacinių pažiūrų poveikiui: „Pasilpnines kataliku tikieimą szirdie sawa, pradrisa mažne wisus dalikus tam tikieimuj prigulęntius pejkti.“¹⁸¹ Tuo stebėtis nereikėtų, prisiminus jo studijas Vitenberge, protestantizmo tvirtovėje, ir kitus aukštuosius to laikotarpio dvasininkus. Sakysim, Vilniaus sufraganas Albinas 1561 m. atlaikė pamaldas lenkiškai, ne lotyniškai, ir viešai skelbė sektantiškas pažiūras¹⁸². Lenkijos primas, Gniezno arkivyskupas J. Uchanskis turėjo daug reformatoriškų planų, kuriuos įvykdyti sutrukdė didelėmis savo pastangomis popiežiaus nuncijai. Ir Tridento bažnytiniam susirinkimui pasibaigus, daugelis katalikų dvasininkų vis dar

¹⁷⁹ Ten pat, l. 106.

¹⁸⁰ VŽV I 95.

¹⁸¹ Ten pat, l. 96.

¹⁸² KKZ III 47.

tikėjosi, kad bus įvesta naujovių (pavyzdžiui, dėl celibato).

M. Valančius pabrėžia vyskupo polinkį medžioti „kiauras dienas“ ir cituoja P. Roizijaus žodžius: „Wiskupą Pietkiewiczę retaj tegalieje kas matiti bażniczio... Mediokle jem terupieje: nu auszras lig brieksztąnt po łąkus su szunimis skrajoje...“¹⁸³ Tačiau šių žodžių M. Valančiaus nurodytame šaltinyje — P. Roizijaus eilėraštyje „Chiliastichon“ (= 1000 eilučių eilėraštis) nėra¹⁸⁴. Apie J. Petkūną ten rašoma, bet visai kitaip — giriamas jo gydymo menas, aukštinami poetiniai ir muzikiniai gabumai¹⁸⁵. „Chiliastichon“ parašytas ir išspausdintas 1557 m. Tada J. Petkūnas buvo Žemaičių kanauninkas, o vyskupu tapo tik po 10 metų. Taip pat ir kituose P. Roizijaus eilėraščiuose, parašytuose vėliau ir skirtuose J. Petkūnui vyskupui, M. Valančiaus cituotų ar į juos panašių žodžių nerandame, bent jų nėra P. Roizijaus eilėraščių rinkinyje, dvitomyje. Tad greičiausiai M. Valančius neteisingai nurodė šaltinį ir kito kurio autoriaus žodžius priskyrė P. Roizijui arba (tuo sunkiau patikėti) pats sukūrė citatą. Šiaipjau visai įtikima, kad J. Petkūnas galėjo mėgti medžioklę. XVI a. tai nebuvo labai retas reiškinys aukštųjų dvasininkų tarpe. Prisimintini renesanso popiežiai Julius II (1503—1513) ir ypač Leonas X (1513—1521), visai Europai žinomas savo aistringais medžioklės pomėgiais.

Antra vertus, kaip ten bebūtų su J. Petkūno medžiok-

¹⁸³ VŽV I 96—97.

¹⁸⁴ *Royzius Maureus P. Carmina*. Edidit... *B. Kruczkiewicz. Cracoviae*, 1900, I, p. 175.

¹⁸⁵ *Inde bonus numeris pulchraque Machaonis arte
Petcunius, Musas certans superare canendo
Et plectro Phoebum, tollet super aethera nomen
Romanum latiumque Iovem tuaque, Albula, fana
(Ten pat)*

le, ne nuo to priklausė katalikų bažnyčios padėtis Žemaičiuose. Po Vaclovo Virbickio mirties niekas rimčiau vyskupija nesirūpino. Būdinga, kad 1564 m., taigi trejetą metų prieš J. Petkūno paskyrimą, Žygimantas Augustas, prašydamas popiežių patvirtinti Žemaičių vyskupu jo nominuotą S. Narkuskį, didžiojo kunigaikščio ir karaliaus sekretorių, ir leisti pastarajam ir toliau užimti dar tris vietas (Vilniaus archidiakono ir dviejų parapijų klebono), apie Žemaičių vyskupiją kalba kaip apie beveik visai pairusią ir apleistą (...Ecclesiae huic ac sedi Medicensi penitus fere collapsae et destitutae...) ¹⁸⁶. Gana ryškiai aukštesnių dvasininkų moralinį smukimą apibūdina J. Domanovskio raštas Žemaičių kapitulai: „Kadangi mes sužinojome, jog kai kurie kanauninkai atsidavę girtavimui, kiti vėl yra nešvarių geidulių vergai, todėl raginame jus, broliai, dieviškojo gailestingumo meile, kad susilaikytumėte nuo papiktinimą keliančių veiksmų.“ ¹⁸⁷

Būdamas Žemaičių ir Vilniaus kanauninkas, J. Petkūnas su tokia padėtimi, matyt, apsirato. Vilniaus vyskupijoje jis irgi nieko geresnio neregėjo. Tuometinis Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius (1556—1580), kilęs iš Kraisko (Minsko sritis) ir bažnytinę karjerą pradėjęs kaip neturtingas dvasininkas, palaiptui kopė aukštyn: buvo Kražių klebonas, Žemaičių ir Vilniaus kanauninkas, Lucko vyskupas (1554—1556). Mokėjo įsiteikti karalienei Bonai, būdamas dar jaunuolis jos dvare ir eidamas sekretoriaus pareigas. Bona globojo V. Protasevičių ir prašė popiežių patvirtinti jį Vilniaus vyskupu, negailėdama pagyrų šiam lyg ir savo auklė-

¹⁸⁶ *Theiner A. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae...* Romae, 1861, II, p. 708.

¹⁸⁷ *Puryckis J. Die Glaubenspaltung...* S. 36.

tiniui (tanquam alumno)¹⁸⁸. Iškilęs į aukščiausią bažnytinę vietą Lietuvoje, gerai apsirūpinęs ir praturtėjęs, šis „romus bažnyčios kunigaikštis mėgo patogumus ir ramybę... mažai jis tesirūpino tikybiniais reikalais“¹⁸⁹. Sakysim, 1562 m. Vilniaus kapitulos aktuose rašoma, kad vyskupas per visą adventą nereziduoja Vilniuje, sėdi Verkiuose ir dvasininkų gėdai, o eretikų patyčioms žada dievo užgimimo šventėms išvažiuoti toliau¹⁹⁰.

Tik pradedanti reikštis kontreformacijos banga paveikė tiek V. Protasevičių, tiek J. Petkūną, ir savo gyvenimo pabaigoje jie stengėsi stiprinti visai pašlijusius katalikų bažnyčios pamatus. V. Protasevičius rūpinosi parkviesti jėzuitus, įsteigti Vilniuje kolegiją, paskui akademiją, o J. Petkūnas — paruošti Žemaičių vyskupijai kunigų. Savo testamente 1574 m.¹⁹¹ J. Petkūnas užrašė stambią sumą — 1700 kapų grašių (lietuviškų) ir vadinamąjį *annum gratiae* (pajamas, po vyskupo mirties tenkančias giminėms) — mokyti 12 jaunuolių Vilniuje, jėzuitų kolegijoje. Tie jaunuoliai, būsimi dvasininkai, turėjo mokytis 10 metų ir būti išlaikomi užrašytosios sumos procentais, po jų kiti 12 ir t. t. Šešis jų reikėjo parinkti iš Žemaičių vyskupijos: keturis miestiečių vaikus iš vyskupo miestelių — Varnių, Alsėdžių ir Kaltinėnų, — o tokių trūkstant, valstiečių vaikus ir du bajorus. Kitos šešios vietos rezervuotos bajorų vaikams, J. Petkūno giminėms nuo Eišiškių. Tuo būdu J. Petkūnas davė pradžia Žemaičių kunigų seminarijai. Čia matomas vyskupo rūpinimasis giminėmis kitais atvejais pasireiškė kaip nepotizmas, toks būdingas aukštiesiems dvasininkams. Sakysim, savo globojamą brolio sūnų Petrą,

¹⁸⁸ Theiner A. Vetera Monumenta... II, p. 589.

¹⁸⁹ Puryckis J. Die Glaubenspaltung... S. 114.

¹⁹⁰ KKZ III 48.

¹⁹¹ Jb DaD 5—9.

ne kunigą, paskyrė Viduklės ir Betygalos klebonu ir Varnių kanauninku, o taip aprūpinęs, išleido studijuoti.

Iš testamentu paaikškėja dar vienas J. Petkūno bruožas — dailės pamėgimas, susijęs, tur būt, su jo studijomis Italijoje. Dalindamas savo palikimą, vyskupas paskiria Varnių katedros bažnyčiai papuošti „visus didesnius ir kitus flamandų darbo paveikslus, kuriuose pavaizduotos scenos iš šventosios istorijos“¹⁹². Testamente J. Petkūnas iškilmingai pabrėžia savo ištikimybę katalikų tikėjimui ir norą kataliku numirti. Jei ne ankstesni ryšiai su protestantizmu ir svyravimai, vargu ar toks pabrėžimas būtų reikalingas.

M. Daukša artimiau susidūrė su J. Petkūnu ne vėliau kaip 1570 m. Ne kieno kito, tik paties vyskupo dėka jis tada gavo Krakių klebono vietą. Mat, nemaža bažnyčių Žemaičiuose priklausė vyskupo patronatui (kolacijai). K. Jablonskio surastame labai trumpame XVI a. pabaigos (tarp 1592—1597 m.) Žemaičių vyskupijos aprašyme suminėtos šios bažnyčios, į kurias pats vyskupas skyrė (ne tik tvirtino) dvasininkus (klebonus): Varnių, Mosėdžio, Kaltinėnų, Krakių, Surviliškio, Luokės, Viduklės, Betygalos, Butkiškės, Veliuonos su Vilkijos ir Skirsnemunės filijomis, Šiaulėnų, Raseinių¹⁹³. Be abejo, gauti tuomet klebono vietą nebuvo sunku, nes trūko kunigų. J. Petkūno testamente sakoma, kad daugelis bažnyčių dėl dvasininkų stokos esančios apleistos ir tuščios. Tokių pasitaikydavo net ir XVI a. pabaigoje. Cituotame vyskupijos aprašyme pažymėtos kaip vakuojančios kelios bažnyčios: Veliuonos, Žagarės, Tverų, Kvėdarnos, Žvingių, Radviliškio, Žarėnų, Nemakščių.

¹⁹² Ten pat, p. 6.

¹⁹³ Descriptio Dioecesis Samogiciensis. 1635 m. įrašas Žemaičių pilies teismo knygoje (K. Jablonskio nuorašas).

Kitas reikalas su turtingomis parapijomis. Kandidatų į jų klebonus niekada netrūko: dėl jų varžėsi aukštesnieji dvasininkai net iš kitų vyskupijų. Krakės prie tokių nepriklausė. Bažnyčią ten pastatė ir aprūpino Žemaičių vyskupai iš jiems seniai dovanotų žemių.

Krakės — sena vietovė, valsčius siaurąja prasme (nedidelės palyginti apimties žemės su gyventojais kompleksas)¹⁹⁴. 1421 m. Vytautas Krakės drauge su keliais kitais panašiais valsčiais ar jų dalimis dovanojė Žemaičių vyskupui, aprūpindamas jį ir kapitulą žemėmis, žmonėmis, ežerais ir t. t.¹⁹⁵ Vyskupui, tur būt, nebuvo patogų imti duokles ir visai užmiršti krikščionybės propagandą senojo tikėjimo tebesilaikančioje liaudyje. Arti Krakių niekas bažnyčios neįsteigė. Vyskupui reikėjo pačiam ją pasirūpinti. Tačiau neaišku, kada pirmoji bažnyčia čia pastatyta. Atrodo, kad apie XV a. vidurį, nes Žemaičių vyskupo Baltramiejaus 1478 m. rašte sakoma, jog Krakių bažnyčia, pirmtakų įsteigta (fundata), menkai tebusi aprūpinta ir jis tai bažnyčiai, jo paties naujai pastatydintai (nouiter extractae), duoda 6 žmones (šeimas) su jų žemėmis, turtu, prievolėmis ir, be to, dešimtinę iš vyskupo dvarų Krakėse, Raseiniuose, Kaltinėnuose ir kitur¹⁹⁶. Šio rašto originalas nėra išlikęs. Jis žinomas tik iš vėlesnių nuorašų (transumptų) ir registų. Tie 6 žmonės (šeimos), matyt, gyveno vienoje vietoje — kaime. Paskesniuose raštuose nurodoma, kad vyskupas Baltramiejus paskyręs Krakių bažnyčiai Nor-

¹⁹⁴ Łowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego... II, str. 84, 126, 128.

¹⁹⁵ VZV I 58—60; Fijałek J. i Semkowicz W. Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Kraków, I, p. 740—741.

¹⁹⁶ BK 108—109; VKMA F 208-s Nr. 369; LKLI In R-2319, p. 193.

kūnų kaimą (7 valakus ir 10 margų)¹⁹⁷. M. Valančius teigia, kad Jurgis Talaitis, Krakių klebonas, 1529 m. „pastrunije bażnicę Krakiesi“¹⁹⁸.

Be vyskupo, Krakių bažnyčiai buvo užrašę žemės ir Barauskiai. Iš Krakių klebono Adomo Mlodinskiego mainų su Mykolu Barauskiu 1595 m. atrodo, kad tai bus Vantainių kaimelis¹⁹⁹. Barauskiai įsteigė Krakių bažnyčioje koplyčią — altariją. Kai vizitatorius T. Pekulas 1579 m. klausė M. Daukšą, ar koplyčia su altoriumi dešinėje bažnyčios pusėje turi atskirą fundaciją, šis atsakė, kad kitados turėjo, bet paskui buvo užimta Jurgio Barauskio²⁰⁰. Tai būdingas reformacijos plitimo laikotarpiu reiškiny. Bajorai fundatoriai, priėmę naująjį tikėjimą, paprastai atsiimdavo jų protėvių užrašytąsias bažnyčiai žemes, o dažnai ir pačią bažnyčią. Tur būt, apie tą Jurgį Barauskį rašo ir M. Valančius: „... didžiuns Barauskis ir pats i kalwinus nuszlijes ir kitus wisus i kalwinu tikieimą patraukie“²⁰¹. Dėl to Krakių parapijoje, kaip ir keliose kitose, „neblika kataliku“, o pati bažnyčia buvusi uždaryta ir apleista²⁰². Gaila, kad M. Valančius nepažymėjo nei datų, nei šaltinių.

Kunigaikščiu titulavęsis Jurgis Timotiejevičius Barauskis, Karšuvos tijūnas, mirė 1569 m. ir paliko penkis sūnus: Mykolą, Andrių, Joną, Leoną ir Stanislavą. Keturi iš jų buvo nepilnamečiai. Tėvas testamente globėju paliko vyresnįjį sūnų Mykolą²⁰³. 1574 m. pabaigoje vaikai pasidalijo palikimą: Naujadvarį (Новыдвор) ir

¹⁹⁷ VKMA F 208-s Nr. 369 (Produkt sprawy W. J. X. Kazimierza Piktorny Plebana y Dziekana Krakowskiego... 1782.VIII.13?).

¹⁹⁸ VZV I 81, 292.

¹⁹⁹ CVIA DA 14780, l. 889—890.

²⁰⁰ Jb PZ 70, 73.

²⁰¹ VZV I 100.

²⁰² VZV I 98, 100.

²⁰³ VVU ZA I Nr. 4, p. 7—12.

Paštuvą Žemaičiuose, Kruonį Kauno pavieta, Maišiogalą Vilniaus pavieta²⁰⁴. Naujadvario žemės lietėsi su Krakių bažnytinėmis žemėmis (vyskupo ir klebono), ir tiek klebonai, tiek vyskupai turėjo su Barauskiais, ypač Mykolu, Karšuvos tijūnu, įvairių bylų, ginčų, nesutarimų, mainų. Pasitaikydavo ir užpuolimų. M. Barauskis savo testamente (1596.V.18)²⁰⁵ prašė palaidoti Krakių bažnyčioje, protėvių rūsyje, įpareigodamas tai atlikti savo žentą Merkelį Šemetą, Žemaičių kaštelionaitį, o fundaciniam altoriui po laidotuvių parūpinti arnotą 10 kapų grašių vertės.

Tik dalis Krakių parapijos priklausė Barauskiams. Miestelis ir vyskupo žemės, sudarę parapijos branduolį, niekuomet nebuvo Barauskių užimtos, bet visą laiką liko vyskupo valdžioje. Niekas negalėjo jo valdinių versti priimti kitą tikėjimą. Be to, valdiniai savo noru taip pat negalėjo tikėjimo keisti. Todėl neįtikimi M. Valančiaus žodžiai, kad Krakių parapijoje nebelikę katalikų. Jis, matyt, sutirštino spalvas.

Kitas reikalas su laikinu bažnyčios uždarymu. Po Vaclovo Virbickio mirties nuolat keitėsi vyskupai, niekas rimčiau bažnyčiomis nesirūpino, prasidėjo pakrikimas. J. Barauskiui atsiėmus dalį fundacinės žemės ir sumažėjus ar net visai dingus dešimtinėi iš vyskupo dvarų (M. Daukša, pavyzdžiui, dešimtinės iš ten nebe-gaudavo), Krakių klebono pajamos pasidarė gana menkos. Juo neapsimokėjo būti, turint kitas beneficijas, nes beveik visas pajamas būtų reikėję atiduoti samdomam vikarui. O vikaro nebajoro negalima buvo skirti klebonu. Todėl kurį laiką Krakėse klebono galėjo nebūti, ir bažnyčią reikėjo uždaryti. Kaip iš visko atrodo, toks

²⁰⁴ Ten pat, Nr. 3, p. 2—7.

²⁰⁵ VVU ZA 19 Nr. 20, l. 31—34.

atvejis prileistinas tik prieš 1570 m. Kažin ar ne į tokią vakuojančią vietą M. Daukša ir pateko? Tiksliai nežinoma, iki kurio laiko jis buvo Krakių klebonu. Greičiausiai iki 1592 m., kuriais gavo Betygalos parapiją. Po M. Daukšos Krakėse klebonavo Adomas Mlodinskis, 1595 m. keitęs žemę su M. Barauskiu.

M. Daukša, gavęs klebono vietą Krakėse 1570 m., kitų beneficijų neturėjo. Jis pats vizitatoriui 1579 m. sakėsi Krakėse gyvenęs, kol buvo paskirtas kanauninku. Materialiniu atžvilgiu vieta gana menka. Tai matyti iš 1579 m. vizitacijos aprašymo. Klebonijos ūkvedys (faktorius), klausiamas, kiek pajamų turi Krakių bažnyčia, atsako: grynais pinigais 6 kapas grašių ir 7 valakus su valstiečiais; taip pat esanti žemė klebono reikalams (tur būt, ne mažiau kaip valakas), 3 smuklės, kalėda iš miestelio ir parapijos, — vieni duoda po grašį, kiti javų, paukščių ir t. t.²⁰⁶ M. Daukša kiek kitaip nusako savo pajamas: iš Krakių bažnyčios jis gaunęs grynais pinigais 12 kapų, visa kita, ką pajamą iš lauko ir kalėdos, sunaudojęs pats su šeimyna²⁰⁷. Jo šeimyną sudarė ūkvedys ir dvi moteriškės, prižiūrinčios daržus, karves ir kitus gyvulius. Tas pajamų apibūdinimas nėra visai tikslus, nes neįskaityta, kas gaunama už bažnytines apeigas (krikštą, sutuoktuves, laidotuves). Iš savo atlyginimo M. Daukša išlaikydavo mokytoją, o išsikėlęs į Varnius, ir vikarą-altaristą. Taigi jam pačiam nedaug likdavo.

Žemaičių vyskupijoje buvo ir daugiau tokių neturtinųjų parapijų, bet kitose klebonai gaudavo kelis kartus didesnes pajamas. Pavyzdžiui, Benediktas Strikovskis, didžiojo kunigaikščio ir karaliaus kapelionas, Molėtų

²⁰⁶ Jb PZ 70—71.

²⁰⁷ Ten pat, p. 73.

ir Luokės klebonas, vien Luokėje turėjo savo valdžioje 70 valakų žemės (su valstiečiais ir miestiečiais)²⁰⁸. Kaitinėtų klebonas Mikalojus Karizna 1579 m. gaudavo 30 kapų grašių, neskaitant atlyginimo vikarui, kuriam mokėdavo 10 kapų grašių²⁰⁹. Tam pačiam M. Kariznai, kaip Kražių klebonui, apmokėjus vyriausiam ūkvedžiui, vikarui (12 kapų gr.) ir atskaičius savo išlaidas, likdavo 30 auksinų (= 12 kapų gr.)²¹⁰. Raseinių klebonas gaudavo apie 40 kapų gr.²¹¹.

Nors ir menkai atlyginamas, M. Daukša, matyt, rūpinosi Krakių bažnyčia. Vizitatorius apie ją sako: „Bažnyčia yra pakankamai graži ir gerai pastatyta“, o kitoje vietoje: „Bažnyčia graži ir gerai prižiūrima“²¹². Nors M. Daukša tada jau nebegyveno Krakėse, bet vizitatorius rado joje viską palyginti švariai ir tinkamai laikoma, išskyrus vyną mišioms, kuris buvo sugedęs ir supelėjęs. Bažnyčia nepasižymėjo puošnumu ir turtinumu. Paveikslai altoriuje iš senumo buvo nublukę ir reikalingi restauruoti, bažnytinės vėliavos, nešamos procesijos metu, apdriskusios, bažnytinės knygos negausios: 2 mišiškai (Krokuvoje išleisti) vidutiniško gerumo, nauja agenda, o gradualas ir antifonaras — seni ir apiplyšę. Kapinių tvora kiek aplūžusi.

Palyginimui pravartu paimti kitas bažnyčias Žemaičiuose tuo metu (1579). Sakysim, Skirsnemunėje bažnyčia buvo beveik visai susmukusi ir suirusi, be durų, dėl klebono S. Benkovskio nerūpestingumo. Sumažėjus pajamoms, klebonas visai į ją nebekreipė dėmesio²¹³. Bet

²⁰⁸ VKMA F 208-s Nr. 293 (1570 m. kvitas už sidabrinės mokestį).

²⁰⁹ VEV 47, 51, 53.

²¹⁰ Ten pat, p. 47.

²¹¹ Ten pat, p. 30.

²¹² Jb PZ 68—69.

²¹³ VEV 14—15.

tai eilinė parapija. O kaip atrodė turtingosios bažnyčios, pavyzdžiui, Kražių, tur būt, gražiausia Žemaičiuose XVI a.?

Į Kražių bažnyčią buvo įdėta daug lėšų, aukso ir sidabro ir dar brangesnio už juos menininkų darbo. Ji turėjo 7 altorius ir koplyčią. Viršuje įėjimo stūksojo didžiuliai vargonai ir sudėtingas masyvus laikrodis. Pažymėtina, kad bažnyčia turėjo ne tik vargonininką, bet ir laikrodininką (magistrum horologii), kuriems mokėdavo 14 kapų grašių²¹⁴. Vizitatorius T. Pekulas, italas, abiejų teisių daktaras, reikia manyti, turėjo nuovoką apie meną. Apibūdindamas gausias medžio skulptūras ir paveikslus, tapytus ant drobės, taip pat ir kitus papuošimus, net suolus, jis tevartoja pasigėrėjimą ir aukščiausią įvertinimą reiškiančius žodžius — gražus, labai gražus, gražiausias, puikiausio darbo (pulcherrime fabrefactae). Bet visa tai baigė nykti. Bažnyčios stogas buvo kiauras, langų stiklai išdaužyti, sienos aptrešusios. Visur prasiskverbavo lietus, ir vanduo viską naikino. Trūnijo ir puvo puikiosios skulptūros, pelėjo ir deformavosi paveikslai, trešo suolai. Vargonai aplūžo ir apiro, — jais nebegalima buvo naudotis. Laikrodį sudaužė varpas. Mikalojus Karizna, Kražių, Kaltinėnų ir Paberžės (Vilniaus vyskupijoje) klebonas, drauge Vilniaus kanauninkas ir karaliaus referendaras, per ketverius metus, gaudamas pajamas iš Kražių, nieko, kaip pats prisipažino, bažnyčioje nei iš naujo darė, nei restauravo, nei taisė. Teisinosi lėšų stoka. Taip dėl jo nerūpestingumo ir gobšumo, kas per daugelį dešimtmečių buvo sukurta, trumpu laiku sunyko.

Palyginimui dar galima paimti Viduklės bažnyčią, kurios klebonu buvo pats Žemaičių vyskupas (taip jis

²¹⁴ Ten pat, p. 48.

padidino savo pajamas), o vikaras — Jonas Jurgevičius, gyvenęs ten 15 metų, gaudamas 8 kapas grašių ir išlaikymą vyskupo dvare²¹⁵. Nors bažnyčia iš viršaus ir pusėtinai atrodė (*mediocriter pulchra et bene custodita*), bet stiklo langai virš didžiojo altoriaus buvo išdužę, pats altorius — nešvarus, nešvaria ir suplyšusia drobe užtiestas, kitas altorius — taip pat. Dar du kiti altoriai — neuždengti, aplūžę ir baisiai nešvarūs. Vikaras paaiškino neturįs kuo jų uždengti. Ne kartą priminęs vyskupui, kad parūpintų kitus užtiesalus, bet nieko iš to neišėję. Dėl nešvarumo suvertė kaltę paukščiams, kurie iš viršaus teršią altorius. Arnotus ir kitus bažnytinčius drabužius vikaras laikė dėžėje, kur susikaupusiose nešvarybėse veisėsi kirminai. Krikštykloje vanduo buvo taip pat labai nešvarus, ir jame kirbėjo kirmėlaitės²¹⁶.

Panašius dalykus matome ir Varnių katedros bažnyčioje. Daugelyje vietų per stogą lijo. Koplyčiose altoriai labai nešvarūs, krikštyklos vandenyje knibždėjo kirmėlaitės. Taigi palyginimas rodo M. Daukšą buvus kiek rūpestingesnį dvasininką už kitus.

Apie M. Daukšos gyvenimą ir veiklą Krakėse konkrečių žinių neišliko. Klebonija, vizitatoriaus žodžiais, buvusi pakankamai gera (*satis bona*). Ji stovėjo ant Smilgos kranto, kaip matyti iš 1635 m. klebonijos inventoriaus, kuriame dar sakoma, kad ten buvęs tvenkinys ar kūdra (*staw*), „iš senų laikų įrengta“²¹⁷. Tame inventoriuje minimas ir mokyklos pastatas (*Szkoła dobra z Przysionkiem*).

Krakės — miestelis, priklausęs vyskupui. Jose buvo ir vyskupo dvaras. 1635 m. klebonijos inventoriuje pa-

²¹⁵ Ten pat, p. 31.

²¹⁶ Ten pat, p. 33—34.

²¹⁷ CVIA DA 14569 l. 618 (1738 m. inventorius, perrašytas iš 1635 m. inventoriaus).

žymėtos gatvės: Jaugilių, Galnių (Golniewska) ir bažnyčios. 1579 m. vizitacijos aprašyme suminėtos kelios miestiečių pavardės: *Stanislaus Markowicz, Jacobus Guttus, Christoferus Jursaiczik, Bernardus Dobkowicz*²¹⁸, rodytų, kad Krakėse gyveno ne vien lietuviai. Bet iš 1635 m. inventoriaus ir 1667 m. Krakių miestelio „dūmų“ sąrašo aiškėja, kad bent daugumas miestiečių neabejotinai buvo lietuviai. 1667 m. sąrašė sužymėti 57 „dūmai“, iš kurių imtas padūmės mokestis Krakėse²¹⁹.

Nors apylinkės didesniu grožiu nepasižymėjo, bet jas įvairino netolima Šušvė, per miestelį tekanti Smilga, keli upeliai, keli ežerėliai ir miškai. Krakės labai mėgo vėlesnis vyskupas Jurgis Tiškevičius, kuris, kaip sakoma nespausdintame Žemaičių vyskupystės aprašyme, „tąnkiej cze łąnkies, ir giaras wałandas sawa dwari wijsziedawa“²²⁰.

Gyvendamas Krakėse, M. Daukša lengvai galėjo palaikyti ryšius su tėviške ir dažnai joje lankytis, nes palyginti buvo netoli. 1572 m. jis buvo paskirtas Žemaičių kanauninku. Kanauninkų, kaip ir archidiakono, skyrimas priklausė vyskupui. Aplinkybės, kuriomis M. Daukša gavo šią vietą, nėra paaiškėjusios. Jis tapo kanauninku J. Petkūno dėka. Matyt, su vyskupu buvo artimiau pažįstamas. Darbas parapijoje nedaug tegalėjo lemti. Į kanauninkus paprastai pretenduodavo turtingesnieji, žymesnės giminės, turį įtakingų globėjų. Prisimintinas čia ir J. Petkūno nepotizmas. Nuo 1572 m. M. Daukša jau nebegyveno Krakėse, tik į jas atsilankydavo. Persikėlė į Varnius, vyskupijos sostinę.

Žemaičių kapitulos sudėtis 1572 m. nėra tiksliai žinoma. J. Petkūnas savo testamente (1574) mini, be

²¹⁸ Jb PZ 71.

²¹⁹ CVIA F 525, apr. 8, Nr. 945 (Nr. 32).

²²⁰ LKLI In. R-2319, p. 194.

M. Daukšos, šiuos kanauninkus: Stanislovą Toločką, Kasparą Kživanskį, Baltazarą Ulickį ir Petrą Petkevičių²²¹. Nepaminėtas šeštasis. Galima būtų manyti, kad tai vienas iš kanauninkų, figūruojančių ankstesniuose dokumentuose. Yra išlikę nemaža kvitų už sidabrinės ir kitus mokesčius, seimo nustatytus dvasininkams (pagal valdinių, tarnybų skaičių) ir vyskupo ar kapitulos paskirto kanauninko surinktus. Pavyzdžiui, 1563 m. ir 1568 m. sidabrinės mokesčių iš dvasininkų renka Grigalius Červa (Gregorey Czerwo)²²², 1567 ir 1569 m. Petras Butrimas, Žemaičių kanauninkas ir Butkiškės klebonas²²³, 1570 m. už sidabrinę ir mokesčių Lietuvos statuto pataisymui kvituojamas kanauninkas Povilas Geduškonis²²⁴. Bet M. Valančius sako, kad, mirus J. Petkūnui, kapitula „pakiele i walditojus wiskupistes kanauniką Kotarski“²²⁵. Taigi šeštasis kanauninkas 1574 m. buvo Benediktas Kotarskis. Minėtieji trys kanauninkai — mokesčių rinkėjai 1569—1573 m. mirė (1571 m. siautėjo maras). Į vieno iš jų vietą pateko M. Daukša, į kito — Petras Petkevičius (1573), į trečio, tur būt, — B. Ulickis.

Nežinome, kokie buvo M. Daukšos santykiai su kanauninkais, įėjus į kapitulą. Su vyskupu jis sugyveno gerai. J. Petkūnas paskyrė M. Daukšą vienu iš savo testamentu vykdytojų ir užrašė jam dovaną — baltą arklį ir mažiausiąjį laikrodį²²⁶. Nors ir neilgas bendravimas su šiuo vyskupu, studijavusiu keliuose univer-

²²¹ Jb DaD 6—7.

²²² 1563 m. jis vadinamas kanauninku ir vyskupijos administratoriumi (VKMA F 208-s Nr. 293).

²²³ VKMA F 208-s Nr. 1 ir Nr. 293.

²²⁴ Ten pat. Jis pats kvite B. Strikovskui vadina save *Pawel Geduŝkonius*, o K. Orvydo kvite už įteiktus iš dvasininkų surinktus pinigus vadinamas *Pawel Gieduŝkowicz*.

²²⁵ VZV I 105.

²²⁶ Jb DaD 6, 9.

sitetuose ir pažinusių užsienio šalis, M. Daukšai buvo reikšmingas ir, gal būt, turėjo kai kurios teigiamos įtakos.

Kai 1574 m. vyskupas J. Petkūnas mirė, Varnių kanauninkai įsijungė į kovą dėl naujo vyskupo — Merkelio Giedraičio paskyrimo. Be M. Giedraičio, iš kunigaikščių giminės kilusio Vilniaus prelado kustošo, į Žemaičių vyskopus pretendavo Jokūbas Voroneckis, Gniezno arkivyskupo, Lenkijos primo, seserėnas. Jis tuo metu buvo turtingiausios Vilniaus vyskupijos parapijos — Geranainių klebonas. Iš jos jis gaudavo daugiau pajamų, negu vyskupas iš Žemaičių vyskupijos. J. Voroneckis stengėsi prastumti Gniezno arkivyskupas ir popiežiaus nuncijus Vincentas Laureo. M. Giedraitį rėmė vietinės jėgos, kurių ne visuomet būdavo paisoma. 1575 m. pavasarį M. Giedraitis, kaip Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės atstovas, nuvyko į Paryžių kviesti pabėgusio Henriko Valua grįžti į Lenkijos—Lietuvos valstybę. „Visiems Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės luomams rekomenduojant“, pabėgęs karalius jį nominavo Žemaičių vyskupu²²⁷. Žemaičių kapitula tą jo nominaciją parėmė. 1575 m. liepos 19 d. „Varnių katedros Žemaičiuose prelatai ir kanauninkai“ (iš tikrųjų prelatas tebuvo vienas — archidiakonas) rašte popiežiui pareiškė savo pasitenkinimą tuo nominavimu, pranešdami, kad patys su džiaugsmu M. Giedraitį išrinkę vyskupu, ir prašė jį patvirtinti. Be įprastinių argumentų (nominato labai pavyzdingo gyvenimo, religinio uolumo, giminės senumo ir garbingumo, kunigaikštystės luomų jam palankumo), buvo iškeltas dar vienas — M. Giedraičio lietuvių kalbos (*linguae Samogiticae*) mokėjimas. Dėl to nominatas daug vaisingiau galėsiąs tarp vietinių žmo-

²²⁷ *Theiner A. Annales Ecclesiastici... II, 105.*

nių darbuotis. Rašte dar akcentuojama, kad Žemaičių vyskupija buvusi labai apleista tų vyskupų, kurie nemokėję kalbos (lietuvių)²²⁸. Po raštu nėra „prelatų ir kanauninkų“ parašų, bent spausdintame tekste. Daugumas jų buvo nelietuviai. Todėl krinta į akis, kad jame pabrėžiamas ne tik M. Giedraičio lietuvių kalbos mokėjimas, bet ir jos nemokančių dvasininkų nenaudingumas. Turint galvoje vėlesnę M. Daukšos veiklą ir kovą dėl lietuvių kalbos vartojimo viešajame gyvenime, kažkaip savaime peršasi mintis, kad prie šio rašto popiežiui jo aktyviau yra prisidėta.

M. Giedraičio kandidatūrą parėmė ir V. Protasevičius. 1575 m. liepos 22 d. jis rašė Romon, kartodamas Žemaičių kapitulos argumentus (akcentuodamas taip pat lietuvių kalbos mokėjimą) ir pridėdamas dar, kad M. Giedraitis yra Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pilietis (hujus patriae indigena), o svetimšalius nominuoti karaliui draudžią įstatymai²²⁹. Be to, M. Giedraitį palaikė ir jėzuitai, tikėdamiesi, kad jis uoliau gins ir propaguos katalikybę.

Tarp Žemaičių kapitulos ir V. Protasevičiaus raštų matyti neabejotinas ryšys. Tie raštai ne spontaniškai atsirado, ir argumentacijos sutapimas taip pat nėra atsitiktinis. Dėl M. Giedraičio paskyrimo Žemaičių vyskupu kovojo ir daugiau asmenų, ir ta kova, reikia pasakyti, jau gana organizuota. Tai pirmas aštresnis susidūrimas po Liublino unijos dėl įtakingos vietos, kur į pirmąjį planą buvo iškeltas kalbos ir indigenato klausimas.

Tolesnis M. Daukšos gyvenimas ir ypač jo literatūrinė veikla yra glaudžiai susijusi su M. Giedraičiu. Jie artimai bendradarbiavo ir vienas kitą rėmė. M. Gied-

²²⁸ Ten pat, II, p. 106.

²²⁹ Ten pat, II, p. 105.

raičiui valdant, išaugo M. Daukšos vaidmuo ir svoris Žemaičių vyskupijoje. Bet, norint geriau suprasti jo veiklą ir vaidmenį, pravartu susipažinti su konkrečiomis gyvenimo ir darbo sąlygomis, visuomenine aplinka, dvasininkais, pradedant archidiakonu ir baigiant klebonais ir vikarais.

M. Giedraičio vyskupavimo laiku gana tiksliai žinoma kapitulos sudėtis. 1579 m., T. Pekului vizituojuant Žemaičių vyskupiją, archidiakonu buvo M. Klodzinskis, o kanauninkais — B. Kotarskis, P. Petkevičius, M. Daukša, B. Ulickis, A. Beinartas ir M. Strijkovskis.

Motiejus Klodzinskis, lenkas, didžiojo kunigaikščio ir karaliaus sekretorius, didelis bažnytinių beneficijų mėgėjas ir medžiotojas, archidiakono vietą gavo prieš pat M. Giedraičio paskyrimą Žemaičių vyskupu. Drauge jis buvo Krokuvos kanauninkas, Vilniaus prelatas prepozitas, Ramygalos ir Panevėžio klebonas²³⁰. Užimdamas tiek aukštų vietų, jis rūpinosi tik pelnu — išnuomodavo bažnytines žemes ir klebonijas (bažnyčias) pasauliečiams. Pats su broliu ir tarnais užpuolė Ramygalos klebonijos dvarą ir jėga išvijo savo arendatorių — karaliaus išdo raštininką V. Slavenckį²³¹. M. Klodzinskis tik naudojosi archidiakono pajamomis, Žemaičių vyskupijoje niekuomet negyveno, net jos nelankė. Archidiakonu išbuvo visą M. Giedraičio vyskupavimo laiką. Mirė 1616 m.

M. Daukšai pirmiausiai teko bendrauti su kanauninkais B. Kotarskiu, B. Ulickiu ir P. Petkevičium. Benediktas Kotarskis, matyti, išsilavinimu, patirtimi ar administraciniais sugebėjimais kiek išsiskyrė iš kitų, nes,

²³⁰ PiL 220; KKZ III 63, 64 ir kt.

²³¹ Описание документовъ Виленскаго Центральнаго Архива... Вильна, 1909, VII, стр. 282 (Nr. 1531), 286—287 (Nr. 1551), 288 (Nr. 1557) ir kt.

kaip teigia M. Valančius, buvo J. Petkūno oficiolas²³², o po šio mirties — vyskupijos administratorius. 1581 m. paskirtas Kelmės klebonu. Į pareigas jį įvesdino M. Strijkovskis²³³. Vėliau B. Kotarskis, atrodo, dėl reikalavimo laikytis celibato tapo reformatu, vedė ir buvo iškeiktas²³⁴.

Baltazaras Ulickis nusimanė kanonų teisėje. M. Giedraičio oficiolas 1579 m. Martynas Goslickis painesniais atvejais daugiausia į jį kreipdavosi patarimo²³⁵. 1593 m. dar tebebuvo kanauninkas.

Daugiau žinių išliko apie Petrą Petkevičių, vyskupo J. Petkūno brolio sūnų. 1573 m. paskirtas kanauninku, Betygalos ir Viduklės klebonu, jis tuoj išvyko studijuoti. J. Petkūno testamente (1574.V.21) ir kalbama apie jį kaip studijuojantį. Krokuvos universiteto matrikulų knygoje 1573 m. (ar 1574 m. pradžioje) įrašyta: *Petrus Matthiae Piethkowicz de Pietkouice dioc. Vilnensis*²³⁶. Tai ir bus Žemaičių kanauninkas, J. Petkūno brolio Motiejaus sūnus, kilęs iš Petkūnų — Petkavičių kaimo Eišiškių apylinkėje²³⁷. 1579 m. Petras Petkevičius dar nebuvo kunigas, tik akolitas (klerikas su 4 žemesniaisiais šventimais)²³⁸. Į vizitoriaus klausimą, ar nežinąs, kad, būdamas klebonas, turi įsišvęsdinti į kunigus, ir ar nebuvęs daug kartų raginamas tai padaryti, atsako žinąs, jog to reikalauja Tridento bažnytinio su-

²³² VZV I 97.

²³³ *Grużewski B.* Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach. Warszawa, 1912, str. 5.

²³⁴ Ten pat, p. 6—7, 14, 361.

²³⁵ VEV 67.

²³⁶ *Chmiel A.* Album studiosorum... III, p. 90.

²³⁷ J. Petkūnas savo testamente mini du brolius — Motiejų ir Pranciškų. Todėl Krokuvos universitete imatrikuluotas 1561 m. kitas Petras Petkevičius, Petro sūnus (ten pat, III, 42), negali būti kalbamasis Žemaičių kanauninkas.

²³⁸ VEV 82.

M. Strijkovskio atvaizdas „Kronikoje“ (1582)

sirinkimo nuostatai, bet teisinasi mokymusi: studijavęs Krokuvoje šventuosius mokslus (dedi operam literis s(acris))²³⁹.

Kad teologija ir bažnytiniai reikalai P. Petkevičiui mažai terūpėjo, rodo jo gyvenimo būdas. Varniuose ir savo parapijoje (Betygaloje) jis būdavo retai. Mėgdavo važinėti į Vilnių ir ten linksmiau leisti laiką. P. Petkevičių gana ryškiai apibūdina vienas jo gyvenimo epizodėlis 1579 m.

T. Pekului esant Betygaloje, paaikškėjo, kad klebonas P. Petkevičius joje buvęs prieš šešias savaites ir išvykęs į Vilnių. Kai jis, vizitatoriui reikalaujant, prisistatė į Varnius beveik po trijų savaičių, teisinosi buvęs tėviškėje (in patria). Klausiamas, ar tuo laiku lankęsis Vilniuje, prisipažino buvęs ir jame 8—10 dienų, nes sirguliavęs ir norėjęs pasigydyti. Teiraujantis, kuriuose namuose Vilniuje apsistojęs, sakėsi neatsimenąs pavardės, paskui paminėjo buvęs taip pat pas Martyną prie turgaus (in foro): pas jį laikąs savuosius dvasininko drabužius. Toliau klausiamas, kuo vardu tas, su kuriuo lošęs kauleliais, būdamas Vilniuje, atsakė: „Nelošiau!“ Paskui prisipažino: „Lošiau, bet neprisimenu, kaip jis vadinasi“, pasižadėdamas daugiau nebelošti. Vizitatoriui teiraujantis, ką pralošęs kauleliais Vilniuje, tarė pralošęs sidabrinę paauksuotą grandinėlą 10 aukšinių vertės, paskui pasitaisė — pralošęs keletą aukšinių, o toliau kamantinėjamas pasakė: „Iš kur Jūsų Prakilnybė gali žinoti, kiek aukšinių praradau?“ Pagaliau prisipažino: „Pralošiau dešimt kapų (grašių)“. Žadėjo toliau taip nebedaryti, kaip anksčiau buvo įpratęs, ir atliekamus pinigus išleisti Betygalos bažnyčiai taisyti

²³⁹ Ten pat.

ir kitiems jos reikalams²⁴⁰. O bažnyčios stogas buvo kiauras, langų stiklai išdužę, į vidų lijo ir t. t.

P. Petkevičius, taip lengvai švaistydamas pinigus, nesidrovėjo kitus išnaudoti. Jis prisipažino vizitatoriui jau beveik metus laiką mergaitę, kaip užstatą už paskolintus 5 auksinus. Laikė ją darbui. Tai buvo įprasta. Pavyzdžiui, Varnių parapijos klebonas Martynas Goslickis sakėsi T. Pekului taip pat laiką merginą — užstatą už 1,5 kapos grašių, paskolintų jos motinai, kol gražins pinigus. Mergina dirbanti namuose ir lauke jau porą metų. Vizitatorius įsakė vienam ir kitam merginas paleisti. M. Goslickiui užstatytoji mergina savo darbu skolą atlyginusi²⁴¹.

Mėgo P. Petkevičius ir titulus. J. Petkūnas, kaip minėta, paskyrė stambią sumą dvylikai jaunuolių mokyti — ruošti dvasininkais ir juos prezentuoti pavedė P. Petkevičiui. Dėl to jis paskui titulavosi seminarijos reikalų valdytoju ir vedėju (*Sprawca y Szafar Siemennarski*)²⁴². Įsteigus Vyriausiąjį tribunolą, P. Petkevičius buvo paskirtas dvasinių reikalų deputatu (*Deputat spraw duchownych*)²⁴³.

Panašiai kaip ir dėdė, P. Petkevičius rūpinosi giminėmis. Sakysim, 1579 m. laikė Varniuose, kanauninko beneficijoje, svainį — sesers vyrą, o Betygaloje 3 giminaičius, kurie prižiūrėjo ir tvarkė ūkio reikalus²⁴⁴. Artimą giminaitį Joną Bernotavičių įtaisė Palangoje klebonu. Varniuose mokė sesers vaikus. Testamentu (1610)

²⁴⁰ VEV 78, 83.

²⁴¹ Ten pat, p. 83, 66, 70.

²⁴² VKMA F 208-s Nr. 313 (klaidingai parašyta *Sprawczy*); VVU ZA 18 Nr. 49 l. 89v; ZA 21 Nr. 177 l. 341r.

²⁴³ MA CB VKF 5700.

²⁴⁴ VEV 83.

užrašė 125 kapas grašių dviem neturtingiems giminaičiam mokyti²⁴⁵.

Jaunystėje švaistęs lengvai paimtus pinigus, ilgainiui įprato juos kaupti. Iš turtingų beneficijų gaunamas pajamas nuolat didino, skolindamas stambias ir smulkesnes sumas už atitinkamą užstatą (lygų paskolos vertei). Tai duodavo nemaža pelno. Į gyvenimo pabaigą disponavo jau tūkstančiais kapų grašių. Kaip matyti iš gausaus ir brangaus garderobo ir aukso antspaudo, minimų testamente, P. Petkevičius mėgo pasirodyti ir imponuoti. Norėjo užsitikrinti gerą vietą ir po mirties. Todėl stambiausias sumas paliko Varnių katedros bažnyčios koplyčiai, kurioje prašė palaidoti šalia dėdės vyskupo: 1200 kapų grašių koplyčios vikarui ar mansionarui ir 1217 kapų jos altoriui. Seminarijai irgi paskyrė nemažą sumą — 800 kapų²⁴⁶.

M. Daukša bendradarbiavo su P. Petkevičium, kaip ir su kitais kanauninkais. Ne kartą vyskupas pavesdavo vieną ar kitą reikalą atlikti dviem kanauninkam drauge. Išlikusi 1801 m. regesta mini M. Daukšos ir P. Petkevičiaus autentišką protestą (Protestacyę Testyemonalne), tur būt, įteiktą teismui, 1597 m. lapkričio 7 d. data²⁴⁷. Tai buvo vienas iš dokumentų ilgoje M. Giedraičio byloje (1576—1605) su Mlečkomis dėl vyskupui priklausiusių Surviliškio kaimų, kuriuos Mlečkos jėga atėmė, o valstiečius sumušė. Bet M. Daukša artimiau su P. Petkevičium nebendravo, jų santykiai nebuvo bičiuliški. Savo testamente P. Petkevičius net nepaminėjo M. Daukšos. Per daug skyrėsi jų tikslai bei siekimai, pats gyvenimo būdas.

²⁴⁵ BK 271, 273, 275.

²⁴⁶ Ten pat, p. 269—271.

²⁴⁷ VKMA F 208-s Nr. 294.

Likusieji du kanauninkai, paminėti 1579 m. vizitacijos aprašyme, — A. Beinartas ir M. Strijkovskis, į kapitulą buvo paskirti jau M. Giedraičio, mirus S. Toločkai ir K. Kživanskiui.

Ambraziejus Beinartas kilęs iš Žemaičių krašto — Beinartavičių prie Nevėžio. Žinomo Lietuvos istoriko Alberto Vijūko-Kojelavičiaus motina buvo jo brolio Alberto duktė²⁴⁸. A. Beinartas studijavo Krokuvos universitete, imatrikuluotas 1570 m.: *Ambrosius Bartholomei de Beinartovicze dioc. Vornensis*²⁴⁹. Žemaičių kanauninku ir drauge Kaltinėnų altarista tapo, atrodo, 1576 m.²⁵⁰ 1579 m. nebuvo dar kunigas, teturėjo žemesnius šventimus. Kaltinėnuose, kurių altarijai priklausė 20 valakų žemės (tik valstiečių daugumas maro metu išmirė), jis nė karto per dvejus metus neatsilankė, kunigo nelaikė, jokių uždėtų pareigų neatlikdavo. Jam rūpėjo tik pajamos. Nesitenkindamas užimamomis vietomis Žemaičių vyskupijoje, siekė pelningesnių ir 1579 m. pabaigoje didžiojo kunigaikščio ir karaliaus malone (būdamas jo sekretorius) pateko į Vilniaus kapitulą. 1591 m. šis kanonų teisės daktaras kažkuo labai nusikalto. Vilniaus kapitula savo aktuose tą jo nusikaltimą traktavo kaip gėdingą ir pasibaisėtiną (foedum et enormem excessum) ir už tai nubaudė, atimdama metams visus priedus prie pagrindinių kanauninko pajamų ir paskirdama jam atgailos kelionę į Romą²⁵¹. Į Romą keliavo sekančiais metais. Ir vėliau ne kartą kapitula siuntė A. Beinartą į Romą įvairiais reikalais,

²⁴⁸ Nomenclator Familiarium... operâ... P. Alberti Wiiuk Koialowicz... p. 17.

²⁴⁹ *Chmiel A.* Album studiosorum... III, 77.

²⁵⁰ VEV 54.

²⁵¹ MA CB VKF 449 l. 173—174; KKZ III 73; Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1935, I, str. 478.

ypač protestuodama prieš B. Macejovskio paskyrimą Vilniaus vyskupu. 1589 m. jis buvo išrinktas deputatu į tribunolą. Palengva susikrovė nemažą kapitalą. Savo testamente 1602 m. užrašė neturtingiems studentams Vilniuje 4000 kapų grašių. A. Beinartas, susijęs daugiausia su Vilniumi, Žemaičiuose beveik jokio vaidmens nevaidino.

Motiejus Strijkovskis, lenkas, 1567—1568 m. žiemos semestre imatrikuluotas Krokuvos universitete, jį baigė laisvųjų menų bakalauro laipsniu²⁵². Būdamas karo tarnyboje Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, susidomėjo jos praeitimi, metraščiais, paminklais, ėmė rinkti istorinę medžiagą ir rašinėti. Svajavo apie didelį veikalą. 1574—1575 m. kaip pasiuntinybės dalyvis buvo išvykęs į Turkiją. Grįžęs į Lietuvą, atrodo, 1576 m. susirado prieglobstį Slucke ir kunigaikščio Jurgio Olekovičiaus, kilusio iš Gedimainičių, globojamas ėmė rašyti pirmąją savo „Kronikos“ redakciją bei mažesnius veikalus. Jurgiui Olekovičiui mirus (1578.XI.9), M. Strijkovskis turėjo ieškoti kito mecenato.

Lietuvos istorijos parašymas tuo metu buvo itin aktualus dalykas. Pakilus kultūriniam gyvenimui, jos labai pageidavo feodalinė diduomenė, kuriai nebepakako vien metraščių. Dar daugiau kaip kitiems Lietuvos istorijos sukūrimas rūpėjo M. Giedraičiui. Kovoiant dėl valstybinio savarankiškumo po Liublino unijos, istorija darėsi būtina atrama. Jeigu ne pats M. Giedraitis paskvietė M. Strijkovskį, tai bent mielai jį priėmė, kitų rekomenduotą. Reikėjo gerai aprūpinti dirbantį tokį svarbų darbą asmenį. Jis buvo karys, keliautojas, nuotykių mėgėjas, atsidėjęs praeities tyrinėtojas, ne-

²⁵² *Barycz H.* Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego... str. 453.

dvasininkas. Kad galėtų užimti kanauninko vietą, jam buvo suteikti žemesnieji (akolito) šventimai.

Naujosios pareigos M. Strijkovskį nelabai tevaržė. Pažiūrėjus į jo atvaizdą, išspausdintą „Kronikoje“ (1582), nė į galvą neateis, kad šis ranką ant kardo padėjęs, o kita knyga laikas bajoras yra dvasininkas-kanauninkas, kuo mėgo tituluotis. Bet jis nebuvo blogesnis kanauninkas už daugumą kitų, o gaunamas pajamas sunaudojo visuomenei naudingam ir reikalingam darbui. Deja, apie jo gyvenimą Žemaičiuose teišliko labai maža žinių. 1579 m. vizitacijos aprašymo išlikusioje dalyje apie M. Strijkovskį tėra vos kelios užuominos. Iš jų paaiškėja, kad istorikas rezidavo Varniuose, tuo išsiskirdamas iš visų kanauninkų, ir dar viena detalė — savo namuose laikė jauną našlę²⁵³. Kaip ir kiti kanauninkai, M. Strijkovskis turėjo dar parapiją. Apie tai sužinome iš 1586 m. spalio 21 d. rašto, kuriuo Lietuvos kancleris E. Valavičius leidžia M. Strijkovskiui, Žemaičių kanauninkui ir Jurbarko klebonui, taip pat ir jo valdiniam, imti medžių statybai ir kurui iš Jurbarko girios²⁵⁴. Šio rašto data — paskutinė žinoma M. Strijkovskio gyvenimo data.

Jokių tiesioginių ir netiesioginių duomenų apie M. Daukšos santykius su M. Strijkovskiu neturime. Jie, be abejonės, dažnai susidurdavo. M. Daukša tikriausiai žinojo apie M. Strijkovskio dirbamą darbą. Žemaičių kapituloje šalia M. Daukšos tai buvo vienintelis žmogus, kurio interesai siekė daug toliau, negu pajamos, pelnas, asmeninio gyvenimo reikalai ir patogumai, o darbas turėjo nemažos visuomeninės reikšmės. Savo pla-

²⁵³ Jb PŽ 76; VEV 76.

²⁵⁴ *Jablonskis K.* Archyvinės smulkmenos. 10. Žinutė apie Motiejų Strykauskį. — „Praeitis“. Kaunas, 1933, II, p. 436.

čiais ryšiais, atsidėjimu Lietuvos istorijai ir užsidegimu, ją rašant, M. Strijkovskis turėjo traukti M. Daukšą, galėjo būti jam skatinančiu pavyzdžiu. Nors jie dirbo skirtingose srityse, bet abiejų siekimai turi kai ką bendro. Tiesa, kaip matysime, M. Strijkovskis nepatenkino dar M. Daukšos, bet, šiaip ar taip, jis buvo, greta M. Giedraičio, svarbiausias M. Daukšos amžininkas — kultūros darbuotojas Žemaičiuose.

Apskritai imant, iš 1579 m. vizitacijos aprašymo matyti bendras kanauninkų nesirūpinimas bažnyčios reikalais, religinių ceremonijų atlikimu, tikybine propaganda, pamokslų sakymu ir t. t. Būdingas šiuo atžvilgiu vizitatoriaus sukviestų Varnių miestiečių atsiliepimas. Jis sušaukė žymesnius miestelio asmenis: tijūną Jokūbą, raštininką Stanislovą Jurgevičių, barzdaskutį Joną, vaistininką Kasparą ir kitus, kurie pareiškė, kad Varnių parapijos bažnyčioje niekas niekuomet jų nekviečia krikščionybės mokslo mokytis, labai retai tesą sakomi pamokslai. O katedroje, jų žodžiais, niekuomet nebuvę tokio apsileidimo sakramentų teikimo ir pamaldų atžvilgiu (nunquam fuit tanta negligentia in ministrandis sacramentis et divinis officijs peragendis). „Kanauninkai arba retai, arba niekuomet nereziduoja, o gyventi gyvena laisvai (libere), kaip jiems patinka...“²⁵⁵

Vyskupo oficiolas, Varnių parapijos klebonas M. Goslickis apie kanauninkus visai panašiai atsiliepia. Į klausimą, ar kanauninkai klausą vyskupo, jis atsako: „Dabar yra paklusnūs, nes vyskupas verčia, bet pirma nebūdavo paklusnūs.“ Paminėjęs, kad kanauninkai retai reziduoja Varniuose, o gyvena savo kaimuose (in suis

²⁵⁵ VEV 66—67.

villis), apie tuos jų, kurie yra kunigai, sako, jog jie „apleidžia savo pareigas“ (negligunt suum officium)²⁵⁶.

Kanauninkai susirinkdavo kartą per metus į iškilmingus kapitulos posėdžius, o reikalui esant, ir dažniau. Šiaip, atrodo, jie jokių nuolatinių pareigų neturėjo. Net vikarų katedroje daugumas vietoje savęs nelaikė. Būdami gerai aprūpinti, kanauninkai gyveno visai pasaulietišką gyvenimą, nenorėdami net savo apdaru priminti, kad jie dvasininkai. Nė vienas jų, išskyrus M. Daukšą, nenešiojo kunigiškų drabužių ir tonzūros²⁵⁷. Tai būdinga ne tik visiems Žemaičių, bet ir Lenkijos dvasininkams.

Kanauninkų pavyzdžiu sekė žemesnysis kleras — klebonai ir vikarai. Jie gyveno ir elgėsi kaip tinkami. Vizitoriaus klausiamas M. Goslickis, ar kanauninkų vikarai atlieka savo pareigas, atsakė, kad jie visiškai tuo nesirūpina (Maxime negligunt), o jo raginami nenori klausyti, negana to — norį dar jį primušti (volunt me adhuc verberare)²⁵⁸.

Parapijų klebonai ir vikarai dažnai būdavo labai menko išsilavinimo. Pavyzdžiui, Viduklės vikaras Jonas Jurgevičius nemokėjo lotyniškai, ir vizitorius turėjo kalbėti su juo, vertėjo padedamas²⁵⁹. Vilkijos vikaras Jonas Laskovskis (atsikėlęs iš Plocko vyskupijos) ne tik menkai tesuprato lotyniškai, bet nemokėjo net sakramentų pasakyti, nežinojo, kokios yra klebono pareigos ir t. t.²⁶⁰ Pasitaikydavo dvasininkų, net rašyti nemokančių²⁶¹.

²⁵⁶ Jb PZ 75.

²⁵⁷ Ten pat.

²⁵⁸ VEV 68.

²⁵⁹ Ten pat, p. 31.

²⁶⁰ Ten pat, p. 5.

²⁶¹ *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung... S. 112.

Parapijiečiai, vizitatoriaus klausinėjami, priekaištavo klebonams ir vikarams dėl jų nerūpestingumo, apsileidimo. Klebonai, jei būdavo ir dvasininkai, paprastai negyvendavo parapijose, turėdami ne vieną bažnyčią savo žinioje. Vikarai, menkai atlyginami, stengdavosi, panašiai kaip klebonai, dvasininko pareigas redukuoti iki minimumo. Pamaldas laikydavo kiek galint rečiau, katechizacija visai nesirūpino. Pamokslų labai nemėgdavo sakyti, o jei sakydavo, tai dažniausiai nelietuviškai, nes daugumas nemokėjo kaip reikia lietuvių kalbos.

Vikarai atlikdavo bažnytines apeigas: krikštydavo, sutuokdavo, laidodavo, nes už tai gaudavo papildomą atlyginimą, bet ir čia elgėsi, kaip tinkami. Neretai vaikus krikštydavo smuklėje, savo ar tėvų namuose. Smuklėje sutuokdavo ir jaunuosius. Taip elgdavosi ir Viduklės vikaras, kur klebonu buvo pats vyskupas.²⁶²

Krakių miestiečiai, vizitatoriui teiraujantis apie M. Daukšą, 1579 m. skundėsi, kad jis labai retai (rarissime) atsilankęs, ir todėl nesą kam teikti sakramentų, laikyti pamaldų. Daugelis vaikų mirštą nekrikštyti. M. Daukša teisinosi, kad vis laikydavęs vikarą Krakėse, tik keletą mėnesių bažnyčia buvusi be kunigo. Jis įprašęs Šeduvos kleboną Martyną Sveževskį lankyti kas sekmadienį Krakes, ir tas retkarčiais atvykdavęs²⁶³. Tai dar nereiškia, kad M. Daukšos parapijoje būtų blogiau, kaip kitose. Pavyzdžiui, Ariogalos miestiečiai irgi skundėsi vizitatoriui, kad jų klebonas Jurgis Jurgevičius (drauge Butkiškės klebonas ir P. Petkevičiaus vikaras Betygaloje) esąs labai nerūpestingas, kartais nebūnąs 3—4 savaites, ir jiems reikią ištisą mėnesį laukti

²⁶² VEV 36.

²⁶³ Jb PZ 71—72.

kunigo vaikams krikštyti arba turį juos vežti į Krakes, vadinas, į M. Daukšos parapiją²⁶⁴.

M. Daukša, kaip kanauninkas, gyveno, tur būt, daugiausia Varniuose. Varniai — nedidelis miestelis tarp keturių ežerų, žemoje, pelkėtoje vietoje. Juose buvo apie 60—100 gyvenamų namų²⁶⁵, dvi bažnyčios. Kanauninkai namus su sodybiniais sklypais turėjo vienoje vietoje, bene geriausioje miestelio dalyje. Tai matyti iš vyskupo Martyno 1507 m. rašto, kuriuo aprūpinama katedros koplyčia. Koplyčios altaristai tarp kitų dalykų skiriamas namukas su sklypu „prie kanauninkų namų ant kalno iš priešingos kapinėms pusės“ (penes domos Canonicorum super Monte ex oppofito Cimitterii)²⁶⁶. Kanauninkai turėdavo savo ūkį, arklius, vežėjus, tarnus. Jų pajamos iš kanonijų buvo ne vien piniginės. Jau Vytautas 1421 m. užrašė Medininkų kapitulai 60 žmonių su žeme Baltininkų valsčiuje (in districtu Balthinky) ir Stervo ežerą (Sterwo)²⁶⁷. Kanauninkai, kaip ir vyskupas, gaudavo dar javų, jaučių ir t. t. Po valakų reformos vietoj šių duoklių didysis kunigaikštis pridėjo žmonių ir žemės²⁶⁸. Be to, ne vienas kanauninkas mirdamas užrašė savo turtą kapitulai.

Neišlikus daugeliui senų svarbių dokumentų ir negalint šiuo metu surasti rankraščių, kuriuose panaudota žuvusi archyvinė medžiaga, sunku tiksliau apibūdinti kanauninkų pajamas. Apytikriai jas sužinome iš 1579 m. vizitacijos aprašymo. P. Petkevičius, klausiamas, kiek jis gaunąs iš kanonijos ir kiek iš parapijos

²⁶⁴ VEV 24; Jb PZ 65.

²⁶⁵ Commentationes Balticae... I, S. 95.

²⁶⁶ MA CB B₁ 510 (1507 m. rašto originalas).

²⁶⁷ *Fijatek J. i Semkowicz W. Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis...* I, p. 741.

²⁶⁸ BK 38—41.

bažnyčios, atsako, kad iš kanonijos paimęs paprastai kasmet maždaug po 200 auksinų (=80 kapų lietuviškų grašių). Kadangi dvasininkai, savo pajamas apibūdinami, dažniausiai stengdavosi jas pamažinti, vengdavo tiksliai nusakyti, P. Petkevičiaus nurodytoji suma tikriausiai bus kiek mažesnė už faktinę. P. Petkevičius dar pažymėjo, kad, atskaičius išlaidas, atlyginimą vikarui ir tarnams, į jo rankas tepatenką vos 120 auksinų (=48 kapos grašių)²⁶⁹. Reikia manyti, kad ir M. Daukša, kaip kanauninkas, turėjo ne mažiau pajamų už P. Petkevičių.

Žemaičių kanauninkų atlyginimas buvo daug mažesnis, negu Vilniaus ir kitose vyskupijose, tačiau gana didelis, lyginant su klebonų, o ypač vikarų pajamomis. Kanauninkai, nors valdė mažiausia dar po vieną parapiją, nebuvo patenkinti. Tariamų pajamų mažumu jie naudojosi kaip pretekstu, kad galėtų negyventi Varniuose. Vyskupas M. Pacas 1613 m. rašė, kad kanauninkai nereziduoja prie katedros bažnyčios, aiškina miesi menkomis ir skurdžiomis pajamomis, kurios neleidžiančios padoriai gyventi²⁷⁰.

Tokia buvo M. Daukšos aplinka, jo artimiausi bendradarbiai ir gyvenimo sąlygos M. Giedraičio vyskupavimo pradžioje. M. Giedraitis tapo Žemaičių vyskupu 1576 m. pirmojoje pusėje, didžiausio katalikų bažnyčios pakrikimo metu. Susipažinęs geriau su padėtimi, ėmėsi įvairių priemonių pašlijusiems bažnyčios pamatams stiprinti. Tuo tikslu jis sušaukė vyskupijos sinodą. Apie šį sinodą literatūroje jokių žinių nėra. M. Valančiui ir kitiems jis liko nežinomas. Lig šiol pirmuoju Žemaičių vyskupijos sinodu bažnyčios istorikai, remdamiesi

²⁶⁹ VEV 83.

²⁷⁰ BK 51.

Ť. Narbutu, laikė Vaclovo Virbickio sušauktą 1555 m. kunigų susirinkimą²⁷¹. Bet kadangi niekur kitur apie tai žinių nerasta, linkstama tuo sinodu abejoti, o pirmuoju tikrai įvykusiū sinodu laikomas J. Tiškevičiaus 1636 m. sukviestasis.

Kad M. Giedraitis tikrai sušaukė kunigų sinodą, liudija 1579 m. vizitacijos aprašymas, kuriame apie jį užsimenama daug kartų. Sinodo nutarimai liečiami, vizitatoriui kalbantis su septyniais dvasininkais, kurių vienas prisipažino sinode nebuvęs, nes tuo metu sirgęs, ir jo nutarimų neturįs. Iš tų užuominų negalima dar susidaryti sinodo visumos vaizdo, tepaaiškėja keletas dalykų. Sakysim, jame nutarta bažnyčių fundacinius dokumentus dėl gaisro pavojaus pristatyti saugoti vyskupui arba įregistruoti jo aktuose. Klebonai ir vikarai įpareigoti paskelbti liaudžiai bažnytinio Tridento susirinkimo nutarimą apie vedybas ir Grigaliaus XIII bulę, skaitytiną didžiajame ketvirtadienyje (die Coenae Domini). Uždrausta krikštyti vaikus ir sutuokti jaunavedžius privačiuose namuose. Įsakyta dvasininkams (ir neįšventintiems į kunigus) nešioti kunigiškus drabužius ir tonzūrą, o nenešiojantiems sumokėti 4 kapas grašių pabaudos. Sinode paliestas ir moralinis dvasininkų palaidumas, nusižengimai celibatui. Du iš vizitacijos aprašyme minimų kunigų sakosi tikėjimo išpažinimą atlikę sinode — vyskupo akivaizdoje²⁷². Šis sinodas, sukviestas greičiausiai 1578 m., neturėjo didesnio poveikio. Jo nutarimai nesusilaukė žymesnio atgarsio: per

²⁷¹ VZV II 151; *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung... S. 82, 113.

²⁷² VEV 2, 7, 10, 19—20, 36, 65, 76. S. Benkovskis, Veliuonos klebonas, sakosi tikėjimo išpažinimą atlikęs „paskutiniame vyskupijos sinode“ (in ultima synodo dioecesana). Tad galima manyti, kad buvo ir daugiau istorikams nežinomų sinodų.

daug jau buvo pašlijusi dvasininkų disciplina, įsigalėjusi netvarka ir apsilaidimas.

Reikšmingesnė buvo 1579 m. vyskupijos vizitacija. Tai viena iš priemonių, Romos rekomenduotų, katalikų bažnyčiai sustiprinti. Popiežiaus nuncijus J. A. Kaligaris (Caligari), M. Giedraičiui sutikus, pasiuntė vizituoti Žemaičių vyskupijos savo auditorių T. Pekulą. Vizitacija pradėta 1579 m. rugsėjo viduryje ir baigta lapkričio pradžioje. Dvasininkams, įpratusiems elgtis ir gyventi kaip tinkamiems, ji buvo nemaloni staigmena. T. Pekulas vizitavo su svita, kurią sudarė, be jo kanceliaristų (lenko sekretoriaus S. Koženevskio ir italo raštininko Felicijono), dar jėzuitas Mikalojus Sedkovskis, jau anksčiau su M. Giedraičiu lankęs Žemaičių vyskupiją ir išmokęs lietuviškai (vizitacijos metu jis sakė pamokslą Viduklėje), bajoras G. Bogatekas, vyskupo valdininkas Luokėje; prie jos prisidėdavo dar vienas kitas bajoras ir pareigūnas vietoje. Baigęs kiekvienos bažnyčios vizitaciją, T. Pekulas viešai, dalyvaujant svitai, nurodydavo dvasininkui trūkumus ir priemones jiems ištaisyti, už nevykdymą nustatydavo atitinkamas baudas, už stambesnius nusižengimus nubausdavo. Norėdamas padidinti įspūdį, tris vikarus, nusikaltusius bažnytinei moralei, uždarė į kalėjimą. Nors buvo ne mažiau kaltų klebonų ir net kanauninkų, jiems pritaikė daug švelnesnės bausmės. Sunerimo dar nevizituoti dvasininkai. Vilkosi kunigiškus drabužius, skutosi tonzūras. Net archidiakonas atsiuntė į katedrą vikarą, kurio šiaip niekuomet nelaikė.

Vizitacija davė ryškų katalikų bažnyčios ir dvasininkų vaizdą, parodė juos gana tikroviškai, nenuslėpė tamsiųjų pusių. Iš jos paaikškėjo žemas moralinis dvasininkų lygis, nepakankamas pasiruošimas, abejingumas

uždėtoms pareigoms, visiškas nesirūpinimas religine propaganda, menkas daugelio dvasininkų lietuvių kalbos mokėjimas, taip pat konkreti materialinė kiekvienos bažnyčios padėtis. Neišlikus visam vizitacijos aprašymui — dienoraščiui, nežinoma, kokie apibendrinimai buvo padaryti ir kokios priemonės rekomenduotos bent pagrindiniams trūkumams pašalinti ir bažnyčios būklei pagerinti. Jeigu vizitatorius tokių bendrų priemonių ir nebūtų rekomendavęs, pats vyskupas, turėdamas prieš akis detalų ir ryškų visumos vaizdą, galėjo jas lengviau apgalvoti. Vizitacija kiek sustiprino bažnyčios padėtį, nors iš esmės jos negalėjo pakeisti. Po vizitacijos pastebimas kontrreformacijos jėgų konsolidavimas, pastangos atkovoti prarastas pozicijas. M. Giedraičiui trūko tinkamų padėjėjų. Dėl to jis ėmėsi globoti ir kelti tuos, iš kurių turėjo pagrindo daugiausia tikėtis.

Iš visų šešių kanauninkų, buvusių kapituloje 1579 m., M. Daukša pasirodė rimčiausias. Išsimokslinimu jis, tur būt, neatsiliko nuo P. Petkevičiaus ar A. Beinarto. Turėjo kunigo šventimus ir atlikdavo bažnytines pareigas. Moraliiniu atžvilgiu buvo be jokios dėmės, tuo išsiskirdamas iš daugumos klebonų ir vikarų, taip pat ir iš kanauninkų. Nei Krakių miestiečiai, nei vyskupo oficiolas, nei katedros vikaras nieko, iš esmės imant, negalėjo jam prikišti. Nors vizitatorius pasirodė gana šališkas, nuolaidžiavo kilmingiesiems bei turtingiesiems, susijusiems su aukštesnėmis sferomis ir užimantiems geresnes vietas, bent daug švelniau juos baudė, o M. Daukšos atžvilgiu tiesiog ieškojo priekabių, vis dėlto pripažino, jog pakankamai išsilavinęs ir tinka užimamai vietai: „Yra pakankamai mokytas ir tinkamas“

(est satis doctus et idoneus)²⁷³. Iš visų vizitacijos aprašyme apibūdinamų dvasininkų tik apie vieną dar — M. Karizną, Kražių kleboną, panašiai atsiliepta, bet vien išsilavinimo atžvilgiu: „Yra pakankamai mokytas.“²⁷⁴

Turint visa tai galvoje ir žinant platesnius M. Daukšos interesus bei siekimus, gerą lietuvių kalbos mokėjimą ir liaudies pažinimą, bus suprantama, kodėl M. Giedraitis, savo planuose nesiribojęs tikybiniais dalykais, jį vertino, rėmė ir globojo. M. Daukša pasidarė vienas artimiausių vyskupui žmonių, bendradarbių, jo sumanymų ir planų vykdytoju. Po 1579 m. M. Daukša geriau aprūpinamas, sudaromos palankesnės jo darbui sąlygos, jis gauna naujų pareigų ir uždavinių.

1580 m. kovo 18 d. M. Daukša paskiriamas Kražių koplyčios altarista²⁷⁵, bet lieka ir toliau kanauninku ir Krakių klebonu. Kražių koplyčia kadaise fundatorių buvo labai gerai aprūpinta. M. Kariznos žodžiais, iš vieno koplyčiai priklausančio dvarelio — Getautiškių su 20 valdinių altarista gaudavęs čyžės 40 kapų grašių, o iš kito, turėjusio 30 valdinių, irgi 40 kapų²⁷⁶. Tą koplyčią turėdavo savo žinioje ankstesni Kražių klebonai — V. Protasevičius (vėlesnis Vilniaus vyskupas), o po jo P. Roizijus. Po šio mirties (1571) koplyčios dvarelius užėmė fundatorių įpėdiniai. Jie užėmė taip pat nemaža Kražių bažnyčiai ir jos altoriams užrašytų žemių. Jau 1579 m. vizitatorius ragino kleboną ir bajorus imtis reikiamų žygių ir atgauti tas žemes. Matyt, M. Daukšai vyskupas ir pavedė atkovoti seniau koplyčiai priklaus-

²⁷³ Jb PZ 73. Mokytumas čia pirmiausia reiškia tikėjimo ir bažnytinių dalykų žinojimą.

²⁷⁴ VEV 47.

²⁷⁵ Jb DaD 21, 27.

²⁷⁶ VEV 49.

siusias žemes. Norėdamas gauti daugiau pajamų, pirma pats turėjo gerokai pasitęsyti po teismus ir nemažą sumą išleisti. Du Kražių koplyčiai priklausiusio Getautiškių dvarelio, buvusio Biržinėnų valsčiuje, Juodijų lauke, kaimus (Badaukius ir Vizginius) laikė užėmę Šemetos — iš viso 12 apgyventų valakų ir pušynėlį. Dėl tų kaimų ir pušynėlio M. Daukša bylinėjosi su Mažųjų Dirvėnų maršalka ir tijūnu Merkeliu Šemeta ir jo žmona keliolika metų. Bylinėjantis reikėjo ieškoti senų dokumentų, daryti jų nuorašus ar išrašus ir daug laiko sugaišti, nes priešingoji pusė visais galimais būdais išsisukinėjo, painiojo, atidėliojo, stengėsi nudelsti sprendimą, apeliavo į tribunolą ir t. t. Net tada, kai, rodos, viskas buvo baigta, dažnai tekdavo vėl beveik iš naujo pradėti. Sakysim, 1598 m. M. Daukša po ilgo bylinėjimosi (pirmosios žinios apie bylą išliko iš 1585 m.) dėl Badaukių ir Vizginių kaimų ir pušynėlio išskirtimo sudarė su O. Šemetiene „amžiną susitarimą“²⁷⁷. Pagal jį O. Šemetienė už pušynėlio išskirtimą turėjo parūpinti ir pristatyti sutartu laiku sutarton vieton atitinkamą kiekį statybinės medžiagos. Už nepristatymą numatyta bauda. 1600 m. M. Daukša vėl patraukė O. Šemetienę teisman, nes ji neatgabeno medžiagos ir baudos nemo-kėjo. Bet teisme jis dokumentaliai neįrodė, kad sutartu laiku buvo nuvykęs sutarton vieton tos medžiagos atsi- imti, todėl teismas tik priteisė O. Šemetienei tą medžiagą pristatyti, o nuo baudos atleido. M. Daukša apeliavo į tribunolą. Tik XVII a. pradžioje byla pasibaigė. 1604 m. M. Daukša jau valdė Badaukius ir Vizginius²⁷⁸.

Ši byla — viena pirmųjų dėl fundacinių bažnytinių žemių. XVI a. pabaigoje jų imta kelti ir daugiau. Pa-

²⁷⁷ Jb DaD 40.

²⁷⁸ Jb PŽ 66, 84—85.

vyzdžiui, 1600 m. pradėta ilga byla dėl Kėdainių bažnyčios, trukusi net 27 metus.

M. Daukša turėjo ir kitų bylų, bet ne tokių ilgų ir sudėtingų. Būdamas Kražių altarista, jis ne kartą kreipėsi į teismą dėl jo valdiniam padarytų skriaudų arba, prasižengus jo valdiniam, buvo kitų traukiamas atsakomybėn. Užpuldinėjimai — būdingas XVI a. reiškiny. Ponai, kovodami tarpusavyje, versdavo užpuldinėjimuose dalyvauti ir valdinius. Sakysim, Abromas Jokūbavičius skundė M. Daukšą Žemaičių žemės teismui (1592.I.15.), kad 1591 m. liepos 18 d. naktį jis pasiuntęs Getautiškių dvarelio tijūnėlį su daugeliu valdinių į ieškovo tėviškės lauką, vadinamą Žirnynas Pabirštaulė (Karklėnų valsčiuje). Tie M. Daukšos valdiniai A. Jokūbavičiaus tėvo pasėtus javus — rugius, kviečius, miežius ir kt. — „dalgiais iškapojo, o likusius pagaliais išdaužė ir arkliais ištrypė“ ir smurtu atėmė iš jo valdžios tą lauką ir prijungė prie Getautiškių dvarelio. M. Daukšos įgaliotinis pareiškė, kad ta žemė, dėl kurios šaukiamas į teismą, priklauso Getautiškių dvarelio valdiniam, ir reikalavo bylą perduoti spręsti pakamariui, kuris turįs drauge pašaukti ir altarijos padavėjus. Teismas taip ir nutarė²⁷⁹. Pakamario sprendimo nežinome. Matyti, tai buvo žemė, į kurią reiškė pretenzijas M. Daukša, kaip Kražių altarista. Dėl tos pačios bylos M. Daukšos įgaliotinis su dviem antstoliais ir „šalimi, gerais žmonėmis“ vyko (1592.II.3) į Žirnyno lauką pas Žemaičių žemės matininką Merkelį Polovicą. Matininkas, susipažinęs su jam pateiktais M. Daukšos prezentacijos raštais, nusprendė, kad A. Jokūbavičius turįs pašaukti

²⁷⁹ VVU ZB 8 1592 Nr. 21, p. 76—79. Plg. Jb DaD 64—65.

atsakovais, be M. Daukšos, ir Kražių koplyčios padavėjus²⁸⁰.

Būta ir kitokių atvejų. Sakysim, Karklėnų valstiečiai nuskriaudė Getautiškių dvarelį valdinius ir užgrobė žemę²⁸¹. Kitą kartą teismas gavo skundą, kad Kristupo Radvilos Kražių miestiečiai su daugeliu padėjėjų, atvažiuavę į Getautiškius, užpuolė du M. Daukšos valdinius, išmušė jų namų ir daržinių duris, išbarstė ir išblaškė javus (1592.X.6)²⁸². Ne tik turtas būdavo grobiamas ir naikinamas, bet dažnai pasitaikydavo ir sumušimų bei sužeidimų²⁸³. Tokių bylų pilna XVI a. teismo aktuose.

Kaip rodo titulų paminėjimai dokumentuose, M. Daukša 1585 m. buvo Žemaičių vyskupijos oficiolas²⁸⁴. Nežinia, ar tais metais, ar anksčiau gavo šias pareigas, nes iš 1580—1584 m. neišliko jokių su M. Daukša susijusių dokumentų. Oficiolu jis išbuvo ligi 1592 m. pradžios. Oficiolas — artimiausias vyskupo padėjėjas, bažnytinis teisėjas, atlikinėjęs ir kitas funkcijas. Jis turėjo nusimanyti kanonų teisėje, būti ją išstudijavęs. Kadangi M. Giedraitis, kaip senatorius, dalyvaudavo ponų tarybos posėdžiuose ir dažnai būdavo užsiėmęs valstybiniais reikalais, oficiolui tekdavo valdyti vyskupiją, tvarkyti įvairius dalykus. Konkrečių žinių apie M. Daukšos veiklą, einant oficiolo pareigas, neišliko. Iš tų pareigų jis buvo atleistas, tur būt, dėl to, kad galėtų labiau atsidėti literatūriniam darbui ir užbaigti rengiamus vertimus. M. Giedraitis 1592 m. geriau aprūpino M. Daukšą — davė jam Betygalos parapiją. Ją M. Dauk-

²⁸⁰ Jb DaD 29—30.

²⁸¹ Ten pat, p. 66.

²⁸² Ten pat, p. 65.

²⁸³ Ten pat, p. 66—67.

²⁸⁴ DPV II, p. XXV—XXVI. Plg. Jb DaD 69.

ša jau 1592 m. pradžioje²⁸⁵ perėmė iš P. Petkevičiaus. Gal čia viena iš nelabai bičiuliškų jų santykių priežasčių? Nuo to laiko M. Daukšai jau nebeprisiklausė Kraikių parapija.

Betygalos parapija — nepalyginamai turtingesnė už Krakių. Pajamos iš jos ypač padidėjo XVI a. pirmojoje pusėje. 1516 m. Žygimantas Senasis, klebono vardu prašomas Stanislovo Jonavičiaus, Trakų kašteliono ir Žemaičių seniūno, leido Betygaloje sekmadieniais turgus, o pajamas iš jų pavedė bažnyčiai. Tuo raštu jis taip pat leido klebonui pastatyti ir iš naujo steigti 5 karčiamas ir imti iš jų sau visą pelną²⁸⁶. Betygalos bažnyčios turtą didino ir bajorai, užrašydami jai žemės, dešimtinę javų ir gyvulių, steigdami altarijas, koplyčią. 1579 m. miestiečiai vizitatoriui tvirtino, kad anksčiau Betygaloje paprastai būdavę trys kunigai ir kad koplyčia buvusi geriau aprūpinta, negu pati bažnyčia. Jų žodžiais, judomą ir nejudomą koplyčios turtą pasidalinę tarp savęs trys bajorai, beveik visi katalikai. Panašiai atsitikę ir su dalimi kitų bažnytinių žemių. Tačiau pajamos iš didžiojo Lietuvos kunigaikščio fundacijos, aišku, išliko. Betygalos mokytojas kleboną P. Petkevičių vadino miestelio ponu (*dominus istius oppidi*)²⁸⁷. Klebono pajamos vizitacijos aprašyme minimos keletą kartų. Vikaras Jurgis Jurgevičius, kas trečią sekmadienį atsilankęs Betygaloje, teigė, kad P. Petkevičius gaunęs 32 kapas grašių, turįs žemės ir visa kita, kas reikalinga. P. Petkevičiaus ūkvedys (*faktorius*) pajamas apibūdino taip: 36 kapos grašių, 2 valakai žemės, kalėda. Pats P. Petkevičius vizitatoriui sakėsi gaunęs iš Betygalos

²⁸⁵ Jb DaD 64.

²⁸⁶ BK 184—185; CVIA F 525, apr. 8, Nr. 295, l. 46—48.

²⁸⁷ VEV 78, 80.

100 auksinų (=40 kapų grašių), bet iš jų tepatenką į jo rankas 30 auksinų (=12 kapų grašių)²⁸⁸.

M. Daukšai tapus Betygalos klebonu, pajamos iš parapijos tikriausiai ne tik nesumažėjo, bet dar padidėjo. Reikia manyti, kad iki to laiko bent dalis prarastų fundacijų buvo atgauta. M. Daukša Betygaloje pastoviai negyveno, laikė vikarą. Vikarų tada trūko, ir M. Daukšai bent pradžioje su jais nesisekė. 1593 m. sausio 14 d. M. Daukša skundėsi Žemaičių žemės teismui, kad jo kamendorius Betygaloje Jonas Richlikas, kurio žinioje buvo bažnyčia ir visi bažnytiniai daiktai, pabėgo iš klebonijos, padarydamas žalos ir nuostolių²⁸⁹. Ūkinius reikalus Betygaloje tvarkė ir prižiūrėjo irgi ne pats M. Daukša, bet pavesdavo kitiems. Yra žinoma, kad ten kurį laiką ūkvedžiu buvo Jeronimas Skirvainis, tolimas giminaitis, o paskui brolis Stanislovas Daukša²⁹⁰. Kadangi Stanislovas Daukša turėjo savo ūkį, jis Betygaloje irgi pastoviai negyveno. Jokių konkrečių žinių apie M. Daukšos veiklą Betygaloje neišliko. Kaip miestelio ponas, jis turėjo spręsti miestiečių ginčus, bylinėtis dėl jo valdiniam padarytų skriaudų ir t. t.

Kiek laiko M. Daukša valdė Betygalos parapiją, šiuo metu tiksliai pasakyti negalima. Aišku tik, kad 1609 m. birželio 23 d. joje klebonavo jau Jurgis Skirvainis²⁹¹. Gal būt, M. Daukša perleido jam, kaip savo giminaičiui (kilusiam iš Sočio), Betygalos parapiją. Jos M. Daukša galėjo atsisakyti, kai mirus M. Giedraičiui (1609), jis gavo naujas — vyskupijos administratoriaus pareigas.

²⁸⁸ VEV 22, 80, 83.

²⁸⁹ Jb DaD 35.

²⁹⁰ Ten pat, p. 65—66.

²⁹¹ Jb PŽ 77—78.

Į gyvenimo pabaigą M. Daukšai teko bendradarbiauti dar su keliais kanauninkais, įėjusiais į kapitulą vėliau. Žemaičių kapitulos 1593 m. rugsėjo 30 d. rašte, kuriuo Andrius Markevičius (Markovičius) įgaliojamas stoti teisman byloje su Jonu Karoliu Chodkevičiumi²⁹² ir 1593 m. spalio 9 d. susitarime tarp Chodkevičiaus įgaliotinio ir kapitulos įgaliotinio P. Petkevičiaus²⁹³ minimi du nauji kanauninkai: Jonas Višemerskis, oficiolas, ir Motiejus Drublianskis. Jie, matyt, užėmė M. Strijkovskio, mirusio po 1586 m., ir reformatu virtusio B. Kotarskio vietą.

Apie M. Drublianskį žinoma tik tiek, kad jis yra su M. Daukša dalyvavęs byloje dėl Getautiškių dvarelis valdiniam padarytų skriaudų (1594.IX.22). Mozūras J. Višemerskis, vėliau prasimušęs į sufraganus ir drauge buvęs Baisogalos klebonas, taip praturtėjo, kad galėjo operuoti stambiomis pinigų sumomis. Pavyzdžiui, 1602 m. jis pasiskolino iš brolio Martyno 600 kapų grašių, užstatydamas atitinkamos vertės žemę Gondingos valsčiuje²⁹⁴. 1609 m. J. K. Chodkevičius pasiskolino iš jo 1000 kapų grašių²⁹⁵. 1621 m. J. Višemerskis pavedė Žemaičių vyskupui ir kapitulai Valmiškius (Wolmiszki, Upytės pavieta), užpirtus už 3000 kapų grašių²⁹⁶. Savo testamente 1636 m. užrašė didžiajam Varnių katedros altoriui ir kapitulai du kaimus, pirtus už 2000 kapų grašių²⁹⁷.

Vėlesniuose dokumentuose minimi dar trys Žemaičių kanauninkai: K. Dirvoniškis, J. Gardiškis ir J. Kaza-

²⁹² MA CB B₂ Nr. 53 l. 8.

²⁹³ Jb DaD 65.

²⁹⁴ MA CB A 8902.

²⁹⁵ MA CB B₂ Nr. 95, l. 65; Nr. 66, l. 49—50.

²⁹⁶ BK 328, 335.

²⁹⁷ P. Veblaičio nuorašas.

kevičius. Pāvardēs ir kilmēs vieta rodytų, kad jie visi buvo lietuviai. Kristupas Dirvoniškis (Dirwoniskys, Dyrwoniszko, Dyrwonski), prezentuotas Akmenės klebonu 1596 m.²⁹⁸, kapitulos pavedimu, kaip kanauninkas, 1601 m. rinko iš dvasininkų seimo nustatytus mokesčius²⁹⁹. Juos rinko ir 1612 m., būdamas oficiolas³⁰⁰. Ilgainiui praturtėjo ir testamente (1621) užrašė didžiajam kanauninkų altoriui Varniuose 1100 kapų grašių, paskolintų T. Šiukštai³⁰¹. Galimas daiktas, kad antroji M. Daukšos brolio Stanislovo žmona — Ona Sebastijonaitė Dirvoniškaitė buvo jo giminaitė.

Juozapas Gardiškis (Gardiskis, Gardyszkis), matyt, jauniausias kapituloje, nes M. Giedraitis savo testamente jį paminėjo paskutinį ir mažiausią dovaną jam paskyrė. 1610 m. jis rinko mokesčius iš dvasininkų kariuomenei algoms mokėti (na žaplatę žolnieržom yflantskim)³⁰². Jonas Kazakevičius iš Daustorių (netoli Kelmės), M. Giedraičio auklėtinis, testamente vadinaamas jo ekonomu ir patikėtiniu³⁰³, kuriam ne tik vyskupo turtas, bet ir intencija gerai žinoma, pasireiškė kaip uolus kovotojas su reformatais dėl bažnyčių ir prarastų jų turtų. 1621—1622 m. buvo išrinktas seminarijos provizoriumi, turėjo aprūpinti seminaristus, surinkti procentus ir vesti apskaitą³⁰⁴. Į gyvenimo pabaigą tapo koadjutoriumi. Kokie buvo M. Daukšos santykiai su šiais kanauninkais, taip pat žinių neišliko.

M. Daukša, kelis dešimtmečius būdamas kanauninkas ir nuo 1580 m. valdydamas turtingesnes beneficijas,

²⁹⁸ BK 117.

²⁹⁹ VKMA F 208-s Nr. 1.

³⁰⁰ Ten pat.

³⁰¹ BK 385.

³⁰² VKMA F 208-s Nr. 1.

³⁰³ Jb DaD 58.

³⁰⁴ VKMA F 208-s Nr. 294.

gaudavo pakankamai pajamų. Nors jis savo laiką ir energiją skyrė ne turtui kaupti, o kūrybiniam literatūriniam darbui, bet santaupų turėjo ir jas taip pat, kaip kiti, investavo į žemę arba skolindavo. Sumos, kuriomis M. Daukša disponavo, buvo gana kuklios, jei lyginsime su minėtų kapitulos narių leidžiamu apyvartan kapitalu. Ne tūkstančiais kapų grašių jis operavo. Teismo dokumentuose išliko žinių apie jo pirktas žemes, pinigų skolinimą. Jos papildė negausius biografinius duomenis.

1596 m. sausio 10 d. Veliuonos valsčiaus žemininkas Baltramiejus Motiejevičius pasiskolino iš M. Daukšos Betygaloje 25 kapas grašių, žadėdamas grąžinti tais pačiais metais. Skolos rašte pažymėta, kad, neatidavus pinigų sutartu laiku, M. Daukša turi su antstoliu paimti jo ūkį Babėnuose ir valdyti dvejus metus. Negrąžinus skolos per tuos dvejus metus, M. Daukša turi valdyti ūkį tolesnius dvejus metus ir t. t.³⁰⁵ B. Motiejevičius pinigų laiku neatidavė, o M. Daukšos įgaliotinio — brolio Stanislovo, nuvykusio su antstoliu ir „gerais žmonėmis“, į namus ir žemę neįleido. Dėl to M. Daukša kėlė bylą. 1597 m. spalio 7 d. Žemaičių žemės teismas, remdamasis B. Motiejevičiaus skolos raštu, priteisė grąžinti 25 kapas grašių, antra tiek baudos, 10 kapų už nuostolius ir 2 kapas teismui — viso 62 kapas³⁰⁶. Pats B. Motiejevičius į teismą neatvyko. Ar tuo byla pasibaigė, žinių nėra.

1600 m. spalio 22 d. Jurgis Daujotas su Stanislovu Daujotu ir kitais pardavė M. Daukšai savo žemes Karklėnų valsčiuje, abipus Akmenos ir Raudzės upių, vadinamas Karklėnai Sakvietė, su laisvais žmonėmis, gyvenančiais jose, už 100 kapų grašių. Sekančią dieną

³⁰⁵ Volteris E. Prie kun. Mikolajaus Daukšos biografijos. — „Lietuvių Tauta“, 1911, II, d. 1, p. 119—121.

³⁰⁶ Jb DaD 36—39.

parduodantieji pripažino savo raštą teisme³⁰⁷, o spalio 24 d. M. Daukša buvo jau įvesdintas į naują nuosavybę. Pirktosios žemės lietėsi su Kražių koplyčiai priklausančiais Getautiškais ir tuo buvo parankios M. Daukšai. Pažymėtina, kad vieno iš Karklėnų Sakvietės savininkų — Stanislovo Daujoto sūnus Vaclovas turi ryšių su lietuvių literatūra. Jis parašė epigramą M. Daukšos verstai postilei.

Maždaug tuo pačiu laiku M. Daukša pirko žemės ir Babėnų lauke, arti tėviškės. 1600 m. gruodžio 16 d. žemininkai Simonas, Ambraziejus ir Stanislovas Semaškevičiai pardavė jam už 120 kapų grašių motinos paliktą jiems viensėdį Babėnų lauke su priklausančiais valdiniais: Adomu, Andriumi ir Jurgiu Stašūnais, jų žmonomis, vaikais ir visu turtu. Pardavimo rašte minimi ir pabėgę valdiniai — Banys ir Ezopas Laurinaičiai, irgi priklausą tam viensėdžiui. Pardavėjai savo raštą pripažino teisme, ir 1601 m. sausio 12 d. jis buvo įrašytas į knygas³⁰⁸. Bet teismo knygoje yra ir kitas tos pačios dienos įrašas — skundas ant M. Daukšos, pateiktas pardavusių žemę asmenų. Jame S., A. ir St. Semaškevičiai sakosi pardavę (1600.XII.7) M. Daukšai už 120 kapų grašių dvi Stašūnų tarnybas Babėnuose ir davę jam du membraniniu (mamraminiu) lapu — vieną pagrindiniam raštui, o antrą pripažinimui. M. Daukša žadėjęs nieko įžeidžiančio neįrašyti, vien tai, kas reikalinga, o įrašęs ne tik tas dvi tarnybas, bet ir kitą jų turtą, įžeidęs jų bajorišką luomą ir t. t.³⁰⁹. Sunku pasakyti, kiek tas skundas teisingas. Pagrindiniame pardavimo rašte yra Simono ir Ambraziejaus Semaškevičių

³⁰⁷ *Volteris E.* Prie kun. Mikolajaus Daukšos biografijos... p. 121—124.

³⁰⁸ VVU ŽA 30-a Nr. 68 l. 138r—139v.

³⁰⁹ VVU ŽB 35 Nr. 102 l. 31v.

Осакло толово бити земскихъ тѣмъ околъ земску
Фокойско пакѣ *И* Фрало Маиовитъ прѣмъ ку ю вѣ
сѣи негѣ вѣтѣ правѣи вѣсѣ тѣмъ рѣти земскѣ и сѣрако
нашо земско скѣдѣи тѣмъ на бѣоцовати тѣмъ на урѣки
пѣтали и сѣ пописѣи рѣи каури и пописѣи земскѣ рѣи
земскѣи по койско пакѣ тѣмъ на шо рѣи а пакѣ ку саура ю вѣ
та тѣмъ на бѣтѣи вѣ прѣшѣи тѣмъ писѣи вѣ тѣмъ тѣмъ рѣи каури
Сѣи тѣмъ на бѣтѣи тѣмъ на бѣтѣи тѣмъ на бѣтѣи тѣмъ на бѣтѣи тѣмъ
уамъ

Nikolaus d. au.
Ba Canonie d. au.
in Rhod. Bist.
Ostafing r. k. u.
Jan Wybramersky
Canonie Zimolsky
y. Official. Jp. Mori
Dordoa B. B. B.
Zimolsky. ostafing
r. k. u.

Ambrozy Diezmars
Canonie Wierolsky
Zimolsky r. k. u.

Balcer r. k. u.icki M. M. d. u. b. l. i. a. n.
Canonie d. au. i. d. z. a. p. i. s. t. u. s.
Zmochi r. k. u. i. t. a. f. i. n. g. p. r. o. b. i. t. u. s.
r. k. u. i. t. a. f. i. n. g. p. r. o. b. i. t. u. s.

M. d. p. r. a. w. a. Zimolskygo Zmoyeffskygo. Jana *Jan* r. k. u. i. t. a. f. i. n. g. p. r. o. b. i. t. u. s.
o. d. j. o. s. r. k. u. i. t. a. f. i. n. g. p. r. o. b. i. t. u. s. Capituli Zmoyeffskygo.

Zemaičių kapitulos įgaliojamasis raštas 1593 m. su M. Daukšos ir kitais parašais

parašai — vieno lenkiškai, kito rusiškai (trečiasis, matyt, rašyti nemokėjo), taip pat 3 liudininkų parašai ir 6 antspaudai. Tad nėra pagrindo manyti, kad jie pasirašė, nežinodami rašto turinio. Be to, teisme jie patys tą savo pardavimo raštą patvirtino. Šis raštas skyrėsi nuo kitų pardavimo raštų nebent tuo, kad jame buvo sustiprintos garantijos, jog niekas nekliudys pirktąją žemę valdyti, nereikš į ją pretenzijų, o priešingu atveju pardavėjai turės apginti ir atlyginti nuostolius.

Skunduose ir kituose į teismo knygas įtrauktuose raštuose dažnai pasitaikydavo neteisingų, išpūstų kaltinimų, šališkų, melagingų liudijimų, įvairių suktybių. Būdingas pavyzdys — du raštai iš M. Daukšos minėtos bylos su Šemetomis. O. Šemetienė turėjo nustatytu laiku (1600.I.6) Betygalos klebonijoje įteikti M. Daukšai skolos liekaną — 70 kapų grašių pagal savo duotą raštą. Jos Deltuvos dvaro urėdininkas 1600 m. sausio 7 d. pareiškė Žemaičių žemės teismui, kad jis, O. Šemetienės siunčiamas, negalėdamas turėti antstolio, kadangi tie buvę išvykę į teismo posėdžius, su penkiaais bajorais 1600 m. sausio 6 d. nuvykęs į Betygalos kleboniją, radęs joje M. Daukšą, atidavęs 70 kapų grašių ir prašęs grąžinti skolos membraną. Bet M. Daukša, kuris jau buvęs suskaitęs pinigus, nesutikęs jų priimti ir grąžinti membrano, kol nebūsią surasti kažkokie kiti raštai. Prie urėdininko protestacijos pridėtas penkių bajorų kvitas tokio paties turinio. Po poros dienų teismas gavo kitą pareiškimą su kvitu. Ariogalos valsčiaus antstolis teigė, kad 1600 m. sausio 6 d. M. Daukša su juo ir šalimi — dviem Žemaičių žemininkais — Betygalos klebonijoje nuo ryto iki vakaro laukęs O. Šemetienės, norėdamas gauti iš jos 70 kapų grašių, bet tą dieną nei ji pati, nei kas kitas su jos įgaliojimu ir pinigais nebuvo

atvykę³¹⁰. Kuris tad iš tų visai priešingų pareiškimų yra teisingas?

Teismo dokumentuose yra dar kiek žinių apie M. Daukšos valdomą ar nuosavą žemę. 1579 m. M. Daukša skundė žemininką Sebastijoną Sebastijonavičių už ūkio Biržinėnuose užpuolimą. Kadangi teismo sprendimas neišliko, tėra jo regesta³¹¹, sunku ką nors daugiau apie tą ūkį pasakyti. Vieno Gondingos valsčiaus valdinio — Ambrazo Gedspūdavičiaus testamente, rašytame Gedspūduose 1601 m. lapkričio 30 d., yra visas sąrašas skolininkų, tarp kurių minimi ir M. Daukšos valdiniai Juknaičių kaime³¹². Ar tai bažnytinė valda, ar M. Daukšos įsigyta, iš dokumento neaišku.

Iš žinomų negausių M. Daukšos gyvenimo faktų dar galima paminėti jo dalyvavimą byloje 1602 m. dėl Veliuonos bažnyčios valdinio Girdžiaus ar Girdžio (Кгирдзюс, Кгирдис, Girdžos). Čia M. Daukša nebuvo nei ieškovas, nei atsakovas, o karaliaus paskirtas revizorius³¹³.

1554 m. karalienė Bona Jurbarko bažnyčiai patvirtino tris žmonių tarnybas iš priklausančių Veliuonos klebonui Jonui Jomantavičiui. Kompensuodama pastarajam ji davė iš Jurbarko valsčiaus dvi tuščias žemes ir vieną tarnybą — valstietį Girdžių su jo žeme Butrimaičių kaimė. Jurbarko valsčiaus laikytojai Girdžių pasisavino. Veliuonos klebonas Kristupas Žochovskis gavo karaliaus dekretą, pagal kurį Girdžiaus įpėdiniai su

³¹⁰ Jb DaD 68.

³¹¹ Описание документовъ Виленскаго Центральнаго Архива... I, стр. 58.

³¹² VVU ZA 47, l. 320 (K. Jablonskio informacija).

³¹³ Čia naudotasi Zigmanto Vazos 1602.II.6 dekretu, išrašu iš Žemaičių pilies teismo knygų su antstolio 1602.VI.21 „kvitu“, M. Daukšos 1602.VII.18 raštu K. Žochovskiui, Vilniaus ir Veliuonos klebonui. Tų visų raštų nuorašus suteikė P. Veblaitis.

visa žeme turėjo būti grąžinti Veliuonos bažnyčiai. Išaiškinti, kiek ir kur tos žemės buvo, ją išmatuoti, atriboti nuo valstybinės ir perduoti K. Žochovskiui Zigmantas Vaza revizoriumi paskyrė M. Daukšą. Gavęs karaliaus raštą, M. Daukša 1602.VI.17 jo nuorašą per antstolį pasiuntė Teodorui Skuminui, Jurbarko laikytojui, Naugarduko vaivadai, Gardino ir Alytaus seniūnui, drauge su savo raštu, kurį antstolis su liudininkais padėjo Jurbarko dvare. Analogiškas raštas buvo pasiųstas ir K. Žochovskiui. Savo rašte M. Daukša pranešė atvykęs po 4 savaičių į Jurbarko valsčių, Butrimaičių kaimą prie Mituvos upės, į Girdžiaus įpėdinių gyvenamąją vietą ir kvietė abi puses — T. Skuminą ir K. Žochovskį — ten nurodytu laiku atvažiuoti.

1602 m. liepos 16 d. Kasparo Girdžiaus ir jo pusininko namuose M. Daukša ir jo pakviesti liudininkai-žemininkai bei Žemaičių žemės antstolis susitiko su Jurbarko paseniūniu Petru Palaskiu, kuris pareiškė nesipriešinęs karaliaus dekretui. K. Girdžius ir jo pusininkas prisipažino esą Veliuonos bažnyčios valdiniai. Išsiteiravus kaimynų, 9 valstiečiams ir pačiam K. Girdžiui sutinkant priesaika patvirtinti parodymus, buvo išmatuota dirbama žemė, pievos, miškas — prie upelio Degutdaubio, Antvardės ir Mituvos upės, Skirsnemunės girios — iš viso 3 valakai ir 29 margai. Sukeitus įsiterpusius į kitų žemes sklypus ir sukusus kapčius, K. Girdžius ir jo pusininkas su visa žeme buvo M. Daukšos perduoti Veliuonos ir Vilniaus klebonui K. Žochovskiui. Raštą su savo ir 5 liudininkų parašais bei antspaudais M. Daukša įteikė K. Žochovskiui 1602.VII.18 ir tuo pavestą uždavinį atliko. Reikia manyti, kad jam ne kartą teko dalyvauti panašiose bylose.

Gyvenimo pabaigoje M. Daukšai teko pergyventi M. Giedraičio mirtį ir trumpai bendrauti su nauju vyskupu — M. Pacu. M. Giedraitis 1609 m. balandžio 2 d. sirgdamas surašė testamentą (projektą buvo parengęs jau 1600 m.). M. Daukša dalyvavo kaip liudininkas artimiausių vyskupui žmonių tarpe. M. Giedraitis užrašė jam ir dovaną — šermuonėlių kailius, paruoštus pamušti, ir sieninį skambinantį laikrodį³¹⁴. Greitai M. Giedraitis mirė ir gegužės 11 d. buvo palaidotas. Vyskupijos administratoriumi kapitula išrinko M. Daukšą, seniausią kanauninką, turintį didelį patyrimą ir gerai pažįstantį dieceziją. Kaip administratorius, jis yra turėjęs reikalų su jėzuitais Motiejum Galminu ir Merkeliu Daugėla, kuriuos M. Giedraitis buvo apgyvendinęs Kražiuose³¹⁵.

Mirus M. Giedraičiui, Varnių kapitula išrinko vyskupu Mikalojų Pacą ir 1609 m. birželio 26 d.³¹⁶ prašė popiežių jį patvirtinti. Raštą pasirašė visi šeši kanauninkai (trūksta archidiakono), pirmuoju — M. Daukša. Kapitulos rašte pabrėžiama, kad M. Pacas, niekam prieš tai nenominavus, nei rekomendavus, buvęs išrinktas vienbalsiai ir vieningai „dievo įkvėpimu“ (divina inspiratione), kaip tinkamo amžiaus (sulaukęs 30 metų), gimęs iš teisėtos moterystės, pavyzdingo gyvenimo ir papročių, gerai išmokslintas vyras. Būdinga, kad nė žodžio nepasakyta apie jo lietuvių kalbos mokėjimą.

³¹⁴ Jb DaD 55.

³¹⁵ *Rostowski S. Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum... Pars Prima... p. 232.*

³¹⁶ *Theiner A. Vetera Monumenta... III, p. 328—329. A. Teineris klaidingai išspausdino rašto datą — VI. Calendas Iulii Anno MDCX (=1610.VI.26). Rašto originalo abiejuose egzemplioriuose (Vatikano archyvas, Nunziatura di Polonia, vol. 37-A, l. 27 ir 327), kaip matyti iš fotokopijos, atsiųstos iš Romos, aiškiai pažymėti 1609 metai — VI Calend. July Anno MDCIX.*

Galima tad abejoti, ar iš tikrųjų ją mokėjo, nes priešingu atveju tai būtų panaudota kaip argumentas. Prisi-
mintinas čia ankstesnis kapitulos raštas dėl M. Giedrai-
čio patvirtinimo.

Kapitula taip vieningai išrinko M. Pacą, aišku, dėl to, kad jį, kaip kilusį iš senatorių giminės, Vilniaus kaštelio-
no Povilo Paco sūnų, rėmė Zigmantas Vaza, jau anks-
čiau išaukštinęs bažnytinėje Vilniaus hierarchijoje. Tik
pradėjęs mokytis, M. Pacas buvo paskirtas Vilniaus ka-
tedros altarista. 1596 m., gavęs karaliaus, kardinolo
Jurgio Radvilos ir kanclerio Leono Sapiegos rekomen-
dacinius raštus, jau pretendavo į Vilniaus kapitulos
prelato dekaną vietą, nors teturėjo žemesnius šven-
timus. Kapitula dekanu išrinko kitą, bet tais pačiais
metais M. Pacas tapo Vilniaus kanauninku-pamokslininku.
Tačiau jis nesutiko sakyti pamokslų. Dėl to kilo
byla³¹⁷. 1602 m. jam pavyko pakilti aukščiau — gauti
Vilniaus sufragano vietą. 1610 m. patvirtintas Žemaičių
vyskupu, liko ir toliau Vilniaus kanauninku, rezignavo
tik 1623 m. 1613 m. buvo paskirtas komisijos nariu sie-
nai su Kuršu ir Prūsija nustatyti. Kaip vyskupas, tęsė
M. Giedraičio darbą: rūpinosi bažnyčiomis, švietimu.
Tačiau Žemaičiuose jis gyveno neilgai. Būdamas silpnos
sveikatos ir ligotas, norėjo pasigydyti ir išvyko Italijon.
1618 m. atsisakė vyskupo pareigų ir 1624 m. rugsėjo
6 d. mirė netoli Paduvos³¹⁸.

Spėjama, kad M. Pacas parašė 1589 m. hegzametrą,
pirmąjį išlikusį lietuvišką tekstą, spausdintą Vilniuje³¹⁹.
Bet vargu, ar tas spėjimas turi tvirtesnį pagrindą. Tie-
sa, M. Pacas mokėsi Vilniaus akademijoje 1589 m.
„gerųjų menų“, dalyvavo Zigmanto Vazos sutikimo

³¹⁷ KKZ III 80—81.

³¹⁸ *Wolff J.* Pacowie. Petersburg, 1885, str. 59—60.

³¹⁹ Lietuvių literatūros istorija... 1957, I, p. 176.

iškilmėse, ir jo pavardė figūravo tarp daugelio kitų sveikinimų (rašytų ne lietuvių kalba) rinkinyje³²⁰. Bet ar to pakanka, kad galėtume jam priskirti anonimiškai išspausdintą lietuvišką tekstą? M. Paco motina — stačiatikė Regina (Raina) Valavičiūtė lietuviškai tikriausiai nemokėjo. Tėvas — Vitebsko kaštelionas, paskui Mscislavo vaivada, nuo 1593 m. Vilniaus kaštelionas (miręs 1595) — nežinia taip pat ar mokėjo. Vargu tad ar M. Pacas namų aplinkoje galėjo išmokti lietuvių kalbos. Be to, jeigu ir būtų kiek jos mokėjęs, lietuvišką hegzametą parašyti vargu ar būtų įstengęs, nes 1589 m. buvo dar gana jaunas³²¹, o ir vėliau nepasireiškė jokiais literatūriniais darbais. Kažin tad ar M. Paco pavarde pažymėtą 12 eilučių lotynišką sveikinimo tekstą (SERENISSIMO REGI Poémata Studioforum offert NICOLAVS PAC) nebus tik parašęs kas kitas. Tik viena palyginti smulki žinutė rodytų, kad jis lietuvių kalbos neignoravo. 1621 m. bažnyčių lankymo aktuose pažymėta, kad Pašvitinio bažnyčiai (ją pradėjo statyti M. Giedraitis, bet nebaigė) M. Pacas paliko knygų, 1613 m. spalio 8 d. sudarė jų sąrašą ir perdavė klebonui Mikalojui Modzelevskiui. Tame sąrašė pirmoje vietoje (prieš mišiolą ir kitas) pažymėta *Postylla Lithuanica*, t. y. M. Daukšos versta postilė³²². Paprastai bažnyčių vizitacijose apie lietuviškas tikiybines knygas neužsimenama, o jeigu jos retais atvejais ir paminimos,

³²⁰ *Łukaszewicz J.* Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. Poznan, 1842, I, str. 60; *Baliński M.* Dawna Akademia Wileńska. Petersburg, 1862, str. 90.

³²¹ Minėtame Žemaičių kapitulos rašte 1609 m. jo amžius nurodytas 30 pilnų metų (qui trecesimum suae aetatis annum exigit), tad 1589 m. jis tegalėjo turėti apie 11 metų. Antkapyje pažymėta, kad M. Pacas mirė (1624) 54 metų, tad išeitų, jog 1589 m. turėjo 18—19 metų. Reikia dar žinoti, kad vėliau tęsė studijas Krokuvos akademijoje.

³²² P. Veblaičio nuorašas.

tai paskutinėje vietoje. Tai leidžia manyti, kad M. Pacas vertino M. Daukšos atliktą darbą.

Perdavęs vyskupiją M. Pacui 1610 m., M. Daukša neilgai begyveno. 1613 m. vasario 13 d. jis surašė testamentą, kuris kovo 5 d. buvo aktikuotas Žemaičių pilies teismo knygoje, o iš ten padarytas jo nuorašas birželio 4 d. įtrauktas į Žemaičių žemės teismo knygas³²³. Kadangi testamentus aktikuodavo tik po testatorių mirties, iš visko atrodo, kad M. Daukša mirė 1613 m. vasario antroje pusėje. Jis mirė ir palaidotas Varniuose. Jo knygos buvusios atiduotos Kretingos vie-nuolyno bibliotekai.

M. Daukšos testamentas mūsų nepasiekė. Neišliko nei įrašai teismo knygoje, nei iš jų daryti nuorašai. Tur būt, ne atsitiktinumas dėl to kaltas. Bent ne vien jis. Kodėl išliko daugelio kitų kanauninkų — M. Daukšos amžininkų testamentai (dažnai ne vienas nuorašas), o jo, labiausiai nusipelnusio, neatsirado nė vieno nuorašo tarp gana gausių senų bažnytinių dokumentų? Svarbiausia priežastis bus ta, kad M. Daukša savo testamente, matyt, nieko ar nieko stambesnio neužrašė nei Varnių katedrai, nei kitoms bažnyčioms. Bent jo testamento regestoje nerandame nė žodžio apie tai. Dėl to M. Daukšos testamentas dvasininkams ir nerūpėjo.

Regestoje³²⁴ pasakyta, kad M. Daukša testamente pinigų ir judomą turtą išskirstęs laidotuvėms (na suffragia), šeimynai, tarnams ir įvairiems asmenims, o savo pirktąją už 125 kapas grašių žemę Babėnuose, vadinamą Stašūnais, ir tėvo pirktąją Katkūniškę, kurios jam priklausė trečioji dalis, — užrašė broliui Stanislovui, o brolienės dukterims skyrė trečią dalį iš tėvo

³²³ Jb DaD 63.

³²⁴ Ten pat.

palikimo. Tad išeitų, kad iš įvairiose vietose M. Daukšos pirktos žemės prieš mirtį jo rankose beliko viena — Stašūnai.

Testamento regestą papildo išlikusi M. Daukšos įpėdinių: Stanislovo Daukšos, iš vienos pusės, ir Jono Daukšos dukterų — Elžbietos, Daratos ir Kristinos, iš kitos pusės, sutartis (1615.XI.10) dėl paveldėto turto pasidalinimo³²⁵. Iš jos paaiškėja, kad S. Daukša buvo M. Daukšos testamento vykdytojas ir pagal jį paveldėjo ne tik Stašūnus, bet ir pinigų, aukso, sidabro, drabužių, arklių. Jono Daukšos dukterys irgi gavo, kas joms buvo skirta, pripažino testamentą teisingą esant ir pasižadėjo jokių pretenzijų S. Daukšai nereikšti. Sutartyje minimas S. Daukšos rūpinimasis dukterėčiomis, kol jos suaugo. Čia kiek atsiskleidžia šeimos, artimiausių gimiinių tarpusavio santykiai. J. Daukša buvo paskyręs savo testamento (1599.VII.17) globėjais M. Daukšą ir S. Daukšą. Jiems pavedė prižiūrėti ir testamento vykdymą.

Kiek galima spręsti iš likusių žinių, M. Daukša su šeima gražiai sugyveno, palaikė ryšius, ja rūpinosi. Atrodo, kad ir parapijas (Krakių, Betygalos) pasirinko arti tėviškės. Tėviškėje jį vertino ir gerbė. Iš visos šeimos M. Daukšai artimiausias ir brangiausias buvo brolis Stanislovas, padėjęs jam tvarkyti ūkio reikalus. Dėl to Stanislovui ir teko didžiausioji M. Daukšos palikimo dalis.

Stanislovas Daukša, paveldėjęs didžiąją tėvo Baltramiejaus turto dalį su senąja sodyba, M. Daukšos pirktuosius Stašūnus, vedybų keliu įsigijęs ūkį Jagučionyse, Ariogalos valsčiuje, pripirkęs dar žemės Ba-

³²⁵ Jb DaD 59—61.

Sanctissimo Patri et Dno suo Dno Vicario presidente sacrosanctae Romanae ac Thaurinensi Ecclesiae Sancto Causidice. Capitula Ecclie Mediana
cui humiles filij et decessi nos jura etale tractant. Quia quodam Censoris quondam Sacerdotis lupi raper, insidial, aut ut spiritibus, vestigant
huiusmodi inuentione dupliciter sibi habet. conditioni carorum dilectione punita statuat, et vna dno nouis reuere in illius Ecclie Cathedrali
Ejusmodi pro nomine Athonis Medice dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos huiusmodi nos
elicitici et traditio sequantur. Nos sancti Medice dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos
celebranda talia terminata con continuatione diuina super iura dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos
nos et voluerit. amadei enclisic. in dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos
inspiratione regere nulla nominatione nullus alio tractatu procedente in dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos
vna glori et respectu etale, regere qui brevissima nos etale amon exigi, de legitimis ordinibus actua, vna et huiusmodi, et huiusmodi, fuis
vna mento dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos huiusmodi nos huiusmodi nos
sibi campani Traxen lucidus salubiter cautimus, susceptoris nura concione ppositi ad publicanae consuetudine dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos
lo publicitimus. Sanctitati iudicis vna dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos huiusmodi nos huiusmodi nos
nos, et dno nostro pachele, manus explicationis miciondeto impetris; quatenus actore dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos
valde prope vltius et gudepe. Longi et alij sibi amonit dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos huiusmodi nos
dno vi Caland July Anno MDCCLX

Humilis Seruus et cunctis sacre Sacrificie

Paternitatis

Josephus Gaudis. Can. in Medicina

Juanes Leonhartus
Francisco Crespomeroy, Can. de Camerario
Capitul. Medice dno Episcopo Episcopo Medice et nosi et dno vicario sacrosanctis nos huiusmodi nos huiusmodi nos huiusmodi nos huiusmodi nos

Alonso de Sarmiento, Reg. Curadus
Et off. in Lib. Mo. San. M

300

Zemaičių kapitulos raštas popiežiui 1609 m. su M. Daukšos ir kitais parašais

bėnų lauke³²⁶, pasidarė nebe eilinis žemininkas. Jis paliko sūnų Kazimierą, kurio susilaukė iš antrosios žmonos — Onos Dirvoniškaitės. Matyt, Kazimieras ir jo įpėdiniai toliau plėtė nuosavybę, ir iš nedidelio protėvių viensėdžio XVIII a. išaugo Daukšų dvaras, paskui perėjęs į kitas rankas. Augančio dvaro aplinka buvo palanki pasireikšti ir įsigalėti bendrosioms tendencijoms, vyraujančioms viršūniniuose feodalų sluoksniuose, ir dėl to M. Daukša savo giminėje nesusilaukė pasekėjų.

3. KAI KURIE ASMENYBĖS IR PAŽIŪRŲ BRUOŽAI

Vienas kitas M. Daukšos bruožas išryškėjo, aptariant išlikusius šykščius biografinius duomenis. Paaikškėjo jo rimta pažiūra į gyvenimą, pareigas, moralinis tyrumas. M. Daukša nepasidavė būdingam to laikotarpio dvasininkams palaidumui, negyveno pomėgiams, neužsidarė siaurame egoistinių interesų rate. Tai žymia dailimi, atrodo, susiję su šeimos tradicijomis, namų aplinka. Bet šie bruožai ryškiau dar neišskiria jo iš amžininkų.

M. Daukša — ne eilinis, o didelis žmogus, ne vienu atžvilgiu praaugęs savo epochą. Gimęs ir augęs toli nuo kultūros centrų, neturėdamas reikiamų išteklių, jis norėjo ir siekė didžių dalykų. Žinojimo troškimas, gabumai, platūs užmojai, veržlumas, atkaklus atsidėjimas svarbiam visuomeniniam uždaviniui ir nepalaužiama energija, jį vykdant, — štai kas labiausiai būdinga M. Daukšos asmenybei. Tai jį sieja su geriausiais renesanso žmonėmis. Būsimasis rašytojas pirmiausia siekė šviesos, mokslo. Dėl jo daug ko atsižadėjo, sudėjo nemaža aukų.

³²⁶ VVU ŽA 22 Nr. 172, l. 364—365; ŽA 26 Nr. 135, l. 204—206.

Iš amžininkų Lietuvoje M. Daukša išsiskyrė savo išsilavinimu, mokytumu, akiračio platumu. Šiuo atžvilgiu giliau praskleisti jo asmenybę padeda žinutė apie biblioteką 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašyme. T. Pekulas, apsilankęs Krakėse, M. Daukšos klebonijoje, pažymėjo, kad joje „yra daugybė įvairių mokslo sričių knygų“ (in ea sunt quam plurimi libri diversarum scientiarum)³²⁷. Šis, nors ir labai trumpas, apibūdinimas daug pasako apie M. Daukšą, ypač jei turėsime galvoje, kad knyga XVI a. viduryje buvo dar gana retas ir brangus dalykas.

Pirmasis rankraštinų ir spausdintų knygų rinkinys (71 vienetas) Lietuvoje žinomas iš 1510 m. Buvo įsigalėjusi nuomonė, kad tai Žygimanto Senojo kolekcija Vilniaus pilyje. Bet K. Jablonskis įtikinamai įrodė, kad iš tikrųjų tas rinkinys priklausė Albrechtui Goštautui, Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleriui³²⁸. Stiprėjantis humanizmo poveikis, su juo susijęs mokslo siekimas, antikinio meno ir literatūros nepaprastas aukštinimas, troškimas pažinti kitus kraštus knygą padarė kone brangiausiu išsilavinusio žmogaus turtu, karalių, kunigaikščių ir didikų rūmų papuošalu. Be knygos negalima nė įsivaizduoti humanisto. Lietuvoje ir Lenkijoje humanizmas glaudžiai siejosi su reformaciniu judėjimu, kuris tikiybinius dalykus padarė viešų svarstymų, diskusijų objektu ir padėjo plisti knygai platesniuose feodalų bei miestiečių sluoksniuose. Dėl to XVI a. antrajame ketvirtyje pastebimai pagausėjo knygų Lietuvoje, o kai kurie asmenys sukaupe jų ir didesnę kiekį.

³²⁷ Jb PŽ 71.

³²⁸ *Jablonskis K.* 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka. — „Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis 1958—1959“. Vilnius, 1961, p. 21—25.

Pavyzdžiu gali būti minėtasis Abraomas Kulvietis, humanistas mokslininkas ir reformacijos idėjų skleidėjas. Jam mirus 1545 m., sudarytas knygų sąrašas apėmė apie 80 pozicijų, daugiau kaip 90 tomų³²⁹. Tarp jų dominuoja antikiniai filosofai, poetai, istorikai. Čia matome ir Aristotelį su Platonu, ir Homerą su Vergilijum, ir Sofoklį, Euripidą, Heziodą, Horacijų, Ciceroną, Livijų. Tikybinių knygų tėra keletas. Iš reformatų rašytojų pirmoji vieta tenka F. Melanchtonui. Krinta į akis gausūs kalbiniai veikalai, ypač graikų kalbos gramatikos. Ne vienas Kulvietis naudojosi ta biblioteka, bet ir jo draugai — Vilniaus mokyklos mokytojai, tur būt, ir mokiniai, o Karaliaučiuje — studentai. Po A. Kulviečio mirties biblioteka buvo gražinta į Kulvą.

Dėl knygų brangumo didesnius jų rinkinius tegalėjo įsigyti karaliai ir kunigaikščiai. Stambiausią biblioteką XVI a. viduryje sudarė Žygimantas Augustas. Jis turėjo specialius agentus, kurie pirkdavo užsienyje knygas, rūpindavosi jų įrišimu bei atgabenimu į Vilnių, o taip pat bibliotekininkus joms tvarkyti. Per visą Žygimanto Augusto valdymo laiką (1545—1572), kaip apskaičiuojama, į jo rūmų biblioteką pirkimo ir dovanojimo keliu pateko per 4000 knygų³³⁰. Jos buvo labai įvairios savo turiniu. Tai būdinga renesanso epochai. Greta gausiausio teisės veikalų rinkinio čia randame antikinius rašytojus ir amžininkų raštus, istorijos darbus ir kraštų bei kelionių aprašymus, mediciną, gamtos ir karo mokslus, taip pat turtingą teologinę literatūrą (šalia katalikiškos įvairių reformacijos krypčių).

³²⁹ *Wotschke T.* Abraham Culvensis... — „Altpreussische Monatschrift“, 1905, XLII, S. 189—190; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... p. 479—480.

³³⁰ *Hartleb K.* Biblioteka Zygmunta Augusta. Lwów, 1928, str. 111; *Vladimirovas L.* Vilniaus universiteto biblioteka. Vilnius, 1958, p. 7—8.

Palyginimui galima paimti Albrechto Brandenburgiečio bibliotekas Karaliaučiuje. Hercogo privačioje rūmų bibliotekoje 1526 m. tebuvo per 100 teologinių raštų, dažniausiai mažos apimties. 1576 m., jau po Albrechto mirties, užregistruotos 683 knygos, daugumas teologinio-religinio turinio, o likusios — antikinė-humanistinė literatūra, istorija, šiek tiek matematikos, astronomijos, medicinos, teisės, muzikos, teatro veikalų³³¹. Albrechtas įsteigė ir kitą — viešą biblioteką (Nova Bibliotheca) mokymo ir mokslo reikalams. Ji pradėta kurti 1529 m., įsigijus 63 tomus mokslinės literatūros. 1540 m. veikalų skaičius joje siekė apie 1600 (800 t.), o 1549 m. apie 2400 (1200 t.)³³²

Kad kiti asmenys Lietuvoje, išskyrus didikus, būtų turėję kiek stambesnius knygų rinkinius XVI a. viduryje, abejotina, bent žinių neišliko. Dvasininkų tarpe knyga palyginti mažai tebuvo paplitusi. T. Pekulas vizituodamas bažnyčiose rado tik tikybinėms ceremonijoms reikalingas knygas: mišiolus, agendas, gradualus ir antifonarus. Retais atvejais klebonas ar vikaras turėdavo dar ir kitų knygų, o jei turėdavo, tai irgi tikybinių, susijusių su dvasininko pareigomis ar bažnytinėmis ceremonijomis. Pavyzdžiui, Veliuonos, Vilkijos ir Skirsnemunės klebonas S. Benkovskis rodė vizitatoriui leidinį apie nuodėmes³³³. Viduklės vikaras Jonas Jurgevičius turėjo knygą apie išpažintį, bet jos nesuprato, nes nemokėjo lotyniškai³³⁴.

Didesnę biblioteką T. Pekulas rado tik Varniuose, katedros bažnyčioje. Vienoje jos koplyčioje, į kurią lijo

³³¹ *Thielen P. G. Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preußen (1525—1568). Göttingen, 1953, S. 121—123.*

³³² Ten pat, p. 126—128.

³³³ VEV 11—12.

³³⁴ Ten pat, p. 35.

lietus, gadindamas suolus ir kitus daiktus, stovėjo „spinta su daugeliu šventos teologijos ir kanonų teisės knygų, raktu užrakinta“³³⁵. Iš vizitatoriaus žodžių, kuriais jis apibūdina knygų kiekį, išeity, kad M. Daukšos biblioteka Krakėse (*quam plurimi libri*) buvo daug didesnė už rastąją katedros bažnyčioje (*armarium cum multis libris*). Be to, ji iš esmės skyrėsi savo pobūdžiu. M. Daukšos biblioteką sudarė įvairių mokslo sričių veikalai, ne teologiniai-tikybiniai ar bažnytinės teisės raštai (nors ir tokių joje, reikia manyti, buvo). Detali bibliotekos sudėtis nežinoma. T. Pekulas konkrečiai paminėjo tik tris jos knygas: Erazmo Roterdamiečio „Adagia“ ir dvi graikų kalbos gramatikas. Tuo remiantis, galima spėti, kad M. Daukša mokėjo ne tik lotynų, bet ir graikų kalbą, turėjo ir graikiškų knygų, skaitė antikinius rašytojus originalo kalba. Kitaip sunku būtų išaiškinti, kam jis įsigijo tas abi gramatikas.

Žinios apie biblioteką rodo, kad M. Daukša buvo ne vien humanistas, bet ir renesanso žmogus, siekęs universalumo, troškęs kiek galima praplėsti akiratį, savo interesais toli prašokęs siaurus aplinkos dvasininkų interesus. Iš amžininkų šalia jo galima statyti tik M. Strijkovskį, su užsidegimu kaupusį ne vien knygas (ypač antikinius rašytojus, istorikus), bet ir rankraščius — metraščius, kronikas, o taip pat M. Giedraitį, grįžusį iš studijų užsienyje su nemaža biblioteka.

Kyla klausimas, kur ir kuriuo būdu M. Daukša įsigijo savąsias knygas. Galima būtų prileisti, kad perėmė jas iš Abraomo Kulviečio palikimo. Tokią prielaidą paremtą 1594 m. Kulvos dvarelis inventorius, sudarytas mirus Abraomo broliui Adomui³³⁶. Inventoriuje turtas

³³⁵ Ten pat, p. 71.

³³⁶ *Jablonskis K.* Istorijos archyvas. Kaunas, 1934, I, p. 357—358.

smulkmeniškai surašytas, bet neminima nė viena knyga. Vadinasi, jų tada Kulvoje nebebuvo. Kadangi Kulva netoli nuo Kėdainių (tiesia linija apie 25 km), o M. Daukša, jei ir neturėjo tiesioginių ryšių su Abraomu Kulviečiu, tai apie jo veiklą, mokytumą ir biblioteką tikriausiai girdėjo, galėjo tad ją ir įsigyti. Bet tokiu atveju T. Pekulo paminėtas tris M. Daukšos knygas turėtume rasti Abr. Kulviečio bibliotekos sąrašė, o randame tik vieną — F. Melanchtono graikų kalbos gramatiką³³⁷. Kitos dvi — E. Roterdamiečio „Adagia“ ir Meclerio graikų kalbos gramatika — Abr. Kulviečio bibliotekos sąrašė nefigūruoja. Ar būtų kokia prasmė M. Daukšai tą Meclerio gramatiką įsigyti, jeigu jis iš Abr. Kulviečio palikimo būtų gavęs keletą kitų autorių graikų kalbos gramatikų? Todėl reiktų manyti, kad savo biblioteką M. Daukša įsigijo kitur.

1579 m. M. Daukšos biblioteka buvo Krakėse, nors jis nuo 1572 m. čia nebegyveno, tik atsilankydavo. Tai rodytų, kad knygas jis įsigijo anksčiau, prieš 1572 m. Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje iki 1575 m. veikė tik lenkiškos reformatų ir rusiškos spaustuvės, kurios leido tikybinės knygas. Tų leidinių M. Daukšos bibliotekoje nebuvo: vizitatorius būtų į juos atkreipęs dėmesį ir paminėjęs. Tad savo biblioteką komplektuoti M. Daukša galėjo tik iš Lenkijoje ir Vakarų Europoje spausdintų knygų. Sunku prileisti, kad kas kitas jį būtų knygomis aprūpinęs. Greičiausiai pirkosi jas pats studijuodamas, kaip rodo kitų pavyzdžiai.

³³⁷ Dėl jos tapatumo kyla kai kurių abejonių. Vizitacijos aprašyme (Jb PŽ 71) minima graikų kalbos gramatika su F. Melanchtono prakalba (grammaticam graecam cum praefatione Phillippi Melanchtonis), o Abr. Kulviečio bibliotekos sąrašė — F. Melanchtono graikų kalbos gramatika (Grammatica graeca Ph. Melanchtonis), 2 jos egzemplioriai.

Kiek kainuodavo knygos XVI a. viduryje, paaiškėja iš Žygimanto Augusto išleistų joms pirkti sumų. Apskaičiuota, kad vidutiniškai už knygą jis mokėjo 2 aukšus (florenus)³³⁸, t. y. 48 lietuviškus grašius, tur būt, įskaitant įrišimą ir pargabenimą. Kad būtų akivaizdus knygos brangumas, palyginkime jos kainą su gyvulių kainomis. Sakysim, už arklį tada mokėdavo 2—4 kapas (120—240 grašių), už jautį 100—120 grašių, už aviną 8—15 grašių³³⁹. Todėl tik stambesnis feodolas galėjo įsigyti didesnę knygų kiekį. Jeigu M. Daukša, būdamas smulkus bajoras ir neturėdamas jaunystėje reikiamų pajamų, vis dėlto įsigijo biblioteką, tai aiškintina tik didžiuliu dvasiniu knygos ir mokslo poreikiu, būdingu tikram humanistui. Dėl bibliotekos jis daug ko ilgesnį laiką atsižadėjo.

Atrodo, tikslinga atskirai paliesti jau minėtas humanistų-reformatų knygas M. Daukšos bibliotekoje ir pažiūrėti, ką jos sako apie rašytoją. T. Pekulas pažymėjo kaip negeras — nekatalikiškas knygas Krakių klebonijoje E. Roterdamiečio „Adagia“, J. Meclerio ir F. Melanctono graikų kalbos gramatikas. Vėliau Varniuose pasikvietęs M. Daukšą, jis liepė, kad „uždraustas knygas (libros prohibitos), būtent *Adagia* ir kitas, sudegintų arba suplėšytų, arba tėvams jėzuitams apvalyti (castigandos) per 6 mėnesius nugabentų“³⁴⁰. Jei to nepadarytų, turėtų sumokėti pabaudos 2 kapas grašių bažnyčios reikalams. Remdamiesi tuo, galėtume spėti, kad M. Daukša bent jaunystėje linko į reformaciją, jai simpatizavo. Bet minėtos knygos nebuvo tikrąja žodžio prasme reformacinės.

³³⁸ *Hartleb K.* Biblioteka Zygmunta Augusta... str. 108.

³³⁹ *Jablonskis K.* Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Vilnius, 1959, I, p. 56—64.

³⁴⁰ Jb PZ 71, 74.

Žymiojo humanisto Erazmo Roterdamiečio „Adagia“ — tai aforizmų, sentencijų, priežodžių-patarlių ir posakių rinkinys lotynų ir graikų kalba, pirmą kartą išleistas 1500 m. Paryžiuje, o paskui daug kartų papildytas. Paskutiniame autoriniame leidime 1536 m. jų skaičius pasiekė 4151³⁴¹. Šis veikalas pirmiausia ir išgarsino E. Roterdamietį, kaip humanistą, filologą eruditą, puikų antikinės literatūros ir senybių žinovą.

Rinkinys sudarytas iš graikų ir romėnų poetų, tragių, istorikų, filosofų, neišskiriant nė antraeilių rašytojų. Čia panaudotas ir Homeras su Vergilijum, ir Sofoklis su Euripidu, ir Pindaras su Horacijum, ir Aristotelis su Platonu, ir Demostenas su Ciceronu, ir daugybė kitų (apie 150) autorių. Tarp jų nežymią vietą užima biblija ir bažnyčios tėvai.

„Adagia“ — savotiška humanisto enciklopedija, gera priemonė pažinti antikiniam pasauliui, humanistiškai išsilavinti, neišsenkanti aforizmų ir posakių versmė kiekvienai progai. Tačiau E. Roterdamietis čia pasirodė ne tik kaip eruditas, senybių žinovas, bet ir kaip filosofas mąstytojas, „moralistas-reformatorius, puikus publicistas ir subtilus savo laikų stebėtojas“³⁴². Pateikdamas sentencijas, jis ne tik nurodo jų šaltinį, kilmę, paaiškina prasmę, apžvelgia paraleles, bet prideda ištissus nedidelės apimties, o kartais ir kelių puslapių traktatus su aktualiomis digresijomis į ano meto politinį, religinį ir kultūrinį gyvenimą. Čia ir išryškėja aštri publicisto plunksna, kandi satyra, gelianti ironija, nukreipta prieš

³⁴¹ 1559 m. leidime (foliante), kuriuo čia naudotasi (Adagiorvm chiliades Des. Erasmi Roterodami qvatvor cvm sesqvicentvria, ex postrema autoris recognitione... Basileae, M. D. LIX), yra 1072 puslapiai (+ 102 nenum.).

³⁴² *Łempicki S. Renesans i humanizm w Polsce. Kraków, 1952, str. 112.*

visuomenės viršūnę, dvasininkų nepasotinamą godumą, begalinį liaudies engimą.

Šis E. Roterdamiečio veikalas susilaukė nepaprasto pasisekimo (1500—1570 m. išėjo apie 120 leidimų), pasklido daugelyje kraštų ir suvaidino teigiamą vaidmenį visuomeniniame kultūriniam gyvenime, kaip ir nemaža kitų jo kūrinių. Jis buvo populiarus ir mėgstamas Lenkijoje, tur būt, ne vienas M. Daukša jį turėjo ir skaitė Lietuvoje.

Pažymėtina, kad po Tridento bažnytinio susirinkimo išleistame uždraustų knygų indekse (1564) figūravo šeši E. Roterdamiečio veikalai, o kiti, kurie irgi lietė religijos klausimus, buvo uždrausti laikinai, kol bus apvalyti. „Adagia“ buvo galima skaityti vien Pauliaus Manucijaus leidimo, o kitų leidimų — tik pašalinus įtartinas vietas, kurias turėjo nurodyti kurio nors katalikiško universiteto teologijos fakultetas³⁴³. Būdinga, kad vėliau pasirodžiusiame apvalytinų knygų sąrašė E. Roterdamiečio veikalų pašalintinioms vietoms (iš Frobenijaus 1540 m. išleisto raštų rinkinio) sužymėti skirta 63 puslapiai, iš jų „Adagia“ užima 5 psl.³⁴⁴

Filypo Melanchtono, žinomo humanisto ir reformacijos veikėjo, vadinamo Vokietijos mokytoju (praeceptor Germaniae), graikų kalbos gramatika (Institutiones Graecae grammaticae) išėjo 1518 m. Hagenau mieste. Ji skirta studijuojantiems, kaip ir kiti jo išleisti vadovėliai (lotynų kalbos gramatika, retorika, dialektika, psichologija, fizika, etika ir t. t.). Melanchtonas parašė graikų kalbos gramatiką, sekdamas savo mokytojo

³⁴³ Index librorvm prohibitorvm, cvm regvlis confectis per Patres à Tridentina Synodo delectos... Coloniae, M. D. LXIII, f. B8r. Tas pats kartojama ir paskesniuose leidimuose (1569, 1576, 1577).

³⁴⁴ Index expurgatorivs librorvm qvi hoc saecvlo prodiervnt... 1599, p. 226—288, 229—233.

G. Zimlerio (Simler) graikų kalbos vadovėliu (1512). Vėliau ją perdirbinėjo ir tobulino. Jo gramatika plačiai pasklido, nukonkuruodama kitas, ir iki 1622 m. susilaukė 44 leidimų³⁴⁵.

F. Melanchtono graikų kalbos gramatiką vartojo ir katalikiški universitetai. Apie jos vertingumą ir tinkamumą daug pasako Vienos universiteto menų fakulteto nutarimas 1547 m. Fakultetas, „rimtai ir nuodugniai apsvarstęs“, nusprendė, kad „Filypo Melanchtono gramatiką, ne jo, bet kito gero ir mokyto gramatiko vardu [išleidus], kiekvienas, nesukeldamas įtarimo, ... gali viešai ir ramia sąžine (candide) skaityti“³⁴⁶. F. Melanchtono gramatiką ir retoriką naudojo ir Krokuvos universitetas, kol 1574 m. nuncijaus V. Laureo prašymu buvo uždrausta dekanams leisti skaityti paskaitas, paremtas eretikų autorių vadovėliais³⁴⁷.

Kaip žymus reformatas, herezijarcha, F. Melanchtonas įtrauktas uždraustų knygų indeksan, tarp autorių, kurių visi veikalai pasmerkti. Tuo būdu ir niekuo nedėta graikų kalbos gramatika pasidarė bloga, eretiška knyga.

Kai kurių neaiškumų yra su antrąja M. Daušos turėta graikų kalbos gramatika. 1579 m. vizitacijos aprašyme jos autorius vadinamas Meceleriu (grammatica(m) ... Mecelleri). Tokio autoriaus bibliografiniuose leidiniuose nepavyko rasti. Atrodo, kad aprašyman įsibrovė klaida, o vizitatorius matė Krakėse Jono Meclerio (Metzler) graikų kalbos gramatiką (Primae Grammatices Græcæ partis Rudimenta).

³⁴⁵ Paulsen F. Geschichte des gelehrten Unterrichts. III Auflage. Leipzig, 1919, I, S. 72, 73, 213.

³⁴⁶ Barycz H. Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego... str. 308.

³⁴⁷ Ten pat.

J. Mecleris, kilęs iš Vroclavo, studijavo Italijoje teisę, išmoko graikų kalbos, o grįžęs tėvynėn, nesitenkino juristo darbu, bet, kaip humanistas, gimtajame mieste skaitė paskaitas apie romėnų klasikų, mokė šv. Elžbietos mokykloje graikų kalbos, aiškino Plutarčą. Jis 1529 m. išleido graikų kalbos gramatiką, teisingiau, jos pirmąją dalį — morfologiją. Pažymėtina, kad ir F. Melanchtono gramatika apėmė tik morfologiją. J. Meclerio gramatika turėjo pasisekimą. Autorius ją kiek praplėtė ir pakartotinai išleido 1532 m. Vėliau dar tą gramatiką papildė vroclavietis Antonius Niger (Mela), ir ji gana plačiai buvo vartojama. XVI a. susilaukė keliolikos leidimų. Renesanso laikotarpiu ją naudojo ir Krokuvos universitete³⁴⁸.

Nei J. Mecleris, nei jo gramatika nebuvo įtraukta į uždraustų knygų indeksą. Joje, atrodo, nėra nieko „eretiška“ — nei pačiame tekste, kur apsiribojama vien kalbos dalykais, nei dedikacijose (graikiškame ketureilyje Joachimui Kamerarijui ir lotyniškoje prakalboje-dedikacijoje Vroclavo mokytojams — J. Rului ir A. Vinkleriui), nei trumpame tradiciniame priede — skaitiniuose³⁴⁹. Tačiau ir čia nulėmė ne turinys, o autorius ir asmenų, kuriems gramatika dedikuota, konfesija. Pats J. Mecleris buvo F. Melanchtono draugas. J. Kamerarijus, žinomas humanistas, taip pat F. Melanchtono draugas, figūravo indekse (visi jo raštai). Popiežiaus Pijaus IV

³⁴⁸ Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1885, XXI, S. 531—532; Czerniatowicz J. Początki greccystyki i walka o język grecki w Polsce doby Odrodzenia. — „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. Seria A. Historia nauk społecznych“. Warszawa, 1959, zeszyt 3, str. 33.

³⁴⁹ Priede (Alphabetariorvm cavsca) įdėti poteriai graikiškai (Oratio dominica, Angelica salvtatio, Symbolvm apostolorum) ir Avrea carmina Pythagoræ su vertimu į lotynų kalbą. Kaip matyti iš VVU esančių 1532 ir 1546 m. leidimų ir bibliografinių duomenų, dedikacijos ir priedas būdavo perspausdinami nekeičiant.

bulėje, pridėtoje prie indekso, pasakyta, kad ne viskas, kas draustina, įtraukta sąrašon. Apie kitus autorius ar veikalus tresprenžia vyskupai ir inkvizitoriai. Galimas daiktas, kad J. Meclerio gramatiką vizitatorius liepė sunaikinti arba duoti apvalyti savo iniciatyva, nes lenkiškuose indekso papildymuose (1603, 1604, 1617) jos taip pat nėra³⁵⁰.

Tuo būdu iš humanistų-reformatų knygų M. Daukšos bibliotekoje negalima daryti išvadų, kad jis būtų linkęs į reformaciją. Jos rodo tik ryšį su humanizmu, humanistinio išsilavinimo siekimą. Humanistas turėjo būti trikalbis — mokėti lotynų, hebrajų ir graikų kalbas. Žymieji humanistai propagavo graikų kalbą, įtikinėjo, kad be jos negalima būti tikrai mokytu, negalimos filosofijos ir teologijos studijos (F. Melanchtonas), tvirtino, kad, nemokėdamas graikiškai, „niekas negali būti laikomas visai apsišvietusiu“ (J. Reuchlinas)³⁵¹. E. Roterdamietis beveik visuose savo raštuose tiesiog ir netiesiog skatino mokytis graikų kalbos. Jos paplitimas pasidarė humanizmo paplitimo rodikliu. Drauge atsimintina, kad graikų kalba turėjo daug priešų. Prasidejus reformaciniam judėjimui, ortodoksai įtarinėjo erezija, bent palankumu jai, visus tuos, kurie mokėsi graikų kalbos ar jos mokė. Libanas, mokęs graikų kalbos Krokuvos universitete 1520 m., vėliau rašė: „nusikaltimas, dar daugiau — erezija buvo ką nors graikiškai parašyta paliesti“³⁵².

Uždraustų knygų turėjo ne vien M. Daukša. Jų pasitaikydavo ir kitų dvasininkų, ypač aukštųjų, biblioteko-

³⁵⁰ *Celichowski Z.* Polskie indeksy książek zakazanych. — „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce“. Kraków, 1904, X, str. 35—45.

³⁵¹ *Paulsen F.* Geschichte des gelehrten Unterrichts... I, S. 71, 118, 215.

³⁵² *Czerniatowicz J.* Początki greccytyki... str. 35.

se. Sakysim, M. Giedraitis, grįždamas iš studijų užsienyje, parsigabeno nemaža ne tik katalikiškų, bet ir protestantiškų leidinių. Vilniaus sufraganas Jurgis Albinas, sudaręs stamboką knygų kolekciją, buvo įtariamas erezija ir protestantiškų veikalų platinimu. Kapitula priverė jį oficialiai pasiaiškinti (1550)³⁵³. Šiuo atžvilgiu visus kitus dvasininkus pralenkė Lenkijos ir Lietuvos bažnyčios galva, primas, Gniezno arkivyskupas Jokūbas Uchanskis. Tuoj po jo mirties (1581) popiežiaus nuncijus J. A. Kaligaris rašė su pasibiaurėjimu Romon: „Arkivyskupas mirė kaip gyvulys (come una bestia)... be jokių sakramentų, palikdamas pilnas spintas eretiškų knygų: Liuterio, Kalvino, Melanchtono ir visų kitų nenaudėlių (ribaldi).“³⁵⁴ Tad M. Daukša šiuo atžvilgiu iš kitų dvasininkų, turėjusių bibliotekas, žymiau neišsiskyrė. Kaip ir jie, nusikalto bažnytinei drausmei. Laikantiems ir skaitantiems uždraustas knygas grėسė ekskomunika³⁵⁵.

Su plačiu M. Daukšos akiračiu ir humanistiniu išsilavinimu susijęs tolerantingumo bruožas. Į tai atkreiptas dėmesys jau prieš keliasdešimt metų (1911), skelbiant evangeliko-reformato Morkaus Vnučkos, Rietavo tijūno, testamentą (1587), kuriame liudininku tarp evangelikų pažymėtas ir M. Daukša, Žemaičių kanauninkas. Leidėjų tame akte buvo įžiūrėtas „simpatingas tolerancijos bruožas iš abiejų pusių“³⁵⁶. Remdamiesi tuo testamentu, ir kiti laikė M. Daukšą tolerantu. Bet iš tikrųjų M. Vnučkos testamento nepakanka M. Daukšos tolerantingumui

³⁵³ *Vladimirovas L.* Vilniaus universiteto biblioteka. Vilnius, 1958, p. 12—13; KKZ III 39.

³⁵⁴ *Caligarius I. A.* Epistolae et acta 1578—1581. Ed. *L. Bortyński* (Monumenta Poloniae Vaticana IV). Cracoviae, 1915, p. 611.

³⁵⁵ Index librorvm prohibitorvm... MDLXIII, f. A3r.

³⁵⁶ Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Serja I, zesz. I, wyd. II. Wilno, 1925, str. 99.

įrodyti. Teisingai pastebėjo V. Budka, kad M. Daukšos dalyvavimas šiuo atveju buvo pagrįstas Lietuvos statuto (1566) reikalavimu³⁵⁷. Antrajame Lietuvos statute pasakyta (VIII, 2), kad, testamentą rašant, liudininkais turi būti kviečiami ir dalyvauti žemės teismo teisėjas, teisėjo pavaduotojas, raštininkas ir kunigas, o jei žemės teismas negalėtų dalyvauti, tai reikalingi 3 patikimi liudininkai³⁵⁸. M. Vnučka užrašė nemažas sumas kelioms evangelikų-reformatų bažnyčioms ir todėl ypač rūpinosi, kad jo testamentas visai atitiktų statuto nuostatus, nes tolydžio stiprėjo grėsminga kontrreformacijos banga. M. Daukša buvo pakviestas dalyvauti kaip liudininkas ir atvyko į Rumboltiškes prie sergančio M. Vnučkos drauge su žemės teismo teisėju, teisėjo pavaduotoju ir kitais, jau neoficialiais asmenimis. Pažymėtina dar, kad visi kiti liudininkai testamente pridėjo savo antspaudus ir pasirašė, o M. Daukša — tik antspaudą. Taigi M. Daukšos dalyvavimas, evangelikui-reformatui rašant testamentą, gali būti aiškinamas oficialia pareiga ir iš tiesų maža dar tepasako apie jo tolerantingumą.

Šį klausimą nušviesti padeda kiti dokumentai. Kaip minėta, M. Daukša daug bylinėjosi, daug kartų turėjo dalyvauti įvairiuose teismuose. Tai reikalavo gerai pažinti visus tris Lietuvos statutus. Vargu ar abejotina, kad M. Daukša juos buvo išstudijavęs. Bet pats teisme jis paprastai nedalyvaudavo, o ir dalyvaudamas, naudodavosi įgaliotiniu. Tokių M. Daukšos įgaliotinių dokumentuose randame keletą: Andrių Markevičių (Markovičių), Augustiną Ginbutą, Augustiną Sungailą, Erazmą Survilą, Bertašių Grigorevičių, Joną Bohušą, o mažiau

³⁵⁷ Reformacja w Polsce. 1926. R. IV, str. 228.

³⁵⁸ *Piekosiński F.* Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku (Archiwum Komisji Prawniczej, VII). Kraków, 1900, str. 165—166.

reikšmingais atvejais — brolių Stanislovą, Jeronimą Skirvainį ir kitus. Daugumas M. Daukšos įgaliotinių buvo bylinėjimosi specialistai. Keli iš jų — evangelikai-reformatai: Augustinas Ginbutas, Erazmas Survila, Jonas Bohušas. Kai Sofija Morkuvienė Vnučkienė 1592 m. užrašė Šiluvos evangelikų-reformatų bažnyčiai ir mokyklai Šiluvos dvarą su miesteliu ir Pašakarnių palivarku, A. Ginbutas ir E. Survila pasirašė kaip liudinininkai. Jie yra pasirašę ir kitus jos dovanojamuosius raštus Pašušvio evangelikų-reformatų bažnyčiai 1589 ir 1593 m. Ten jie vadinami Sofijos Morkuvienės Vnučkienės bičiuliais³⁵⁹. Jonas Bohušas 1606 m. atstovavo Jonui Gruževskiui byloje dėl Kelmės bažnyčios su kan. J. Kazakevičiumi³⁶⁰. Įgaliotinių pasirinkimas — privatus M. Daukšos reikalas. Reformatai įgaliotiniai rodo jo gerus santykius su kito tikėjimo žmonėmis, apkantumą, sąžinės laisvės pripažinimą. Būdinga, kad byloje su Šemetomis 1592 m. teismo sprendime M. Daukšos įgaliotinis A. Ginbutas vadinamas jo bičiuliu³⁶¹. Bendraudamas su reformatais, M. Daukša nusikalto bažnytinei drausmei. Popiežius Grigalius XIII 1577 m. rašte Gniezno arkivyskupui įsakmiai uždraudė, kad nei vyskupai, nei dvasininkai neimtų sekretoriais, raštininkais, patarėjais ar kitoms pareigoms eretikų, nurodydamas šventųjų tėvų mokymą, jog reikią vengti ne tik bendrauti su eretikais, bet ir kalbėti su jais³⁶².

Religinė tolerancija bajorų tarpe Lietuvoje XVI a., ypač 1560—1570 m., nebuvo retas reiškinys. Ji susijusi su bajoriškos laisvės supratimu. Reformatai kovojo dėl

³⁵⁹ Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Serja I, zes. I, wyd. II. Wilno, 1925, str. 116, 119, 146.

³⁶⁰ Grużewski B. Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach... str. 16.

³⁶¹ Jb DaD 13.

³⁶² Theiner A. Annales Ecclesiastici... II, p. 313.

lygiateisiškumo su katalikais, ypač kai nebeturėjo vilties jų nugalėti. Varšuvos konfederacija 1573 m. užtvirtino toleranciją, o jos nutarimas įtrauktas į III Lietuvos statutą (III, 3): „... tie, kurie esame skirtingų tikybių, savo tarpe laikysime taiką ir dėl įvairios tikybos ir bažnyčių skirtingumo kraujo neliesime nei bausime...“³⁶³. Katalikų vyskupai konfederacijos akto nenorėjo pripažinti ir 1577 m. Petrikavo sinode jį iškeikė. Į amžiaus galą, jėzuitams tolydžio kurstant religinį fanatizmą, konfederacijos nuostatų vis mažiau paisyta. Prasidėjo disidentų (kitatikių) užpuldinėjimai, persekiojimai.

Apie skirtingos konfesijos žmonių sugyvenimą įdomiai rašo F. Jevlaševskis, gimęs 1546 m. Liachovičiuose, nuo 1565 m. ilgą laiką gyvenęs Vilniuje, į gyvenimo pabaigą buvęs Naugarduko teisėjo pavaduotoju. Iš pravoslavo virtęs reformatu (1565), sakosi turėjęs didelį pasitenkinimą, klausydamas „dievo žodžio“, skelbiamo mokytojų ministrų — Vendrogorskio (Vendrogovskio?) ir Kostenickio, o iš kitos pusės buvęs didelėje malonėje Jono Makoveckio, Vilniaus kanauninko, Varšuvos archidiakono, karaliaus išdo raštininko. „Tuo metu tikėjimo skirtingumas nė kiek nekliudė būti bičiuliais, ir dėl to anas amžius man atrodo auksinis, lyginant su dabartiniu“ (F. Jevlaševskis rašė atsiminimus 1603—1604 m.). Toliau pasakoja, kaip, kardinolui I. Aldobrandiniui, vėlesniam popiežiui Klemensui VIII, esant Vilniuje pas karalių Steponą Batorą, jam tekę sėdėti vaišėse pas Vilniaus kanauninką Baltramiejų Nedizvickį prie vieno stalo su žymesniais to kardinolo tarnais italais. Italai, sužinoję, kad jis evangelikas, labai stebėjosi, kaip kanauninkas galėjęs jį kviesti pietų. Šis paaiškines: „pas

³⁶³ LIŠ I 207.

mus iš to jokių nesantaikų nebūna, ir mylimės kaip geri bičiuliai“. Gyre tai italai ir peikę savo namų papročius³⁶⁴.

Ir betarpiškoje M. Daukšos aplinkoje randame tolerancingumo pavyzdžių. Atrodo, kad vyskupas M. Giedraitis mokėjo sugyventi su reformatais, su kuriais, kaip senatorius, ponų tarybos narys, nuolat turėjo bendrauti. Testamente jis mini reformatams didikams paskolintas sumas. Minėtasis Morkus Vnučka jį paskyrė net savo žmonos Sofijos vienu iš globėjų.

Kalbant apie M. Daukšos tolerancingumą, paliestina dar viena jo biografijos detalė, atskleidžianti ir kitokio pobūdžio santykius tarp skirtingos konfesijos bajorų. Per įgaliotinį Andrių Markevičių M. Daukša skundėsi teismui, kad 1593 m. birželio 23 dieną, kai jis, M. Daukša, keliaudamas į Vilnių, apsistojęs Kristupo Volskio, Pajūrio tijūno, užvažiuojamuose namuose prie Musės upės, Vilniaus pavieta, ten atvažiavęs ir Žemaičių pakamaris Vaitiekus Radziminskis, kuris grasinęs jam ir jo valdiniam, Betygalos miestiečiams, šiais žodžiais: „Sodini mano tarnus Betygaloje, bet matysis, kas iš to bus, ir dabar žinok: baubtum pas mane, gavęs lazdy, kaip jautis, o tavuosius Betygalos miestiečius, tuos chamus, liepsiu užmušti ir užmušęs užmokėsiu už juos“³⁶⁵. Vaitiekus Radziminskis buvo evangelikas-reformatas. Sofija Vnučkienė įpareigojo jį drauge su kitais 5 žymesniais Žemaičių bajorais, atsidavusiais reformacijos reikalui, prižiūrėti, kad būtų vykdomas jos užrašas Šiluvos bažnyčiai ir mokyklai. Cituotame grubiame grasi-nime M. Daukšai galima būtų įžiūrėti religinio pobūdžio nesantaikų atgarsius. Bet greičiausiai tai su konfesija

³⁶⁴ Дневникъ Новгородскаго подсудка Федора Евлашевскаго (1564—1604). — «Кіевская старина», 1886, XIV, стр. 129—130.

³⁶⁵ Jb DaD 35—36.

nesusijęs, o šiaip būdingas laikotarpiui reiškiny. XVI a. paskutinio ketvirčio teismų aktuose užfiksuoti tūkstančiai panašių grasinimų, taip pat sumušimų, sužalojimų, net nužudymų.

M. Daukša, kaip dvasininkas, apskritai imant, laikėsi bažnytinio gyvenimo normų. Bet tai anaip tol nereiškia, kad jis smulkmeniškai būtų vykdęs bažnytinius nuostatus. Į daugelį jų M. Daukša žiūrėjo gana liberaliai. Pavyzdžiui, T. Pekulo klausiamas, ar yra buvęs bent kartą išpažinties 1579 m. nustatytu laiku, atsakė velykų metu nebuvęs, tačiau vėliau ją atlikęs pas altaristą Joną. Vizitatoriui priminus, ar nežinąs, kad tas, kuris nepriimęs privalomu laiku komunijos, esąs ekskomunikuotas, M. Daukša atsakė žinąs, bet tai liečią pasauliečius (in saecularibus)³⁶⁶. Mišias jis laikydavęs beveik kiekvieną sekmadienį. Kad Varniuose būtų sakęs pamokslus, žinių nėra. Ir kiti kanauninkai jų nesakydavo.

M. Daukšos pasaulėžiūra, be abejo, buvo idealistinė-religinė, bet ne visai vienalytė. Ją formavo sudėtinga visuomeninė aplinka, įvairios besikryžiuojančios įtakos. Tikybiniame XVI a. chaose M. Daukša pasirinko katalikybę ir priklausė kontrreformacijos lageriui. Tačiau neabejotinas jam ir gilus gaivių renesanso idėjų poveikis. Būdamas plataus akiračio ir įžvalgaus proto, mylėdamas savąjį kraštą, suvokdamas kultūrinius jo poreikius ir žalingas politinio-visuomeninio gyvenimo raidos tendencijas, M. Daukša ne vienu atžvilgiu pajėgė išėiti iš siaurų konfesinių dvasininko pažiūrų ir veiklos rėmų. Dvasininkas neužgožė jame žmogaus, piliečio, patrioto. Sunku plačiau atskleisti ir detaliau apibūdinti M. Daukšos pažiūras, neišlikus archyviniam jo palikimui

³⁶⁶ Jb PZ 73.

ir taip maža teturint originalių raštų. Tik vienas kitas momentas aiškiau apčiuopiamas.

Negausi medžiaga leidžia tik bendriausiais bruožais apibrėžti socialines M. Daukšos pozicijas. Jo gyvenamajam laikotarpiui būdingas bajorų-šlėktų iškilimas, galutinis jų klasės, kaip uždaro privilegijuoto luomo, susiformavimas, valstiečių įbaudžiavinimo užbaigimas ir įtvirtinimas. M. Daukšos kilmė, luominė priklausomybė, aukštos palyginti pareigos bažnytinėje hierarchijoje nulėmė, kad į feodalinę santvarką jis žiūrėjo kaip į natūralų, savaime suprantamą dalyką, nekovojo prieš ją ir negalvojo apie jokių esminius pertvarkymus. Tačiau tai nereiškia, kad jis nematė feodalinės santvarkos negerovių, gilių prieštaravimų ar buvo jiems abejingas, kad besąlygiškai stovėjo feodalų pusėje. Klasių kova ir pažangios amžiaus idėjos darė jam įtakos.

Su klasių kovos reiškiniais M. Daukša iš arčiau ar iš toliau turėjo progos susidurti visą savo gyvenimą. Tarp feodalų ir valstiečių bei miestiečių vyko nuolatinė kova įvairiomis formomis, dažnai virsdama stambiais bruzdėjimais ar net sukilimais. Valstiečių pasipriešinimo judėjimas 1535—1537 m. apėmė nemažą Žemaičių dalį (Viešvėnų, Telšių, Biržinėnų, Josvainių, Ariogalos ir Vilkijos valsčius). Susimokę ir sukilę valstiečiai žudė tijūnus ir jų vietininkus, vietinius valdytojus. Valstiečius malšino karių būriai³⁶⁷. Atskiruose Žemaičių valsčiuose bruzdėjimų buvo 1543, 1544³⁶⁸, 1547, 1551 m.³⁶⁹ Žinomas istorikas M. Kromeris 1556 m. kovo 20 d. rašė iš Vilniaus, kad jau daugiau kaip 2 mėnesiai nemaža Žemaičių valstiečių yra sukilę (in castris sunt), nužudę keletą

³⁶⁷ Lietuvos istorijos instituto darbai. 1951, I, p. 78.

³⁶⁸ Похилевич Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII вв. Львов, 1957, стр. 92.

³⁶⁹ Lietuvos istorijos instituto darbai. 1951, I, p. 78—79.

valdytojų³⁷⁰. Tur būt, jis turėjo galvoje Rietavo ir Godingos valstiečių bruzdėjimą, kurio vadai ir aktyviausieji dalyviai Žygimanto Augusto sprendimu turėjo būti nubausti mirties bausme³⁷¹. 1565 m. valstiečių pasipriešinimo judėjimas apėmė visą Žemaitiją. Valstiečiai sukilo prieš ponus, ir labai sunku buvo juos numalšinti³⁷². 1578 m. įvyko naujas sukilimas Žemaičiuose, ir pabėgėlių srautas pasipylė į Prūsiją³⁷³. Valstiečiams numalšinti Jurbarko valsčiuje reikėjo panaudoti kariuomenės dalinius³⁷⁴. Bruzdėjimų būta ir vėliau, pavyzdžiui, 1590 m. Vilkijoje.

Valstiečiai priešinosi didėjančiam išnaudojimui ir priespaudai tiek didžiojo kunigaikščio valdose, tiek stambesnių ir smulkesnių feodalų žemėse. Jų neapykanta vienur pirmiausia buvo nukreipta prieš tijūnus, jų vietininkus, vaitus, o kitur — prieš pačius feodalus. Žinomi atvejai, kai valstiečiai užpuldavo savo ponus. Pavyzdžiui, 1593 m. „nuosavi muzikai“ nužudė Adomą Nadarinskį, Karšuvos žemininką³⁷⁵.

Pačios paprasčiausios klasių kovos formos buvo skundas didžiajam kunigaikščiui ir pabėgimas. Bet skųstis galėjo tik valdovo valstiečiai, o bėgdavo dažniausiai feodalų valdiniai. Pabėgdavo ne tik atskiri asmenys, bet ir visos šeimos, net ištisi kaimai su visu turtu. Feo-

³⁷⁰ *Hosius S. Epistolae. Ed. F. Hipler et V. Zakrzewski (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, IX). Cracoviae, 1886—1888, II, p. 690.*

³⁷¹ Lietuvos TSR istorija... I, p. 191; LIS I 171—172.

³⁷² *Похилевич Д. Л. Крестьяне... стр. 92; Odrodzenie w Polsce. I Historia... str. 517.*

³⁷³ *Forstreuter K. Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten. Königsberg, 1931, S. 85.*

³⁷⁴ *Похилевич Д. Л. Крестьяне... стр. 95.*

³⁷⁵ VVU ZA 25 l. 339r; plg. *Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Вильна, 1907, V стр. 25 (№ 185).*

dalai, kuriems buvo reikalinga darbo jėga, stengdavosi ją pritraukti, viliojo vieni kitų baudžiauninkus, padėdavo jiems pabėgti, teikė lengvatų įsikuriant naujoje vietoje, neleido pabėgusiųjų atsiimti. Todėl pabėgimas — masinis reiškinys XVI amžiaus antroje pusėje. Yra žinių, kad bėgo ir M. Daukšos brolių valdiniai. Sakysim, brolis Jonas 1595 m. spalio 7 d. skundėsi Žemaičių žemės teismui, kad spalio 5 d. nelaisvas jo bernas Jokūbas Mikalojaitis nežinia kur pabėgo ir kam ėmė tarnauti³⁷⁶.

Tas pats dėjosi ir bažnytinėse valdose. Iš jų irgi bėgdavo valstiečiai, nes „patvirkę ir godūs dvasininkai žiauriai elgdavosi su valdiniais, dažnai žiauriau, negu pasauliečiai“³⁷⁷. Pasitaikydavo ir čia masinių pabėgimų. Sakysim, Viktorinas Virbickis, tada dar Vilniaus ir Žemaičių kanauninkas, 1561 m. skundėsi Žygimantui Augustui, kad Viduklės klebonijai priklausą žmonės — „tėvoniniai, o ne laisvieji“ — išbėgiojo ir gyvena valdovo miestuose ir dvaruose Žemaičiuose su žmonomis, vaikais ir visu turtu³⁷⁸. Žygimantas Augustas parašė raštą, kad jam tuos žmones išduotų ir grąžintų.

Klasiniai prieštaravimai ir klasinis antagonizmas buvo tokie kasdieniniai ir nuolatiniai reiškiniai, kad net nuncijaus J. F. Komendonio sekretorius P. E. Džovaninis (Giovannini) 1565 m. pranešime apie Lenkiją (drauge ir apie Lietuvą) rado reikalą apie tai užsiminti: „... kaimiečiai ir miestiečiai arba liaudis nekenčia kilmingųjų, o kilmingieji nekenčia, niekina ir spaudžia vienus ir kitus“³⁷⁹. M. Daukša, be abejo, geriau už

³⁷⁶ VVU ŽB 17a l. 112v (Nr. 211); plg. Jb DaD 2.

³⁷⁷ *Puryckis J.* Die Glaubenspaltung... S. 70.

³⁷⁸ BK 60.

³⁷⁹ *Korzeniowski J.* *Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant...* (Scriptores rerum Polonicarum, XV), Cracoviae, 1894, p. 197.

P. E. Džovaninį matė didėjančią valstiečių priespaudą ir beteisiškumą, neribotą feodalų savavaliavimą (jie turėjo vadinamąją gyvybės ir mirties teisę savo valdinių atžvilgiu — jus vitae et necis), liaudies niekinimą ir liaudyje susikaupusią neapykantą. Į tai jis žiūrėjo kaip į šalintinas negeroves. Bet, pripažindamas katalikų bažnyčios socialinę doktriną ir bajorijos prerogatyvas, tų negerovių priežastimi laikė ne feodalinę-baudžiavinę santvarką, o atskirų feodalų ir valstiečių netikusį elgesį, jų ydas. Dėl klasinio ribotumo jis nepajėgė atsistoti liaudies pusėje, nors ją vertino, laikė žmonėmis. Feodalų ir valstiečių santykių klausimą manė esant galimą išspręsti moralinėje plotmėje. Tai iš dalies aiškėja iš M. Daukšos versto J. Ledesmos katekizmo. Versdamas apylaisviai, nors iš esmės nenutoldamas nuo lenkiškojo teksto, jis atskirose detalėse parodė savo kiek skirtingas pažiūras.

J. Ledesmos katekizme, remiantis dieviškuoju autoritetu, visai atvirai palaikoma feodalinė santvarka. Autoriaus reakcingumas ryškiausiai atsiskleidžia, nusakant ponų ir valdinių santykius, pareigas. Į klausimą, kaip tarnas arba valdinys turi elgtis ir laikytis savo pono atžvilgiu, lenkiškajame katekizmo tekste atsakoma taip:

Iako fyn przećiw oycu fwemu / cżyniąc mu pocżciwość / iáko Chrystufowi Panu náßemu LK 53₁₂₋₁₄

Vadinas, valdinio santykis su ponu turėtų būti ne tik kaip sūnaus su tėvu, bet beveik toks, kaip su dievu, nes poną taip kaip Kristų reikią gerbti. M. Daukšos verstame tekste iš valdinio reikalaujama sūniškos pagarbos ir sąžiningo darbo, bet ponas neprilyginamas dievui:

Kaip' sūnus po akim tēwų jawų / nułakdami iūs: ir
tēip' dirbt' vž akių / kaip' ir po akim' / iēi nōri malōnes Diewo /
kuriš wiffa rēgi DK 83₁₃₋₁₇

Savo ruožtu nurodoma (tiek lenkiškame tekste, tiek lietuviškame), kad ponai turį būti tarnams kaip tėvai ar broliai Kristuje. M. Daukša dar pridėda, kad ponams reikia atsiminti, jog ir jie turi viešpatį danguje³⁸⁰. Taip jis motyvuoja tėviško elgesio būtinumą, o priešingu atveju grasina aukštesniu teisingumu.

Taigi M. Daukša norėjo, kad feodalų ir valdinių santykiai būtų patriarchaliniai, tokie, kaip jo įsivaizduojamoje idealioje šeimoje. Ar jis tikėjo, kad jie galėtų iš esmės pasikeisti — iš antagonistinių virsti broliškais vien katalikybės įtakoje? Krikščionybės istorija turėjo jam pasakyti ką kita. Kaip feodalas galėjo būti tėvas ar brolis valstiečiui, jį engdamas ir tuo grįsdamas savo egzistenciją? Kaip valstietis galėjo mylėti ir gerbti poną, kuris jį plėšė, mušė, kaip prekę pardavinėjo? Patriarchalinių santykių propagavimas, ar norėjo to M. Daukša, ar nenorėjo, atitiko feodalų, ne valstiečių interesus. Skiepijant valstiečiams ponų meilę, paklusnumą jiems, susitaikymą su likimu, feodalams lengviau buvo juos valdyti ir engti. Tikėjimas, kad feodalai galėtų būti valstiečiams tėviški ar broliški, neturėjo jokio pagrindo.

Tačiau tipiškos katalikų dvasininkų pažiūros į feodalų ir valstiečių santykius buvo nepalyginamai reakcingesnės, negu M. Daukšos. Sakysim, Krokuvos kanauninkas Valentas Kučborskis, norėdamas atgrasyti bajoriją nuo reformacijos, 1569 m. išleistoje savo brošiūroje rašė:

³⁸⁰ DK 84₁₋₅, LK 53₁₅₋₁₉.

...jau atsiranda tarp bajorų tokių, kurie ne įsako savo valdiniam dirbti, bet juos prašo kaip brolius, nors tie, reikia manyti, jau mieliau vėl būtų baudžiauninkais (chlópy), nes jiems ta brolybė įgrysta. Atsimena, kad Liuteris to mokė, jog evangelijoje nėra jokio skirtumo tarp asmenų, bet visi esame lygūs ir kiekvienas vienodai laisvas; iš to pasidarė Vokietijoje didis kraujo praliejimas, nes nei čyžės mokėti, nei dirbti savo ponams valstiečiai nenorėjo, bet troško visus daiktus turėti su jais bendrai: ir žemę, ir miškus, ir vandenį, ir ganyklas, ir visas kitas naudmenas.³⁸¹

Taigi kalbos apie tėvišką ar brolišką elgesį su valdiniais buvo laikomos pavojingu visuomeninei santvarkai dalyku.

Dar ryškiau savo požiūrį į valstiečius ir elgesį su jais yra išdėstęs vienas iš kontrreformacijos šulų — jėzuitas Jokūbas Vujekas, kurio postilę vėliau vertė M. Daukša. 1581 m. rugsėjo 19 d. jis rašė jėzuitų generolui Klaudijui Akvavivai iš Transilvanijos:

...valstiečiai yra kieto sprando ir nelabai paklusnūs, laikytini drausmėje, nes kitaip mus niekina dėl nuolankaus Draugijos [= jėzuitų] elgesio būdo... šmeižia... kad esame žiaurūs, kad juos verčiame daug dirbti ir t. t.... juos reiktų valdyti su geležine rykšte, kaip kitados bajorų buvo daroma.³⁸²

M. Daukša ne tik teorijoje, bet ir praktikoje su valdiniais laikėsi humaniškų principų. Kad būtų bėgę jo valdiniai, tiek paveldėti, tiek įsigyti, tiek bažnytinių žemių, teismo dokumentuose ir kitur žinių nesurasta. Greičiausiai tokių atvejų nebuvo. Atkovojęs Badaukius ir Vizginius, M. Daukša patenkino valstiečių prašymą — nustatyti prievoles taip, kad jiems nereikėtų jokios tar-

³⁸¹ Odrodzenie w Polsce. I Historia... str. 516.

³⁸² *Sygański J.* Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wągrówca z lat 1569—1596. — „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego“. 1920, XLVI, str. 30.

nybos eiti. Jis 1604 m. ir nustatė, kad jie turėsią duoti nuo valako po 2 kapas grašių, pusę štatinės rugių ir t. t.³⁸³ Tai buvo vidutiniškos prievolės. Pasitaikydavo ir mažesnių. Pavyzdžiui, Platelių bažnyčios valstiečiams karaliaus revizoriai nustatė ir 1598 m. karalius patvirtino iš kiekvieno valako mokėti po 2 kapas grašių ir jokių kitų duoklių neduoti nei prievolių neatlikinėti³⁸⁴. Dėl klebonų gobšumo dažnai kildavo tarp jų ir bažnyčioms priklausančių valstiečių bei miestiečių ginčai, į kuriuos turėdavo įsikišti net vyskupas. Apskritai imant, bažnyčios valdinių prievolės dažniausiai būdavo labai didelės. Sakysim, Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška vizitacijos laiku 1620 m. nustatė, kad Josvainių bažnyčios valdiniai kasmet iš valako turi mokėti po 2 kapas ir 20 grašių, duoti po 2 statines rugių, 2 statines avižų, 1 žąsį, 1 vištą, 10 saujų(?) linų, eiti iš kiekvieno valako po 2 dienas per savaitę tarnybon (lažan), be to, važiuoti su savo vežimu į Vilnių ar Tilžę kartą per metus, o į artimesnes vietas, kiek bus reikalinga iš eilės, eiti vasarą 3 dienas į talką³⁸⁵.

Su socialinėmis M. Daukšos pažiūromis susijęs jo rūpinimasis švietimu, mokslo propagavimas. Tai aiškiai matome iš vienos J. Ledesmos katekizmo vertimo vietos. Į klausimą, kokios yra tėvų pareigos vaikams (ką turi daryt gerieji tėvai sūnums savo), atsakoma:

Turi iūs *auginti' graufmėiē* / *mōkit' iūs Diewo bāimes* / *dūt' iūs ant' mōkšlō* / *nē nārtinti'* / *nei wel' lāpinti'* / *tū wifšū* išmintingai wartót DK 83₃₋₈

Maiā ie *vžjyc* / *y sprāwowāc*: *āni nāžbyt karžac* / *āni nāžbyt rošpuščjāiac* / *ale y tego y owego ž rozumem wedle potrzeby vžywāiac* LK 53₄₋₈

³⁸³ Jb PŽ 84. Statinė (solianka) = 102 litrai (56—85 kg).

³⁸⁴ VVU ZA 25 l. 671—672 (Nr. 337); BK 197—201.

³⁸⁵ VKMA F 208-s Nr. 346.

M. Daukša išvertė lenkiškąjį tekstą, nieko nepraleisdamas, tik kiek praplėsdamas ir konkretizuodamas žodžius *uczyc / y spráwowác*, pavartotus ne mokymo skaityti ir rašyti, o bendrąja auklėjimo prasme. Tačiau tuo jis nepasitenkino. Norėdamas akcentuoti, kad reikia vaikus leisti į mokyklą, įterpė žodžius *duć iús ant' móksto*. Tuo būdu M. Daukša iškėlė vaikų mokymą kaip pirmąją tėvų pareigą. Jis čia visai neužsiminė apie luomus, neišskyrė bajorų vaikų iš valstiečių ir miestiečių. Matyt, mokslo nelaikė luomine feodalų privilegija, o norėjo pabrėžti jo reikalingumą visiems. Priešingu atveju nebūtų tų žodžių įdėjęs į katekizmą, skirtą pirmiausia liaudžiai.

Kad M. Daukša reiškė naujas, pažangias mintis švietimo klausimu, aiškėja, palyginus cituotą vietą su 1605 m. katekizmo atitinkama vieta. Anoniminis vertėjas, naudojęsis M. Daukšos vertimu ir juo dažnai pasėkęs, nepakartojė žodžių apie mokslo reikalingumą:

Tur iuos auklet draufniey / ir mokit' baymes Diewo:
Ne skaudumis vnt iu but / néy wel łapint / wiffami kamigi
iBmintagey iuos wadziót AK 67₇₋₁₁

Iš trumpų M. Daukšos žodžių sunku, žinoma, spėti apie jo pažiūrų į švietimą visumą. Bet pagrindinę epochos švietimo problemą — mokslo prieinamumą liaudžiai — jis, atrodo, sprendė taip, kaip pažangiausiai ano meto pedagoginės minties atstovai, pavyzdžiui F. Modževskis³⁸⁶, ir tuo sutapo su kairiuoju reformacijos sparnu. Pažymėtina, kad žymiausias XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios pedagoginės minties atstovas Lenkijoje — Sebastijonas Petricijus (Petrycy) buvo luominio mokymo

³⁸⁶ *Suchodolski B.* Studia z dziejów polskiej myśli filozoficznej i naukowej. Wrocław, 1958, str. 104.

šalininkas, nurodė, kad bajorai turi būti mokomi vienu dalyku, o miestiečiai kitų. „Tačiau luominėje švietimo koncepcijoje Petricijui pritrūko vietos bent paviršutiniškai aptarti valstiečių lavinimo reikalą.“³⁸⁷ Jis apie jų mokymą visai nekalbėjo.

Ši tą apie praktinę M. Daukšos veiklą švietimo srityje pasako išlikusi žinutė 1579 m. vizitacijos aprašyme. Vizitatorius Krakėse rado mokytoją Adomą Grodzkį (Groczi), išlaikomą M. Daukšos. Jis turėjo 12 mokinių, kurie tuo metu (rugsėjo 23 d.), kadangi buvo prekymetis, mokykloje nesilankė. Mokytojas taip nusakė vizitatoriui savo mokomus dalykus: „Aš mokau Kornelijaus gramatikos ir garbingo gyvenimo ir mažojo katekizmo“³⁸⁸. Gramatika čia, be abejo, reiškia lotynų kalbos gramatiką, nes tai ir buvo pagrindinis mokymo dalykas. Ne visai aišku, kas yra minėtasis Kornelijus. J. Tijūnėlytė nedvejodama teigia, kad tai Kornelijus Nepotas:

Nėra abejonės, kad protokole [t. y. vizitacijos aprašyme] paminėtas Kornelijus yra ne kas kitas, kaip Kornelijus Nepotas, o jo kūrinys – tai veikalas „De viris illustribus“. Šis protokolas aiškiai rodo, kad XVI a. Krakių mokykloje mokiniai skaitė K. Nepoto kūrinius, mokymiesi lotynų kalbos. Reikia manyti, kad tuo metu panašiai buvo mokoma ir kitose Lietuvos mokyklose³⁸⁹.

Su šia nuomone sunku sutikti, nes, kiek žinoma, K. Nepotas gramatikos neparašė ir niekas jo pavarde gramatikos neišleido. XVI a. antroje pusėje gana plačiai buvo vartojama Kornelijaus Valerijaus (Valeriano) iš Utrech-

³⁸⁷ Sebastian Petrycy, uczoney doby Odrodzenia. Wrocław—Warszawa, 1957, str. 169.

³⁸⁸ Jb PZ 68, 70.

³⁸⁹ Tijūnėlytė J. Kornelijaus Nepoto kūryba. — „Vilniaus Valsybinių V. Kapsuko vardo universiteto Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija“. Vilnius, 1958, IV, p. 221.

to, todėl vadinamo Ultrajektinu, Liuvėno universiteto profesoriaus, lotynų kalbos gramatika — *Cornelii Valeriani Vltraiectini Grammaticarom Institutionvm Libri VIII*. Gramatiką sudarė 4 dalys: pradmenys, etimologija, sintaksė ir prozodija. Išleista 1554 m., vėliau daug kartų kartota, ji buvo perspausdinta Torunėje 1590, Krokuvoje 1591, Rakuvoje 1604. 1612 m. Krokuvos universitetas ir Krokuvos diecezijos sinodas rekomendavo ją, kaip trumpą ir lengvą, parapinėms mokykloms³⁹⁰. Greičiausiai šią gramatiką naudojo ir Krakių mokyklos mokytojas, nežinia, ar savo iniciatyva, ar M. Daukšos nurodymu.

Dar su M. Daukšos, kaip švietėjo, veikla sietinas mokyklos atsiradimas Močėnuose, Babėnų apylinkėje. K. Jablonskis spėja, kad įsisteigti „šitokią mokyklą paragina apylinkės šlėktas tur būt ne kas kitas, tik kan. M. Daukša“³⁹¹.

Visus minėtus M. Daukšos bruožus papildo ir išbaigia gilus patriotizmas, troškimas ir pastangos kurti nacionalinę kultūrą, kova dėl gimtosios kalbos teisių. Istorinėje perspektyvoje tai ir atrodo svarbiausias M. Daukšos asmenybės ir veiklos bruožas. Bet šie dalykai plačiau bus liečiami kituose skyriuose.

³⁹⁰ *Kot S. Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI—XVIII w. Lwów, 1912, str. 53, 60, 421; Estreicher K. Bibliografia Polska. Kraków, 1938, XXXII, str. 167—168.*

³⁹¹ Jb DaD 4.

III. LITERATŪRINĖS VEIKLOS PRADŽIA. J. LEDESMOS KATEKIZMO VERTIMAS

Nežinome, kada ir kuo M. Daukša pradėjo literatūrinę savo veiklą. Vargu ar J. Ledesmos katekizmo vertimas (1595) buvo pirmasis jo darbas. Jau anksčiau pasirodė lietuviškų katalikiškų knygų, kurias parengti, galimas daiktas, M. Daukša taip pat padėjo. Be to, iš seno buvo, nors ir negausiai, lietuviškų rankraščių tekstų. Taigi, rengdamas mums žinomus savo leidinius, M. Daukša turėjo šokią tokią atramą, pradžią pačioje Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, nekalbant jau apie lietuviškus protestantiškus raštus Prūsijoje.

Todėl, prieš pradėdant kalbėti apie išlikusius M. Daukšos darbus, atrodo, reikia pirma sustoti ties neištirtu rankraščių tekstų ir spausdintų katalikiškų knygų lietuvių kalba klausimu ir tuo kiek praskleisti artimiausios literatūrinės aplinkos užuomazgas. Tai padės nušviesti J. Ledesmos katekizmo vertimo ir išleidimo aplinkybes. Nors apie M. Daukšos verstąjį katekizmą nemaža palyginti rašyta, bet toli gražu nepakankamai dar apibūdintas to katekizmo pobūdis, vertimo principai, vertėjo įnašas į literatūrinę kalbą, visai nenušviestas santykis su protestantų leidiniais. Tuos dalykus ir bus mėginama plačiau paliesti.

1. RANKRAŠTINIAI TEKSTAI IR PIRMOSIOS SPAUSDINTOS KNYGOS LIETUVIŲ KALBA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

Įvedus krikščionybę Lietuvoje, buvo išversti į lietuvių kalbą ir kai kurie religiniai bažnytiniai tekstai. Be jų neįsivaizduojamas net minimaliausias supažindinimas

su naujuoju tikėjimu, jo mokymas. Tie seniausieji tekstai nėra išlikę, bet apie juos kalba istoriniai šaltiniai. Kalbininkai, tyrinėdami pirmuosius spausdintus lietuviškus religinius XVI a. tekstus, randa juose daug senesnį pagrindą.

Lenkų istorikas J. Dlugošas pasakoja, kad 1387 m. Vilniuje, įvedant krikščionybę, lenkų kunigai ir ypač karalius Vladislovas (Jogaila) mokė lietuvius „tikėjimo artikulų, kuriuos reikia tikėti, viešpaties maldos ir tikėjimo išpažinimo“¹. Pasakodamas apie Žemaičių krikštą 1413 m., J. Dlugošas rašo: kadangi nė vienas iš dvasi-
ninkų (ex viris spiritualibus), kurie su Jogaila drauge atvyko, nemokėjo žemaitiškai, pats karalius „mokė juos viešpaties maldos, paskui tikėjimo išpažinimo ir visų dvylikos tikėjimo artikulų, esančių tikėjimo išpažinime (in Symbolo contentos)“². Panašiai apie Žemaičių krikštą 1413 m. atsiliepia ir M. Strijkovskis, tik greta Jogailos pastato Vytautą: „O kadangi lenkų kunigai su jais kalbėti nemokėjo, pats Jogaila su Vytautu dideliu atsidėjimu ir triūsu, kaip du apaštalai, pirmiausia išmokė juos viešpaties maldos, paskui krikščionių tikėjimo išpažinimo.“³ Įvykių amžininkas magistras Mikalojus Kozlovskis, buvęs Krokuvos akademijos rektorius (1410) ir kanauninkas, 1434 m., greit po Jogailos mirties, egzekvijų metu pasakytame pamoksle Bazelyje (kur vyko bažnytinis susirinkimas), norėdamas iškelti karaliaus nuopelnus, platinant krikščionybę Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, pabrėžė: „Taip buvo susirūpinęs jų išganymu, kad pats vienas mokė juos (solus docuit

¹ *Długosz J. Opera omnia. Cura A. Przewdziecki. Cracoviae, MDCCCLXXVI, XII, p. 466—467. Plg. Strykowski M. Kronika, Warszawa, 1846, II, str. 79.*

² *Długosz J. Opera omnia... XIII, p. 161.*

³ *Strykowski M. Kronika... II, 149.*

eos) tikėjimo išpažinimo ir viešpaties maldos (symbolum et oracionem dominicam) ir vienas išvertė iš mūsų vietinės kalbos į jų kalbą (solus transtulit de nostro wlgari in eorum), kad tuo lengviau jie galėtų įsiminti“⁴. Sunku tiek vienu, tiek kitu šaltiniu absoliučiai tikėti, nes J. Dlugošas ir M. Kozlovskis norėjo iškelti Jogailos nuopelnus (M. Kozlovskio pamokslas — ištisa panegirika), o M. Strijkovskis — Vytauto. Tačiau visai galimas daiktas, kad Jogaila su Vytautu drauge arba vienas iš jų išvertė į lietuvių kalbą poteries, jeigu to anksčiau nebuvo atlikę pranciškonai. Reiktų manyti, kad tas vertimas buvo užrašytas. Pagaliau jeigu lietuviškas poterių tekstas nebuvo užfiksuotas krikščionybės įvedimo metu, tai turėjo būti padaryta vėliau — iš naujo verčiant. Dalis vyskupų lietuviškai mokėjo, o kai kurie reikalavo, kad ir kunigai mokėtų, pavyzdžiui, Vilniaus vyskupas Taboras ir Žemaičių vyskupas Martynas Lintfaras XVI a. pradžioje⁵.

Nors daugumas dvasininkų, ypač aukštesniųjų, buvo nelietuviai ir visai abejingai žiūrėjo į savo ganytojiškas pareigas, rūpinosi tik pelnu, bet tarp jų nuolat pasitaisydavo ir vietinės kilmės asmenų, išėjusių mokslus, kurie galėjo parūpinti reikiamų lietuviškų tekstų ir juos paskleisti. Tie tekstai buvo būtini ir mažamoksliams ar visai bemoksliams vikarams, kurie tiesiog susidurdavo su liaudimi, atlikdavo minimalias bažnytines ceremonijas, o patys vargu ar būtų sugebėję ką nors į lietuvių kalbą išversti. Greta poterių teksto turėjo būti ir kitų religinių formulių tekstai. Netiesioginė žinia apie tai

⁴ Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Polonorum illustrantia. Cracoviae, 1891, XII, p. 327.

⁵ *Fijatek J. i Semkowicz W. Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis. Kraków, 1948, I, p. 616—617; PiL 164—166, 264—268, 281—283; VZV I 76; BK 32—34.*

yra Vilniaus vyskupijos 1528 m. sinodo statute, kuriuo draudžiama krikšto formulę tarti lietuvių kalba, nes dažnai kunigas jos nemoka. Tuo pačiu pasakoma, kad prieš 1528 m. krikšto formulė būdavo tariama lietuviškai.

Kad XV a. ir XVI a. pirmojoje pusėje būta rankraštinųjų lietuviškų religinių tekstų, jau beveik visai nusišlovėjusių, patvirtina pirmosios spausdintos knygos. Chr. S. Stangas, tyrinėdamas M. Mažvydo katekizmo (1547) kalbą, priėjo išvadą, kad joje yra „įvairaus senumo kalbinė medžiaga. Senose bažnytinėse formulėse pasitaiko formų, kurios šiaip katekizme nėra vartojamos... Šios formos kyla iš archaizuojančios bažnytinės kalbos“⁶. Jo nuomone, tiek M. Mažvydo, tiek kitų senųjų spausdintų „Tėve mūsų“ versijų pagrindas yra „viena bendra, iš lenkų kalbos išversta „Tėve mūsų“ forma“⁷.

Būdingą dalyką pastebėjo V. Biržiška žegnojimosi formulėje⁸, kuri M. Daukšos verstame katekizme ir visuose vėlesniuose lietuviškuose katalikiškuose tekstuose skamba taip: *Wardan Diewo tēwo | ir Sunáus ir Dwášios Bwętos. Amen* DK 16₁₀₋₁₂. Tiek lotyniškame, tiek lenkiškame (taip pat ir kitomis kalbomis) tos formulės tekste *Diewo* atitikmens nėra: *In nomine Patris et Filii... W imię Oyca | y syna...* LK 11₂₀₋₂₁. Matyt, įvedant krikščionybę ir vėliau įprastoji žegnojimosi formulė lietuviams atrodė labai nesuprantama ir keista. Todėl ji buvo modifikuota, ir naujoji jos forma visuotinai įsigalėjo. Ją panaudojo ir M. Daukša, nors M. Mažvydas

⁶ *Stang Chr. S. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929, S. 179.*

⁷ Ten pat, p. 178.

⁸ *Biržiška V. Senųjų lietuviškų knygų istorija. Chicago, 1953, I, p. 66.*

[Illegible handwritten text]
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 Ave Maria gratia plena Dominus tecum benedicta

Nimn 832

Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas (XVI a. pradžia)

ir kiti protestantų rašytojai paprastai vartodavo senąją tradicinę formulę.

Remiantis šiais duomenimis ir argumentais, vis tvirtiau buvo įsitikinama, kad prieš spausdintų lietuviškų knygų pasirodymą egzistavo lietuviški poterių ir kitų religinių formulių tekstai. Tačiau atrodė, kad jie neišliko. Tik visai neseniai Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje O. Matusevičiūtė surado 1503 m. Štrasburge išleistoje knygoje „Tractatus sacerdotalis...“ seną lietuvišką įrašą⁹ — poterius: *Teve mvsu, Swjējka maria ir Czjkkjv jngi džewa thjawa*. Įvairiapusiškai patyrinėjus tekstą, linkstama manyti, kad jis įrašytas pirmajame XVI a. ketvirtyje ir yra dar senesnio teksto, versto iš lenkų kalbos, nuorašas¹⁰. Šis radinys teikia kiek vilčių, kad gali būti surasta ir daugiau panašaus senumo įrašų bei rankraščių.

Cia paliestinas ir klausimas, ar buvo lietuviškai išversti, užfiksuoti ir rankraščiais paplitę stambesni tekstai — biblijos, evangelijų ištraukos. Kadaisė A. Jakštas nedvejodamas rašė: „Drąsiai tatai galime spėti, juog jau pabaigoje XIV ir pradžioje XV amžiaus neabejotinai turėjo būti išverstos lietuviškon kalbon kurios-nekurius dalis Švento Rašto, ypač tie Evangelijų perskyrimai, kurie Bažnyčioje susirinkusiems žmonėms paprastai yra skaitomi kas nedėdienį ir šventadienį per ištisus metus.“¹¹ Tą savo prielaidą jis kartojo ir vėliau, tik kiek

⁹ *Matusevičiūtė O.* Seniausi lietuviški rankraščiai. — „Svytury“, 1962. Nr. 13, p. 25; *Danilevičius E.* Vertingas radinys. — „Tiesa“, 1963.I.25 Nr. 21.

¹⁰ *Lebedys J.* ir *Palionis J.* Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“. Vilnius, 1963, III, p. 107—134.

¹¹ *Jakštas A.* Apie lietuviškuosius Šventraščio vertimus. — „Žinyčia“, 1902, Nr. 4—5, p. 29.

atsargiau formulavo¹². A. Jakštas savo spėjimo nepareimė jokiais duomenimis. Daug plačiau šiuo klausimu išdėstė savo pažiūrą K. Jablonskis, rašydamas apie M. Mažvydo gyvenimą, kalbinę aplinką, bendrinės lietuvių kalbos formavimąsi XVI a. viduryje. Jo nuomone, prieš pasirodant pirmajai lietuviškai knygai, Lietuvoje jau buvo susikūrusi bendrinė kalba ir atsiradusi inteligentija, vartojusi tą kalbą raštui¹³. „Vienuolynų lietuviški pamokslininkai, parapijų bažnyčių vikarai ir mokytojai, vartoję bažnyčioje ir mokykloje lietuvių kalbą... turėjo turėti ar pačių paruoštus ar nusirašytus iš kitų reikalingiausius evangelijų tekstus, katekizmą, žymesnius pamokslus ir t. t.“¹⁴ Tuos lietuviškus tekstus „jie atsigabendavo iš tų centrų, kuriuose mokėsi, nusirašydavo juos, vieną antrą žodį pakeisdavo, bet neverisdavo jų iš naujo savo gimtąja tarpe“¹⁵. K. Jablonskis prileidžia, kad M. Mažvydas, prieš atvykdamas į Prūsiją, buvo jau „nemaža skaitęs tikybinių raštų ir lietuvių kalba naudojėsis ne tik pasikalbėjimams, bet ir raštui, versdamas ir surašydamas evangelijų ištraukas, pamokslus, giesmes ir t. t.“¹⁶ K. Jablonskio samprotavimais ir išvadomis remiamasi ir akademinėje lietuvių literatūros istorijoje¹⁷.

Prisimintinas Vilniaus vyskupijos 1528 m. statutas, kuris reikalavo, kad mokytojai paparinėse mokyklose „savo mokiniams teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Povilo laiškus lygiai abiem, lietuvių ir lenkų, kalbomis“¹⁸. Jeigu evangelijos ir Povilo laišakai nebūtų

¹² Soter, 1933, Nr. 1, p. 3.

¹³ Senoji lietuviška knyga. Kaunas, 1947, p. 99.

¹⁴ Ten pat, p. 105.

¹⁵ Ten pat, p. 106.

¹⁶ Ten pat, p. 94, 107.

¹⁷ Lietuvių literatūros istorija... I, 98.

¹⁸ *Sawicki J. Concilia Poloniae II...* str. 130; LIS I 165.

buvę anksčiau išversti į lietuvių kalbą arba, bent statutą išleidus, parūpintas jų vertimas, kaip galima įpareigoti jas lietuviškai aiškinti? Tuo sinodo statutu remdamasis, J. Kurčevskis rašė: „... reikia daryti išvadą apie evangelijų, lietuviškai rašytų, buvimą dar prieš sinodą“¹⁹

Ketvirtajame ir penktajame XVI a. dešimtmetyje, stiprėjant reformaciniam judėjimui, turėjo kiek padaugėti lietuviškų tikybinių tekstų. Išliko žinia, kad A. Kulvietis, mirdamas 1545 m. savo tėviškėje, Kulvoje, prašė artimuosius „giedoti psalmes, kurias jis pats buvo išvertęs į lietuvių kalbą ir kurių buvo juos išmokęs“²⁰. Nėra pagrindo manyti, kad jas tik 1545 m. išvertė. Tikriausiai tai atliko bent prieš keletą metų, kai dirbo Vilniuje, savo įkurtoje mokykloje. Lietuviškai rašė, vertė ir kiti pirmieji liuteriškiosios reformacijos šalininkai ir darbuotojai — S. Rapolionis, J. Zablockis. Vėliau įsigalėjęs kalvinizmas daugiausia buvo skelbiamas ne lietuvių kalba, bet, kadangi feodalai vertė liaudį lankyti naująją bažnyčią, galimas dalykas, jog ir jis kiek prisidėjo prie lietuviškų tekstų gausėjimo. Be tokių tekstų dvasininkai, norėdami būti liaudies suprasti, negalėjo apsieiti.

Didžiausiu reformacinio judėjimo pakilimo ir katalikų bažnyčios pakrikimo metu — XVI a. trečiajame ketvirtyje, be abejo, katalikiškų lietuviškų tekstų negalėjo daugėti. Užtat ėmė plisti Lietuvoje protestantiški lietuviški leidiniai. Tuo rūpinosi tiek pirmieji rašytojai, tiek leidėjas hercogas Albrechtas. Pirmąją knygą M. Mažvydas ir dedikavo Lietuvos Didžiajai kunigaikštystei, skyrė ją pirmiausia ne Prūsijos lietuviams, o aukštaičiams ir žemaičiams. Reikia manyti, kad jis tai

¹⁹ *Kurczewski J.* Opowiadania o dziejach chrześcijaństwa na Litwie i Rusi. Wilno, 1914, I, str. 157.

²⁰ *Wotschke T.* Abraham Culvensis... S. 167.

darė su Albrechto žinia. Todėl ir jos tiražas galėjo būti žymiai didesnis, negu paprastai manoma. M. Mažvydui ir jo draugams labai turėjo rūpėti išplatinti tą knygą Lietuvoje, iš kurios jie buvo atvykę ir kurioje turėjo ir giminių, ir pažįstamų, ir įtakingų šalininkų. Tarp kitų įvairių priemonių ir būdų, kuriuos naudojo savo įtakai Lietuvoje ir Lenkijoje plėsti ir stiprinti, Albrechtas ypač daug dėmesio skyrė religinei protestantiškai knygai gimtąja kalba²¹. Žinomi atvejai, kai jis siuntė knygų Žygimantui Augustui²². Sunku pasakyti, ar tarp jų buvo kokia lietuviška, jo paties išleista knyga, kuria galėjo tikėtis sudominti Lietuvos valdovą. Apie Albrechto pastangas skleisti Lietuvoje protestantiškus leidinius daug pasako jo rekomendacinis laiškas (1557.I.14) Mikalojui Radvilai (Juodajam), Vilniaus vaivadai. Hercogas prašo vaivadą, kad globotų J. Daubmaną, Karaliaučiaus spaustuvininą, vykstantį į Vilnių knygų pardavinėti, ir šis galėtų ten „saugiai ir jokio pavojaus nesibijodamas“ sau prekiauti²³. J. Daubmanas vėliau yra išleidęs keletą ir lietuviškų knygų (M. Mažvydo „Formą krikštymo“ 1559 ir „Giesmes krikščioniškas“ — I 1566, II 1570). Užmezgęs anksčiau ryšius su Vilniumi, tur būt, ir jas Lietuvoje platino. Jokių kliūčių, atrodo, nebuvo. Nuo Žygimanto Augusto valdymo pradžios iki jo mirties (1544—1572) ir dar kurį laiką niekas Lietuvoje reformacijos šalininkų nepersekiojo ir jų knygoms plisti netrukdė. Sunku tiksliau pasakyti, kiek plačiai lietuviškos protestantiškos knygos paplito, bet jų čia, Lietuvoje, neabejotinai buvo²⁴. M. Valančius

²¹ *Weintraub W.* Udział Prus książęcych w reformacji polskiej. — „Reformacja w Polsce“, 1934, R. VI, str. 58—59.

²² *Hartleb K.* Biblijoteka Zygmunta Augusta... str. 109.

²³ *Wotschke T.* Abraham Culvensis... S. 204—205.

²⁴ Senoji lietuviška knyga... p. 108.

teigia, kad iš M. Mažvydo 1547 m. katekizmo „kalwinaj su luterejs, mokie žemajtius tikieima sawa“²⁵.

Prasidėjus katalikiškajai reakcijai, reikėjo rimčiau rūpintis lietuviškais religiniais tekstais. Kaip minėta, jėzuitai mokėsi lietuvių kalbos katalikybės propagandos reikalui ir ją naudojo Vilniaus gatvėse, turguose. Neretai vykdavo į misijas, vienas kitas pasiekdavo ir Žemaičius. Jie mokė tikėjimo dalykų, katekizmo, sakė pamokslus. Be lietuviškų tekstų jie jokiū būdu negalėjo išsiversti, ypač tie, kurie dar nebuvo gerai kalbos pramokę. Lietuvoje sąlygos ne vienu atžvilgiu buvo panašios kaip Latvijoje, iš kurios apie jėzuitų veiklos pradžių turime daugiau žinių. Kunigas E. Tolgsdorfas, greit pramokęs latvių kalbos, pasidarė jėzuitų mokytojas. „Knygas ir žodynėlius (nomenclaturas) rašė, katekizmus ir kitus tikėjimo pradmenis vertė, pamokslus, kuriais net iki šios dienos provincijos klebonai, kol įpranta prie kalbos, naudojasi, pateikė“²⁶, — sako apie jį XVIII a. jėzuitų istorikas J. Pošakovskis. Kad, jėzuitams įsitvirtinus, pagausėjo lietuviškų tekstų Vilniuje ir kitur, kur siekė jų įtakos sfera, rodytų žinia, į kurią lig šiol neatkreiptas dėmesys.

Jėzuitų istorikas S. Rostovskis pasakoja, parašėje pažymėdamas 1585 metus, kad per velykas iš jėzuitų kolegijai Vilniuje priklausančio kaimelio atvykęs valstietis su kaimynais į Balninkų miestelio bažnyčią. Nebuvę kunigo. Susirinkusi liaudis norėjusi, kad bent evangeliją kas perskaitytų. Paašėję, kad vien tas valstietis, jėzuitų valdinys, mokąs kiek skiemenuoti (syllabas sciret componere). Jis, perskaitęs evangeliją (lectō Evange-

²⁵ VZV II 9.

²⁶ *Kleijntjens J.* Latvijas vēstures avoti jezuitu ordeņa arhīvos. Rīgā, 1941, II, lpp. 298.

liū), pasakęs ir pamokslą, kurį buvęs girdėjęs iš savo mokytojų ir ponų jėzuitų, apie Kristaus prisikėlimą²⁷. Peršasi išvada, kad Balninkuose apie 1585 m. nuolat būdavo skaitomos evangelijos lietuvių kalba ir sakomi pamokslai. Iš pasakojimo taip pat atrodo, kad lietuviški evangelijų tekstai būdavo laikomi bažnyčioje drauge su kitomis apeigoms reikalingomis knygomis. Neaišku tik, ar valstietis skaitė evangeliją iš spausdintos knygos, ar iš rankraštinės. Galėjo būti ir vienaip, ir kitaip. Pažymėtina, kad Balninkai nepriklausė jėzuitams, bet buvo didžiojo Lietuvos kunigaikščio miestelis (netoli jėzuitų Žemaitkiemio).

Žymesni pakitimai, katalikybę propaguojant Balninkuose ir apylinkėje, įvyko po 1583 m. Tai matyti iš jėzuito Jokūbo Lavinskio misijų Žemaitkiemyje (ir iš dalies Balninkuose) aprašymo. Nuvykę 1583 m. į Žemaitkiemį, jėzuitai rado klestinčią pagonybę, senuosius papročius. Iš krikščionybės tikėjimo dalykų valstiečiai žinoję ir pripažinę vien krikštą, šiaip nei į bažnyčią ėję, nei sakramentus priiminėję. Šventadieniais, net per velykas, dirbę darbus, juokęsi iš tų, kurie šventę, ir vadinę juos tinginiais. Liepiami susirinkti, neklausę, o paskui teisingai daugybe darbų, sakėsi abejoję savo sugebėjimais išmokti krikščionybės dalykų, kiti viską išjuokę, garsiai kvatodamiesi, o dar kiti slėpęsi ir bėgę šalin, nieko nertardami²⁸. Balninkuose tuo metu klebonu buvo aklas ir kurčias kunigas. Jėzuitai juose irgi lankėsi.

Jeigu 1585 m. jėzuitai galėjo girtis pasiektais laimėjimais, įdiegę krikščionybę liaudyje, tai aiškintina tuo, kad jie buvo uolūs dvasininkai, naudoję gimtąją

²⁷ *Rostowski S.* Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum... Pars Prima... p. 143.

²⁸ *Monumenta Poloniae Vaticana.* Cracoviae, 1938, VI, p. 772.

valstiečių kalbą, o drauge ir tų valstiečių ponai, feodaliai, kurių įsakymus reikėjo vykdyti, raginimų klausyti.

Kovojant su reformacija ir įvairiais būdais stiprinant bažnyčios pozicijas, vis gyviau buvo jaučiamas spausdintų lietuviškų katalikiškų tekstų trūkumas. Darėsi būtina rūpintis jų parengimu ir išleidimu. Protestantiški lietuviški leidiniai ne tik skatino kaip pavyzdys, bet ir kėlė nerimą, reikalavo atitinkamų katalikiškų knygų. Pirmieji katalikiški spaudiniai neišliko, bent lig šiol nesurasti. Tačiau apie juos turime kiek žinių, išlikusių Prūsijoje.

1589.X.14 valdžios tarėjai rašė Prūsijos hercogui, kad popiežininkai neseniai išspausdinę Kanizijaus katekizmą lietuvių kalba (Canisij Cathechismum in Lit-tauscher sprach) ir jį platiną tarp Prūsijos lietuvių; neabejotinai jie ruošią ir kitas knygas, norėdami savo nuodais vargšus lietuvius užkrėsti²⁹. J. Bretkūno „Postilės“ korektoriai, peržiūrėję rankraštį, 1590 m. gegužės mėn. pabaigoje išsiuntė hercogui raštą, kuriame, tarp kitų dalykų, užsimena ir apie lietuviškus katalikiškus leidinius: velnias pasirūpinęs, kad kiaulės lietuviškomis knyslėmis išknistų ir sudarkytų Kristaus vynuogyną, nes jos visokias nuodingas knygas (allerlei giftige Bucher) lietuvių kalba paskleidusios, kai liuteroniškųjų labai trūksta ir beveik visai nesą grynų, naudingų tikėjimo dalykams mokyti knygų³⁰. Vienu ir kitu atveju rašoma apie katalikiškas knygas, norint paveikti hercogą, kad išleistų J. Bretkūno „Postilę“. Korektorių raštą pasirašė S. Vaišnoras, Z. Blotnas, D. Galus ir kiti. Visi jie dirbo lietuviškų raštų srityje, ir nežinojimu

²⁹ *Falkenhahn V. Der Übersetzer... Johannes Bretke... S. 99; Studi Baltici, 1936, V, p. 52.*

³⁰ *Falkenhahn V. Der Übersetzer... Johannes Bretke... S. 103—104.*

jų kaltinti negalima. Gal būt, jie tik kiek perdėjo. Taigi išėitų, kad prieš 1590 m. Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje buvo išleistos kelios lietuviškos katalikiškos knygos. Bet reikia atsižvelgti ir į kai kuriuos lyg ir prieštaraujančius tokią išvadą atsiliepimus.

Pats J. Bretkūnas, 1590 m. pavasarį prašydamas hercogą išleisti „Postilę“, pabrėžė, kad Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, jo žiniomis, „nė mažiausia knygelė lietuvių kalba lig šiol nėra parašyta“³¹. Tur būt, reikia sutikti su V. Falkenhanu, kad J. Bretkūnas tikrai žinojo apie Kanizijaus katekizmo vertimą į lietuvių kalbą ir norėjo pasakyti, kad jokios liuteroniškos knygos Lietuvoje nebuvo rašomos³². Prisimintini čia ir Alberto Striškos, Vydžių katechisto, peržiūrėjusio J. Bretkūno „Naujojo testamento“ vertimą ir jį aprobavusio, žodžiai, parašyti tarp 1580 m. rugpiūčio mėn. ir 1582 m.: „Kadangi ligi šiol nėra išleista jokių knygų mūsų, lietuvių, kalba, neabejoju, kad šis vertimas, jei būtų išspausdintas, atneštų didelę naudą lietuviškai bažnyčiai.“³³ Iš karto atrodo keista, kaip galima taip sakyti, kai jau seniai buvo išėję M. Mažvydo ir B. Vilento leidiniai. Argi A. Striška apie juos nebūtų žinojęs? Greičiausiai jis turėjo galvoje Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę, kurioje gyveno, ir norėjo pasakyti, kad ten nebuvo išleista jokių lietuviškų reformatų knygų. Pats A. Striška, kaip ir jo ponas Stanislovas Naruševičius, buvo kalvinas.

Dar galima paminėti popiežiaus nuncijaus Jul. Ruzierio (Ruggieri) pranešimą apie padėtį Lenkijoje 1568 m.: „Lietuvių kalba, visai skirtinga nuo lenkų ir vokiečių, turi daug žodžių, skambančių kaip lotyniški,

³¹ Ten pat, p. 102.

³² Ten pat.

³³ Ten pat, p. 171, 231, 396, 398.

ir lig šiol niekas ja dar nerašė.³⁴ Čia irgi ignoruojami lietuviški protestantiški leidiniai. Vargu abejotina, kad nuncijus apie juos girdėjo, nes informacijas gaudavo tiksliai, iš patikimų šaltinių. Jis, sakysim, visai teisingai užsimena apie lietuvių (ir žemaičių) kalbos gimininumą ir panašumą į prūsų ir latvių kalbas.

Pačioje Lietuvoje žinių apie pirmąsias katalikiškas knygas surasta labai maža. 1596 m. sausio mėn. 23 d. rašytame Rosčių dvarelio (už trejeto kilometrų nuo M. Daukšos tėviškės) inventoriuje pažymėta „lietuviškos maldos, spausdintos, senos“ (greta lenkiškos spausdintos postilės ir apiplyšusio katekizmo)³⁵. K. Jablonskio nuomone, pareikšta 1931 m. (dar prieš V. Falkenhaną paskelbtas žinias apie Kanizijaus katekizmą ir kitas katalikiškas knygas), tai „buvo katalikiška maldaknygė“³⁶. Išskyrus J. Bretkūno „Kolektas“ (1589), jokios maldaknygės iš XVI a. nežinome. Artimoji M. Daukšos apylinkė buvo katalikiška, tad vargu ar ten galėjo būti naudojamos protestantų leidiniai. Inventorius surašytas, dalyvaujant Žemaičių žemės antstoliui Kristupui Manvilavičiui, žemininkui Jonui Jonavičiui Labunauskiui ir kitiems, todėl nėra pagrindo abejoti knygos apibūdinimo tikslumu. Kadangi knyga pavadinta sena, ji turėjo būti išleista bent kokį dešimtmetį prieš inventoriaus surašymą, taigi apie 1586 m. ar anksčiau.

Visas tas negausias žinias susumuojant, teigtina, kad prieš 1590 m. buvo išleistos kelios lietuviškos katalikiškos knygos, tarp jų Kanizijaus katekizmas ir, tur būt, maldaknygė. Anksčiausia jų išleidimo data galėtų

³⁴ Relacye Nuncyuszów Apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Berlin—Poznań, 1864, I, str. 171.

³⁵ *Jablonskis K.* Istorijos archyvas. Kaunas, 1934, I, p. 404₃₃.

³⁶ Jb DaD 4.

būti 1575 metai, kai Vilniuje atsirado spaustuvių. Bet iš tikrųjų realesnės sąlygos susidarė dar vėliau, kai susikonsolidavo kontrreformacijos jėgos ir pasidarė įmanoma pradėti puolimą keliais frontais. Lietuvių kalbai ir lietuviškoms knygoms, kaip minėta, kontrreformacijos veikėjai skyrė antraeilį vaidmenį.

Kiek aiškesnės yra tik Kanizijaus katekizmo pasirodymo aplinkybės. 1585 m. Vilniuje išleisti Kanizijaus katekizmo vertimai latvių ir baltarusių kalbomis. Savime peršasi prielaida, kad su tuo susijęs ir lietuviškojo vertimo pasirodymas. Kanizijaus katekizmas latvių ir baltarusių kalbomis išleistas jėzuitų iniciatyva.

Jau 1579 m. žinomas savo plačia diplomatine veikla jėzuitas A. Posevinas rašė nuncijui J. A. Kaligariui (Caligari), kad reikalingas mažojo Kanizijaus katekizmo vertimas į rusų kalbą³⁷. Apie tai jis užsiminė ir 1581 m. Jurgiui Radvilai skirtame memoriale, kaip padėti Vilniaus vyskupijai: „... pirmučiausiai reiks pasirūpinti, kad mažasis katekizmas, rusų kalba ir raidėmis rašytas (idiomate et caractere Rutenico), būtų išspausdintas“³⁸. Būdinga, kad tame memoriale A. Posevinas nė žodžio nekalba apie lietuvišką katekizmą, kitas knygas lietuvių kalba ir apskritai neužsimena apie tikiybinius lietuvių reikalus. 1582 m. jis vėl pabrėžia būtinumą leisti Vilniuje katekizmus rusų kalba, apie lietuviškus visai neprasitardamas³⁹. 1583 m. išėjo Krokuvoje A. Posevino knygelė apie katalikiško katekizmo mokymo reikalingumą, naudingumą ir būdą su pridėtu P. Kanizijaus mažuoju katekizmu. Tais pačiais metais jis ragino nuncijų daryti žygių, kad mažasis Kanizijaus katekiz-

³⁷ Monumenta Poloniae Vaticana, Cracoviae, 1915, IV, p. 327;

³⁸ Ten pat, p. 842.

³⁹ Ten pat, 1923—1933, V, 607.

mas, jo skaitymas, būtų įvestas į papapines mokyklas, kaip tai esą visose katalikiškose šalyse. O birželio mėnesį (1583) pranešė turįs jau parūpinęs katekizmo ir „kitų gerų knygelių“ vertimus į rusų kalbą⁴⁰. Kaip teigia S. Zalenskis, Kanizijaus katekizmą į rusų (baltarusių) kalbą išvertęs Vasilis Zamaskis, A. Posevino vertėjas⁴¹. Išeitų, kad baltarusių kalba Kanizijaus katekizmas pasirodė A. Posevino iniciatyva.

Į latvių kalbą Kanizijaus katekizmą išvertė minėtasis E. Tolgsdorfas (1591 m. įstojo jėzuitų ordinan). Jis buvo išleistas Vilniuje, Danieliaus Lenčickio spaustuvėje, 1000 egz. tiražu⁴². Katekizmas verstas iš vokiečių kalbos, kiek papildant, pridėdant maldų ir vieną giesmę apie Mariją. Kad jis pasirodė jėzuitų iniciatyva, rodo įdėtas medžio raižinys su jėzuitų simboliu. Jėzuitai jį ir platino Latvijoje, kaip tinkamą kovos su protestantizmu ir katalikybės propagavimo priemonę.

Petras Kanizijus (1521—1597), kontrreformacijos šulais Vokietijoje, išleido kelis skirtingos apimties katekizmus. Iš jų labiausiai paplito mažasis katekizmas, išverstas į keliolika kalbų, vartojamas papapinėse mokyklose. Lenkijoje jis pradėtas leisti 1565 m. lotyniškai ir 1570 m. lenkiškai (J. Vujeko vertimas). Mažasis katekizmas teturėjo vos keliolika puslapių, bet prie jo dažnai būdavo pridėdama maldų, giesmių ar kalendorinių žinių. Reiktų manyti, kad ir lietuviškai išėjo mažasis P. Kanizijaus katekizmas. Kieno iniciatyva buvo išleistas, ne taip lengva atspėti. Atrodytų, kad lyg ir nepatogu turėjo būti jėzuitams, leidžiant Vilniuje latvišką ir baltarusišką katekizmą, užmiršti lietuvišką. Bet

⁴⁰ Ten pat, 1938, VI, 351.

⁴¹ *Zalęski S.* Jezuci w Polsce. Lwów, 1900, I, cz. 1, str. 299, cz. 2, str. 552. Plg. *Ateneum Wileńskie*, 1933, R. VIII, str. 194.

⁴² *Latviešu literatūras vēsture*. Rīgā, 1959, I, lpp. 335.

A. Posevinas, tiek rūpinęsis anais, nė karto neužsiminė apie lietuviškojo katekizmo reikalingumą. Tur būt, tai ne atsitiktinis dalykas, o atspindi esmines jėzuitų veiklos tendencijas.

Jėzuitai turėjo toli siekiančių planų. Jie svajoto ne tik baltarusių ir ukrainiečių gyvenamas sritis, bet ir Rusiją pajungti Romai, išplėsti popiežiaus valdžią, visur įdiegti katalikybę. A. Posevino pasakymu, ginklus turėjo lydėti knygos. Jis tikėjo magiška žodžio jėga, manė, kad kelios brošiūrėlės gimtąja kalba padarys stebuklus⁴³. Jam, kaip ir kitiems jėzuitams, labiausiai rūpėjo katalikybės ekspansija, atgauti tai, kas prarasta (Livonija), ir naujos didžiulės teritorijos, kur viešpataujanti religija buvo nekatalikų. Dėl to taip ir rūpinosi išleisti katekizmą baltarusių ir latvių kalbomis. Kai praėjo pavojus, kad Lietuvoje gali įsigalėti reformacija, jėzuitai stengėsi stiprinti savo ir katalikų bažnyčios pozicijas, veikdami karalių, didikus, stambesnius feodalus, nes nuo jų viskas priklausė. Pakako juos laimėti, ir viskas buvo laimėta: liaudis turėjo klausyti pono ir tikėjimo dalykuose. O stambiuosius feodalus galima buvo veikti ir be lietuvių kalbos. Atsižvelgiant į jėzuitų siekimus ir taktiką, baltarusių ir latvių kalbomis knygos jiems atrodė reikalingesnės, negu lietuviškos. Jos greičiausiai pirma ir buvo išleistos. Tuo nenorima pasakyti, kad jėzuitai buvo abejingi ar net priešingi lietuviškoms katalikiškoms knygoms. Ne, jie neabejotinai palaikė jų leidimą. Bet jiems patiems kiti dalykai buvo dar aktualesni. Todėl vargu ar jėzuitų iniciatyva išleistos pirmosios katalikiškos lietuviškos knygos. Čia prisimintinas faktas, kad jėzuitų parengtos ir išleistos žinomos

⁴³ Monumenta Poloniae Vaticana... IV, 327, 842—843.

knygos (lietuvių kalba) Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje pasirodė tik XVII a. antrajame ketvirtyje.

Be abejo, jeigu jėzuitai būtų rimtai norėję, jie būtų galėję lietuviškų knygų parengti ir išleisti jau XVI a. pabaigoje — 1580—1600 metais, nes tuomet turėjo savo tarpe ir lietuvių, gerai mokančių kalbą. Pavyzdžiui, galime paminėti Petrą Paulių Bludacijų (Bludetius), kaudietį, stojusį ordinan 1578 m., buvusį Vilniaus vyskupijos seminarijos prefekto padėjėju (socius), paskui lietuvių pamokslininku Rygoje⁴⁴. Tinkamesnis už P. P. Bludacijų galėjo būti Motiejus Galminas (1560—1610), žemaitis, stojęs ordinan 1583 m. ir prieš tai 6 metus mokėsis, vėliau 6 metus mokęs lietuviškai katekizmo, paskui dirbęs Kražiuose⁴⁵. M. Galminas pasireiškė literatūriniais sugebėjimais ir jau 1580 m., mirus vyskupui Valerijonui Protasevičiui, išleistame leidinyje *Epicedia* išspausdino lotynišką eilėraštį⁴⁶. Tais pačiais metais, kaip ir M. Galminas, stojo jėzuitų ordinan Paulius Pikelis (Pikielius), vėliau mokęs lietuviškai katekizmo⁴⁷.

Be jėzuitų, lietuviškomis katalikiškomis knygomis galėjo ir turėjo rūpintis vyskupai. Senas ir paliegęs Vilniaus vyskupas V. Protasevičius (miręs 1579.XII.31), į gyvenimo pabaigą rimčiau rūpinęsis katalikų bažnyčios reikalais ir savo viltis sudėjęs į jėzuitus, lietuviškomis knygomis, kiek žinoma, nesidomėjo. Jo koadjutorius, o paskui Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila, pradėjęs savo ingresą 1581 m. eretiškų knygų laužu, lietuvių kalbai ir lietuviškoms knygoms taip pat dėmesio nerodė.

⁴⁴ *Kleijntjenss J.* Latvijas vēstures avoti... II, lpp. 305—306.

⁴⁵ Ten pat, p. 307; Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas, 1940, VIII, 877.

⁴⁶ *Trypučko J.* Polonica vetera upsaliensia. Uppsala, 1958 (Nr. 680).

⁴⁷ *Kleijntjenss J.* Latvijas vēstures avoti... II, 308.

Jis buvo užsiėmęs kitais dalykais. Stepono Batoro paskirtas vietininku (1583), valdė Livoniją trejetą metų. 1584 m. popiežius jį pakėlė kardinolu. 1591 m. tapo Krokuvos vyskupu. Paskui beveik visą dešimtmetį Vilniaus vyskupija išbuvo be vyskupo. Taigi labai abejotina, kad tų neišlikusių pirmųjų katalikiškų leidinių iniciatoriai būtų buvę Vilniaus vyskupai. Įtikimiau atrodo jų pasirodymą sieti su Merkeliu Giedraičiu, kurio vėlesnis rūpinimasis lietuviškomis knygomis gerai žinomas. Nuo 1572 m. iki paskyrimo Žemaičių vyskupu Vilniaus prelatas kustošas, o paskui, kaip ponų tarybos narys, dažnai lankydavosi sostinėje, gerai pažino krašto reikalus ir galėjo parodyti iniciatyvą. 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašymas duoda tokį ryškų katalikų bažnyčios pakrikimo vaizdą, kad ir tą spėjamą M. Giedraičio iniciatyvą reikia nukelti po 1580 metų. Jeigu įtikimiausia lietuviškos knygos pradžia Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje sieti su M. Giedraičio veikla, tai, iš kitos pusės, ji sietina ir su M. Daukša, nes, kaip matysime, vargu kas kitas, ypač iš aukštesnių dvasininkų, tuo metu ją būtų galėjęs parengti.

Nors pagrindinė lietuviškos raštijos formavimosi kryptis pradžioje buvo religinė, bet ėmė rodytis ir pirmosios pasaulietinio turinio užuomazgos. Jų, aišku, tik dalis išliko. Tai nedidelės dialogų, liaudies dainų nuotrupos M. Strijkovskio „Kronikoje“ (1582), hegزامetru rašytas sveikinimas karaliui (1589).

Pradėdamas savo literatūrinę veiklą, M. Daukša jau rado, nors ir labai menką, lietuviškų raštų pradžia Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Jis turėjo savo rankose bent poterių tekstus, o greičiausiai ir stambesnes biblijos ištraukas. Tos raštų užuomazgos M. Daukšos neišaiškina, kaip neišaiškina K. Donelaičio labai dar

negausūs lietuvių pasaulietinės literatūros pradmenys XVIII a. Bet tiek vienu, tiek kitu atveju tai sudaro minimaliausią literatūrinę aplinką, be kurios vis dėlto sunku būtų ir įsivaizduoti tą šuolį, kurį vienas ir kitas yra padarę.

2. LITERATŪRINIO DARBO PRADŽIA IR J. LEDESMOS KATEKIZMO PASIRODYMO APLINKYBĖS

Sunku ką nors tikslesnio pasakyti apie M. Daukšos literatūrinio darbo pradžią. Išlikusios su jo pavarde knygos yra iš gyvenimo pabaigos, paskutiniųjų dviejų dešimtmečių. Argi tik tada jis ėmėsi plunksnos? Greičiausiai ne. Galima prileisti, kad M. Daukša parengė bent vieną iš pirmųjų lietuviškų katalikiškų spaudinių Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Bet trūksta duomenų šiai prielaidai tvirčiau pagrįsti.

Literatūros istorikai, kalbininkai ir bibliografai, remdamiesi kai kuriomis žiniomis, yra svarstę klausimą, ar M. Daukša nėra parengęs dar dviejų dalykų: bulės *In coena Domini* (skaitomos didžiajame ketvirtadienyje) vertimo ir pamokslų rinkinio (1588).

Bulės *In coena Domini* lietuvišką vertimą nurašė K. Jablonskis iš kadaise Šiluvoje buvusios bažnytinių aplinkraščių ir kitokių vyskupų siunčiamų raštų nuorašų knygos *Liber processuum*, kurioje jis įtrauktas tarp 1641.IV.24 ir 1643.I.10 raštų. Tą nuorašą paskelbė V. Biržiška⁴⁸, drauge pareikšdamas nuomonę, kad vertimas greičiausiai parengtas dar XVI a. K. Jablonskiui paskelbus ištraukas iš 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašymo, V. Biržiška dar tvirčiau tos nuomonės

⁴⁸ *Biržiška* V. Nežinomi senieji lietuviški tekstai. — „Tauta ir žodis“, 1931, VII, p. 253—258.

laikėsi ir manė, kad bulė turėjusi būti išversta į lietuvių kalbą „ne vėliau kaip 1579“ ir linko vertimą priskirti M. Daukšai: „Tai gal D. yra anos bulės vertėjas?“⁴⁹ Tos nuomonės jis laikėsi ir paskutiniuose savo leidiniuose. Kadangi M. Daukša, vizitatoriaus T. Pekulo klausiamas, atsakė, jog tą bulę turįs, dar nepaskelbęs, bet paskelbsiąs, o ją buvo prasmė skelbti tik lietuviškai, „tai ji, matyti, jau buvo lietuviškai išversta ir, greičiausia, paties Daukšos (jei jos neišvertė pats vyskupas Giedraitis)“⁵⁰. Išlikęs bulės vertimo į lietuvių kalbą tekstas „ir galėjo būti anas vertimas, kurį Daukša buvo Pakului (!) pažadėjęs paskelbti ir kurį, greičiausia, pats Daukša ir išvertė“⁵¹.

Tas spėjimas nėra pakankamai pagrįstas. Abejonės kyla dėl bulės vertimo datos ir autorystės. Iš 1579 m. vizitacijos aprašymo matyti, kad daugumas kunigų, klebonų ir vikarų nieko apie tą bulę nežinojo ir jos neturėjo. Ją buvo paskelbęs vien Martynas Goslickis, Varnių parapinės šv. Aleksandro bažnyčios klebonas, vyskupo oficio las ir katedros pamokslininkas. Jis turėjo ir vizitatoriui parodė lenkišką spausdintą bulę (in polonico sermone translata et impressam)⁵². M. Goslickis, kaip sakėsi, gerai mokėjęs lietuviškai ir bulę skelbė, tur būt, pats versdamas, nes kitaip būtų pasakęs turįs lietuvišką vertimą. M. Daukšos žodžius, kad jis bulę turįs ir paskelbsiąs (habeo et publicabo)⁵³, matyt, irgi panašiai reikia suprasti, būtent, kad jis turįs lenkišką tekstą ir paskelbsiąs savo parapijoje (Kraķėse). Jeigu bulė tada būtų

⁴⁹ Lietuviškoji enciklopedija, 1937, VI, p. 162.

⁵⁰ *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija. Chicago, 1953, I, p. 167.

⁵¹ Ten pat, p. 168.

⁵² VEV 66.

⁵³ Jb PZ 73.

buvusi išversta į lietuvių kalbą, tai ji tikriausiai būtų pasiekusi klebonus ir vikarus neseniai įvykusio sinodo metu. Vizitacijos aprašyme sakoma, kad nieko nežinančiam apie bulę Vilkijos ir Veliuonos klebonui S. Benkovskiui T. Pekulas ją parodęs ir liepęs pasidaryti kopiją. Atrodo beveik neabejotina, kad tai buvo lenkiškas ar lotyniškas bulės tekstas.

Bulė *In coena Domini* buvo skaityta ir promulguota 1577 m. Petrikavo sinode Lenkijoje, įpareigojant paskelbti visose bažnyčiose drauge su Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimais⁵⁴. 1582 m. nuncijus siuntė M. Kromeriui egzempliorių, matyt, kitos jau bulės *In coena Domini*, kuri prieš kelis mėnesius buvo Romoje paskelbta, reikalaudamas vykdyti ir visus dvasininkus su ja supažindinti⁵⁵. 1583 m. nuncijus išsiuntinėjo po egzempliorių tos bulės visiems Lenkijos vyskupams, įpareigodamas paskelbti vyskupijose ir aprūpinti ja visus išpažinčių klausytojus⁵⁶. Tiek viena, tiek kita bulė išleista popiežiaus Grigaliaus XIII (1572—1585). Neaišku, kurios iš jų vertimas yra išlikęs.

Neneigiant, kad M. Daukša bulę galėjo išversti ir tikriausiai išvertė (tik vėliau, bet ne 1579 m.), vis dėlto lieka neaišku, ar tas jo vertimas plačiau pasklido. Jis galėjo būti atliktas žodžiu ir neužfiksuotas raštu. Atrodo, kad apie 1580 m. tokiais vertimais ir paskelbimais liaudžiai Lietuvoje turėjo rūpintis kiekvienas klebonas atskirai. Tą patį reiktų pasakyti ir apie Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimus dėl vedybų, kuriuos paskelbti M. Daukšą ir kitus dvasininkus įpareigojo T. Pekulas. Be abejo, buvo ir kitų raštų, kuriuos

⁵⁴ *Theiner A. Annales Ecclesiastici...* II, 312, 579.

⁵⁵ *Monumenta Poloniae Vaticana...* V, 465.

⁵⁶ Ten pat, VI, 358.

M. Daukša yra vertęs, tik neaišku, ar vien savo parapijai, ar ir kitoms.

Surastasis bulės *In coena Domini* vertimo į lietuvių kalbą tekstas — *SVRINKIMAS GROMatos S. T. M. GREGARIO Trecio lieko Popieziaus Kuri skaytos didziami Czetwergi kiekwienuose metuose* — nėra pilnas. Praleista tai, kas „ne prygul“ Žemaičių vyskupijai. Tekstas Šiluvon buvo atsiųstas, kaip matyti iš pažymėjimo apačioje, Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus (1633—1650). Jeigu tai būtų M. Daukšos vertimas, argi jis būtų taip ilgai užsigulėjęs, kad tik kelintas vyskupas, praėjus kelioms dešimtims metų po vertėjo mirties, teprisirengė išsiųsti? O bulė turėjo būti skaitoma kasmet didįjį ketvirtadienį. Vertimo kalba irgi daug kuo skiriasi nuo M. Daukšos kalbos.

Vertimas nesklandus. Nemaža vietų sunkokai suprantamos. Gana gausu svetimybų, kurios kaip tik nebūdingos M. Daukšai. Be to, krinta į akis rytų aukštaičių lytys, fonetika. Jeigu vertimas būtų M. Daukšos, tai ir bulę išleidusio popiežiaus vardas būtų rašomas daukšiškai — *Grigalius* (plg. *Grigalus* DP 504⁴⁴, 505² ir kt.), o čia jis vadinamas *Gregariu*. Popiežius bulėje iškeikia ir prakeikia visus eretikus, jų tarpe ir anabaptistus — *Nurkus*, kaip pasakyta vertime (iš lenk. *nurek*). M. Daukšos postilėje ne kartą minimi anabaptistai, bet visur jie verčiami *naujakrikščiais*. Tuo remiantis ir nesileidžiant į platesnį bulės vertimo nagrinėjimą, galima tvirtinti, kad išlikęs lietuviškasis tekstas — ne M. Daukšos verstas.

Antrasis spėjamas M. Daukšos darbas, apie kurį senesnėje literatūroje ne vienu atveju buvo užsiminama, — pamokslų rinkinys, tariamai išleistas 1588 m. Tokiam spėjimui pagrindą davė S. Daukanto žodžiai

„Būde“ su citata iš M. Daukšos: „... kanauñiks Daukšós dar metusi 1588 sawo pamokslì ant 22 antros nedielos, minawotinus žòdius isztarę, ir tejp sako „bet wôs žodeló pažejsti brolou sawo kaklą atemaj“⁵⁷. S. Daukantas nurodė išnašoje citatos šaltinį taip: „Dauksza, Omilje w Wilnie 1588. pag. 360.“ Tuo remiantis, ir pradėta galvoti, kad galėjo būti toks M. Daukšos veikalas. Pirmasis šią prielaidą iškėlė E. Volteris, perspausdindamas M. Daukšos verstą J. Ledesmos katekizmą, pats dar jo postilės nė nematęs⁵⁸. Vėliau jis buvo linkęs tos prielaidos atsisakyti, bet ją bent iš dalies palaikė kiti, tarp jų ir V. Biržiška⁵⁹, kuris paskutiniuose savo leidiniuose ją atmetė⁶⁰.

Iškeliant prielaidą, kad M. Daukša 1588 m. išleido savo pamokslus, buvo remiamasi, be S. Daukanto, dar ir senaisiais heraldikais — A. Vijūku-Kojelavičiumi ir K. Neseckiu, kurie, matyt, bus turėję įtakos ir pačiam S. Daukantui. A. Vijūkas-Kojelavičius tiek plačiojoje, tiek trumpojoje savo herbyno redakcijoje, nors kiek skirtingais žodžiais, rašė, kad M. Daukša išleido lietuvių kalba pamokslus visų metų sekmadieniams ir šventadieniams⁶¹. K. Neseckis dar pridėjo, kad jis išleidęs „savo pamokslus“ (Kazania swoje)⁶². S. Daukantui gerai buvo žinomas A. Vijūko-Kojelavičiaus herbynas, nes jį pats sau iš rankraščio nusirašė. Su K. Neseckio herbynu jis taip pat turėjo progos susipažinti, nes

⁵⁷ [Daukantas S.] *Łaukys J.* Budą Senowes-Lėtuwių Kalnie-nū ir Zámajtiū iszraszżę... Petropilie... 1845, p. 34—35.

⁵⁸ Литовскій катихизисъ *Н. Даукии.* По изданію 1595 года, вновь перепечатанный... Э. *Вольтеромъ.* Приложение къ LIII—му тому Записокъ Имп. Академіи Наукъ № 3, 1886 г., стр. XIII.

⁵⁹ Lietuviškoji enciklopedija, 1937, VI, p. 162.

⁶⁰ *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, 171—172.

⁶¹ Nomenclator Familiarum et Stemmatum... p. 75; Herbarz... p. 213.

⁶² *Niesiecki K.* Herbarz Polski... III, 314.

1843.VI.29 laiške T. Narbutui kritikavo naują to herbyno leidimą⁶³ (M. Daukšą liečiąs III tomas išėjo 1839 m.). Pažymėtina, kad K. Neseckio nurodymo teisingumu abejojo jau ir M. Valančius, manydamas, kad jis čia turėjęs galvoje M. Daukšos verstuosius pamokslus, postilę⁶⁴.

Iš kur S. Daukantas citavo M. Daukšą? Minėtąją citatą, vos poros žodžių lytimis ir rašyba besiskiriančią, randame M. Daukšos verstoje postilėje: „bęť' wos żodelú pażeifti / brólui şawam' kaklą átima“, tik ne 360 psl., bet 361₁₈₋₁₉. Atitinka ir S. Daukanto nurodymas, kad tai pasakyta pamoksle 22 sekmadieniui. M. Daukšos postilėje, 360—361 puslapių viršuje, užrašyta: „Sákimas Nedelos XXII. Po Traycei S.“ Taigi S. Daukantas, pažiūrėjęs į sekmadienį, prie jo pažymėtą puslapį neteisingai nurodė ir išnašoje. Iš tikrųjų cituotieji žodžiai yra ne paties M. Daukšos, bet jo versti iš postilės originalo: „ále ledwie şłowkiem obráżeni / brátu şwemu gárdlo odeymuią“ VP I 411₄₁—412₂. Tad nėra ko galvoti apie skirtingą nuo 1599 m. postilės M. Daukšos pamokslų knygą 1588 m. S. Daukantas galėjo neteisingai nurodyti antraštę ir leidimo datą todėl, kad jo turėtasis postilės egzempliorius buvo be titulinio puslapio ir pradžios. Be to, jis nelabai rūpindavosi tiksliai nurodyti šaltinius. Antra vertus, turint prieš akis sunkias lietuviškų knygų parengimo ir leidimo sąlygas ir negausų tų knygų kiekį, jokių būdu negalima prileisti, kad per palyginti trumpą 11 metų laiką būtų pasirodę 2 visai tokio pat dydžio ir pobūdžio leidiniai, dargi to paties asmens paruošti.

⁶³ Janulaitis A. Daukanto laišakai. — „Mūsų senovė“, 1922, I, kn. 4—5, p. 717.

⁶⁴ VŽV II 67.

Daug patikimesnė atrodo prielaida, kad M. Daukša, prieš pasirodant J. Ledesmos katekizmui, yra parengęs, gal ir išleidęs vieną kitą mažesnę knygelę, nes abejotina, ar iš karto būtų imamasi didesnių darbų, kai katalikybės propagandos ir kovos su reformacija požiūriu ne mažiau aktualūs buvo ir mažesni, o juos paruošti ir išleisti buvo daug lengviau. J. Ledesmos katekizmo ir J. Vujeko postilės vertime matome jau įgudusią M. Daukšos plunksną, ir dėl to reikia suponuoti, kad tai ne pirmieji jo darbai.

Lig šiol įprasta manyti, kad M. Daukša pirma išvertė ir išleido J. Ledesmos katekizmą, o paskui parengė J. Vujeko postilę. Bet neseniai surasti Romoje dokumentai — Vilniaus jėzuitų laišakai ordino generolui dėl spaustuvės, kur liečiamas ir lietuviškų knygų spausdinimas,⁶⁵ — verčia tu paabejoti.

Iš laiškų paaiškėja, kad 1595 m. pradžioje jau buvo paruošta postilė, atiduota Vilniaus akademijos spaustuvėn ir tais metais turėjo būti išleista⁶⁶. Bet 1595 m. išėjo tik J. Ledesmos katekizmo vertimas, apie kurį tuose laiškuose neužsimenama. Kuri tad knyga pirma išversta?

Postilei išversti reikėjo bent kelerių, jeigu ne keliolikos metų. Katekizmas, keliolika kartų mažesnis savo apimtimi ir palyginti nesudėtingo teksto, nereikalavo nei taip daug laiko, nei jėgų. Bet jeigu jis būtų parengtas prieš pradėdant versti postilę, tai kodėl taip ilgai gulėjo nespausdintas? Iš kitos pusės, argi M. Daukša būtų pradėjęs nuo tokio stambaus, palyginti sudėtingo veikalo — J. Vujeko postilės? Postilės ruošimas, atrodo, galėjo būti pradėtas tik tuomet, kai jau buvo

⁶⁵ *Commentationes Balticae...* I, S. 27—67.

⁶⁶ Ten pat, p. 47—49, 64, 66.

parengtos ir išleistos mažos apimties, bet dar reikalingesnės dvasininkams knygelės — katekizmas, evangelijų ištraukos ir t. t. Šiuo atžvilgiu daug pasako Prūsijoje leidžiamų lietuviškų protestantų knygų pavyzdys. Jų postilė (J. Bretkūno) buvo parengta tik 1589 m. (išleista 1591) — daugiau kaip 40 metų praėjus nuo katekizmo ir kitų mažų knygelių pasirodymo.

Galimas, žinoma, atvejis, kad J. Ledesmos katekizmą M. Daukša vertė tuo pat metu, kaip ir postilę. Gal išsisėmė P. Kanizijaus katekizmo laida, ir reikėjo parūpinti naują, didesnę. Turėtina galvoje dar viena aplinkybė. 1595 m. pradžioje paaiškėjo, kad postilės greit išleisti nepavyks. Akademijos spaustuvė, kaip matysime, tuo metu beveik neveikė. Gal tada ir buvo parengtas J. Ledesmos katekizmo vertimas, kurį turėta vilčių lengviau išspausdinti jei ne katalikiškoje jėzuitų, tai bent reformatų spaustuvėje. Pavyzdys čia galėjo būti latviškasis P. Kanizijaus katekizmas (1585), išspausdintas kalvino D. Lenčickio spaustuvėje. M. Daukšos verstame katekizme spaustuvė nepažymėta. Jeigu jį vis dėlto spausdino jėzuitai, kaip teigia V. Biržiška⁶⁷, tai spaustuvės nutylėjimą reiktų aiškinti tuo, kad jie sutiko išspausdinti tik neoficialiai, bijodami nusižengti savo generolo įsakymui.

J. Ledesmos katekizmas lietuvių kalba pasirodė gana intensyvaus lietuvių raštijos kūrimosi laikotarpiu. Jos augimą apsprendė svarbiausia religinės kovos. Protestantų leidiniai skatino leisti katalikiškuosius, katalikiškieji — protestantiškuosius. Vieną kartą prasidėjusi

⁶⁷ *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 168. Tai tvirtina ir L. Abramovičius (*Cztery wieki drukarstwa w Wilnie, Wilno, 1925, str. 61*), bet kiti tuo abejoja ir sako, kad M. Daukšos išverstasis katekizmas išspausdintas „nežinoma kurioje spaustuvėje“ (*Kawecka-Gryczowa A. ... Drukarze dawnej Polski... Zesz. 5... str. 19—20*).

rivalizacija užtruko ilgokai — ligi pat XVI a. pabaigos. Domėjimosi lietuvių kalba tikybiniam reikalui apraiškas matome ir dvasininkų ruošime.

Jeigu M. Mažvydo ir B. Vilento leidiniai reikia laikyti vienu iš tiesioginių akstinių pirmosioms katalikiškoms knygoms Lietuvoje pasirodyti, tai pastarosios, kaip matėme, skatinamai veikė J. Bretkūno veikalų išleidimą. 1589 m. išėjusios trys J. Bretkūno knygos, o ypač 1591 m. postilė reikalavo atitinkamai stiprinti ir katalikiškų raštų leidimą.

Kad buvo rūpinamasi lietuvių kalbą mokančių dvasininkų ruošimu šiuo laikotarpiu, matome iš Aleksandro Komulėjaus (Comuleus), Vilniaus vyskupijos vizitatoriaus, ataskaitos ir potvarkio. Paskirtas 1594.XI.28 vizitatoriumi, A. Komulėjus 1595 m. pradžioje atvyko Vilniun. Vizitavo katedrą, seminariją ir bažnyčias už Neries. Savo ataskaitoje (1595.XII.22) jis konstatavo, kad daugelis parapijų bažnyčių apleistos, jau daug laiko be kunigų, o jeigu kai kuriose ir buvę kunigai, tai jie, nemokėdami lietuvių kalbos (ob ignorantiam vulgaris lituanici sermonis), bažnyčioms ir liaudžiai buvę nenaudingi⁶⁸. Liaudis nieko nežinanti apie tikėjimo dalykus, sakramentus. Dėl to jis paskyrė iš vakuojančios tuo metu Vilniaus vyskupijos lėšų 10000 lenkiškų auksinų seminarijai, kad joje būtų išlaikomi ir mokomi 15—20 lietuvių iš Vilniaus vyskupijos, o 3000 auksinų vadinamajai Valerijono (vyskupo Valerijono Protasevičiaus įsteigtai) bursai, kad joje taip pat būtų tinkamai išlaikomi keli lietuviai, bet ne kitos kurios tautos jaunuoliai (certus numerus Lituanorum, non autem alterius gentis, iuvenum), kol gaus pirmąjį mokslo laipsnį. Bursos prefektas galys būti tik lietuvis⁶⁹.

⁶⁸ KKZ I 88, II 97.

⁶⁹ Ten pat, I 88—89, II 97—99.

Ši A. Komulėjaus vizitacija rodo, kad Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila, įsteigęs 1582 m. seminariją (kaip reikalavo Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimai), o drauge ir kapitula visiškai nesirūpino lietuvių kunigų ruošimu ir tikybine propaganda lietuvių kalba. J. Radvilai artimiausi buvo lenkai ir italai. Juos ir būrė apie save. Pavyzdžiui, jo kurijos kancleris buvo italas venecijietis L. Fulgineus⁷⁰. Vilniaus vyskupijoje labai maža tebuvo lietuvių dvasininkų, pradedant bažnytinės hierarchijos viršūne ir baigiant eiliniaus kunigais. Daug pasako šiuo atžvilgiu kapitulos sprendimas, skiriant kanauninkui M. Kariznai namus 1570.XII.4. Be M. Kariznos, į tuos namus pretendavo ir kitas kanauninkas S. Goreckis, kuris, nors ir jaunesnis už M. Karizną, bet buvo su šventimais, ir todėl pagal kapitulos statutą jam priklausė pirmenybė. Tačiau kapitula, atsižvelgdama, kad M. Karizna vienintelis buvo vietinis, kilęs iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės, o visi kiti kapitulos nariais svetimšaliai (omnes, quotquot sunt in eorum congregatione, sunt homines non istius patrie Magni Ducatus Lituaniae, sed extranee), vien dėl to nusprendė namus skirti M. Kariznai⁷¹. Yra žinoma ir Vilniaus kapitulos sudėtis paskutiniame XVI a. dešimtmetyje. J. Fijalekas yra ją personaliai apibūdinęs. Iš 11 prelatų ir 18 kanauninkų vos 3, geriausiai atveju 4, buvo lietuvių kilmės⁷².

Susidaro įspūdis, kad vizitatorius A. Komulėjus buvo daug įžvalgesnis ir rūpestingesnis už vietinę bažnytinę administraciją ir ėmėsi realių žygių, kad būtų užtikrintas lietuvių dvasininkų paruošimas ir lietuvių

⁷⁰ PiL 206.

⁷¹ KKZ III 53.

⁷² PiL 220—222.

kalbos vartojimas tikiybiniams reikalams. Galima paabejoti, ar jis tai darė vien savo iniciatyva. Ar nebus tik kas iš lietuvių atkreipęs vizitatoriaus dėmesį į vietinės kalbos ignoravimą ir susidariusią nenormalią padėtį, kad jis savo autoritetu ir galia imtųsi reikiamų priemonių, nes buvo aišku, kad vietinė aukštoji bažnytinė administracija niekad to nepadarys. Šią misiją geriausiai galėjo atlikti M. Giedraitis, Žemaičių vyskupas, kuris tikriausiai su vizitatoriumi buvo ne kartą susitikęs. Sakysim, žinoma, kad 1595.V.20 jis buvo atvykęs į Vilnių⁷³.

Tuo metu matome kiek pastangų parūpinti lietuvišką katekizmą Vilniaus vyskupijai. Pažymėtina, kad tada nebuvo Vilniaus vyskupo. Nuo 1591 m. vyko ginčas dėl naujo vyskupo paskyrimo. Vyskupiją valdė sufraganas Ciprijonas, nuo 1594.III.18 Benediktas Vaina, 1600 m. paskirtas Vilniaus vyskupu.

Vilniaus jėzuitų laiškuose ordino generolui užsimeinama, kad 1595 m. pradžioje (ar 1594 m. pabaigoje) į akademijos spaustuvę buvo atiduotas „katekizmas lietuvių kalba... su maldomis“ (catechismus Lithuanicus... cum orationibus)⁷⁴, kuris 1595 m. turėjo būti išspausdintas. Katekizmą pateikė ir jo išspausdinimu rūpinosi B. Vaina, Vilniaus vyskupijos administratorius. Susirašinėjime sakoma, kad tą katekizmą išvertę „dievobaimingi vyrai dideliu triūsu“ (Magno ergo labore quidam pii viri id transtulerant)⁷⁵. Išeitų, kad katekizmą parengė ne vienas asmuo, bet mažas kolektyvas. Vertėjų pavadinimas „dievobaimingais vyrais“ rodytų, kad tai nebuvo jėzuitai. Priešingu atveju jie būtų kitaip pavadinti⁷⁶. Katekizmo, kaip ir M. Giedraičio pateiktos postilės

⁷³ Commentationes Balticae... I, 48, 66.

⁷⁴ Ten pat, p. 64, 67.

⁷⁵ Ten pat, p. 67.

⁷⁶ Ten pat, p. 51.

spausdinimas buvo nutrauktas, spaustuvė beveik visai uždaryta. Generolo potvarkiu Vilniaus akademijos spaustuvė turėjo būti perleista „krikščioniui“, kuris knygas spausdintų ir pardavinėtų, arba surandamos lėšos, išmalda, spausdinimo išlaidoms padengti, kad knygas būtų galima dykai išdalinti. Jėzuitai neturį užsiimti prekyba, neturį duoti nė mažiausio preteksto tuo jų kaltinti. Faktiškai taip ir būdavo, kad kiekvienai norimai išleisti knygai ieškodavo mecenato. Spausdinimo išlaidos buvo didelės, ypač akademijos spaustuvėje. Be mecenatų negalėjo išeiti ir lietuviškos knygos. M. Giedraitis parūpino lėšų postilei, Vilniaus vyskupija — katekizmui. Bet Vilniaus jėzuitai negalėjo užtikrinti, kad bent dalis postilės ir katekizmo egzempliorių nebūsią pardavinėjami. Jiems nepavyko surasti turtingo krikščionio, kuris perimtų spaustuvę ir leistų knygas. Jie labai nenorėjo uždaryti spaustuvės ir rašė tuo reikalu generolui. Tačiau, kol vyko susirašinėjimas, įsakymas buvo vykdomas, ir akademijos spaustuvė spausdino vien tai, kas buvo reikalinga patiems jėzuitams, kolegijai.

Nepaisant tų sunkumų, M. Daukšos verstas katekizmas vis dėlto buvo išleistas, o „dievobaimingų vyrų“ vertimas spaudos taip ir neišvydo. B. Vaina, matyt, tam reikalui neskyrė tiek dėmesio, kaip M. Giedraitis. Tiesa, B. Vaina neatsisakė minties išleisti katekizmą Vilniaus vyskupijai. 1602 m. Vilniaus vyskupijos sinode rekomenduota klebonams turėti tarp kitų knygų ir P. Kanizijaus arba J. Ledesmos katekizmą, išverstą į lietuvių kalbą (*Catechismum Canisii vel Ledesmae Lithuaniae translatum*)⁷⁷. Atrodo, tie žodžiai suprastini kaip pažadas ateityje parūpinti vieno iš šių katekizmų

⁷⁷ *Sawicki J. Concilia Poloniae. II... str. 38, 50,*

vertimą⁷⁸. Pažadas buvo ištesėtas tik 1605 m., kai išėjo naujas J. Ledesmos katekizmo leidimas, skirtas Vilniaus vyskupijai. Jo prakalboje užsimenama, kaip iš visko matyti, apie 1595 m. parengtąjį, bet neišleistąjį katekizmą: „... tú Ledésmos Cathechismu iš nauio pėrguldžiau / kúris iau pirma to búo pėrgulditas / ir ne žynáu kaysp nugayšyntas“ AK 4₁₁₋₁₅. Visą dešimtmetį užtrukęs J. Ledesmos katekizmo išleidimas Vilniaus vyskupijai labai aiškiai rodo, kad maža Vilniuje tesirūpinta lietuviška tikybine knyga, nors vyskupija buvo daug turtingesnė už Žemaičių, turėjo nepalyginamai daugiau dvasininkų ir spaustuveį vietoje. 1602 m. Vilniaus sinode, rekomenduojant klebonams H. Povodovskio neseniai išleistą agendą, žadėta dar pasirūpinti, kad joje vietoj vokiškų klausimų ir paaiškinimų, teikiant sakramentus, būtų įdėti lietuviški (interrogationes et Cathecheses circa Sacramentorum administrationem adhiberi solitas, in lingua Lithuanica factas loco Cathechesium et interrogationum Germanicarum poni curabimus)⁷⁹. Šis pažadas liko neištesėtas. 1613 m. sinode apie tai net nebužsimenama.

Jeigu taip buvo Vilniuje, galima suprasti, kiek atsidėjimo ir atkaklumo reikėjo parodyti, gyvenant Žemaičių krašto gilumoje, nuošaliuose Varniuose, kad išeitų 1595 m. katekizmas, o 1599 m. postilė.

3. J. LEDESMOS KATEKIZMO VERTIMAS

M. Daukša išvertė katekizmą tikinčios propagandos reikalui, kaip vieną elementariausių priemonių. Ispanų jėzuito Jokūbo Ledesmos (1522—1570) katekizmas, plačiai naudojamas daugelyje kraštų, išverstas į daugelį

⁷⁸ *Commentationes Balticae...* I, 54.

⁷⁹ *Sawicki J. Concilia Poloniae.* II... str. 50.

kalbų, konkuravo su P. Kanizijaus katekizmu. Vyskupai ir bažnytiniai sinodai rekomenduodavo dvasininkams pasirinktinai P. Kanizijaus, J. Ledesmos, o vėliau ir R. Belarmino katekizmus. 1612 m. Krokuvos vyskupijos sinode buvo priimti nuostatai parapinėms mokykloms, parengti Krokuvos akademijos. Juose, remiantis senąja programa ir stengiantis ją gražinti, reikalaujama, kad mokiniai išmokyti atmintinai lenkišką R. Belarmino ar J. Ledesmos katekizmą ir šventadienių popiečiais bažnyčiose, susirinkus liaudžiai, pakaitomis, vieni į kitų klausimus garsiai recituotų⁸⁰.

J. Ledesmos katekizmas išverstas į lietuvių kalbą ne iš ispaniško originalo, bet, kaip pažymėta tituliniam puslapyje, iš lenkų kalbos — iš *Liężuwio LąnkiBko*. E. Zitigas (Sittig) nustatė⁸¹, kad M. Daukša vertė iš XVI a. pabaigoje išėjusio Krokuvoje J. Ledesmos katekizmo (versto iš italų kalbos) — *NAVKA CHRZESCIANSKA. Abo Kátechizmik dla dźiatek*. M. Daukša versdamas pakeitė antraštę: *KATHECHISMAS ARBA MOKSLAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONII PRIWALVS*. Joje atsispindi platesnė katekizmo paskirtis. Lenkiškasis skirtas vaikams, mokykloms, o lietuviškasis — visiems, kiekvienam katalikui, kurio amžiaus jis bebūtų. Tai nereiškia, kad M. Daukša visą katekizmą būtų perdirbęs, taikęs suaugusiems. Jis iš esmės liko nepakeistas. Reiktų manyti, kad ir M. Daukša pirmiausia turėjo prieš akis vaikus, mokyklas, kunigus ir mokytojus. Remiantis prakalba, galima sakyti, kad „Daukša skiria savo darbą Lietuvos vaikams mokyti“⁸².

Katekizmas susideda iš dviejų dalių — knygų: 1) katekizmo — „mokslo krikščioniško“ (108 psl.) ir 2) „Trum-

⁸⁰ *Kot* S. Szkolnictwo parafialne... str. 51—52, 419—420.

⁸¹ DKS p. VI, 7.

⁸² Lietuvių literatūros istorija... I, 139.

po būdo pasisakymo, arba išpažinimo, nuodėmių“ (88 psl.). Abi dalys turi atskirus titulinius puslapius ir prakalbas, tačiau, kaip ir lenkiškajame originale, sudaro vieną knygą bendra lankų numeracija. „Trumpo būdo pasisakymo“ tituliniame puslapyje nepažymėtas vertėjas, bet, kad ir šią dalį vertė M. Daukša, rodo kalba ir pastaba katekizminėje dalyje, jog skaitytojas reikiamas maldas rasiąs „ąnt gało tų knigėłų“ (t. y. antroje dalyje) DK 69₁₂₋₁₆. Tas pat pasakyta ir lenkiškame tekste (LK 42₂₀₋₂₃).

M. Daukšos išverstasis katekizmas — siauro konfesinio pobūdžio knygelė, skirta pagrindiniams katalikų tikėjimo dalykams mokyti. Visas jis reakcingas savo esme. Nors socialiniai santykiai jame tiesiogiai palyginti mažai liečiami, bet palaikoma feodalinė santvarka, sankcionuojama dieviškuoju autoritetu. Be jau minėto patriarchalinių santykių propagavimo, kuris atitiko feodalų interesus, pažymėtinos pastangos pajungti liaudį bažnyčiai, iškelti dvasininkų autoritetą. Pavyzdžiui, aiškinant įsakymą gerbti tėvą ir motiną, įtikinėjama, kad, be gimdytojų, yra dar tėvai „pagalėi Dwaśiá / tai yra kunigai / Pralôtai / ir môkitoiėi“ DK 82₁₄₋₁₆. Po jų eina trečia tėvų kategorija — visi vyresnieji, karaliai, seniūnai ir t. t. Tuo būdu dvasininkai pastatomi aukščiau pasaulietinės valdžios. Jiems ir feodalines prievoles reikia atlikti — atiduoti dešimtinę (DK 89₂₀₋₂₁). Nors katekizme laikoma nuodėmėmis, šaukiančiomis dievo keršto, neturtingųjų priespauda — *Priřłėgimas grinūių* ir atlyginimo neatidavimas — *Ałgá darbinikamus vřturėta* DK 108₂₋₄, bet tuo pasisakoma tik prieš kraštutinius priespaudos ir išnaudojimo atvejus, ne prieš pačią priespaudą, kuri yra įteisinama ir sankcionuojama.

Nedidelės apimties (E. Volterio perspausdinime tesudaro 60 psl.) ir sauso tikiybinio turinio katekizmas, dar verstinis, maža tegalėjo sietis su konkrečia tikrove, ją atspindėti. Maža jame ir literatūrinių elementų. Tuo jis panašus į pirmuosius protestantiškus lietuviškus leidinius Prūsijoje. Istorinė M. Daukšos versto katekizmo reikšmė, kaip ir tų pirmųjų lietuviškų knygų, priklauso daugiausia nuo to, kiek vertėjai prašoko savo siaurus tikiybinius siekimus ir, objektyviai imant, dalyvavo ko-voje dėl gimtosios kalbos teisių, kiek jie prisidėjo prie literatūrinės kalbos kūrimo, raštijos ugdymo, išraiškos priemonių formavimo. Savo ruožtu tai apsprendė jų sugebėjimai, kalbos mokėjimas, vertimo principai, kūrybinės pastangos ir platesni, ne vien tikiybiniai tikslai. M. Daukša pasirodė pranašesnis už kitus XVI a. lietuvių rašytojus visais atžvilgiais. Šalia jo galima pastatyti tik J. Bretkūną, bet ir tą M. Daukša pralenkia savo giliu sąmoningumu ir aiškia perspektyva. Visą savo pajėgumą ir kūrybiškumą jis parodė, versdamas postilę, bet ir katekizmas buvo pozityvus indėlis į besiformuojančią lietuvių raštiją.

Pirmiausia aptartini bendrieji J. Ledesmos katekizmo vertimo principai, kurių lig šiol niekas nėra nagrinėjęs ir plačiau apibūdinęs, nors pati knygelė jau du kartus perspausdinta (E. Volterio ir E. Zitigo, pastarojo lygiagrečiai su lenkišku originalu). Yra vien pareikšta nuomonė, kad „1595 m. katekizmas buvo tik aklas vertimas ne tik lenkiško teksto, bet ir prakalbos, prie kurių Daukša nepridėjo nuo savęs nei žodžio“⁸³. Toks kategoriškas tvirtinimas visai nepagrįstas ir neteisingas. Vien apie prakalbą galima sakyti, kad M. Daukša ją išvertė, nieko nekeisdamas ir nepridėdamas, tik vie-

⁸³ *Biržiška V. Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 170.*

noje vietoje praleido kelis žodžius (DK 4₃—LK 3₁₇₋₁₈). Kitur jis vertė gana laisvai. Palyginus kai kurias vietas su E. Zitigo nustatytu lenkišku originalu, galima net paabejoti, ar tikrai M. Daukša iš ten vertė. Bet kito lenkiško J. Ledesmos katekizmo leidimo XVI a. lenkų bibliografija nežino. Antra vertus, bendrumų yra žymiai daugiau, negu skirtumų. Ypač mažai skiriasi antroji knygos dalis — „Trumpas būdas pasisakymo“, kur iš tikrųjų vyrauja pažodinis vertimas. Abiejų katekizmų — M. Daukšos ir lenkiškojo — palyginimo išvadas galima taip trumpai apibūdinti.

1) M. Daukša kai kurias vietas versdamas yra praleidęs. Ryškesnių praleidimų, neskaitant retkarčiais pasitaikančių neišverstų atskirų žodžių, pastebėta apie 10. Jų keletas yra paprasti nedideli sutrumpinimai, nieko iš esmės nepakeičią, gal kartais dėl neatidumo atsiradę (pavyzdžiui, DK 120₁₆—LK85₉₋₁₀; DK 135₁₇—LK 98₄₋₅). Bet kai kuriais atvejais praleisti ištisi teksto gabalai po keletą ar net keliolika eilučių. Būdinga, kad M. Daukša išmetė dalį „pagraudinimų“ (Nápominánie) ir nurodymų, kaip, kokiais dalykais reikėtų „pagraudinti“ (DK 62 po 7 eilutės — LK38₆₋₁₅; DK 86 po 12 eil. — LK 55₁₅—56₅ ir kt.).

2) Būdingesni ir dažnesni už teksto praleidimus yra pakeitimai ir ypač papildymai. Jų, neskaitant pridėtų atskirų žodžių, sinonimų, pastebėta apie 20. Dalis teksto praplėtimų ir papildymų aiškintina noru ir pastangomis būti geriau suprastam lietuvių skaitytojo, visai nepažįstančio krikščionybės (pavyzdžiui, DK13₉—14₁₀—LK10₇₋₁₃), populiariesniu, konkretesniu medžiagos dėstymu. Kartais M. Daukša teksto gabalą nukelia į kitą vietą (pavyzdžiui, LK 58₂₀—59₁₀ turėtų būti DK 90₁, bet atkelta į DK 67₁₋₁₆). Kartais jis pridėdavo antraštes, kurių

nėra originale (DK 9₄), jas pakeičia. Nurodo atitinkamas biblijos vietas, kurios originale nenurodytos, nors kitur tokius nurodymus praleidžia. Tai vis redakcinio pobūdžio mažesni skirtumai. Tačiau kartais jis prideda ir didesnių gabalų, užimančių keliolika eilučių ar net porą puslapių (pavyzdžiui, DK 27₁₂—29₁₄, plg. LK 19₁₉ ir toliau; DK 34₁₄—35₁₆, plg. LK 21₁₈ ir toliau).

Visi tie praleidimai, pakeitimai ir papildymai bei praplėtimai rodo, kad M. Daukša vertė gana laisvai, taikėsi prie naujo skaitytojo, nesilaikė akiai originalo. Tačiau jie neliečia esmės, neišaina iš tikybinių katekizmo rėmų, maža ką tegali pasakyti apie vertėjo pažiūras, ano meto tikrovę. Įdomesnė tik viena vieta, kurioje atsispindi senojo tikėjimo liekanų gausumas liaudyje. Ji daug kartų cituota ir įtraukta į lietuvių mitologijos šaltinių rinkinį⁸⁴. Į klausimą, kas nusideda pirmajam dievo prisakymui, atsakoma:

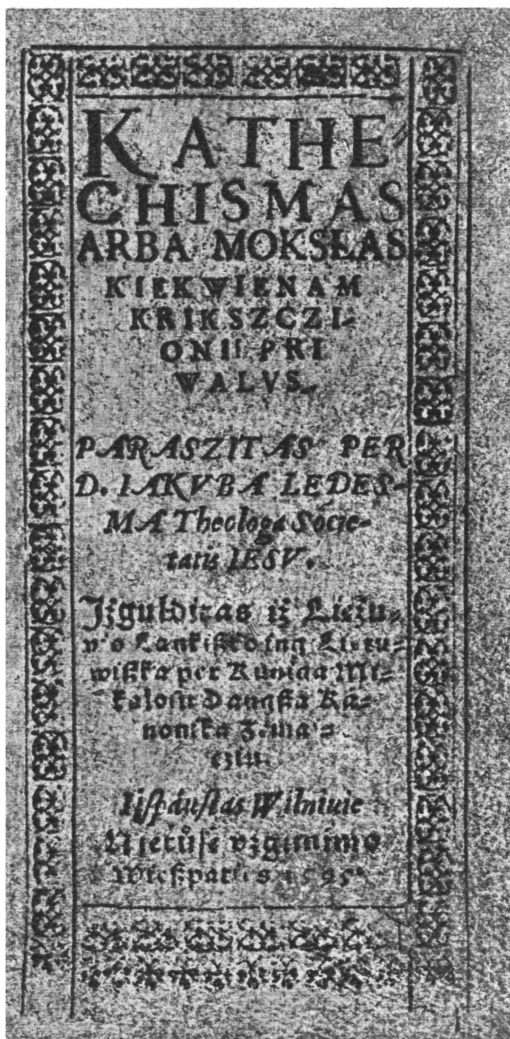
Sžitie įpaczei / kurie gárbiną vgnį / žėmíną / giwatės
žalczius / perkūną / mėdžiūs' ałkus / Mėdeinės / kaukūs
ir kitūs biėfsus: ir anié / kurie žinauia / búrę / nūdiia /
áłwu yr wałkú lāia / ant' pútos ir ant pāuto wėįdzi: ir
kurie tā tiki: šitie wišfi Diewo atfižada / ir priftōia wē-
nòp DK 76₁₉—77.

Lenkiškajame originale atsakymas daug trumpesnis ir bendresnio pobūdžio:

Ci ofobliwie / ktorzy się paraią bałwochwałstwem / za-
bobony / gušty / y cżarami / ktore są przećiw chwale iego
LK 48₈—11.

M. Daukša šią vietą versdamas sukonkretino, išskaičia-vo ryškiausias pagonybės apraiškas, tebegyvenančius

⁸⁴ Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre. Riga, 1936, S. 401—402.

M. Daukšos katekizmo (1595) titulinis psl.

tikėjimus. Daug kitų šaltinių iš XVI a., net ir iš vėlesnių laikų, paliudija, kad jis neperdėjo, bent kad nedaug perdėjo.

Prieš apibūdinant katekizmo kalbą — pagrindinę jo vertybę, pravartu paliesti M. Daukšos ir jo vertimo ryšį su literatūrine tradicija, ankstesniais protestantų leidiniais — M. Mažvydo, B. Vilento ir iš dalies J. Bretkūno.

Atrodo, nesvyruojant galima prileisti, kad M. Daukša žinojo apie lietuviškas protestantų knygas. Daug šiuo atžvilgiu pasako bendros aplinkybės — aukštas palyginti jo postas bažnytinėje hierarchijoje, judrumas, gyvenimas vyskupijos centre, kur sueidavo žinios iš viso krašto, platus akiratis, domėjimasis kultūriniais pasiekimais, kovai su reformacija lietuviškų knygų ruošimas, suponuojąs protestantiškųjų pažinimą, pagaliau artimi ryšiai su M. Giedraičiu, kuris galėjo suvaidinti tiesioginio tarpininko vaidmenį. M. Giedraitis, kaip seniai yra išaiškinęs T. Votškė, studijavo protestantų universitetuose (Karaliaučiuje, Vitenberge, Tiubingene), o jo mokytojas (praeceptor) buvo Jurgis Zablockis⁸⁵, A. Kulviečio ir M. Mažvydo bendradarbis, vienas pirmųjų lietuvių rašytojų, kurio viena giesmė išspausdinta 1547 m. katekizme (vėliau drauge su kita perspausdinta M. Mažvydo giesmyne). Neabejotina, kad M. Giedraitis sužinojo iš J. Zablockio apie lietuviškas knygas ir tikriausiai iš jo vieną kitą jų gavo. Tad bent per M. Giedraitį ir M. Daukša galėjo su jomis susipažinti.

Sunku tikėti, kad toks gimtosios kalbos entuziastas, kaip M. Daukša, sužinojęs, kad yra išleistų lietuviškų knygų, nebūtų stengęsis su jomis susipažinti. Jeigu jis turėjo kitų „eretiškų“ knygų, tai kodėl negalėjo turėti ir protestantiškų lietuviškų leidinių? Reikia dar

⁸⁵ *Wotschke T. Abraham Culvensis...* S. 212—213.

atsižvelgti ir į abiejų kovojančių tarpusavyje konfesijų taktiką. Tada buvo įprasta vieniems iš kitų skolintis, plagijuoti, tuo labiau kad daugelyje tikėjimo dalykų protestantai ir katalikai maža kuo skyrėsi ar visai nesisyrė. Iš kitos pusės, atsižvelgtina ir į tai, kad tiek M. Mažvydas, tiek B. Vilentas ir jų bendradarbiai, kaip raštijos pradininkai, žengę pačius pirmuosius žingsnius ir susidūrę su įvairiais sunkumais, negalėjo dar padėti tvirto pagrindo literatūrinei kalbai. Jų leksika neturtiniga, nemaža joje svetimybių, daug kur juntamas nesusi-gaudymas. Todėl pirmieji rašytojai negalėjo patenkinti J. Bretkūno ir M. Daukšos, kurie žengė į naują, aukštesnę pakopą. Užtat nėra ko laukti, kad M. Daukša būtų kruopščiai studijavęs M. Mažvydą ar B. Vilentą, jais nuolat rėmęsis. Jie buvo daugiau pirminis pavyzdys, kurį jis labai toli pralenkė savo kūrybine praktika. Dėl to ne taip lengva atsekti M. Daukšos ryšį su protestantiškais raštais, tuo labiau tiksliai apibūdinti jų poveikį, kuris atrodo sunkiai apčiuopiamas.

Pirmiausia ir lengviausia tą ryšį ir poveikį turėtume pastebėti bendruose, vos viena kita detale besiskiriančiuose katalikų ir protestantų tekstuose — poteriuose („Tėve mūsų“, „Tikiu“, dekaloge). Palyginimui iš pradžių paimsime kelias protestantiškas „Tėve mūsų“ redakcijas: M. Mažvydo katekizmo (1547), „Formos krikštymo“ (1559), „Giesmių krikščioniškų“ II d. (1570) priedo — „Catechisma praftas Textas“, B. Vilento „Enchiridiono“ (1579) ir J. Bretkūno „Kolektų“ (1589). Jos ne taip daug viena nuo kitos skiriasi, ypač paskutiniosios keturios. Kiek didesnis skirtumas tarp jų ir M. Mažvydo katekizmo. M. Daukšos „Tėve mūsų“ tekstas kaip tik artimiausias vėlesnėms protestantiškoms redakcijoms, ypač B. Vilento „Enchiridionui“. Bendrumų

čia yra tiek daug, kad galima teigti, jog M. Daukša naudojosi B. Vilento „Enchiridiono“ tekstu, o skirtumus nesunku išaiškinti geresniu kalbos mokėjimu, tarmių skirtingumu, senąja tradicija.

Pradėsime nuo skirtumų, neliesdami fonetikos ir rašybos.

D a u k š a (DK 45₁₆-46₁₂) V i l e n t a s (VE 18 – 22)

ejsi <i>dangūse</i>	ejsi <i>Dangui</i>
Szwejskis	Schwenski <i>fi</i>
karalīste	Karalīsta
žēmei (vn. viet.)	Szeme (vn. viet.)
dūd' (liep. nuos.)	dūdi (liep. nuos.)
átłaidžēmė	atleidžem
<i>fawiēmus</i> kaltiemus	<i>mufu</i> kaltiemus
nē wēd <i>mūffu</i>	newed <i>mus</i>

Kaip matyti iš sugretinimo, skirtumai maži. Daugumas atvejų — tik sutrumpintos ar nesutrumpintos tų pačių žodžių lytys. Vieną kartą abiejų panaudotos skirtingų kamiengalių formos, abi plačiai paplitę (karalystė, karalysta). M. Daukšos *dangūse* galima aiškinti įsigalėjusia tradicija (M. Mažvydo katekizme irgi yra *dangusu*) ir lotyniško bei lenkiško teksto įtaka (qui es *in coelis*; który iešteś *w niebieściech* LK 28₂₋₃). Paskutiniai du atvejai rodo M. Daukšos pastangas taisyklingiau, gražiau pasakyti: vietoj asmeninio įvardžio jis pavertoja savybinį (*fawiēmus* kaltiemus, nors lotyniškai yra — debitoribus *nostris*, lenkiškai — *nábym* winowáicom LK 28₁₁₋₁₂), o po neiginio — kilmininką (*nē wēd mūffu* — ne *nos* inducas, nie wodż *nas* LK 28₁₃). Taigi skirtumai nekliudo įžiūrėt M. Daukšos ryšių su B. Vilento „Enchiridionu“.

Bet tai, kad M. Daukšos tekstas maža skiriasi nuo B. Vilento, dar nėra pakankamas sekimo įrodymas. Prieš laidą, kad M. Daukša naudojosi „Enchiridionu“, labiau

įrodo bendrumas tų teksto vietų, kurios buvo pakeistos „Formoj krikštymo“ (iš ten pateko į „Giesmių krikščioniškų“ II d. ir per jas į „Enchiridioną“) arba tik B. Vilento „Enchiridione“. Jų yra 3:

D a u k š a

- 1) Buk walá / táwo
- 2) Dûną mûŕŕŕŕ wiffŕŕ dienu
dûd' mumus *ŕŕià diena*
- 3) Bat' gêlb' mus nûg pikto

V i l e n t a s

- Buk walia *tawa*
- Dûna mufu wiffu dienu
dûdi mumus *fchë diena*
- Bet gelb mus nûg pikta

1) Pažyminio nukėlimas po pažymimojo žodžio (walá / *tawo*) neatitinka lenkiško teksto (Bądż *twa wola* LK 28₆), bet sutampa su lotyniškuoju (fiat voluntas *tua*). Jis prieštarauja ir senajai tradicijai: „Tractatus sacerdotalis“ įrašė yra — „buki *thava* vala“, M. Mažvydo katekizme — „Buki *tawa* walia“. 2) M. Mažvydo katekizmo tekste vietoj M. Daukšos *ŕŕià diena* buvo — *nu* (=nūn, nūnai). Matyt, ŕŕi žodį M. Mažvydas perėmė iš tradicijos (ir „Tractatus sacerdotalis“ įrašė yra *nu*), bet vėliau pakeitė į *fchë diena* („Forma krikštymo“, „Giesmės krikščioniškos“), o iš jo paėmė B. Vilentas, kuriuo pasekė ir J. Bretkūnas „Kolektose“, tik jau patrumpindamas — *fchen dien*. Vargu tad ŕŕis pakeitimas M. Daukšos tekste būtų savaime atsiradęs. 3) Būdinga, kad tik M. Daukšos ir B. Vilento tekstuose yra *nûg pikto*. Visur kitur („Tractatus sacerdotalis“ įrašė, M. Mažvydo katekizme, „Formoj krikštymo“, „Giesmėse krikščioniškose“, J. Bretkūno „Kolektose“) rašoma — „nuog(i) *viso pikto*“. Tiesa, lenkiškajame M. Daukšos originale (taip pat ir lotyniškame tekste) *viso* irgi nėra. Bet ar ne B. Vilentu sekant atsisakyta tradicijos?

Nemaža bendrybių su vėlesniais M. Mažvydo darbais ir B. Vilento „Enchiridionu“ yra ir M. Daukšos „Tikiu“ tekste (DK 23₃—24₇—VE 14—17), bet žymiai daugiau ir skirtumų. M. Daukša šalino svetimybės, ieškojo lietuviškų atitikmenų: *poną* keitė *viešpačiu*, *paną* — *merga*, *Ponską Pilotą* — *Pontiškiu Pilotu*, *peklą* — *pragaru*, *griekus* — *nuodėmėmis*, *živatą* — *gyvata* ir t. t. Dar labiau skiriasi dekalogo tekstas (protestantiškajame daug svetimybių, nelietuviškų konstrukcijų), ir čia bendrumai nebekrinta į akis. Pažymėtina, kad M. Daukšos dekalogo vertimas gerokai skiriasi ir nuo lenkiškojo originalo, kuris yra daug trumpesnis, glaustesnis. Būdinga, kad dešimtame prisakyme šalia jaučio minimą *asilą* M. Daukša pakeičia *arkliu* (DK 74₂₀).

Bendrybių randame ne tik poterių tekste, bet ir kitur. M. Daukšai reikėjo daug terminų, žodžių naujoms sąvokoms ir, suprantama, jis galėjo pasinaudoti protestantų darbais, jų sukurtais naujadarais, jeigu tie jam atrodė tinkami ir priimtini. Tokių bendrų žodžių, terminų susidarytų nemažas skaičius. Bet šiam sudėtingam klausimui nušviesti — nustatyti, ką iš tikrųjų M. Daukša paėmė iš lietuvių protestantų rašytojų, reiktų specialaus tyrinėjimo. Neabejotina, kad jis pats daug daugiau žodžių sukūrė ir įvedė į literatūrinę kalbą, negu jų rado pirmtakų darbuose.

M. Daukša rūpinosi ne vien siaurais, sakytume, papariniais, tikybiniais reikalais. Nors jo katekizmas, kaip iš visko atrodo, buvo išleistas M. Giedraičio lėšomis ir skirtas tiesiogiai Žemaičių vyskupijai, bet M. Daukša anaip tol nenorėjo žemaičiais apsiriboti. Tur būt, gerai žinodamas apie menkas galimybes ir viltis, kad panašus katekizmas būtų greitai laiku išleistas ir Vilniaus vyskupijai, jis savąjį skyrė visiems lietuviams. Taip teigia

ir nežinomas 1605 m. katekizmo parengėjas: „Tey ąynáu gierey / iog io miliſta / [t. y. M. Daukša] ir Lietuway ir Zemáyciamus norédamas gierey padarit / abéietuy Catechifmu pérgulde“ (AK 3—4). Tuo būdu M. Daukša susidūrė su bendrinės literatūrinės kalbos problema. Norėjo įtikti ir aukštaičiams, ir žemaičiams. Ypač jam rūpėjo leksika. Minėto anoniminio amžininko liudijimu, kad būtų visų suprantamas, „abeiós giminės [t. y. aukštaičių ir žemaičių] žodžius pagulde“ (AK 4). Panašių siekimų turėjo ir protestantų rašytojai (M. Mažvydas, S. Vaišnoras), bet jų išgalės buvo menkokos. M. Daukša, gimęs vidurio aukštaičiuose, o paskui dirbdamas žemaičių tarpe, bent tas tarmes gerai pažino ir galėjo išnaudoti. Važinėdamas įvairiais reikalais, o gal ir kuriuo kitu būdu jis turėjo progos susipažinti ir su aukštaičiais rytiečiais, nors, tur būt, mažiau.

Su siekimu įtikti įvairių tarmių atstovams, kiek įmanoma didesniai plotui ir pastangomis kurti ir ugdyti literatūrinę kalbą susijusi būdinga M. Daukšos katekizmo ypatybė — leksikos turtingumas, pasireiškęs gausia sinonimika, paraleliu įvairių tarmių skirtingų žodžių vartojimu, svetimybių šalinimu, naujadarų kūrimu.

Labiausiai krinta į akis leksinių paralelizmų vartojimas. M. Daukša deda juos greta vienas kito, sujungdamas jungtukais *arba, ir*, jungiamaisiais žodžiais *tai yra*, taip pat prirašo paraštėse. Be to, paralelizmų pasitaiko ir šiaip skirtingose teksto vietose. Jokiam ankstesniame ir vėlesniame lietuviškame leidinyje, išskyrus M. Daukšos postilę, nerasime tiek ir tokiu būdu sukaupėtų leksinių paralelizmų. Nežinia, ar jis pats sugalvojo tokį jų telkimo ir panaudojimo būdą, ar pasekė kitų tautų rašytojų pavyzdžiu. Panašiai elgėsi kai kurie lenkų

protestantų rašytojai. Sakysim, 1551 m. Karaliaučiuje išėjo „Ewangelia švięta“ (S. Mužinovskio vertimas su J. Sekliucjano prakalba), kur paraštėse paaiškinami žodžiai ir jų samplaikos, kurių skaitytojas gali nesu-
prasti⁸⁶.

Specialiai M. Daukšos leksinius paralelizmus tyri-
nėjęs J. Kruopas suskaičiavo, kad daugiausia jų deda-
ma paraštėse — 189 atvejai, mažiau po jungtukų ar
jungiamųjų žodžių — 35 atvejai, neskaitant pasitaikan-
čių įvairiose teksto vietose⁸⁷. Palyginus su katekizmo
apimtimi, tai gana didelis kiekis. Daug paralelizmų yra
iš kasdieninės aplinkos ir apyvartos:

penas, valgymas, ėdesys;
pakastas, palaidotas, paraustas;
drugelis, peteliškė;
sakyti, tarti, byloti, kalbėti;
karoti, kabėti;
pavirsti, tapti, stotis ir t. t.⁸⁸

Nemaža jų taip pat abstrakčios ir perkeltinės prasmės:

atžvilgis, atvyzdis;
didžiavimas, lepumas, putlumas;
dūksėjimas, padūksis, tikėjimasis, viltis;
išganyti, išgelbėti, išvaduoti, atpirkti;
nuodėmė, nusidėjimas, kaltė, pražengimas;
padaras, sutvėrimas;
paskandinimas, pasmerkimas, prapuolimas, prapultis;
permanymas, supratimas;
žymė, ženklas ir t. t.

⁸⁶ *Mayenowa M. R.* Walka o język w życiu i literaturze staro-
polskiej. Warszawa, 1955, str. 72, 97 (puslapio fotokopija).

⁸⁷ *Kruopas J.* Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595)
kalboje. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, Vilnius, 1960, III, p. 224.

⁸⁸ Ten pat, p. 228—238. Ir toliau leksinių paralelizmų pavyz-
džiai imami iš cituoto J. Kruopo straipsnio.

Leksiniai paralelizmai rodo „vertėjo pastangas pateikti kuo tiksliausius, suprantamiausius atitikmenis ir savo kalbą padaryti žodingą bei įvairią ir įtikti kuo plačiausiam skaitytojų būriui“⁸⁹.

Kai kur paralelizmai panaudoti ir stilistiniais sumetimais, siekiant išvengti to paties žodžio kartojimo sakinyje. Gana dažnai sinonimai pavartoti vien dėl to, kad būtų suprantami naujai įvedami žodžiai vietoj svetimybių. Daug dvasininkų silpnai lietuviškai temokėjo ar visai nemokėjo. Kad jiems būtų lengviau susigaudyti, M. Daukša parašėse ir dėjo atitinkamus skolinius: *živatas* (įščia), *stonas* (luomas), *svietas* (pasaulis), *abrozaz* (paveikslas), *pekla* (pragaras) ir t. t.

Tai, žinoma, nereiškia, kad M. Daukša būtų įstengęs apsieiti be skolinių. Ne vieną jų jis vartoja be jokių lietuviškų atitikmenų, pavyzdžiui: *altorius*, *bažnyčia*, *dūšia*, *afiera*, *kielikas*, *pakajus*, *sūdas*, *sūdzia*, *falšyvas* ir kt. Tačiau skolinių kiekis M. Daukšos katekizme kelis kartus mažesnis, negu M. Mažvydo ir kitų pirmųjų rašytojų leidiniuose.

Leksikos turtingumas, sinonimikos gausumas ir gana laisvas originalo traktavimas — nukrypimai nuo jo leidžia tikėtis iš M. Daukšos didesnių pasiekimų vertimo mene. Jeigu jis sąmoningai kai ką praleido, pridėjo ar pakeitė turinio atžvilgiu, galėtume laukti, kad tai atspindės ir išraiškoje, vertimo detalėse, kad M. Daukša bus atsisakęs pažodinio vertimo principo ir ieškojęs naujo, kūrybiškesnio. Tačiau taip vis dėlto nėra. Atskirus turinio dalykus jis keitė, bet, kas atrodė gerai originale išdėstyta, stengėsi tiksliai išversti — tokiomis pačiomis kalbinėmis priemonėmis, konstrukcijomis, ieškodamas tik tinkamų žodžių, sinonimų, kurių daugeliui

⁸⁹ Ten pat, p. 224.

originalo žodžių surasdavo 2—3, net 4. M. Daukša siekė ne tiek savitai lietuviškai nusakyti, kiek surasti atitikmenų. Todėl, apskritai imant, katekizme, kaip ir kituose lietuviškuose XVI a. leidiniuose, dominuoja pažodinis vertimo principas. Kalba, iš kurios verčiama, yra lyg modelis, kuriam stengiamasi prilygti. Tokia bendroji tendencija. Dėl to mažiau paisoma savo kalbos specifiškos, jos vidinių dėsnių.

Tačiau tai anaipol nereiškia, kad M. Daukša būtų ignoravęs lietuvių kalbai būdingą nusakymo būdą, idiomatiką. Jis turėjo gerą kalbos jausmą ir akiai nesilaikė pažodinio vertimo principo. Dažniausiai jam pavykdavo gražiai lietuviškai išversti. Galima paimti keletą pavyzdžių:

Gėrbiu tėpaia kaip' pridėra DK 65₈₋₉ (*Czyńię im też poczciwość przystoyną* LK 40₁₀₋₂₀).

...kiek primānant' DK 85₁₅₋₁₆ (*ile być może* LK 55₁).

Tikra est tiefsa iog... DK 5₅ (*Rzecz pewna iest / ię...* LK 4₁₅₋₁₆).

Pirmiēus bėrėiktināi wissadōs walgit / ir gėrt DK 85₉₋₁₁ (*Naprzod / być miernym w iedzeniu y w pićiu* LK 54₁₇₋₁₈).

Dieną sūdo / kuryi bus pāstaroi / atais DK 38₂₋₃ (*Dnia sądnego / który będjie nā końcu świātā / prąyidzie* LK 23₅₋₇).

...meldziu nē atstōk... ir tėikiš su manimi liktiš DK 169₇₋₉ (*proszę nie rącz odchodzić... rącz zemną zostać* LK 128₁₁₋₁₃).

Iš jų matome, kad M. Daukša keitė daiktavardinį nusakymą veiksmažodiniu, rasdavo tinkamą pakaitalą idiomai, vieną gerą atitikmenį keliems žodžiams, išvengė to paties žodžio kartojimo ir t. t. Jis ne tik tiksliai ir taisyklingai išvertė originalą, bet prilygo jam ir stilistiniu atžvilgiu.

Vis dėlto bendroji pažodinio vertimo tendencija ne vienu atveju atsiliepė neigiamai. Dėl jos pasitaiko ne-
gyvų, dirbtinių, netaisyklingų, tiesiog neįmanomų pa-
sakymų:

Cžia gal *padarītis parāginimas* / idant'... DK 55₁₋₂
(Tu *się* može *vcžynič nāpominānie* / āby... LK 34₁₀₋₁₁).

Kas *vžrakinaš tamē sudeiime?* DK 24₁₉₋₂₀ (Co *się*
žāmyka w tym *Kredžie* LK 17₂₁₋₂₂).

Ir todrināg aš *iiudiutas* [= ijudintas] tū maļōnu *wa-*
dinēiimu / eimi tawēšp DK 151₄₋₇ (A pržeto ia *wžrušony*
tym miļōšiwym *wžywāniem* idę do čiebie LK 112₈₋₁₀).

...*qnt wiffo* milēt DK 114₁₀₋₁₁ (*nādewšytko* miļowāc
LK 80₆₋₇).

M. Daukšos vertimo vertę, žinoma, nulemia ne tie
nevykę ar nelabai vykę pasakymai, o įdėtas kūrybinis
darbas, pasiekti neabejotini laimėjimai. Trūkumų niekas
neišvengia, tuo labiau pradininkai, kurie turi įveikti itin
didelius sunkumus. Svarbiausia — pozityvus įnašas. Ap-
skritai imant, M. Daukšos vertimo kalba įmanoma, tur-
tinga, graži. Jo sugebėjimus gerai iliustruoja vertimas
gretimų originalo leksinių paralelizmų, kuriems ir dabar
nebūtų lengva rasti atitikmenis:

Teipagi ape *biaurūmą* / ir *dārgumą* nūdemes DK 58₁₋₃
(Item o *sprofnōšči ā bkārādošči* gržechu LK 35₁₆₋₁₇).

...aš *pādaras* tawas / ir *dailē* rākų tawū DK 136₈₋₉
(...ia *stworzenie* twoie / y *dzielo* rāk twoich LK 98₁₈₋₁₉).

...*drin' garbēs* / ir *laupfes* tawós DK 154₁₄₋₁₅ (...dla
čjci y *chwały* twoiey LK 115₁₁).

Ne kartą jaučiame visai laisvą, nė kiek originalo ne-
varžomą M. Daukšos žodį, natūralų iškalbingumą. Pa-
vyzdžiui, į klausimą, *Kaip tūrimē sāugot Bēbtą priš-*
sākimo / *kuris drāudžē šwētimmóterau* ? atsakoma:

Sėrgedamies / apląkdami / ir wėgdami wiffókių biėuribių... DK 84₁₇₋₁₉ (Strzegąc się wBelákiey nieucżáciwości... LK 54₇₋₈).

Čia M. Daukša, pavartodamas tris žodžius vietoj vieno, išbaigčiau, konkrečiau ir išraiškingiau nusako norimą dalyką, tartum primygtinai pabrėžia ne tik būtinumą saugotis nedorybės, bet ir būdus, kaip jos išvengti. Dažnai jo sakiny, ištisas periodas skamba laisvai, lengvai, lyg prieš keliasdešimt metų, bet ne prieš šimtmečius būtų parašytas:

Tu wáiftai [=wáifstą] dūfšę [=dūfši] / o ligónis nūdúš gėria: tu ligą atatòlini / o iis fawę marina: tu žaiždás futwarczióii / o iiffái žaiždą / kuri iau búwo vžrétėius / atwérfto: tu rąką tawą dagstái / o iiffái ią atmėto DK 143₁₆₋₂₂ (Ty lekárstwo dáieš / á chory tručíznę pije: ty niemoc oddalaš / á on powietrzem się żaráża? ty rány záwięzięš / á on ránę ktora iuž bližną byłá záblá otwarża: ty rękę twą prękládaš / á on ią odmiáta LK 105₁₀₋₁₇).

Jeigu ir vėlesni rašytojai būtų taip rūpinęsi literatūrine kalba, jos grynumu, neabejotinai, kaip iš šio pavyzdžio matyti, nežinotume nei *liekarstų*, nei *tručiznos*, nei *ronos*.

Ne vienas pasakymas M. Daukšos vertime gavo tokią formą, kuri vėliau jau nebekito, plačiai paplito ir visuotinai įsigalėjo, pavyzdžiui:

1. Alkaną papėnėt. 2. Tròkštąnti pagirdiė DK 106₃₋₄
(I. Láknaęego nakarmiė. II. Prágnaęego nápoiė LK 73₉₋₁₀).

M. Daukša įvedė nemaža svarbių, kultūriniam gyvenimui reikalingų žodžių. Daugelį jų ėmė iš gyvosios kalbos, suteikdamas naują turinį, perprasmindamas. Kitus sukūrė pats, dar kitus perėmė iš ankstesnių rašytojų

(pavyzdžiui, *mokytojas, skaitytojas*) ir padėjo jiems įsitvirtinti. Nelengva šiuo metu ir nustatyti, kas tikrai M. Daukšos sukurtas. Savaiame suprantama, kad tik dalis jo naujadarų prigijo. Pavyzdžiui, neprigijo *prabilis* — pratarmė, prakalba, *išspauistas* (vartotas jau M. Mažvydo) — išspausdintas.

J. Kruopas teigia, kad šie literatūrinėje kalboje tvirtai įsigalėję žodžiai yra M. Daukšos naujadarai: *abejojimas, įkvėpimas, nusižeminimas, privalomas, pasmerkimas, supratimas*⁹⁰. Be abejo, tokių jo įvestų naujadarų yra gana daug. Nesileidžiant plačiau į šį klausimą ir nesistengiant nustatyti, ar tai paties M. Daukšos sukurti žodžiai, ar paimti iš kitur, paminėtini katekizmo vertime esantieji psichologiniai terminai — pojūčių (*pajautimų*) pavadinimai: *regėjimas* (taip pat *vyzius*), *girdėjimas, ragavimas, pauostymas, palytėjimas* (taip pat *lytėjimas*), psichinių galių, procesų, jausmų, nuotaikų, ypatybių pavadinimai: *išmintis* (=protas), *atminimas* (= atmintis), *valia, pažintis* (= pažinimas), *meilė, džiaugsmas, kantrybė, gėrybė* (= gerumas), *romumas, tvardymas* ir kt. Kad būtų aiškiau, kokią reikšmę turėjo literatūrinės kalbos formavimuisi M. Daukšos vertimas, paminėtini dar bent keli įvairių sričių žodžiai: *autuvas, alga, buta* (butas), *darbininkas, esybė, elgeta, gydytojas, mylėtojas, tarnas, vietininkas*.

Vertinga M. Daukšos vertimo savybė — gyvi, vaizdingi pasakymai, kuriuos galima traktuoti kaip literatūrinio stiliaus užuomazgas. Dėl katekizmo specifikos jų daug negalėjo būti. Bet ir šioje visai nedėkingoje rašytojui medžiagoje vietomis prasiveržia išraiškingesnis, stipresnis žodis:

⁹⁰ Ten pat, p. 254.

Žvāiždes *nē žiba* prieg šwiefai tāwāi: štiebāi dağaus *drēba* / *ir wirpa* po akim tāwo... DK 148₁₁₋₁₄ (Gwiaždy / *nie świecą* przed iāfnošā, twoiā: filary niebieskie *držā* przed oblicznošā, twoiā... LK 109₁₇₋₂₀).

M. Daukša pirmāji sāvokinį originalo veiksmāžodį išverčia vaizdiniu (*nē žiba*), o prie kito prideda vaizdesnį sinonimą (*wirpa*), kuris jį praplečia, niuansuoja, sudaro įspūdį, lyg drauge vyktų du vyksmai. Šis pavyzdys rodo, kad vertėjas turi gerą stilistinę nuojautą. Originalo vaizdinių elementų jis nesumažina, nesusilpnina, o juos pagausina ir sustiprina.

Pagrindinė M. Daukšos vaizdinė priemonė yra veiksmāžodis:

...iž wēršmēs... *ižptūdo* DK 142₄₋₅ (...ž žržodtā... *wypłynął* LK 104₃₋₄).

...tu efsi ūgnimi / wīśadós dėganczja / o niekad' *nē vžblēstancžē* DK 161₁₁₋₁₄ (...ty iest ogniem žawždy gorāiacym / ā nigdy *nieuśtawāiacym* LK 121₁₈₋₂₀).

...*daužitis* ant žėmes DK 160₉₋₁₀ (...*tulāt* nā žiemi LK 120₂₀₋₂₁).

wīśfos tos nāktis atait' / idānt' ant' mūśfų *vžgrūtų* ir mus *vžflėgtų* DK 169₁₈₋₂₀ (wšytkie ty nocy pržychodžā / āby nā nas *vpādty* y nas *žākryty* LK 128₁₉₋₂₁).

Tawēšp dūśaiuamē / *βniupfcziodami* / ir *wērkdami* / Bytamē āBarų klóniia DK 62₁₉₋₆₃₂ (K tobie wždychamy *žālofni* y *plāczliwi* / na tų pādole *plāczu* LK 39₁₋₃).

Visais cituotais čia atvejais veiksmāžodis yra konkretus, gyvas, vaizdus, dinamiškas ir liaudiškas, susijęs su kasdieniška aplinka, alsuojąs betarpiška tikrove. Originale jis daugiau bendrinės, sāvokinės reikšmės, mažiau teturi vaizdinio atspalvio. Būdinga, kad paskutiniame pavyzdyje originalo būdvardžiai išversti pusdalyviais.

Be vaizdingumo, M. Daukšai rūpėjo ir stilistinis sklandumas, skambumas. Tuo tikslu jis sumaniai

pavartodavo ilgesnes ir trumpesnes vienodų gramati-
nių kategorijų žodžių lytis:

...idant *pęrgaletumbimė* / ir *prawitumbim` wiffus*
mũffų pagúndimus DK 87₁₉₋₂₀ (...dla *żwyciężenia* po-
kus LK 57₄).

Pirmuoju veiksmazodžiu nusakęs originalo daiktavar-
džio prasmę, M. Daukša prideda kitą veiksmazodį, daug
vaizdesnį, užbaigiantį pergalės apibūdinimą, nusakantį
jos pilnumą ir trumpesne to veiksmazodžio forma — ga-
lutinumą. Sustiprinimui jis prideda dar *wiffus*, tuo pa-
brėždamas, kad pergalė turi būti absoliuti.

Katekizme yra ir dvi giesmės: *Małda S. Thamófiaus*
iżg Aquino ir *Salve regina*. Tomo Akviniečio giesmė
versta, naudojantis lenkišku vertimu ir lotynišku origi-
nalu. Lenkiškuoju tekstu neabejotinai sekama pradžioje:

Kłónioiũs żemái /
Tięffã vżdeğtóii.
Tómiś Figúromis
tikrai vżłáistóii DK 175₁₂₋₁₅.

KLániam się tobie prawdo żátáiona /
A oşobámi tymi żápuşczona LK 133₁₂₋₁₄.

ADoro te supplex, latens Deitas,
*Quae sub his figuris vere latitas*⁹¹.

Lenkiškąjį tekstą atitinka žodžiai *Kłónioiũs*, *Tięffã*
ir *vżłáistóii*. Su lotyniškuoju originalu lietuviškąjį ver-
timą sieja tik vienas žodis — *Figúromis*. Bet juo toliau,
juo mažiau ryšio matome su lenkiškuoju LK vertimu,

⁹¹ [*Jagodyński S. S.*] Piesni Katholickie nowo reformowane y
Z Polskich ná Łácińskie, á z Łácińskich ná Polſkie przelożone,
niektore tež nowo zložone. Str. 92 (XVII a. pirmosios pusės gies-
myno su pusiau nuplėštu titulinium puslapiu, saugomo Varšuvoje,
Biblioteka Narodowa, fotokopija).

kuris yra daug trumpesnis (lotyniškas originalas — 28 eil., LK tekstas — 18 eil.) ir kai kuriomis eilutėmis visai skiriasi nuo lietuviškojo. M. Daukšos vertimas yra kitokio grafinio pavidalo: jame kiekviena eilutė dalijama pusiau. Bet tai padaryta techniniais sumetimais. Dėl mažo katekizmo formato, nenorint labai sumažint šrifto, teko eilutes skelti.

Šios giesmės vertimas neišsiskiria iš kitų XVI a. ver-
timų. M. Daukša neparodė didesnių eiliuotojo gabumų ir nepažengė kiek ryškiau į priekį. Giesmės eilėdara silabinė, skiemenų skaičius eilutėje svyruoja nuo 10 iki 12 (20 eilučių turi po 11 sk., 1—10 sk. ir 5 po 12 sk.). Lotyniškasis originalas parašytas 11 skiemenų eilutėmis.

Giesmė rimuota. Rimai gretiminiai, daugiausia dvi-skiemeniai, sudaryti iš panašių gramatinių formų (*tā-re — padāre, tikėdamas — gaitėdamas*), bet pasitaiko ir vienskiemenių, teisingiau viengarsių (*Iėšaus — žmō-gaus, māno — tāwo*). Kadangi kirtis ne vaidina čia jokio vaidmens, krinta dažnai nerimuojamame skiemenyje, sąskambio visai nėra. Cezūra yra po 5 skiemens, jei eilutė 11 ar 10 skiemenų (5+6, 5+5), ir viduryje, jei eilutė 12 skiemenų (6+6).

Antroji giesmė — *Salve regina (Swėika karaliczė)* DK 62₁₃—63₁₄, kaip ir jos originalas, neturi įprastos eiliuotos formos. Ji išversta ritmine proza.

Ta proga pažymėtina, kad postilėje yra dviejų giesmių gabalėliai (DP 443_{31–33} ir 443_{37–39}), bet jie versti taip pat proza.

Taigi M. Daukšos verstos giesmės įdomios tik kaip pirmosios išlikusios katalikiškos giesmės. Atrodo, kad vėliau, ruošiant giesmynus, jomis nepasinaudota, bent

1646 m. giesmyne abi minėtos giesmės verstos iš naujo, net gal iš kiek skirtingų originalų⁹².

Iš J. Ledesmos katekizmo vertimo aiškėja M. Daukšos pastangos kurti, ugdyti ir turtinti literatūrinę kalbą, nemaži jo kūrybiniai sugebėjimai. Nedidelė knygos apimtis, siauras konfesinis pobūdis neleido jam pasiekti didesnių laimėjimų. Visą savo kūrybinį pajėgumą jis parodė, versdamas postilę.

⁹² *Slavočinskis S. M.* Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646. Fotografuotinis leidimas. Vilnius, 1958, p. 18.

POSTILLE

Catholiczney Mniefzey

Część Wtora.

Wtora ma Kazania na dni Swiętych
przez R. K. c. k. Przydane jest teraz nowo Kazanie
na Pasaż / przy Łosku / y niektore inne
na swych micycach.

Dla ubogich Kapłanow / y D. Spoda-
rjow / y pospolitego człowieka / teraz i nowu z pilnością
poprawionu y powtore wydany.

Przez D. Jakuba Wupkã z Wagro-
wca / Theologa Societatis Jesu.

CVM GRATIA ET PRIVILEGIO S. R. M.
Ad Decennium.

M. D. LXXXII.

IV. J. VUJEKO POSTILĖS VERTIMAS

Pagrindinis M. Daukšos darbas, su kuriuo susijusi jo, kaip rašytojo, šlovė, — J. Vujeko postilės vertimas. Tai stambiausias lietuvių raštijos XVI a. paminklas greta J. Bretkūno biblijos vertimo rankraščio. Iš istorinės perspektyvos žiūrint, svarbūs yra tiek postilės lietuviškasis tekstas, kuriuo M. Daukša padėjo pagrindą literatūrinei kalbai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, tiek originalūs priedai — prakalbos, nors nelietuviškai rašytos, kuriose jis pasisakė svarbiais visuomeniniais klausimais, pasirodė kaip kovotojas dėl gimtosios kalbos teisių. Vienur ir kitur jis parodė aukštą literatūrinę kultūrą, kūrybinius savo sugebėjimus, kai kuriuos asmenybės bruožus.

Kad būtų galima detaliau panagrinėti pagrindinius dalykus, pirmiausia šiame, lyg ir įvadiniame, skyriuje aptariamas postilės pobūdis, vertimo autorystės ir chronologijos klausimai, trumpai apibūdinama postilė bibliografiniu atžvilgiu, kiek plačiau sustojant ties lotyniška prakalba, paliečiami bendrieji vertimo bruožai ir santykis su protestantų rašytojais, ypač B. Vilentu. Toliau atskiruose skyriuose mėginama apibūdinti M. Daukšą, kaip kovotoją dėl gimtosios kalbos teisių, jo vertimo meną, įnašą į literatūrinę kalbą ir literatūrinio stiliaus užuomazgas.

1. POSTILĖS POBUDIS, VERTIMO AUTORYSTĖ IR CHRONOLOGIJA

Postilė¹ — populiarus tikybinės raštijos žanras, kurio pradžia ir pavadinimas eina iš viduramžių, ypač paplitęs, išradus spaudą. Pavyzdžiui, vien Vokietijoje 1470—1520 m. išėjo per 100 postilių². Reformacinio judėjimo ir kontreformacijos metu dar labiau išpopuliarėjo postilė. Ji pasidarė viena pagrindinių priemonių skleisti naujam tikėjimui ir kovoti su katalikybe. Katalikiškoji reakcija ją panaudojo taip pat kaip gynimosi ir puolimo priemonę. Todėl XVI a. postilei būdingas polemintis bruožas.

Lenkijoje ypač išaugo postilės žanras reformacijos didžiausio pakilimo laiku. Postiles rašė ir vertė protestantai, su jais lenktyniavo kalvinai, iš kurių labiausiai išgarsėjo M. Rejus su savo „Kronika albo Postilla“ (1557). Pastaroji plačiai paplito ne tik reformatų, bet ir katalikų tarpe. Siekdamas jos įtaką neutralizuoti, J. Vujekas parašė savąsias postiles.

Jokūbas Vujekas (1541—1597), kilęs iš Vongrovieco (kelios mylios nuo Poznanės), jaunystėje, besimokydamas Silezijoje, palinkęs, o gal ir visai perėjęs protestantizman, paskui grįžęs katalikybėn, studijavo Krokuvos universitete ir jį baigė bakalauro laipsniu (1559). Mokslą tęsė Vienos jėzuitų kolegijoje, kur gavo filoso-

¹ Žodis *postilė*, atsiradęs XIII a., reiškė pradžioje biblijos ištraukos, evangelijos, skaitomos šventadieniais bažnyčioje, aiškinimą. Jis kildinamas iš lotyniškų žodžių *post illa verba* (po tų žodžių, t. y. po evangelijos). Pamokslas (sermo), nebūtinai susijęs su evangelijos aiškinimu arba juo nesiribojęs, nebūdavo vadinamas postile. Tik reformacijos laikais išnyko skirtumas tarp postilės ir pamokslų, ir postile pradėta vadinti pamokslų rinkinį (*Kolbuszewski K.* Postyllografja polska XVI i XVII wieku. Kraków, 1921, str. 19—21).

² Ten pat, p. 20.

fijos magistro laipsnį (1564), stojo jėzuitų ordinar Romoje (1565) ir po poros metų grįžo į Lenkiją, dirbo Pultusko kolegijoje. 1570 m. jam buvo suteiktas teologijos daktaro laipsnis. Keletą metų vadovavo Poznanės kolegijai, o 1578—1579 m. buvo Vilniaus jėzuitų kolegijos rektorius. Gal turėjo progos tada su juo susidurti ir susipažinti M. Giedraitis, o gal ir M. Daukša? Vėliau J. Vujekas veikė Vengrijoje, o iš ten išvarius jėzuitus, Krokuvoje, kur ir mirė.

J. Vujekas — vienas stambiausių kontrreformacijos šulų, gana produktyvus religinis rašytojas. Žinomiausias jo darbas — biblijos vertimas (1599), kuriam jis skyrė 14 paskutiniųjų savo gyvenimo metų ir kuris, 5 jėzuitų peržiūrėtas ir koreguotas, buvo pripažintas oficialiu tekstu, pasidarė lenkiškąja Vulgata ir kelis amžius buvo perspausdinamas. J. Vujekas parašė dvi postiles: didžiąją (1573—1575) ir mažąją (1579—1580). Didžioji skirta siauresniam, mokytesnių skaitytojų ratui, dvasininkams, detaliam susipažinusiems su teologiniais ginčais, ir yra dogmatinio-poleminio pobūdžio, nukreipta prieš įvairias reformatų sektas. Mažoji postilė (*Postylla katolicka mniejsza*) skirta neturtingiems kunigams ir mažiau išsilavinusiems skaitytojams. Ją ir išvertė M. Daukša. Mažoji postilė — tai ne didžiosios santrauka, o naujai parašyta knyga, naudojantis daugelio kitų autorių (J. Ferrus, J. Eck, J. Faber, L. Granatensis ir t. t.) postilėmis³. Ji laikoma „neabejotinai įdomiausiu ir vertingiausiu jo (—J. Vujeko —) veikalu“⁴.

XVI a. postilėse, tiek lenkų, tiek kitų tautų, aiškiai pastebima stipri viduramžiška tradicija ir kai kuriais atžvilgiais humanizmo bei renesanso poveikis. J. Kži-

³ Ten pat, p. 129—132.

⁴ *Górski K. Z historii i teorii literatury. Wrocław, 1959, str. 66.*

žanovskio žodžiais, geriausių postilografų darbuose „į pirmąjį planą iškyla pasaulietiniai pradai, atsiradę iš glaudaus kontakto su epochos gyvenimu, jos papročiais ir įpročiais, prietarais ir tikėjimais, jos pažiūromis į žmogaus gyvenimą“⁵. Tai būdinga kalvinų postilėms, ypač M. Rejaus, su kuriuo kovojo ir rivalizavo J. Vujekas. Tačiau ir M. Rejaus postilėje, kaip teigia K. Koibuševskis, „viduramžiškasis elementas vaidina iš dalies svarbesnį vaidmenį“⁶, o J. Vujeko postilėje jis visai nustelbia renesansiškąjį. Autoriaus pasaulėžiūra ir ideologija daug artimesnė viduramžiškajai. T. Grabovskis teisingai apibūdino J. Vujeko postilę: „Atgijo tuo būdu viduramžiškas pamokslo tipas, kuriam naujas amžius suteikė naują blizgesį lenkiškame apdare.“⁷ Humanizmo ir renesanso poveikis čia pasireiškė tik formoje, išraiškoje, bet ne turinyje, kur dominuoja viduramžiškos pažiūros, asketizmas. J. Vujekui neegzistuoja pasaulio ir gyvenimo grožis.

J. Vujeko mažoji postilė skirta tikėjimo dalykams aiškinti, katalikų bažnyčios pagrindams, tradicijoms ir papročiams ginti, kovai su reformacija. Joje, nežiūrint humanistinio autoriaus išsilavinimo, daug scholastikos, dirbtiniausių išvedžiojimų, paslėptos prasmės ieškojimų kiekviename biblijos žodyje. Pavyzdžiui, evangelijos ištraukoje (Mork. 7, 31—37) pasakojama, kaip Kristus išgydęs kurčią nebylį: pirma įleidęs pirštus į jo ausis, o paskui išspiovēs seilių, palytėjęs su jomis liežuvį, ir tas ėmęs gerai girdėti ir kalbėti. J. Vujekas aiškina,

⁵ *Krzyżanowski J.* W wieku Reja i Stańczyka. Warszawa, 1958, str. 177.

⁶ *Kolbuszewski K.* Proza polska XVI w. (Odb. z księgi „Kultura staropolska“, Kraków, 1931) str. 22.

⁷ *Grabowski T.* Piotr Skarga na tle katolickiej literatury religijnej w Polsce wieku XVI. Kraków, 1913, str. 134.

kad pirštas čia reiškias šventąją dvasią, o seilės — dangiškąją išmintį! (DP 319). Biblijos pasakojime apie gailestingąjį samarietį (Luk. 10, 23—37), kuris, radęs plėšikų apiplėštą, sužeistą ir pusgyvį paliktą kelevį, aprišęs jo žaizdas ir, užkėlęs ant savo gyvulio, nugabenęs jį užiegos namus, — įžiūrima tokia paslėpta prasmė: samarietis — Jėzus Kristus, samariečio gyvulys — šventas Kristaus kūnas! (DP 324—325). Kai kur tokie išvedžiojimai ir aiškinimai užima ištisisus puslapius.

Dėl savo scholastinio ir apologetinio pobūdžio J. Vujeko postilė mažai tesusijusi su konkrečia tikrove. Retai joje liečiami krašto reikalai, politinis gyvenimas. Daugiau pasitaiko tik trumpų užuominų, sakysim, apie girtavimą, prabangos pamėgimą, sunkumą rasti teisybę, apie teismo šališkumą, neteisingumą, liaudies beteisiškumą, įstatymų „bedieviškumą“, kur šuo labiau vertinamas kaip žmogus. Tačiau, jeigu kur ir pasisakoma prieš kraštutinius išnaudojimo ir priespaudos atvejus, pavyzdžiui, prieš tuos, kurie algą samdiniams užlaiko, skriaudžia našles ir našlaičius, — tie žodžiai anaip tol nerodo autoriaus palankumo liaudžiai. J. Vujekas be jokių rezervų ir svyravimų stovi viešpataujančių klasių pusėje ir palaiko feodalinę santvarką. Jo skelbiamos pažiūros visiškai atitinka ir išreiškia viešpataujančių klasių interesus. Jis reikalauja, kad kiekvienam būtų atiduodama, kas jam priklausa: kunigui, kas yra kunigo, bažnyčiai, kas yra bažnyčios, o karaliui, kas yra karaliaus (DP 76). Smerkia tuos, kurie, prisidengdami „skraistele valnystės krikščioniškos“, priešinasi valdžiai ir vyresnybei, nes kiekviena valdžia — iš dievo (DP 366). Remdamasis biblija, liepia besąlygiškai paklusti šio pasaulio viešpačiams, ne tiktai geriems, bet ir piktiems (DP 191, 366). Atmeta reformatų teiginį, kad

tarp krikščionių neturį būti „urėdų nei vyresnybės nė vienos“ ir dvasininkai negalį turėt pasaulietinės jurisdikcijos. Tai esąs klaidingas mokymas. Dėl jo kylą valdinių maištai prieš valdovus. Kas prieš vyresnybę stojąs, tas stojąs ir prieš dievo įstatymą ir tuo save pražudąs. Turinti būti vyresnybė ir veldamas, viešpats ir tarnas (DP 498). Skiepijant liaudžiai tokiu būdu paklusnumą, susitaikymą su likimu ir nusizeminimą, stengiamasi įteigti ir paguodą, įtikinėjama, kad dievas palankesnis vargšams, nužemintiems. Tačiau to nesa-koma apie dvasininkus!

J. Vujeko postilės aštrumas nukreiptas prieš erezi-jas, visokias naujoves tikėjimo srityje. Nors polemika su reformatais joje daug švelnesnė, negu didžiojo postilė-j, bet ji niekur neišleidžiama iš akių. Kiekviena proga stengiamasi parodyti juos ko nepalankiausiai, koneveik-ti jų pažiūras. Apie toleranciją čia nėra kalbos. Autorius siekia sužadinti neapykantą jiems, nuteikti prieš juos. Mėgina net įtikinėti, kad reikalinga juos bausti. Esą net patiems eretikams būtų geriau, jeigu juos iškartų, išskandintų arba sudegintų (DP 85). J. Vujekas iš anks-to reformatus skiria pragaran. Išjuokia jų moteris, ku-rios su vyrais apie tikėjimo dalykus disputuoja. Jo įnirtingas reformatų puolimas atsispindi sename posa-kyje, apibūdinančiame tris žymius lenkų pamokslininkus: „Birkovskis seka pasakas, Vujekas kolioja, Skarga moko“ (Birkowski baje, Wujek łaje, Skarga każe)⁸.

Mažoji J. Vujeko postilė visai atitiko kontrreformacijos lagerio poreikius, ir vyskupai, bažnytiniai sino-dai rekomendavo ją dvasininkams tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Pavyzdžiui, 1602, 1604, 1607 ir 1613 m. Vil-

⁸ Archutowski J. Książdz Jakób Wujek. Warszawa, 1915, str. 10 (Odb. z „Podręczn. encykl. kościelnej“, t. XLIII i XLIV).

niaus sinodų nutarimuose reikalaujama, kad kiekvienas klebonas turėtų postilę lotynų arba vietine kalba. Iš vietine kalba parašytųjų rekomenduojama J. Vujeko postilė arba P. Skargos pamokslai⁹.

Labai galimas daiktas, kad M. Daukša ėmė versti J. Vujeko postilę ne tiek savo iniciatyva, kiek M. Giedraičio skatinamas. Tokia yra visuotinai įsigalėjusi pažiūra, paremta paties M. Daukšos žodžiais. Lotyniškoje prakalboje į M. Giedraitį jis kelis kartus pabrėžia, kad postilė išversta ir išleista vyskupo sumanymu, įsakymu, rūpesčiu ir lėšomis. Bet lenkiškoje prakalboje į skaitytoją, kur M. Daukša taip pat užsimena apie postilės vertimo motyvus ir tikslus, M. Giedraitis visai neminimas. M. Daukša joje kalba vien savo vardu, ir susidaro įspūdis, kad jis pats buvo iniciatorius. Be abejo, lotyniškoje prakalboje dėl jos panegirikinio pobūdžio M. Giedraičio nuopelnai galėjo būti perdėti, bet nėra pagrindo manyti, kad jie buvo išgalvoti. M. Giedraitis palaikė ir rėmė M. Daukšą, sudarė jam palankesnes darbo sąlygas, atkakliai rūpinosi postilės išleidimu.

Jau prieš keliasdešimt metų kalbininkai, pastebėję postilėje skirtingų tarmių lytis ir žodžius, nevienodą kirčiavimą, pradėjo kelti klausimą, ar M. Daukša vienas išvertė postilę, ar turėjo padėjėjų. Atrodo, pirmasis apie tai keliais atvejais rašė K. Būga, pareikšdamas nuomonę, kad „Daukšos postilė yra ne vieno, bet kelių žmonių vertimas“¹⁰. Juo remdamasis, J. Gerulis teigė, kad M. Daukša tik redagavo klierikų vertimą¹¹. E. Tanglis ir E. Zitigas nuėjo dar toliau. Jie ne tik teigė, kad

⁹ *Sawicki J.* Concilia Poloniae. II... str. 49; KKZ I 99—100.

¹⁰ *Būga K.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1961, III, p. 331.

¹¹ *Gerullis J.* Senieji lietuvių skaitymai. Kaunas, 1927, I, p. 124; *Gerullis G.* Baltica. — „Archiv für slavische Philologie“, 1925, XXXIX, S. 52.

postilė versta kelių žmonių, bet ir mėgino nustatyti skirtingų asmenų verstas dalis. Sakysim, E. Žitigas manė galįs suskirstyti vertimą į 7 skyrius¹². E. Tanglis spėjo, kad M. Daukšos padėjėjų reikėtų ieškoti kunigų seminarijos mokinių ar žemesnio rango dvasininkų tarpe¹³. Tačiau jis pripažino, kad visos postilės vertimas vis dėlto daro vieningą įspūdį. To vieningumo priežastį E. Tanglis taip aiškina: buvę dirbta pagal vieningą planą, vienam asmeniui vadovaujant, ir paties M. Daukšos daugiausia pasidarbuota. Postilės kalbą jis vadina „Daukšos kalba“, bet nori, kad Daukšos vardas čia būtų panašiai suprantamas kaip Homero — apimam kolektyvą¹⁴.

Šias prielaidas ir samprotavimus kritikavo P. Skardžius. Nuodugniau patyrinėjęs vertimo autorystės klausimą, postilės kalbos skirtybes ir iš dalies prieštaravimus jis aiškino vertėjo noru prisitaikyti platesniam skaitytojų ratui — žemaičiams ir vidurio aukštaičiams. P. Skardžius priėjo išvadą, kad tiek J. Ledesmos katekizmą, tiek J. Vujeko postilę M. Daukša vertė vienas, tik „naudojosi ir kitomis šnektomis, daugiausia tomis, kurių plote teko jam gyventi ir veikti“¹⁵. M. Daukšos kalbos „fonetika ir morfologija yra daugiausia paremta vid. augštaičių šnektą, o žodynas yra iš visur papildytas“¹⁶. Atmesdamas pažiūrą, jog postilės vertimas kolektyvinis darbas, P. Skardžius prileidžia tik viena, kad „bespausdinant gal būt, kas kitas skaitė korektūrą“¹⁷.

¹² *Tangl E.* Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen. Weimar, 1928, S. 21.

¹³ Ten pat, p. 22.

¹⁴ Ten pat, p. 22.

¹⁵ *Skardžius P.* Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoje Lietuvoje. — „Archivum Philologicum“. Kaunas, 1933, IV, p. 19.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

Sprendžiant postilės vertimo autorystės klausimą, reiktų atsižvelgti ir į konkrečias galimybes rasti padėjėjų. Ar buvo tuo metu Žemaičiuose dvasininkų, kurie būtų galėję sėkmingai M. Daukšai talkininkauti? Biografiniame skyriuje pateikti duomenys rodytų, kad pačioje kapituloje tokių nėra ko ieškoti. Jeigu kanauninkai ir buvo išsilavinę, tai daugumas nemokėjo ar labai menkai temokėjo lietuviškai, ir, aišku, nė vienas nebuvo linkęs atsidėti tokiam darbui. Tas pat pasakytina ir apie žemesnio rango dvasininkus, gyvenusius Varniuose. Labai maža tikimybė, kad tinkamų vertėjų būtų buvę galima rasti tolesnėje periferijoje. Tik pačioje XVI a. pabaigoje lietuvių dvasininkų skaičius padidėjo ir šiuo atžvilgiu atsirado kiek realesnės galimybės.

Prielaida, kad vertimo darbui galėjo būti panaudoti seminarijos auklėtiniai, taip pat neturi pagrindo. Varniuose XVI a. visai nebuvo seminarijos. Jeigu paskutiniame XVI a. ketvirtyje ir buvo pasiūsta mokytis į Vilnių jaunuolių žemaičių, tai sunku tikėti, kad tarp jų M. Daukša būtų ieškojęs ir galėjęs rasti sau tinkamų talkininkų.

Postilės tituliniame puslapyje vertėju pažymėtas M. Daukša. Lotyniškoje ir lenkiškoje prakalboje jis vertimą vadina savo paties darbu. Jokie kiti vertėjai ar talkininkai niekur neminimi. Todėl nėra pakankamo pagrindo abejoti M. Daukšos autoryste.

Paliestinas ir postilės vertimo chronologijos klausimas. Jis iškilo, mėginant nustatyti, iš kurio leidimo M. Daukša vertė. J. Vujeko mažosios postilės XVI a. išėjo šie leidimai: I — 1579—1580 m., II — 1582 m., III — 1590 m., IV — 1596 m. E. Tanglis, lyginęs vertimą su J. Vujeko postilės 1590 m. leidimu, kuris jam tebuvo prieinamas, padarė išvadą, kad pastarasis leidimas ne-

galėjęs būti M. Daukšos originalu. E. Tanglis rado vietų, sakinio gabalų, kurių trūko lenkiškajame tekste: jos sąmoningai ar per neapsižiūrėjimą perspausdinant buvo praleistos. Vėliau paaiškėjo, kad tose vietose M. Daukšos vertimas atitiko J. Vujeko postilės 1582 m. leidimą. Be to, E. Tanglis atkreipė dėmesį į svarbią detalę vertimo chronologijai nustatyti: lietuviškajame tekste minimas popiežius Grigalius XIII kaip valdantysis popiežius (DP 246₁₆), o atitinkančioje lenkiško 1590 m. leidimo vietoje minimas jau kitas popiežius — Sikstas V. Grigalius XIII buvo popiežium 1572—1585 m., o Sikstas V — 1585—1590 m. Todėl E. Tanglis manė, kad arba M. Daukša postilės vietą, kurioje paminėtas Grigalius XIII, išvertė prieš 1585 m., arba — ir tai atrodo patikimiau — jis vertė iš lenkiškojo leidimo, pasirodžiusio prieš 1585 m.¹⁸

E. Zitigas, toliau gilinęsis į šį klausimą ir lyginęs M. Daukšos vertimą su pirmaisiais trimis J. Vujeko postilės leidimais, taip apibendrina savo tyrinėjimo rezultatus: nemaža postilės dalis versta iš 1582 m. leidimo, bet galutinė vertimo redakcija parengta pagal 1590 m. leidimą¹⁹. Pavyzdžiui, pasijos aprašymo visai nėra 1579—1580 m. leidime, 1582 m. leidime jis įdėtas gale, priešpaskutinėje vietoje, o 1590 m. ir vėlesniuose leidimuose — įdėtas kaip pamokslas didžiajam penktadieniui. M. Daukša čia laikosi 1590 m. leidimo. Lyginant pirmuosius J. Vujeko mažosios postilės leidimus, paaiškėjo, kad jie vienas nuo kito skiriasi daugiausia tik papildymais — pridėtais naujais pamokslais, o šiaip skirtumų beveik nėra²⁰.

¹⁸ *Tangl E. Der Accusativus und Nominativus...* S. 23.

¹⁹ Ten pat, p. 24; DKS 1.

²⁰ Ten pat, p. 23—24.

Tiksčiau apibūdinti M. Daukšos vertimo eigą ir nusakyti, kiek buvo panaudoti pirmieji J. Vujeko leidimai, būtų galima tik turint juos visus po ranka ir kruopščiai palyginus su lietuviškuoju tekstu. Šiame darbe tokios galimybės neturėta, naudotasi tik 1582 m. leidimu ir 1843 m. perspausdintuoju. Lyginimo išdavos panašios į minėtąsias E. Tanglio ir E. Zitigo.

M. Daukšos postilės vertimo chronologijos klausimu savo nuomonę yra pareiškęs V. Biržiška. Remdamasis tuo, kad vertime popiežius Grigalius XIII visur minimas kaip gyvas (DP 246, 460, 504 ir 505), jis buvo linkęs manyti, „kad ne tik versta iš seniausio Wuyko leidimo, bet dar ir šis vertimas buvo atliktas tarp 1572 ir 1585 m. (popiežiaus Grigaliaus XIII valdymo metai)“²¹. Jis taip pat teigė, kad M. Daukša prie postilės dirbo keliolika metų²². Čia reikia pažymėti, kad Biržiška nenuoseklus ir pats sau prieštarauja. Jei gu M. Daukša turėjo atlikti vertimą iki 1585 metų ir vertė iš seniausio leidimo (t. y. iš 1579—1580 m.), tai jis galėjo dirbti ne keliolika, bet tik 5 metus. Be to, Grigaliaus XIII, kaip valdančio popiežiaus, minėjimas iš tikrųjų nėra pakankamas argumentas vertimo chronologijai nustatyti ir rodo vien tai, kad versta iš leidimo, išėjusio prieš 1585 m. M. Daukša galėjo versti ir vėliau, po 1585 metų. Be abejo, jis žinojo, kada Grigalius XIII mirė ir kuris popiežius po jo buvo išrinktas, bet, kaip matysime, laikydamasis daugiausia pažodinio vertimo principo, ne vieną postilės vietą išvertė „aklai“; taip galėjo atsitikti ir su popiežiumi.

Naujų duomenų vertimo chronologijai nustatyti duoda Romoje surasti dokumentai apie Vilniaus jėzuitų

²¹ *Biržiška* V. Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 169—170.

²² Ten pat, p. 169.

spaustuvę. Iš jų paaiškėja, kad lietuviškas postilės vertimas 1595 m. pradžioje buvo atiduotas spausdinti, gal net pradėtas rinkti²³. Tad 1595 m. pradžią reiktų laikyti galutine M. Daukšos postilės vertimo užbaigimo data, o 1582 m., kuriais išėjo J. Vujeko originalo II leidimas, galimą vertimo pradžios data.

Postilės išleidimu rūpinosi M. Giedraitis. Iš Vilniaus jėzuitų susirašinėjimo su generolu matyti, kad 1595 m. pradžioje jis buvo atsiuntęs 500 auksinų daliai spausdinimo išlaidų padengti. Pinigai, generolui draudžiant spausdinti svetimiems, jei visa knygos laida nebus veltui išdalinama, M. Giedraičiui buvo grąžinti. Jis reikiamą sumą laikė sukaupęs ateičiai ir, 1595 m. gegužės mėn. atvykęs į Vilnių, stengėsi nugalėti spausdinimo kliūtis²⁴. Postilei išspausdinti reikėjo nemaža lėšų. Pavyzdžiui, nedidelė M. Smigleckio knygelė prieš anabaptistus atsiėjo 500 auksinų, o postilė buvo kelis sykius didesnė. M. Giedraičio metinės pajamos iš Žemaičių vyskupijos buvę ne didesnės kaip 3000 auksinų²⁵. Nepavykus išleisti postilės 1595 m., jis savo sumanymo neatsisakė: po kurio laiko kliūtys buvo nugalėtos, ir ji pasirodė 1599 m.

Tiksliai nežinoma, koku egzempliorių skaičiumi postilė buvo išleista. A. Gričovos apskaičiavimu, Lenkijoje XVI a. vidutinis knygų tiražas būdavęs 500 egz. Tokiu tiražu išėjo M. Bielskio kronika (1551), J. Mončinskio (Mączyński) lotynų-lenkų kalbų žodynas (1564). Tik retesniais atvejais, ypač leidžiant knygą propagandiniais tikslais, tiražas siekdavo 1000 egz. arba

²³ *Commentationes Balticae...* I, p. 47—49, 64, 66.

²⁴ Ten pat, p. 66.

²⁵ Ten pat, p. 48, 63, 66.

jį viršydavo²⁶. Atrodytų, kad ir M. Daukšos postilės, ypač atsižvelgiant į jos apimtį, vargu buvo išleista daugiau kaip 500 egz. Bet čia prisimintinas J. Bretkūno „Postilės“ (1591) tiražas — 1000 egz.²⁷ Nereiktų išleisti iš akių galimo rivalizacijos momento, plačių M. Daukšos ir M. Giedraičio siekimų. Todėl postilės tiražas galėjo būti ir didesnis. Šiaip ar taip būtų, M. Daukšos postilė išėjo visai pakankamu aniems laikams tiražu. Tai rodo ir palyginti ne toks mažas išlikusių egzempliorių skaičius.

2. BIBLIOGRAFINIS APIBŪDINIMAS. LOTYNIŠKOJI PRAKALBA

M. Daukšos išverstoji postilė, išėjusi 1599 m., turi tokią antraštę:

Postilla

CATHOLICKA.

Tái est:

Ižguldimas Ewan
geliu kiekwienos Nedelos ir įžwę-
tes per wiffjús metús.

Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA

Kanoniką Médnikų / iž lėkißko pergúldita.

Be J. Vujeko pamokslų, joje yra ir originalių priedų, kurie ne visuose egzemplioriuose vienodi.

Antroje titulinio lapo pusėje pirmiausia įdėtas lotyniškas ketureilis, skirtas M. Giedraičio herbui (IN STEMMA... MELchioris Gedroic...), su puošniu paties

²⁶ Kawecka-Gryczowa A. Rola drukarstwa polskiego w dobie Odrodzenia. — „Odrodzenie w Polsce“. IV Historia literatury. Warszawa. 1956, str. 496—497.

²⁷ Falkenhahn V. Der Übersetzer... Johannes Bretke... S. 112.

herbo raižiniu. Ketureilyje pabrėžiama, kad rožė daug naudingesnė už kitas gėles ir teisingai yra jo herbas, nes, kaip matyti iš Lietuvos ir Žemaičių, vyskupas labai daug gera daręs tėvynei. Tai dirbtinis, pritemptas sugretinimas, nevykęs mėginimas poetizuoti M. Giedraičio veiklą. Čia aiškiai sekta amžiaus mada, — remiantis herbu, iškelti asmenį, kuriam knyga dedikuojama. Pavyzdžiui, J. Vujeko mažosios postilės I ir II lenkiškuose leidimuose yra du panašaus pobūdžio eilėraščiai: pirmosios dalies antroje titulinio lapo pusėje lotyniškas aštuoneilis Poznanės vyskupo L. Kosceleckio herbui, o antroje dalyje — lenkiškas ketureilis Poznanės miesto herbui (su herbų raižiniais). J. Radvanas „Radiviliadoje“ (1588) įdėjo greta vienas kito net du eilėraščius, skirtus Radvilos herbui (ereliui). Mėgindamas parodyti savo išradingumą, panaudojo juose dialogo formą — pasikalbėjimą ateivio su ereliu.

Po M. Giedraičio herbui skirtu ketureiliu nėra jokio parašo (visuose žinomuose postilės egzemplioriuose). Kai kieno spėjama, kad jį parašė pats M. Daukša²⁸. Bet M. Daukša eiliuoti nemėgo, jam trūko ir reikiamų sugebėjimų. Tad ar nebūtų teisingiau tą ketureilį priskirti autoriui, kuris parašė žemiau išspausdintą lotynišką 8 eilučių epigramą, skirtą M. Giedraičiui? Epigrame su daug didesniu užmoju aukštinamos vyskupo dorybės ir nuopelnai, užtikrinant jam neblėstantį atminimą: laikas sunaikina didžių karalių sostines, marmurą, piramides, užmarštin nugramzdina karvedžių garsą, bet vyskupo šlovė būsianti nemari, nes jis savo liaudžiai parūpinęs šventąjį peną. Taip iškeliamas postilės išleidimo reikšmė katalikybės stiprinimo ir propagavimo požiūriu.

²⁸ *Biržiška* V. Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 170.

Kai kuriuose postilės egzemplioriuose po epigrama pažymėtas kaip autorius Vaclovas Labunauskis (Venecflaus Labunowfki). K. Jablonskis yra išaiškinęs, kad tai Vaclovas Daujotas iš Labunavos, kuris 1599 m. „tur būt buvo vos neseniai baigęs ar gal bebaigias mokslus“²⁹. Jo tėvas drauge su kitais yra pardavęs 1600 m. M. Daukšai žemės Karklėnų valsčiuje.

S. Daukantas savo turėtame M. Daukšos postilės egzemplioriuje ranka įrašė lietuvišką šios epigramos vertimą, po kuriuo taip pat pažymėtas Vaclovas Labunauskis³⁰. Lig šiol neišaiškinta, ar tai senas vertimas, ar S. Daukanto laikų. Kadangi vertimas įrašytas defektyniame (be pradžios) egzemplioriuje, reiktų manyti, kad S. Daukantas jį iš kitur nusirašė. Sunkiau tikėti, kad jis pats epigramą būtų išvertęs, nes eiliuotų tekstų nemėgdavo versti, o jei kartais to negalėdavo išvengti, versdavo proza. Be to, S. Daukanto egzemplioriaus pradžioje įrišta nemaža tuščių lapų trūkstantoms vietoms įrašyti, bet jie taip ir liko tušti, tik paskutiniajame jis nusirašė lotyniškąjį ketureilį ir epigramą, nupiešė miniatiūrinį herbą ir įtraukė lietuviškąjį epigramos vertimą. Argi S. Daukantas, norėdamas defektinį savo egzempliorių papildyti, būtų pirmiausia ėmėsis versti epigramą, kai nemaža spausdinto teksto reikėjo įrašyti?

Tiek pirmasis ketureilis, tiek epigrama rašyti eleginiu distichu. Lietuviškajame epigramos vertime originalo eilėdaros nesilaikyta. Atrodo, kad vertėjui rūpėjo turinys, ne forma, eilėdara. Vertimas kiek primena nerimuotas laisvąsias eiles.

Po epigramos kai kuriuose postilės egzemplioriuose įdėta lotyniška M. Daukšos prakalba į M. Giedraitį. Ji

²⁹ Jb DaD 4.

³⁰ Įrašo fotokopija išspausdinta „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“ (p. 63).

išlikusi vien buvusiame Kražių kolegijos (S. Stanevičiaus) egzemplioriuje. Dedicacinės prakalbos buvo labai įprastos feodalizmo laikais, ir jų dažnai pasitaiko XVI—XVII a. knygose. Lotyniškoji M. Daukšos prakalba įdomi ir kaip originalus kūrinėlis, leidžiąs jį geriau pažinti kaip rašytoją, humanistinės kultūros žmogų, įdomi ji taip pat ir kai kuriomis žiniomis apie postilės vertimą bei paskirtį ir pagaliau kaip būdingo epochai žanro pavyzdys.

Prakalba yra panegirikinio pobūdžio. Ja M. Daukša siekė pagerbti ir išaukštinti M. Giedraitį, ypač jo nuopelnus, išleidžiant postilę, o drauge norėjo iškelti ir pačią leidinio vertę ir reikšmę, pabrėžti savo atlikto darbo sunkumą ir didumą. Tai lyg atviras laiškas M. Giedraičiui. Kiekvienu žodžiu betarpiškai į jį kreipiamasi. Parašyta ji įgudusios plunksnos, aukštos kultūros rašytojo, asmens, žinančio savo vertę, savo darbo prasmingumą.

Lotyniškoji M. Daukšos prakalba nėra įprasta duoklė mecenatui. Ją padiktavo ne padėka už globą ar protekciją, ne noras ir pastangos įsiteikti, sužadinti dosnumą, užsitikrinti palankumą. Čia, atrodo, būta ir Gilesnio pagrindo. M. Giedraitis buvo M. Daukšai ne tik viršininkas. Juos jungė daug bendrų siekimų, ta pati ar panaši programa. Savo mecenatui M. Daukša jautė ne tik oficialią pagarbą, bet su juo buvo susijęs ir intymesniais ryšiais, šiltesniu jausmu. Dėl to, tur būt, nejaučiame prakalboje visuomeninės prarajos, kuri taip dažnai būdavo tarp dedikacijos autoriaus ir asmens, kuriam knyga dedikuojama: begalinio nusižeminimo, savęs menkinimo, iš vienos pusės, ir ribų nežinančio liaupsinimo — iš kitos. M. Daukša, aukštindamas M. Giedraitį ir liesdamas postilę, nenutyli ir savo vaidmens,

M. Daukšos postilės (1599) titulinis psl.

darbo, kartais net pirma apie tai užsimena arba kalba apie ją keliais atvejais kaip apie bendrą abiejų darbą (ex hoc *nostro* conatu, *nostro* huic operi).

Dedikacinės prakalbos žanrinės ypatybės žymiu mastu apsprendė M. Giedraičio traktavimą. Jis čia idealizuojamas, šlovinamas, prilyginamas žymiausiems amžiaus vyrams, iškeliamas kaip vyskupas, daug nusipelnęs katalikybei, kontrreformacijai, lygiai rūpinęsis tiek Žemaičių, tiek Vilniaus vyskupija (kai ši keletą metų neturėjo vyskupo), taip pat kaip valstybės veikėjas ir žmogus. Tame aukštiniame yra nemaža panegirikos, perdėjimo. Tai būdinga ano meto dedikacinėms prakalboms. Jose asmuo, kuriam skiriama knyga, paprastai traktuojamas kaip nepaprasta asmenybė, pasižyminti didžiomis dorybėmis (be jokių ydų!), nepaprastais gabumais, garsia kilme, jei ne savo, tai bent protėvių žygiais, vaidinanti lemiamą vaidmenį tautos ar valstybės gyvenime ir t. t. Be abejo, M. Giedraitis nebuvo eilinis Lietuvos vyskupas, ir M. Daukšos perdėjimai ne taip krinta į akis. Bet jų netrūksta. Dažnai vartojamas aukščiausias laipsnis, kur visai pakaktų nelyginamojo. Kur dar tik pradžia tebuvo padaryta, laikoma įvykdytu dalyku. Iliustracijai pora pavyzdžių.

Prakalboje sakoma, kad M. Giedraitis įsteigęs rinktinių jaunuolių seminariją (Seminarium lectifsimorum adolescentū instituiti) ir ją, išlaidų negailėdamas, išlaikęs, be to, savo namuose nuo pat vyskupavimo pradžios daugelį kitų jaunuolių maitinęs ir mokęs puikiųjų menų. Iš tikrųjų M. Giedraitis seminarijos neįsteigė, bet siūsdavo į Vilnių jaunuolius iš Žemaičių. Taip darė ir jo įpėdinis M. Pacas 1613 m.³¹

³¹ Описаніе рукописнаго отдѣленія Виленской публичной библіотеки. Вильна, 1895, I, стр. 79; KKZ III 98; plg. VZV II 17—18.

M. Daukša pabrėžia, kad M. Giedraičio pastangomis vyskupija esanti jau pakankamai aprūpinta lietuvių kalbą mokančiais dvasininkais bei pamokslininkais (iam patrij fermonis, nec paftores: nec cōcionatores defideremus). Per 20 metų, praėjusių nuo 1579 m. vizitacijos, tai nebuvo dar padaryta. Šitai rodo ir pati M. Daukšos postilė, jos kirčiuotas lietuviškas tekstas, kuris kaip tik ir buvo reikalingiausias lietuviškai nemokantiems ar menkai temokantiems dvasininkams³². Lietuviams dvasininkams būtų visai pakakę ir nekirčiuotų pamokslų. Iš išlikusių dokumentų taip pat matyti, kad ir XVI a. pabaigoje į parapijas ir kitas bažnytines vietas dažnai būdavo skiriami lenkai, tebegyveno ir daugelis anksčiau paskirtųjų. Sakysim, 1593 m. Šiaulių ir Joniškio klebonas buvo Jonas Maskovskis, lenkas žemininkas iš Lenčicos pavieto. Jis tada pasiskolino iš savo brolo, taip pat žemininko Lenčicos paviete, 6000 lenkiškų aukšinių³³. Mosėdžio klebonu 1597 m. buvo Jonas Košickis (KoBycki)³⁴. 1590 m. Zigmantas Vaza prezentavo Josvainių klebonu Motiejų Kobilinskį, lenką, užtikrindamas savo karališku žodžiu, kad po šio mirties tiek jis pats, tiek jo įpėdiniai prezentuos tik lietuviškai mokančius kunigus³⁵. Tą pat jis pakartojo ir 1593 m.³⁶. Vėliau, kaip minėta, M. Kobilinskis gavo dar Kėdainių bažnyčią ir dėl jos ilgai bylinėjosi. Paskui jis buvo paskirtas Žemaičių kanauninku. Būdinga, kad Tryškių ir Raudėnų bažnyčių fundacinio rašto patvirtinime 1611 m. Zigmantas Vaza pažymi, kad tame krašte (in illis locis), t. y. Žemaičiuose, labai trūkstą kunigų, ypač mokančių

³² Plg. Commentationes Balticae... I, S. 31.

³³ VVU ZA 15 l. 40r.

³⁴ VVU ZA 22 l. 395r.

³⁵ BK 215.

³⁶ MA CB B₁ 567.

lietuvių kalbą. Panašiai rašoma ir Telšių bažnyčios fundacijos padidiniame 1612 m.³⁷ Taigi padėtis šiuo atžvilgiu toli gražu nebuvo tokia gera, kaip ją apibūdino M. Daukša.

Panegiriškais žodžiais prakalboje atsiliepiama ir apie postilę bei jos autorių. Postilė vadinama puikiu veikalu (*Præclarum fanè opus*), vertu išversti į daugelio tautų kalbas ir išplatinti visame pasaulyje, o J. Vujekas — mokyčiausiu ir religingiausiu vyru. Postilės išvertimas į lietuvių kalbą ir išleidimas laikomas „nemirtingu ir beveik dievišku vyskupo sumanymu“, dėl kurio jis nusipelnęs tokios tautiečių pagarbos ir tokio ilgo atminimo, kad žodžiais vos galima išreikšti. Čia akcentuojama religinė-propagandinė postilės reikšmė, bet ne vien ji. Tai aiškiai matyti iš tolesnių prakalbos žodžių, kur M. Daukša išskaičiuoja, kad M. Giedraičiui bus dėkingi: 1) tėvynė — už atsidavimą, 2) dvasininkai — už darbo palengvinimą, 3) piliečiai (ciues) — už išganingą mokslą, 4) visi kiti (*reliqui omnes*) — už gimtosios kalbos išgelbėjimą nuo apleidimo ir pražūties (*ob patrium fermonem: à squalore & interitu vindicatum*). Kas yra tie *visi kiti*? Jau seniai į šią prakalbos vietą atkreiptas dėmesys ir, atrodo, teisingai mėginta aiškinti, kad M. Daukša čia galėjo turėti galvoje tik nekatalikus — reformatus (kalvinus ir liuteronus)³⁸, kurie negalėjo žiūrėti į J. Vujeko pamokslus kaip į „išganingą mokslą“. Taigi M. Daukšos supratimu postilės vertimas turėjo būti reikšmingas visai tautai, visiems lietuviams, nepaisant, kokios jie bebūtų konfesijos. O reikšmingas jis galėjo būti parodyta meile gimtajai kalbai, jos puoselėjimu,

³⁷ ВК 228, 230.

³⁸ Известія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, т. XIV (1909), кн. 3, стр. 186.

pavertimu rašto, literatūrine kalba, duota pradžia lietuvių raštijai. Prakalboje tiesiog pasakyta, kad postilės išleidimu gimtoji kalba esanti išgelbėta nuo pražūties, ir tas nuopelnas priskiriamas M. Giedraičiui. Tai, žinoma, perdėta. Ne M. Giedraitis ir ne M. Daukša išgelbėjo ir išlaikė gyvą lietuvių kalbą, bet liaudis. Tačiau, kaip matysime, M. Daukšos leidiniai turėjo didžiulės reikšmės literatūrinei kalbai ir pačiai literatūrai. Postilės išleidimo reikšmės visai tautai supratimas ir vertinimas rodo patriotinius M. Daukšos siekimus, nesiribojimą religiniais interesais, sugebėjimą išeiti iš siaurų konfesinių dvasininko rėmų, įžvalgumą ir akiračio platumą. Pažymėtina dar, kad postilė buvo skirta ne tik dvasininkams ir per juos liaudžiai, bet visiems luomams, visiems feodalinės visuomenės sluoksniams, neišskiriant nė jos viršūnės: *summī, infimī, mediocribus*. Taigi prieš akis turėti ir didikai (summi), ir bajojija (mediocres), ir valstiečiai (infimi).

M. Daukša labai gerai suprato savo atlikto darbo visuomeninę reikšmę. Tai atsispindi ne vienoje prakalbos vietoje, o ypač pabaigoje, kur jis pasirodo, galima sakyti, visu ūgiu. M. Daukša lygina save su Orfėju, nemirtingiems dievams paaukojusiu lyrą, kuria nuolat naudojosi, ir su romėnų kariu, prie Heraklio šventovės durų sudėjusiu ginklus, kuriais daug kartų priešą buvo nugalėjęs. Sakosi uždėtąją naštą nešęs iki galo ir padedąs vyskupo akivaizdoje. Nepaveržęs tokio didelio dalyko iš kitų, kurie, gal būt, su juo būtų mažiau turėję vargo, bet, kartą pradėjęs, stengęsis gerai jį atlikti.³⁹ Šie žodžiai, pasakyti visą darbo eigą gerai žinančiam asmeniui, skamba neslepiamu pasididžiavimu ir pasitenkinimu. Panaudotieji palyginimai iš antikinio pasau-

³⁹ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... p. 64.

lio parodo M. Daukšą nekasdieniškoje šviesoje, lyg pakelia į aukštesnę plotmę, suteikia taurumo atspalvį tiek jam pačiam, tiek jo atliktam darbui.

Prakalba skirta aukščiausio išsilavinimo skaitytojams ir dėl to, tur būt, rašyta lotynų kalba. Joje M. Daukša, aišku, norėjo pasirodyti kaip rašytojas humanistas, žodžio meistras. Parašyta ji glaustai, kondensuotai. Kompoziciniu atžvilgiu vieninga ir darni. Labai sumaniai ir natūraliai pereinama nuo vieno dalyko prie kito. Autorius netuščiažodžiauja, kaip dažnai pasitaiko panegirikinėse dedikacijose, nedemonstruoja savo erudicijos. Joje nerasime nė vienos citatos, ilgų samprotavimų bei išvedžiojimų, dirbtinių aliuzijų ir digresijų, jokio balasto, ištęstumo, nė vieno nereikalingo, neapgalvoto žodžio.

Nors prakalba skirta vyskupui ir rašyta kanauninko, joje nė karto neminima biblija, bažnyčios tėvai, jais nesiremiamas. Jei panaudojamas koks pavyzdys ar palyginimas, tai tik iš antikinio pasaulio. Sakysim, iškeldamas M. Giedraičio didžiadvasiškumą ir kitas teigiamas ypatybes, M. Daukša, apibendrinamas ir smarkiai perdėdamas, pabrėžia, kad jų, tokių didžiųjų, „nei Kimone ir Periklyje, šlovingiausiuose atėniečių vyruose, nei kituose garsingiausiuose karvedžiuose ir imperatoriuose nerasime“. O toliau per kelis periodus veda paralelę tarp M. Giedraičio ir tų karvedžių.

Prakalba parašyta gražia, klasikine lotynų kalba, pakiliu tonu, parenkant svarius, išraiškingus žodžius, meistriškai sukomponuotais periodais. Autorius, išėjęs antikinės retorikos mokyklą, laikosi jos dėsnių, naudoja jos rekomenduojamas priemones. Sau pavyzdžiu jis ima antikinę meninę prozą. Tačiau neteisinga būtų M. Daukšą laikyti tik sekėju-pamėgdžiotuju. Prakalboje niekur

nejaučiame dirbtinumo, nenatūralumo, tuščio žodžio meno demonstravimo. Jis čia parodė aukštą literatūrinę kultūrą, gerą skonį, rašytojo talentą. Dėl to ši M. Daukšos kūrinėlį galima laikyti vienu iš geresnių dedikacinių prakalbų žanro pavyzdžių.

Po lotyniškosios M. Daukšos prakalbos, atrodo, visuose ar beveik visuose postilės egzemplioriuose buvo įdėta „Prakalba į malonųjį skaitytoją“ (lenkų kalba)⁴⁰. Kadangi ji yra programinio pobūdžio ir geriausiai parodo M. Daukšą, kaip kovotoją dėl gimtosios kalbos teisių, atrodo, tikslinga ją atskirai platėliau panagrinėti (žr. V skyrių).

Abi prakalbos autoriaus traktuotos kaip priedai. Jos visai nenumeruotos (nepažymėti nei puslapiai, nei lankai). Numeracija prasideda nuo pamokslų. Prakalbų puslapiai paprastai būdavo nenumeruojami, bet lankų žymėjimą vis dėlto pradėdavo nuo jų. Ar nereikėtų prileisti, kad postilės prakalbose lankai nepažymėti dėl to, jog, pradėjus knygą spausdinti, jos dar nebuvo parašytos ir įteiktos?

Postilė, jos lietuviškasis tekstas, turi 630 stambaus formato puslapių (pačioje knygoje klaidingai sužymėti 627 puslapiai), prie kurių reikia pridėti 8 psl. prakalbų, 2 psl. viršelio (titulinio) ir 6 psl. klaidų atitaisymo. Tuo būdu pilnas, su visais priedais postilės egzempliorius turėjo 646 puslapius.

Knyga, apskritai imant, išleista gana rūpestingai. Panaudoti įvairaus stambumo šriftai, puošnūs inicialai evangelijų teksto ir dažnai pamokslo pradžioje, kai kur ir užsklandos. Lietuviškasis tekstas spausdintas gotišku

⁴⁰ Lenkiškosios prakalbos nėra VVU LR1619 postilės egzemplioriuje, nors jis šiaip ne defektinis (Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete. Vilnius, 1959, I, p. 25).

šriftu, bet kai kurioms jo antraštėms, lotyniškai prakilbai, eilėraščiams ir titulinio puslapio (spausdinto 2 spalvom — raudona ir juoda) kai kuriems žodžiams panaudota antikva.

Krinta į akis nepakankama spausdinimo priežiūra, nerūpestinga korektūra. Daugelyje vietų neteisingai pažymėti puslapiai. Tekste taip pat palikta nemaža klaidų. Atitaisymuose tik dalis jų nurodyta ir pataisyta. Jau seniai E. Volteris yra atkreipęs dėmesį į skirtumus tarp išlikusių postilės egzempliorių. Jie skiriasi vienas nuo kito ne tik priedais — prakalbomis, bet ir daugeliu smulkmenų. Keistai atrodo kai kurių klaidų nurodymas atitaisymuose: tų klaidų nėra žinomuose egzemplioriuose, ir žodžiai teisingai parašyti⁴¹. Matyt, dar nebaigus spausdinti, dalyje egzempliorių kai ką spėta ištaisyti.

Pažymėtina, kad skirtumų yra ne tik pačiame tekste, bet ir tituliname puslapyje. Pavyzdžiui, palyginę abiejų Vilniaus universiteto postilės egzempliorių viršelius, matome net kelis skirtingus dalykus. L_R1619 viršelyje išspausdinta *metius*, o L_R1618 — *metús*. Antroje viršelio pusėje žodyje *EPIGRAMMA* skiriasi raidė *P* savo forma. Taip pat smulkių skirtumų yra M. Giedraičio herbo raižinyje. Bet svarbiausia tai, kad L_R1618 po epigrama pažymėtas autorius *Venceflaus Labunowski*, o L_R1619 — nepažymėtas. Kadangi L_R1618 (Kražių kolegijos, S. Stanevičiaus) egzempliorius pilniausias iš žinomų — turi abi prakalbas, — ar nereiktų galvoti, kad jis priklauso spausdinimo pabaigai?

Lotyniškąją prakalbą, datuotą 1599 m. kovo 1 d., tikriausiai M. Daukša parašė, baigiant spausdinti postilę (o gal net jau išspausdinus)⁴². Rinkinio pradžia tada

⁴¹ DPV I, p. IV.

⁴² Tokią mintį sugestijuoja ir pirmieji prakalbos žodžiai: *HABES... commentarios... Lituanicos effectos*.

jau buvo, tur būt, išbarstyta. Matyt, M. Daukša nutarė pataisyti klaidą tituliniam puslapyje ir pažymėti epigramos autorių. Todėl liepė viršelį iš naujo surinkti ir nedideliu kiekiu išspausdinti. Taip atsirado minėtieji skirtumai. Kitaip juos sunku būtų išaiškinti.

Jeigu viršelis ir buvo perspausdintas, jam panaudoti tie patys rėmai, kurių istorija labai įdomi. Jau senokai pastebėtas jų tiesioginis ryšys su rusų leidiniais. P. Galaunė, trumpai apibūdinamas Lietuvos knygos meno raidos metmenis, pažymėjo, kad M. Daukšos postilė „turi tą patį titulinį lapą — renesansinį portalą, kurį Ivan Feodorov Moskvitinin ir Piotr Mscislaviec pavartojo 1564 m. jų Maskvoj išspausdintame „Apostole“, vėliau vartojo savo spaudiniuose, spausdintuose Zabludove, Ostroge ir Lvove“⁴³. Konstatuodamas, kad „Apostolo“ titulinis puslapis buvo panaudotas M. Daukšos postilei, P. Galaunė nemėgino aiškinti, dėl ko taip buvo padaryta. Tik spėjo, kad čia turėjo reikšmės ir vienodas abiejų knygų formatas, ir „neturėjimas po ranka gatavo puošnaus tituliniam lapui aprėmavimo, ar giminingas meninis skonis — vietoje plastikinio formos traktavimo, pamėgimas rusų linearinio traktavimo“⁴⁴.

Klausimą, kuriuo keliu „Apostolo“ titulinio puslapio rėmai pateko į M. Daukšos postilę, tyrinėjo L. Vladimirovas⁴⁵. Jo samprotavimai, spėjimai ir išvados tokios.

⁴³ *Galaunė P.* Lietuvos knygos meno raidos metmenys XVI—XVII amžiuose. — „Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis“. Kaunas, 1941, I, p. 325.

⁴⁴ Ten pat, p. 326. Panašiai, tik kiek trumpiau apie M. Daukšos postilės titulinį puslapį rašė P. Galaunė ir pastaruoju metu — straipsnyje „Lietuvos grafika XVI—XIX a.“ (Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1961, III, p. 270—271).

⁴⁵ *Владимиров Л.* От «Апостола» Федорова к «Постилле» Даукши. — «Полиграфическое производство», 1954, № 2, стр. 26—28.

Persikėlęs dirbti į Vilnių Mamoničių spaustuvėn, P. Mstislavcas 1576 m. išspausdinęs „Apostolą“. Jam pasidaręs naują titulinio puslapio rėmų raižinį — maskviškio kopiją (maskviškė lenta — rėmai likę pas Ivaną Fiodorovą, kuris juos panaudojęs 1574 m. Lvove išspausdintam „Apostolui“ ir 1581 m. Ostroge išleistai biblijai), traktuotiną kaip autorinį variantą. 1591 m. Mamoničiai vėl išleidę „Apostolą“, taip pat apiformintą, kaip ir 1576 m. L. Vladimirovo nuomone, M. Daukšos postilės viršeliui ir buvę panaudoti vilniškio „Apostolo“ rėmai, lenta, išnuomota ar pirкта iš Mamoničių. Senoji maskviškė lenta galėjusi patekti į Vilnių tik 1588 m., po I. Fiodorovo mirties. Bet ta lenta jau 1574 m., spausdinant Lvove „Apostolą“, buvusi įskilusi ir iš jos „negalėjo spausdinti Vilniaus spaustuvininkai 1599 m.“⁴⁶

Tačiau negalima sakyti, kad šis klausimas jau galutinai iki detalių išaiškintas. Pastaruoju metu A. S. Zernova paskelbė savo tyrinėjimų išvadas, kad 1576 m. „Apostolas“ visai nebuvęs išleistas Vilniuje, o XVI a. gale čia išėję trys jo leidimai: 1591 m., 1592 m. ir trečiasis po 1595 m.⁴⁷ Šiaip ar taip būtų, neabejotina, kad M. Daukšos postilės viršeliui panaudoti vilniškio „Apostolo“ rėmai.

M. Daukšos postilė nebuvo pirmasis ir vienintelis nerusiškas leidinys su pasiskolintais iš „Apostolo“ rėmais. Jau prieš tai — 1597 m. jie buvo panaudoti Vilniuje, Karcano spaustuvėje, išspausdintai lenkiškai kal-

⁴⁶ Ten pat, p. 27.

⁴⁷ *Зернова А. С.* Типография Мамоничей в Вильне (XVII век). — «Книга. Исследования и материалы». Москва, 1959, 1, стр. 173, 197, 219—220.

vino Gžegožo iš Žarnovco postilei⁴⁸. 1600 m. jais dar kartą pasinaudota stambiam Lietuvos reformatų leidiui, vadinamajai J. Morkūno postilei (M. Rejaus postilės vertimui).

3. BENDRIEJI VERTIMO BRUOŽAI. SANTYKIS SU PROTESTANTŲ RAŠTAIS (B. VILENTU)

Minėta, kad M. Daukša ir bažnytinė vyresnybė į J. Vujeko postilę žiūrėjo kaip į visai atitinkančią kontrreformacijos poreikius knygą. Kadangi postilė mažai tebuvo susijusi su konkrečia tikrove, o tikybiniau atžvilgiu padėtis Lietuvoje ir Lenkijoje buvo panaši, nejausta reikalo ją perdirbti, specialiai pritaikyti. Siekta vieno — tiksliai išversti, kad vertimas atitiktų originalą, galėtų jį atstoti. Dėl to jokių stambesnių pakeitimų vertimo tekste nepastebime, ypač turinio, minties atžvilgiu. Atrodo, kad M. Daukša stengėsi nieko nepraleisti, o ką nors pridėti ar keisti nerado reikalo. Lygindami vertimą su originalu, matome tik nežymius skirtumus — nedidelius praleidimus, praplėtimus. Jie neliečia ir nekeičia esmės.

Praleidimų pastebėta palyginti gana daug — per 200! Dažniausiai praleisti keli žodžiai, bet pasitaiko ir ilgesnių gabalėlių, ištisu sakinių. Kai kur vertime trūksta net 2—3 eilučių. Iš konteksto susidaro įspūdis, kad beveik visi tie praleidimai atsiradę netyčia, neatidžiai verčiant, renkant ir skaitant korektūrą. Būdinga, kad praleistos daugiausia tos vietos, kur sakinyje ar gretimame kontekste pasikartoja tas pats žodis. Atrodo, kad jos yra mechaniškai peršoktos⁴⁹. Tai paaiškinama klaidų psichologija. Kai kur tie praleidimai nekrinta į akis, o ki-

⁴⁸ *Kawecka-Gryczowa A.*... Drukarze dawnej Polski... Zesz. 5... str. 20.

⁴⁹ Plg. *Tangl E.* Der Accusativus und Nominativus... S. 18.

tur kenkia prasmei. Jie nėra maždaug vienodai pasiskirstę, bet koncentruojasi daugiausia atskiruose puslapiuose. Galima manyti, kad tai nuovargio, susilpnėjusio dėmesio pasekmė. Tik vienu kitu atveju sąmoningai išmestas koks žodis, nereikalingas nei prasmės, nei stilistiniu atžvilgiu. Pažymėtina, kad dalis praleistų vietų įdėta klaidų atitaisyse.

Kitas reikalas su nedideliais praplėtimais, kurių taip pat gana dažnai pasitaiko. Jie, aišku, sąmoningi, bet susiję tik su išraiška, esmingiau turiniui neatsiliepia. Savo minčių ir samprotavimų M. Daukša į postilę neįdėjo. Apskritai imant, čia jo santykis su tekstu kitoks, negu katekizme. Ten jis elgėsi palyginti laisvai, o čia buvo suvaržytas.

E. Tanglis yra pastebėjęs, kad dideli M. Daukšos vertimo gabalai beveik pažodžiui atitinka originalą. Jam iš pradžių susidaręs įspūdis, kad versta kone mašinos tikslumu, bet geriau patyrinėjęs, jis priėjo kiek kitokią išvadą: „Nors vertėjas aiškiai stengiasi artimai laikytis originalo ir pasiekti ko didžiausią išraiškos tapatumą, tačiau jam rūpi teisingai perduoti prasmę, ir reikia primygtinai pabrėžti, kad šiuo požiūriu Daukša garbingai išlaiko griežtą egzaminą: apskritai imant, jis yra subtilus (feinfühlig) vertėjas.“⁵⁰

Šis E. Tanglio apibūdinimas yra teisingas. M. Daukša, versdamas postilę, laikėsi daugiausia pažodinio vertimo principo, siekė, kad sakinyse atitiktų sakinį, žodis žodį. Panašiai vertė J. Bretkūnas bibliją, S. Vaišnoras „Žemčiūgą teologišką“, kurios lotyniškoje dedikacijoje sakosi ne tik stengęsis išlaikyti originalo sakinio konstrukciją, bet, kiek tai buvę įmanoma, išvertęs žodis

⁵⁰ Ten pat, p. 8—9.

žodin (verbum uerbo, quantum fieri potuit, reddidi)⁵¹. Toks nedėkingas ir mažai vaisingas principas, besiremias klaidinga pažiūra į kalbas, jų specifikos ignoravimu, labai varžė vertėjo kūrybiškumą, neleido išnaudoti visų kalbos resursų, neigiamai atsiliepė ir M. Daukšos darbui.

Įrodymui ir iliustracijai, kaip M. Daukša laikėsi pažodinio vertimo principo, stengėsi, nieko nekeisdamas, perduoti tekstą, galima paimti porą labai į akis krintančių pavyzdžių, kur pakeitimas, atrodo, buvo būtinas:

O mes Lėkai žinome tai gėrai DP 139₂₂ (*A my PO-Lacy pewnifmy są* tego VP I 159₃₁).

...*czia musimp Lėkũsę* rãndas... DP 460₂₂ (...*tu v nas w PolŹcŹe*... VP II 90₃₈).

...*gimines mũsũ LėkiŹkos* ne pamãžino DP 457₃ (...*narodu nãbego PolŹkiego* vposledŹic nie racŹyl VP II 85₃₃).

Jeigu nežinotume M. Daukšos pažiūrų, iš cituotų vietų galėtume susidaryti įspūdį, kad jis buvo ne tik unijos su Lenkija šalininkas, bet visai lenkiškos orientacijos žmogus (gente Lituanus, natione Polonus), atsižadėjęs savo tautybės. Tokios vietos, aišku, negalėjo teigiamai veikti lietuvių skaitytojo. Čia, žinoma, kaltas vertimo principas. Vis dėlto tokiais atvejais M. Daukša, matyt, svyravo ir kai kur originalią kiek pakeitė:

Būvo dabar kiti paklaidūnai... kuriu pãlikũnis *musimp Lãkũfia ir Lietuwoię* ne fenei rãdos DP 44₂₂₋₂₃ (...*v nas w PolŹcŹe* nie dawno nãstãli VP I 36₄₄).

Nė dẽra Bwẽntese Źwõdbũ teip' redit' kaip' *cŹe musimp* iẽio inŹ pãproti / Źu anãia pompa DP 340₃₄₋₃₅ (Nie godŹi Źię w Źwiẽta wẽŹela tãk Źtroiã/ iãko tu w *Põznãniu* w ŹwycŹaj wẽbũ / Ź owã pompã VP I 380₂₇₋₂₈).

⁵¹ Zemiãuga TheologiŹchka... perguldita per *Simona WaiŹchnora*... KaraliaucŹiuie... 1600, p. A6v; plg. *Witte W.* Der Übersetzer *Simon Waischnoras* d. Ae. Braunschweig, 1931, S. 101.

Pasitaiko, nors labai retai, atvejų, kai M. Daukša originalo nesuprato, teisingiau sakant, klaidingai kurį jo žodį perskaitė ir, neatsižvelgdamas į kontekstą, klaidingai išvertė:

Dówanai tađ Heretikai anù *kalawiiu* [=vieta] dągštos DP 538₂₄ (Dármo fię tedy hęretycy onym *miejscem* Bcįyca VP II 197₂₁).

Ant' gálo iėi *nųgai* [=visai, be išimties⁵²] wijsiėmus gėrt iřáke DP 141₁₅ (Nákoniec iefli *żgola* wřzyftkim pić rofkazał VP I 162₁₈).

Ne vieną kartą, mechaniškai versdamas kiekvieną originalo žodį ir nežiūrėdamas jo ryšio su kitais, nesiskaitydamas su idiomatika, jis gavo neįmanomus, visai svetimus lietuvių kalbai pasakymus, kuriuos be lenkiško teksto ir suprasti sunku:

Nėfsą *βwiefus dáiktás* / iog tatái kántrumas didėfnis kuris daugėsn̄ kėncįia DP 146₄₀₋₄₁ (Abowiem̄ *iáfná rzecį*... VPs 5₁₇).

Regėiomę *subústimeie* ir *draugė su amžina* su Tėwú DP 402₄₀₋₄₁ (widźielis̄my go *spolistnego y społwiecznego* ž Oycem VP II 23₆₋₇).

Czia iau paláus *wėrtimai dagáus* / *pėrřkirimai mėto* / *gimimai* wijsų dáiktu DP 15₄₋₅ (Tu iufį vřtáną *obroty niebieskie* / *roździelnořci cząřow* / *rodzáie* wřzech rzecįy VP I 12₄₋₅).

Kreiwink *kaktą* funaus tåwo iaunibeię io / ir *kalk bónus* io / kólai mąžas yra DP 65₁₀ (*Nákrzywiay řzyię* řyną twego řá młodořci iego / á *obijay boki* iego / *pokiey* máty iefř VP I 64₄₂₋₄₃).

Tą patį reikia pasakyti apie atskirus žodžius — nevykusius naujadarus, paraidinius vertinius, šiek tiek fonetiškai aplietuvintas svetimybės, tikrus barbarizmus,

⁵² Kitur *żgola* verčiamas *Wienu* *žodžiu* DP 10₄₄.

kurių iš visos postilės galima būtų sudaryti nemažą pluoštą:

apieškoti (oszukać) — apgauti, *išvadžioti* (zwodzić) — suvedžioti, *išvartalioti* (wywracać) — iškreipti, *parašinėti* (popisować się) — didžiūotis, girtis, *pastatymas* (po-stanowienie) — pasiryžimas, *pervesti* (przewieść) — įrodyti, *užsakinėti* (zakazować) — uždrausti, *vyrmoteriai* (mažonkowie) — sutuoktiniai;

jaunagriešnikas (jawnogrzesznic) — viešai nusidedąs, viešas nusidėjėlis, *lepravotas* (trędowaty) — raupsuotas, *malžankai* (mažonkowie) — sutuoktiniai, vedusieji, *nestotis* (niestety) — deja, *nuformavotas* (uformowany) — suformuotas, *pabaras* (pobór) — mokestis, duoklė, *pakajesnis* (spokojniejszy) — ramesnis.

Net sunku patikėti, kad tai vis iš M. Daukšos vers-tos postilės. Įtikimiau būtų tokius žodžius rasti pirmuo-siuose XVI a. vidurio vertimuose arba XVIII a. — lite-ratūrinės kalbos degradavimo laikotarpyje. Jie rodo, kad M. Daukša ne visuomet įveikė sunkumus, su kuriais susidūrė. Ne visuomet ir jį lydėjo sėkmė. Bet tai anaip-tol nereiškia, kad jo pajėgumas buvo ribotas. Labiau čia tiktų kalbėti apie nepakankamą jo rūpestingumą ir ne-sistemingą darbą. Ne vienam iš cituotų žodžių jis turėjo gerą pakaitalą ar buvo suradęs būdą, kaip tinkamai nusakyti kitais žodžiais, bet viso vertimo neišlygino. Tie nevykėliai sakiniai ir žodžiai — nuovargio ar lai-kino dvasinio tingumo, bergždumo apraiškos. Kitaip sunku išaiškinti, kodėl M. Daukša, žinodamas ir varto-damas žodžius *prigauti* (oszukać), *raupsuotieji*, *vedėjie* (= vedusieji), kai kur panaudojo vietoj jų *apieškoti*, *lepravotas*, *malžankai*, *vyrmoteriai*. Be abejo, jis pats tokiais dariniais nebuvo patenkintas. Tuo lengvai galima įsitikinti iš *jaunagriešniko* pakaitalų kitose postilės vie-tose. Tiesioginio atitikmens neturėdamas, M. Daukša

mėgino panaudoti artimos reikšmės žodžius — skolinius ir savo naujadarus — arba nusakyti aprašomuoju būdu. Dažniausiai *jawnogrzeszniak* verčiamas *muitininku* arba *publikonu* (= muitininku), rečiau *nuodžiotu* (= nuodėmingu, nusidėjėliu), *per akis griešijančiu*, *per akis nusidedančiu*, *apreikštai nusidedančiu*, *aiškiai nusidėjusiu*.

Pažodinis vertimo principas neigiamai atsiliepė ne tik leksikai, bet ir sintaksei, sakinio konstrukcijai, ypač prielinksnių vartojimui:

Rábo Philozóphai / iog *ant Diamento* / ner akmienes kietėfnio nei stiprėfnie DP 9₂₁₋₂₂ (Piszą Philozophowie iż *nad dyament* nie masz kamienia twardszego ani mocnieyszego Vn I 14).

...*vž* kurio *wieβpatáwimo* *vžgimt* tēikes DP 26₂₈₋₃₀ (...*za* ktorego *panowania* narodzić się raczył Vn I 42).

...*rubús nūg* io nuwílko / ir *káulais ape iūs žáide* DP 131₃₇₋₃₈ (...*koftki o nie gráli* VP I 148₂₉).

Wagis notėit' tiektaí idant' wogtų / ir *pieutų* ir *žuditų* DP 245₁₉₋₂₀ (*Ślodźiey nie pržychodźi iedno áby vkradł / y ržezal / y trácił* VP I 250₉₋₁₀).

Dėl to nukentėjo aiškumas ir taisyklingumas. Ne kartą pavartoti prielinksniai, kur jų visai nereikia. Nepaisyta įprastinės lietuvių kalboje žodžių tvarkos, ypač dažnai pažyminys nukeltas po pažymimojo žodžio. Tai vis silpnosios M. Daukšos vertimo pusės. Bet jos anaip-tol nenusveria ir nenustelbia teigiamų ypatybių.

M. Daukša akiai nesilaikė pažodinio vertimo princi-po. Aukšta literatūrinė kultūra, humanistinis išsilavinimas, geras kelių kalbų mokėjimas padėjo jam suvokti aklo vertimo netinkamumą. Jis, atrodo, suprato, kad dažnai tas pats dalykas kiekviena kalba kiek kitaip nu-sakomas ir kad, pažodžiui verčiant, negalima pasiekti adekvatiškumo turinio, minties ir išraiškos atžvilgiu.

Dėl to, tur būt, neretai nuo pagrindinio principo nukrypdamo, net ir tais atvejais, kai ir pažodžiui būtų buvę galima gerai išversti, pavyzdžiui:

...*půle kóiofiqmp io ant' wêido jawo* DP 74₂₂ (...*vpadl przed nim* ná oblicze VP I 78₂₅₋₂₆).

...*dwaśiá kûno ir kráuió* ne tuť DP 194₁₇ (Duch *ciála y kości* nie ma VP I 180₁₂).

...*lûdimas móterų labáy maž padéft* DP 52₂₈₋₂₉ (...*świádecstwo białyhgłow máło waźne bywa* VP I 46₁₂).

...*per akis iûs niekú wêrcze* DP 209₂₃₋₂₄ (...*iáwnie imi gárdžą* VP I 198₈).

Panašių pavyzdžių rastume daugybę. Jie rodo, kad M. Daukša anaipol nebuvo linkęs vergiškai laikytis originalo, o ieškojo kitų žodžių, kitokio nusakymo, kuris, jo manymu, kuriuo nors atžvilgiu buvo tinkamesnis ar labiau įprastas lietuvių kalboje.

Gana dažnas reiškiny s M. Daukšos postilėje — lenkiško žodžio vertimas aprašomuoju būdu, keliais lietuviškais žodžiais:

...*pęnas tafsái | kursai ne itgái patėka* DP 134₄₃ (...*pokarm doczefny* VP I 153₃).

...*tos plábtakos iztikimé per wéidą* DP 160₈₋₉ (...*w tym policzku* VPs 24₁₀).

...*ant križeus iztemptas* DP 62₂₈ (...*vrzyżowan* VP I 61₈).

...*šákni giliniui itėisi* DP 99₃₅ (...*roškorzeiic* VP I 106₄₁).

...*tiémus kurié ii mili* DP 237₂ (...*miłošnikom* swoim VP I 238₁₂).

...*ant' Birdų ikietėiufių | kaip' ákmũ* DP 99₃₉ (...*ná fercá žákamiáte* VP I 107₄); ...*pagal...ákmęni píawirtufios* Birdęs tawós DP 99₅₅₋₁₀₀₂ (...*wedle žákamiátego ferca* swego VP I 107₂₃).

Čia vietoj vieno originalo žodžio pavartoti keli, atrodo, ne dėl to, bent ne vien dėl to, kad vertėjas nebūtų tu-

Ant Pirmos Medelos Ad-
wento/ antra Ewangeliá pagal patinkima Rimos:
ape sáda pástara/ ir ape žektus io. Lukóšius
d wiety defimty pirmoié kapituloit.

Auo metu/ bitoio Jesus mokiciniunyb
sawump; Bus žektai ant sautes/ ir menšies/ ir
wairzdziy; o ant žimes prišpauda tauris/ del su-
mišimo nūg vžimo máriy/ ir wilniy io/ žé.
curis rasi žimiai; ancroi Medeloi Adwente

IZGULDIMAS.

As metas Adwento sweto io Baznicioi swi-
eoi wisóšimcia; dangiausit edbrin ist istatkas/ idant
mes ant diens Dieppacis vžimimo / ir ant ebs swin
ebs linksmibes / ceip pazopšticumbimes; idant gerbes
Edmimo ir acatimo ant eo pašalo Christaus Diep-
ales / ir Jsganicoio másu bdirinkais capriumbim; caaka
ira/ idant anas dwisistai masimp acatib / idant kapi-

Roberta Ko-
wentas in-
staitas.

Ioan: 16.
Galat: 4.
2. Cor: 6.
2. Petri: 1.

batš išk nánuo per maóna musimp vžimies/ ir wos adšo musimp givóntu
Dies tag mumus pabech/ log Ditwas ešpes ist smogumi; itigu smogus
delwifes io ne capes bdirinku; Top tadšag; idant ant priemimo / ceip
didžio Dieppacies ir swęsto ceip labo pridercinai pazopšticumbimes/
dwiešis daltu mumus didšiasci priwastu: Baimes / bei mites /
idant io biidcumbimes kapi: Dieppacies ir šditos mišis / O metes / idant
mes ilmitcumbim; kapi: Čiwa ir igialbetoi sawo. Dies ceip ir pacis per
Oránaša bto: Jėigs aš ismi Dieppacimi kish / kur yra baimė mano; o il-
esmi Čiwa iušy / kamė ira mešė mano: Baimes tadšag mumus pridiet/ bta-
mótimas acatimo io ant šado; o metis musimp iudina / actimas io inq
šána/ ant mišy arptikimo. Dar loq pirma baimė tur pranoš/ kadag itira
pradžia isminies/ ir it est kurti nódšia isfermia. Ušis a las itšbe baimes/
cašai nē gal' būi naccisntas. Todrinag paróšiti Baznicia šio Medelo
pirma Adwente nūg basšas šado Ditwo pradiet / kurtis didšiasci šio
naušingá baimi musimp gal padarit. Dies ir pacis W. ČXKJSTOS
Act: 10. (Kaip Pietras S. šápo) issate eai Apštatamus / ir čimwo kurtis ant in wot
eoi kurtio wššot/ idant apštatinty smonimus / ir idant / loq it est šudšia-
gimš ir mirušis. Ir čed Powitas S. po atim Jakso štrastis ape šio
šado šáte/ nugándos / ir paderbto štrastanorini būwo Pagonimi. Todri-
nag ir mē ant šio šátimešis pašalpa Dieppacis / paworošimē bē-
dumá / ir bašitē anos diens šabat bašies šado Ditwo : isgubindami eš
Pránašo žektis : Dde ir diena Dieppacis / ir čaiš io galis patált

Malach. 1.
Kobelt a E-
uangelia p-
stena R: r-
Pšab: 110
Prouer: 1.
Eckle: 1.
Act: 10.
Act: 24.
Ioan: VI I.

I.

Kaip W. Ditwas pacis drin sawis/ tatai ist / drin garbes
ir šlowe

rėjęs ar galėjęs surasti reikiamo lietuviško atitiktis. Sakysim, *mielošnik* jo kitu atveju verčiamas *mylėtoju*. Tikriausiai svarbesnis M. Daukšai buvo stilistinis momentas. Jam rūpėjo ne tik išversti žodį — sąvoką, bet ir atskleisti, kas žodyje slypi, konkrečiau, gyviau ir vaizdžiau nusakyti juo reiškiamą dalyką.

Retesni yra priešingi atvejai, kai keli originalo žodžiai išversti vienu, kuris juos visai gerai atstoja ir yra pakankamai raiškus:

O *dēia nešcziomus ir žindžiancziomus anofė dienofė*
DP 372₈₋₉ (*A biádá bržemiennym / y džiati v pierši*
džieržacym w one dni VP I 428₁₃₋₁₄).

...o *bafigáilęš ios* DP 336₁₇ (...á *miłofierdžiem nád*
nią poruřony VP I 374₁₅₋₁₆).

Be abejo, ir čia M. Daukša galėjo pasekti originalu — versti keliais atitinkamais žodžiais, bet tuo jis nieko nebūtų laimėjęs. Versdamas vienu adekvatiniu, įprastu, iš gyvos kalbos paimtu žodžiu, jis pralenkė originalą išraiškos tikslumu ir natūralumu.

Minėtais atvejais M. Daukša galėjo pasielgti vienaip ar kitaip. O susidūręs su idiominiiais pasakymais, žodžių samplaikomis, pažodžiui versti negalėjo, turėjo ieškoti kitokio nusakymo būdo, lietuviškų atitikmenų. Nors M. Daukša ir nesirėmė tvirtesniu teoriniu principu, bet pats kalbos jausmas, gyvosios kalbos praktika vertė ieškoti išeities ir dažnai padėjo rasti teisingą kelią:

...*idánt' wifso butų apftas* DP 492₂₉₋₃₀ (...áby *ni*
ná cžym nie schodžilo VP II 135₂₈).

Tą *priřákima idánt' mes řaw brđgintumbime...* DP
339₄₈ (...ábyřmy *sobie lekce nie ważyli VP I 379₂₇*):
...*vřmęka daiktą řaw tur* DP 560₂₆ (...*lekce ie*
poważaią Vn IV 136).

...idąnt *ne nufimintumbimę* DP 448₁₄ (...abyśmy *nie wpadali na fercu* VP II 73₁₆).

...bito / *ny būsiu likfmas* DP 105₂₆ (...mowią / *teraz będą dobrej myśli* VP I 115₁₇); ...*liepia idąnt' apritūs ir apfigertū / idąnt' niekū ne rūpintūs* DP 89 (= 103)₅₀₋₅₁ (*rądži aby się objęzał y opijał / á był dobrej myśli* VP I 113₁₈).

M. Daukša, kaip ir kiti XVI a. rašytojai, net K. Širvydas, daugiausia rūpinosi žodžiais, „o į žodžių jungimą, sakinių sudarymą ir kitus sintaksinius dalykus daug mažiau yra kreipęs dėmesio“⁵³. Dažniausiai jis laikėsi originalo sakinio konstrukcijos, bet neretai nuo jos ir nukrypdamo, o kartais ir visai pakeisdavo. Paprasčiausi atvejai — dalinis konstrukcijos keitimas, pasyvinės formos vertimas aktyvine, daiktavardinio nusakymo — veiksmožodiniu, žodžių tvarkos keitimas. Tuo galima įsitikinti iš keleto pavyzdžių:

...*niekad ne pataikauie* [= netinginiauja] / *bet' dāro gerūs dārbus* DP 242₃₆₋₃₇ (...nigdy *nie iest prožna od vcžynkow dobrych* VP I 246₇).

Teip' ioğ wifsi teip' gėtes kaip' ir mōkitinei io / o ant' gāto ir tikrašis Téwas io praštōio ii DP 144₃₉₋₄₀ (*tāk iğ od wbyfiskich tāk pržyiaćioł iāko y od vcžniow swoich / á nāwet y od wlfnego Oycā swego zoštał opuβcžony* VPs 2₁₃₋₁₅).

...*mōkia mus... sawū pawāizdu milėi priėfakius mūsū* DP 177₃₈₋₃₉ (...žāleca nam... swym pržykładem / *miłość niepržyiaćiołow nābych* VPs 50₃₄₋₃₅).

...*ne wiėnas ne gali padārit dūmoimu sawū teip' māžo dāikto* DP 332₁₃₋₁₄ (...žaden *nie može sprāwic mysleniem swym rzecžy tāk mālucžkiey* VP I 367₄₃₋₃₆₈₂).

...*tėikes eit' ant' pietū* DP 477₁₉ (...*nā obiad išć racžyt* VP II 115₆).

⁵³ Archivum Philologicum. Kaunas, 1935, V, p. 219.

...ne išmintīgiems *to pasaulo*... ne lapūnamus *to pasaulo*... DP 41²⁴⁻²⁶ (...nie mędrcom *šwiata tego*... nie kochankom *šwiata tego* Vn I 65).

Jeigu M. Daukša ir keisdavo konstrukciją, neišeidavo iš vieno sakinio, periodo ribų.

Apžvelgus bendruosius postilės vertimo bruožus, atrodo, pravartu grįžti prie klausimo, kas pirma buvo išversta — J. Ledesmos katekizmas ar J. Vujeko postilė. Kas yra rašę apie M. Daukšą, jokių esmingesnių skirtumų tarp šių jo vertimų nėra pastebėję. Konstatuota, kad „tų vertimų kalba, apskritai imant, yra vienoda“⁵⁴. Kaip matėme, kiek skirtingas yra tik vertimo principas. Su katekizmo tekstu M. Daukša daug laisviau elgėsi. Nors tai galėjo kiek priklausyti ir nuo požiūrio į verčiamą dalyką, bet įtikimiau atrodytų manyti, kad didesnis laisvumas suponuoja didesnę įgudimą (tai patvirtina ir istorinė vertimų raida) ir kad katekizmas verstas vėliau, kai postilės vertimas buvo baigtas ar baigiamas.

Šią prielaidą paremtų ir viena detalė — poterių nuotrupa postilėje. Tokių nuotrupų yra keletas, bet kitos beveik niekuo nesiskiria nuo J. Ledesmos katekizmo poterių teksto, išskyrus vieną, kuri yra neabejotinai skirtingos redakcijos:

Postilė 359³³⁻³⁴

Atláisk' múmus mûsų kaltés / kaip ir męs atláidžiame kaltiémus mûsų.

Katekizmas 46₅₋₈

Ir atláid' múmus mûsju kaltés / kaip' ir męs átláidžémė sawiémus kaltiémus.

Cituotoji nuotrupa postilėje remiasi senu poterių tekstu. Ji beveik visiškai atitinka O. Matusevičiūtės surastą

⁵⁴ Skardžius P. Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas... p. 19.

minėtą rankraštinį tekstą. Ten tik liepiamosios nuosakos forma yra pilna — *athlayfski* ir dviejų paskutinių žodžių tvarka kita — *mvfu kcalczjemosf*. Cituotoji vieta katekizme yra aiškiai vėlesnės redakcijos. Jeigu M. Daukša būtų postilę vertęs po katekizmo, argi jis būtų grįžęs prie senosios poterių versijos?

Paliestinas dar postilės ryšio su protestantų raštais klausimas, jau seniai iškeltas, bet lig šiol neišspręstas. Pagrindas tam ryšiui suponuoti yra daugelio biblijos ištraukų, vadinamųjų evangelijų, bendrumas M. Daukšos verstoje postilėje ir B. Vilento bei J. Bretkūno leidiniuose, be to, pastebėti kai kurie pamokslų ir evangelijų tekste kalbos skirtumai. Tie skirtumai, tiesą sakant, kol kas nėra rimčiau tyrinėti ir apibūdinti, ir nevienodai linkstama juos aiškinti.

A. Jakštas 1902 m. manė, kad M. Daukša evangelijų tekstą, „vartojamą jau iš seno bažnyčiose Žemaičių vyskupystės... pilnai įtraukė savo Postillon, pataisydamas tik, rasit, kur-ne-kur vieną-antrą žodį“⁵⁵. Tas tekstas esąs XV ar net XIV amžiaus. Savo spėjimą A. Jakštas rėmė polonizmų vartojimu: pamoksluose „atsitinka užėiti pas Daugšą kaikur visai nereikalingus lenkiškus, kurių greta padėtame Evangelijų tekste suvis nėra“⁵⁶.

Po dešimties metų J. Reitelaitis, pripažindamas, kad tarp pamokslų ir evangelijų tekstų „matyti skirtumas, nors neperlabai didelis“, jį aiškino kitaip. M. Daukša, versdamas evangelijas, be J. Vujeko, galėjęs pasinaudoti J. Bretkūno postile, joje esančiomis evangelijomis ir lotyniškąja Vulgata, dėl to ir atsiradę skirtumai. Jis ypač linkęs pabrėžti J. Bretkūno įtaką M. Daukšai:

⁵⁵ *Jakštas A.* Apie lietuviškuosius Šventraščio vertimus... p. 30. Panašią nuomonę jis reiškė ir vėliau (žr. Soter, 1933, Nr. 1, p. 5).

⁵⁶ Ten pat.

Palyginant Bretkūno ir Daukšos Evangelijų vertimą, matyti tarp jų labai didelis panašumas. Daugelis sakinių dalių, o net ir ištisu sakinių tinka žodis į žodį. Taigi galima manyti, kad Daukša naudojosi Bretkūno vertimu, tik juo, kaipo protestantu, nepasitikėdamas, jo vertimą lygino su Vulgatos ir Wujk'o tekstu ir kur tik rado netaip tikrai, kaip reikia, išversta, patsai taisė Bretkūno vertimą⁵⁷.

E. Tanglis pastebėjo, kad evangelijų tekste M. Daukša dažnai nuo J. Vujeko nukrypsta ir atitinka Vulgatą, nors pamoksle, kur cituojamos tos pačios biblijos vietos, laikosi J. Vujeko. Jis daro išvadą: „Tokie pavyzdžiai, kurių skaičius gana žymus, leidžia manyti, kad Daukša, versdamas evangelijas, lenkišką teksto versiją yra revidavęs pagal Vulgatą.“⁵⁸ Bet tai nesą daroma sistemingai, nuolat. Daugeliu atvejų M. Daukša laikosi J. Vujeko, kur šis seka graikiškuoju, ne lotyniškuoju Vulgatos tekstu. E. Tanglis pabrėžia, kad šiam klausimui reikia specialaus tyrinėjimo. Apie tai, kad M. Daukša būtų naudojęsis protestantiškais lietuviškais leidiniais, jis visai neužsimena.

P. Salopiata, lygindamas evangelijų tekstus seniausiuose katalikų ir protestantų leidiniuose, pastebėjo kai kuriuos bendrumus tarp M. Daukšos ir B. Vilento. Specialiau į tai nesigilindamas, jis gana atsargiai suformulavo savo nuomonę: „Labai galimas daiktas, kad Daukša pažinojo Vilento tekstus... apie Širvydą tai teigtina beveik visai tikrai.“⁵⁹ Jis dar pažymėjo, kad J. Vujeko ir drauge M. Daukšos vertimo evangelijų tvarka atitinka protestantiškąją, ne katalikiškąją, tik vėliau pridėtos antros evangelijos „pagal Romos paprotį“.

⁵⁷ *R-čių Jonas*. Šv. Rašto į lietuvių kalbą vertimo istorija. — „Vadovas“, 1912, XII, Nr. 47, p. 252.

⁵⁸ *Tangl E.* Der Accusativus und Nominativus... S. 26.

⁵⁹ *Salopiata P.* Das Verhältnis der Evangelien-Texte in den ältesten katholisch-litauischen Drucken. Göttingen, 1929, S. 57.

Atsargų P. Salopiatos spėjimą V. Biržiška priėmė kaip visai tikrą dalyką: „kaip įrodo P. Salopiata, Daukša, versdamas evangelijų ištraukas, turėjo rankose ir naudojosi ir protestanto B. Vilento 1579 m. „Evangelijų“ vertimu“⁶⁰. Tačiau V. Biržiška, bent anksčiau, kitaip linko aiškinti skirtumus tarp pamokslų ir evangelijų teksto: „Kalbiniai skirtumai tarp evangelijų tekstų ir jų aiškinimų greičiausiai atsirado ne dėl to, kad Daukša suvartojo senuosius evangelijų vertimus, bet kad jis pirmiausia išvertė visas evangelijas ir tik vėliau joms rašė paaškinimus.“⁶¹

Kaip tad žiūrėtina į suminėtas prielaidas: ar galėjo M. Daukša pasinaudoti ankstesniais rankraštiniais evangelijų teksto vertimais, B. Vilentu ir J. Bretkūnu?

Remiantis žiniomis ir duomenimis apie rankraštinius lietuviškus katalikiškus tekstus ir pirmąsias neišlikusias katalikiškas spausdintas knygas, negalima atmesti prielaidos, kad M. Daukša naudojosi ankstesniais evangelijų vertimais (tik ne XIV—XV a.). Atsižvelgtina ir į tai, kad evangelijos galėjo būti išleistos dar prieš postilės pasirodymą. Pagaliau, jei M. Daukša nebūtų turėjęs ar gavęs iš kitur evangelijų tekstus, ar pats, dar klebonaudamas, jų nebūtų išsivertęs? Šiaip ar taip, reiktų prileisti, kad, rengdamas postilę, jis evangelijų tekstus ne tiek iš naujo vertė, kiek redagavo.

Be abejo, M. Daukša galėjo pasinaudoti ir protestantų leidiniais — B. Vilento „Evangelijomis bei epistolomis“ (1579) ir J. Bretkūno postile (1591). Kaip jau seniai išaiškinta, J. Bretkūnas evangelijų tekstus posti-

⁶⁰ *Biržiška V. Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 170 (plg. p. 133).*

⁶¹ *Lietuviškoji Enciklopedija, 1935, III, p. 817.*

lei ėmė ne iš savo verstos biblijos, bet iš B. Viento, tik nežymiai kai ką pakeisdamas. Tuo laiku, kai išėjo J. Bretkūno postilė, M. Daukša, tur būt, jau didžiąją vertimo dalį buvo atlikęs, tad vargu ar begalėjo ja naudotis. Įtikimesnė ir lengviau apčiuopiama galėtų būti tik B. Viento įtaka. Pagrindo apie ją kalbėti duoda ir išvados, padarytos ankstesniame skyriuje, lyginant M. Daukšos katekizmo tekstus su atitinkamais B. Viento „Enchiridiono“ tekstais. „Evangelijos bei epistolas“ išėjo tais pačiais metais kaip „Enchiridionas“ ir drauge buvo įrištos. Jei M. Daukša naudojosi „Enchiridionu“, juo labiau galėjo pasinaudoti ir „Evangelijomis bei epistolomis“.

Lyginant M. Daukšos verstos postilės evangelijų tekstus su atitinkamomis B. Viento evangelijomis, matyti, kad tarp jų yra nemaža panašumo ir bendrumo, bet taip pat ir žymių skirtumų, ir tai nevienodai. Vienur labiau krinta į akis bendrumai ir panašumai, o kitur skirtumai.

Pavyzdys teksto, kur nusveria bendrumai ir panašumai, gali būti kad ir ši ilgesnė ištrauka (Mat. 7, 15—20):

D a u k š a

Sáugokites nūg falšiwų *Pránašų* / kurié iufump atéit rūbūse awiū/o widuié yra wilkái *plėbaitė* / ižg waišių iū pažįnsite iūs. Ar *reka nūg* erβkeczju ūgas wīno? *arba* figas nūg ūfniu? Teip *wifšokės* mēdžes geras / waišiūs gerūs *dáro*: o mēdžes piktas / waišiūs piktus *dáro*. Ne gal' mēdžes geras waišiū piktų *darit*. *Nei piktas* mēdžes /waišiū gerų *darit*: *Wifšokias* mēdžes / kuris' *ne dáro* waišéus géro / bus iβkirftas / ir ūgnin' inmēstas. O teip *nūg* waišiā iū pažįnsite iūs (DP 300₃₆₋₄₅).

SAugokitieji nūgi falschiwuiu *praraku* / kurie yufump ateiti rubūfu awiū / awidui jra wilkai *draskaye*. Išč wai-
fiaus yū pašyſite yūs. Ar *gal rinkti išč* erščkeczu vina ūgas? *Alba* figas *išč* vsniu? Taip *košnas* gieras medis / giera waiſiu *atneſch*. Apiktas medis *atneſch* pikta waiſiu. Gieras medis negal pikta waiſiaus *atneſchti*. *A piktas* medis negal giera waiſiaus *atneſchti*. *Košnas* medis / kurſai giera waiſiaus *neatneſch* būs iščkirſtas / ir ing vgni jmeſ-
tas / Ataip *išč* waiſiu yū pašyſite yūs (VEE 104-105).

Atrodo, kad čia nėra pagrindo kalbėti apie du nepriklausomus vertimus. Skirtumai tarp cituotų vietų yra palyginti maži. Juos lengvai galima išaiškinti redagavimu. Pirmiausia krinta į akis B. Vilento vartotų skolinių pakeitimas lietuviškais žodžiais: *praraku* — pranašais, *kožno* — visokiu, *alba* — arba. Taip pat geriau tinka *nuog* vietoj *iš*, išskyrus paskutinį atvejį, kur pakeista, atrodo, iš inercijos (palygink pradžią, kur tame pačiame sakinyje paliktas *išg*). Pakeistas ir visai geras žodis *draskąjie* (= draskantieji) nė kiek ne geresniu sinonimu *plėšąjie* (= plėšantieji). Kitus skirtumus padeda paaiškinti originalas, kurį prieš akis turėjo M. Daukša. Jis nuosekliai kelis kartus rašo *vaisius daryti*, sekdamas lotyniškąja Vulgata (*fructus facere*) ir lenkiškuoju vertimu (*owoce czynić*), nors B. Vilento buvo geriau pasakyta — *atnešti vaisių*. Dėl tos pačios priežasties B. Vilento *gal rinkti* pakeičiamas žodžiu *renka* (colligunt), *A piktas* į *Nei piktas* (*neque... mala*). Taip pat pagal Vulgatą M. Daukša pakeičia žodžių tvarką, nors B. Vilento ji buvo geresnė.

Remiantis šia ištrauka, galima būtų teigti, kad M. Daukša naudojosi B. Vilento evangelijų tekstais, tik juos redagavo bei koregavo pagal Vulgatą ir len-

kiškąjį J. Vujeko vertimą. Tokių vietų, kur tarp M. Daukšos ir B. Vilento tekstų yra nemaža bendrumų, pastebėta keliolika⁶². Būtų galima pacituoti daug sakinių, visiškai atitinkančių leksikos, lyčių ir žodžių tvarkos atžvilgiu. Vargu toks atitikimas yra atsitiktinis dalykas. Bet atsižvelgtina į B. Vilento ir M. Daukšos pirminio originalo bendrumą ir juo bent dalis sutampančių vietų aiškintina. Daugiau pasako atitikimas tokių sakinių, žodžių samplaikų, net ir atskirų žodžių, kur sunku būtų tikėtis, kad M. Daukša, savarankiškai dirbdamas, būtų galėjęs lygiai taip pat išversti, kaip B. Vilentas, juo labiau kad lotyniškasis ir lenkiškasis tekstas to neleidžia suponuoti, pavyzdžiui:

D a u k š a

*Ne rados ne wiėnas / kurfai atgriftų ir dūtu garbę
diėwui / net tiektaí taffai prařaliėtis DP 326₃₁₋₃₃.*

V i l e n t a s

*Nefirada newienas / kurfai adgrifchtu / ir dūtu Diewui
garbe / net tiektaí tafai prařchaleitis VEE 117.*

V u j e k a s

*Nie ieřt náleřion / ktoryby řie wroćil / á dał chwałę
Bogu / iedno ten cudęořiemieć VP I 359₁₇.*

V u l g a t a

*Non est inventus, qui rediret et daret gloriam Deo,
nisi hic alienigena Luc. 17, 18.*

Čia M. Daukša, atrodo, neabejotinai rėmėsi B. Vilentu, tiek imant visą sakinį, tiek atskirus žodžius⁶³. Nors ne-

⁶² DP 97₁₆₋₃₉ — VEE 45, DP 184₃₁₋₄₃ — VEE 64, DP 189 — VEE 66—67, DP 194₁₁₋₂₈ — VEE 69—70, DP 201₁₆—202₄ — VEE 71—72, DP 251₃₄—252₁₅ — VEE 89—90, DP 279₂₋₂₂ — VEE 95—96 ir kt.

⁶³ Galėtų atrodyti, kad skiriasi žodžiai *Ne rados* ir *Nefirada*, bet M. Daukša ir priešdėliuotuose veiksmažodžiuose sangražinę dalelytę deda gale.

pastebime aiškesnio nukrypimo nuo lotyniško ir lenkiško teksto, bet M. Daukšos *nė vienas* juose atitiktumens neturi.

Kitas pavyzdys:

D a u k š a

Ar gáli ákłaš / *áklam' kelą rôdit?* Ar ne abu dūben' impūla? DP 283₁₆₋₁₇.

V i l e n t a s

Er gal aklas *aklam kielį roditi?* Er ne abudu ing dūbe ympūla? VEE 97-98.

Šiuo atveju ypač pažymėtinas *aklam kelių rodyt* atitikimas, nes lotyniškajame ir lenkiškajame tekste kitaip pasakyta — *caecum ducere, ślepego wodzić* — aklą vedžioti. Panašių vietų galima rasti ne taip jau maža.

Kad M. Daukša naudojosi B. Vilentu, rodytų ir kai kurių naujadarų, vaizdingų ir šiaip retų žodžių atitinkamosiose vietose sutapimas:

D a u k š a

búwo *paſwéikintas* DP
326₂₈
apſiſbókęs DP 274₂₀
praſtdio ii wēlinas DP
107₁₁
lūtú... *grimždo* DP 288₄
úžgrieio žuwų DP 287₄₇
erſkeczéi... *núſmelke*
DP 97₂₄
futrimes' DP 194₁₃
ſteigęš Wieſpatiéſp DP
97₁₇
pripile iūs *ſklidinus* DP
68₁₀₋₁₁

V i l e n t a s

buwa *paſweikintas* VEE
117
apſiſchokięs VEE 94
ghy *praſtoia* velnas VEE
52
laiwu... *grimſda* VEE 100
vſchgrieia... ſuwū VEE 99
erſchkieczei *núſmelke*
VEE 45
fuſitrimie VEE 69
ſteigęfi iop VEE 45
pripile *ſklidinus* VEE 34

V u j e k a s	V u l g a t a
oczyścion iest VP I 359 ₁₄	mundatus est Luc. 17,15
rozgniewawšy się VP I 279 ₂	iratus Luc. 14, 21
opuścił go Diabeł VP I 118 ₆	reliquit eum diabolus Mat. 4,11
tonęły VP I 300 ₉	mergerentur Luc. 5,7
żągárnęli ryb wielkość obfitą VP I 300 ₆	concluserunt piscium... Luc. 5,6
ćiernie zadušilo Vn I 164	spinae suffocaverunt Luc. 8,7
przeštrábeni VP I 180 ₈	conterriti Luc. 24,37
kwapili się Vn I 164	properarent ad eum Luc. 8,4
nálali ie aż do wierzchu VP I 69 ₁₂	impleverunt eas usque ad summum Joan. 2,7

Paskutiniuosius tris pavyzdžius cituoja ir P. Salopiata, pareikšdamas nuomonę, jog žodžiai *sutrimēs'* ir *sklidi-nus* matomai esą M. Daukšos perimti iš B. Vilento⁶⁴.

Iš kitos pusės, M. Daukšos tekstas nuo B. Vilento daug kur labai skiriasi. Kaip pavyzdį paimkime ilgesnę ištrauką.

D a u k š a

Žmuo *nekuris* buvo didžturiš / ir *wilkėio* purpura ir bišfu: ir pūtas kiek dienos turėio áprėpnas. O búwo *nė-kuris* elgeta *wardu Lozorius* / kuris *gulėio* pas wartús io / norėdamas priėjť' iš *trupuczių* / *kurié* birėio nūg įkomios didžtúrio. Beť ir *šúnes* prieidami / *láiže wótiš io*. Tikos tadąg kad *númire* elgeta / ir búwo gabentas *nūg Angetų ing priégłapšti Abrómo* DP 267 (=269)₅₋₁₂.

⁶⁴ Salopiata P. Das Verhältnis der Evangelien-Texte... S. 38, 46, 49.

V i l e n t a s

BVwa *nekurfai* Bmogus bagotas / *kurfai wilkeia* scharlote / ir brangūfa rubūfa *schilkū*/ir kašna diena rafkafchnai giwena linxfmibeje. Buwa taipaiieg *nekuris* vbagas *wardu Ložorus* *kurfai guleia* pas duris io / pilnas woczju / ir geide ieng butu pafotintas *trupuczais* / *kurie pūle nūg ftala bagotoia*. Bet *schunis* ateidami / *laiše wotis io*. Ir nūfidawe / iog vbagas *nūmire* / ir buwa nefchtas *nūg Angelu ing prieglabfti Abrahama* VEE 91-92.

Čia krinta į akis tik skirtumai ne vien leksikos, bet iš dalies ir nusakymo būdo, o bendrumų — sutampančių žodžių yra visai nedaug, ir jie lengvai paaiškinami pirminio originalo bendrumu. Įspūdis toks, kad abu tekstai — savarankiški, nepriklausomi vertimai. Iš tikrųjų abi ištraukas sieja tik 3 žodžiai: *vilkėjo*, *truputys*, *prieglobstis*, kuriuos parenkant galima dar būtų įžiūrėti kokį ryšį.

Cituotoji B. Viento ištrauka nepasižymi vertingėmis kalbos ypatybėmis. Sakykim, kad M. Daukšai nebuvo ko iš jos paimti, ir dėl to jis vertė iš naujo. Bet daugeliu atvejų B. Vientui yra pavykę visai gerai išversti, o M. Daukša, matyti, juo nepasinaudojo ir pats daug blogiau išvertė, pavyzdžiui:

D a u k š a

idant *lūdimą įzdūtų ape*
βwiesumą DP 42₄₄₋₄₅
tad keles *liepe* wéiamus
ir mariomus / ir *ti-*
kos nuraminimas didis
DP 78₃₀₋₃₁
Tu patis *peregrinas* éfsi
Ierofolimé DP 189₁₆
Tam' *adwernikas* át-
wéria DP 245₉₋₁₀

V i l e n t a s

idant *ghis apie schwie-*
fibe luditu VEE 20
Ir kelęsi *sudraude* weia
ir marias. Ir *nūffiramde*
VEE 37
Tu wienas *ateiwis* effi
Ierufaleie VEE 66
Tampaczem *Wartiniks*
atwer VEE 88.

Kokios tad išvados padarytinos? Remiantis pateiktais pavyzdžiais, teigtina, kad M. Daukša turėjo B. Vilento „Evangelijas bei epistolas“ ir jomis ne kartą pasinaudojo, bet neištisai. Postilėje dominuoja vis dėlto savarankiškas vertimas. Jeigu M. Daukša būtų sistemingai išnaudojęs B. Vilentą, būtų išvengęs kai kurių trūkumų. Nors jo vertimas yra, apskritai imant, geresnis, bet dalis B. Vilento surastų tinkamų, gražių žodžių ir konstrukcijų, kurias buvo galima perimti, liko nepanaudotos.

V. M. DAUKŠOS KOVA DĖL GIMTOSIOS KALBOS TEISIŲ

Svarbiausioji postilės ir drauge literatūrinio M. Daukšos palikimo dalis yra „Prakalba į malonųjį skaitytoją“. Šis nedidelis, vos kelių puslapių kūrinėlis turi nemažos reikšmės lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje. Prakalba neatskiriamai suaugusi su M. Daukšos vardu ir parodo vertingiausią jo veiklos bruožą — kovą dėl gimtosios kalbos teisių. Joje M. Daukša geriausiai pasirodo kaip rašytojas, renesanso žmogus, įžvalgus mąstytojas ir didelis patriotas.

„Prakalba į malonųjį skaitytoją“ seniai yra patraukusi daugelio dėmesį kaip svarbus ir įdomus, bet visai netikėtas reiškinys. Ji daugiausia cituota ir minėta literatūros istorijos vadovėliuose ir apžvalgose, bet platesnio tyrinėjimo lig šiol nėra susilaukusi. Kadaise A. Briukneris pavadino ją patriotiniu manifestu, o patį M. Daukšą — pirmuoju sąmoningu „litvomanu“¹, tuo pačiu lyg atkeldamas jį į XIX a. pabaigą ir traktuodamas nacionalinio judėjimo požiūriu. M. Miškinis prakalbą laikė savotišku „lietuvybės manifestu“, kuris „kitokiomis sąlygomis būtų reiškęs tautinio atgimimo pradžią“². Kiti pabrėžė M. Daukšos vienišumą: „jo prakalba buvo tik tyruose šaukiančio balsas“³. Minėtiems vertinimams trūksta istorinio priėjimo. Pagal juos išeity, kad M. Daukša praaugo savo epochą, skelbė tai, prie ko visuomenė dar nebuvo priaugusi, ir liko jos nesuprastas.

¹ PiL 352—353.

² *Miškinis M.* Lietuvių literatūra. Kaunas, 1939, I, p. 125.

³ *Zajančkauskas V.* Lietuvių literatūros vadovėlis. Vilnius, 1928, p. 37.

Prieš keliolika metų lenkų literatūros istorikas St. Kolbuševskis M. Daukšos prakalbai paskyrė nedidelį straipsnį, kuriame pirmą kartą pažiūrėjo į ją XVI a. fone, sugretino su panašiais reiškimais Lenkijoje ir Prancūzijoje ir pareiškė naujų įdomių minčių⁴. St. Kolbuševskio pasukta teisingu keliu. M. Daukšos prakalba, savaime aišku, yra istoriškai apspręstas ir sąlygotas reiškinys. Į ją reikia žiūrėti ne nacionalinio judėjimo požiūriu, bet paieškoti artimesnėje ir tolesnėje aplinkoje palankių, skatinančių veiksnių, nulėmusių jos pasirodymą ir pobūdį. Tik amžiaus fone išryškės, kas buvo nauja ir pažangu M. Daukšos paskelbtame gimtosios kalbos gynimo manifeste.

1. SKATINANTIEJI AKSTINAI. KOVA DĖL TAUTINIŲ KALBŲ TEISIŲ KITUOSE KRAŠTUOSE

Veiksnių, apsprendusių M. Daukšos pažiūras į gimtąją kalbą ir padariusių jį didžiausiu kovotoju dėl jos teisių Lietuvoje feodalizmo epochoje, buvo bent keletas. Čia suvaidino teigiamą vaidmenį ir įprastas žmogui prisirišimas prie savo kalbos, ryšys su liaudimi ir smulkiąja bajorija, reakcija į neigiamas Liublino unijos pasekmes, kova dėl valstybinio savarankiškumo, renesanso poveikis ir skatinantieji pavyzdžiai kitose šalyse.

Pirmiausia akcentuotina M. Daukšos vaikystės ir darbo aplinkos reikšmė. Gimtoji jo kalba buvo lietuvių. Vaikystėje tėviškės aplinkoje jis tikriausiai kitokios ir negirdėjo. Su lenkų kalba susidūrė, tur būt, tik mokydamasis. Nuo XVI a. vidurio, ypač po Liublino unijos, viršūniniuose feodalų sluoksniuose įsigalinti lenkų

⁴ *Kolbuszewski St. Mikołaja Daukszy „Przedmowa do czytelnika łaskawego“.* — „Pamiętnik Literacki“, 1947, XXXVII, str. 193—196.

kalba ilgą laiką dar liko svetima smulkiajai bajorijai. Būdingi šiuo atžvilgiu paties M. Daukšos žodžiai „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“:

Nors, tiesą sakant, retas kuris iš mūsų, ypač prakilnesniųjų, nemoka lenkų kalbos... tačiau, mano manymu, daugiausia yra tokių, kurie lenkų kalbos nesupranta arba nekiek jos temoka.⁵

Prakalba skirta bajorijai ir apie ją čia kalbama. M. Daukša pabrėžia skirtumą tarp „prakilnesniųjų“, t. y. aristokratų, ir bajorijos masės. Lenkų kalbos vartojimas tada dar buvo palyginti naujas reiškinys, ir ne visi bajorai į ją palankiai žiūrėjo. Lenkų kalba darėsi stambiųjų feodalų kalba, kuria jie norėjo atsiskirti nuo smulkiųjų bajorų ir liaudies. Smulkieji bajorai buvo labiau prisirišę prie savo gimtosios lietuvių kalbos ir ją tevartojo. Jiems sunku buvo ir išmokti lenkiškai. Lenkų kalbos vartojimas neabejotinai kėlė smulkiųjų bajorų ir liaudies nepasitenkinimą ir pasipiktinimą. Ypač tai pasakytina apie Žemaičių bajorus, kurie lietuviškai tebekalbėjo ir XIX amžiuje ir su kuriais per visą gyvenimą M. Daukša buvo labiausiai susijęs.

Reikia turėti galvoje ir kai kuriuos Žemaičių krašto bruožus, jo didesnę monolitiškumą etnografiniu atžvilgiu, ilgaamžes kovas su kryžiuočiais ir kalavijuočiais, kurių atminimas XVI a. dar nebuvo išblėšęs ir kurios išugdė atkaklų gynimą to, kas sava, didesnę prierašumą prie tradicijų, papročių, taip pat provincinį uždaramą, pastangas išlaikyti senas krašto privilegijas.

Neliečiant senesnių laikų, galima paminėti, kad 1551 m. Vilniaus seime Žemaičių bajorija prašė Žygimantą Augustą palikti neliestą Žemaičių seniūno teis-

⁵ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija... p. 65.

minę kompetenciją, nesiųsti už Nevėžio šaukimų ir teismo pareigūnų, neduoti pareigybių (urėdų) nei lietuviams, nei rusams, o tik žemaičiams ir t. t.⁶ 1554 m. Vilniaus seime vėl kartojami tie patys dalykai ir dar prašoma nesiųsti svetimšalių valakų matininkais ir revizoriais⁷. O 1559 m. tarp kitų dalykų dar pageidaujama, kad didysis kunigaikštis leistų išpirkti žemes, jo padovanotas Žemaičiuose lenkams, vokiečiams ir vengrams, atimtų pareigybes iš lenkų ir rusų, o duotų jas vien žemaičiams ir t. t.⁸

Žemaičių bajorų didesnę prisirišimą prie gimtosios kalbos rodo ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kariuomenės surašymas 1567 m. Sąrašas sudarytas rusiškai (baltarusiškai). Jame sužymėti bajorų vardai ir tėvavardžiai, retais atvejais ir pavardės. Vardai ir tėvavardžiai rašyti arba visai lietuviška jų forma (tik dažnai pakeičiant fonetiškai atitinkamus garsus), arba atmetant galūnes, arba lietuviškas tėvavardines priesagas ir vardų formas pakeičiant slaviškomis:

1) Банисъ Павилонисъ, Янасъ Юркгойтисъ, Юркгисъ Янойтисъ, Маркусь Петрашунусъ, Стасюсь Мартинонисъ;

2) Кгрикгелъ Шимъкойтисъ, Юркгелъ Мотъятисъ, Стассюкъ Якубойтисъ, Стась Судойтисъ;

3) Янъ Микутойтисъ, Ясъ Козакось, Юрьи Кгалминойтисъ;

4) Бокутисъ Болтромъевичъ, Ясюлисъ Олексевиць, Кгрикгалюсь Шимковичъ;

5) Юрьи Станойть, Станиславъ Петкойт(ь), Томашъ Янелойть;

⁶ Литовская Метрика. Отд. I—II. Часть III: Книги Публичныхъ Дѣлъ. Т. I (Русск. Ист. Библ., т. XXX). Юрьевъ, 1914, стр. 197—207.

⁷ Ten pat, p. 250—261.

⁸ Ten pat, p. 278—285.

6) Янъ Кгедминовичъ, Матей Яновичъ, Станиславъ Мартиновичъ ir t. t.⁹.

Toks didelis įvairavimas priklausė, tur būt, tiek nuo raštininkų, kurie, rusiškai rašydami, galėjo atitinkamai patys keisti formas, tiek ir nuo registruojamųjų bajorų. Tačiau, palyginus Žemaičių krašto sąrašą su rytinės ir pietinės Lietuvos sąrašais, matyti nemažas skirtumas. Žemaičių sąrašė dominuoja tėvavardinės priesagos *-aitis*, *-ūnas*, *-onis*, o kitur *-avičius* (*-ovič*), *-evičius* (*-evič*). Taigi Žemaičių bajorų daugumas, išskyrus stambiuosius feodalus, XVI a. antroje pusėje dar nebuvo „subajorinę“ savo tėvavardinių pavardžių. Tik XVI a. pabaigos dokumentai rodo pavardžių lenkinimo tendencijos stiprėjimą ir Žemaičiuose.

Tokia aplinka skatino M. Daukšą laikytis gimtosios kalbos ir ginti jos teises. Prisdėjo čia ir kova dėl valstybinio savarankiškumo po Liublino unijos. Tiesioginis M. Daukšos viršininkas M. Giedraitis buvo vienas žymiausių tos kovos dalyvių. Jis, pavyzdžiui, vadovavo Vilniaus kapitulos ir Lietuvos feodalų pasipriešinimui prieš lenko B. Macejovskio paskyrimą Vilniaus vyskupu. Ar M. Daukša aktyviai įsitraukė į kovą dėl valstybinio savarankiškumo, besireiškiančią įvairiomis formomis, žinių nėra, bet neabejotinai ją sekė ir palaikė.

Valstybinio savarankiškumo gynimas atitiko įvairių feodalinės Lietuvos sluoksnių interesus, bet tie interesai nebuvo vienodi. Feodalinė viršūnei, kuriai čia priklausė vadovaujantis vaidmuo, rūpėjo daugiausia siauri klasiniai tikslai — užsitikrinti ir išlaikyti nedalomą viešpataujančią padėtį Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, įtakingiausias ir pelningiausias vietas, apsisau-

⁹ Литовская Метрика. Переписи войска Литовскаго (Русск. Ист. Библ., т. XXXIII). Петроградъ, 1915, стр. 1256—1354.

goti nuo lenkų feodalų skverbimosi. Vartodami lenkų kalbą, persiėmę lenkų feodalų papročiais, didikai jokių tautinių tikslų neturėjo. Jeigu jie rūpinosi istoriškai pagrįsti ir palaikyti valstybingumo tradicijas ir dėl to skyrė nemaža dėmesio istoriografijai, o iš dalies ir publicistikai, grožinei kūrybai (lotynų ir lenkų kalba), tai pirmiausia irgi klasiniais sumetimais — norėdami iškelti garbingą savo kilmę, giminę.

Smulkiesiems bajorams, kurie lietuviškai tebekalbėjo ir nemokėjo lenkiškai, valstybingumo gynimas savaime siejosi su savų papročių ir kalbos gynimu. Kova dėl valstybinio savarankiškumo žadino ir tautinį jų sąmoningumą, ypač susidūrus su kylančiu lenkų bajorijos tautiniu sąmoningumu. To, žinoma, negalima pasakyti apie visus smulkiuosius bajorus, tik apie jų dalį. Bet prie jų dar reikia pridėti ir kai kuriuos stambesnius feodalus ir, kaip išimtį, diduomenės atstovą M. Giedraitį.

Šie veiksniai sudarė prielaidas išaugti M. Daukšai kaip kovotojui dėl gimtosios kalbos teisių, o jį subrandino renesansas. Kova dėl tautinių kalbų kituose kraštuose, joms ginti ir propaguoti leidžiami manifestai, literatūrų gimtosiomis kalbomis suklestėjimas padėjo M. Daukšai teoriškai apsiginkluoti, pagrįsti kovą dėl gimtosios kalbos teisių ir Lietuvoje. Reikia turėti galvoje, kad XVI a. viduryje ir antroje pusėje žymiai platesniu mastu, negu prieš tai ir vėlesniu laikotarpiu, buvo užmegzti ryšiai su Vakarų Europa, jos kultūrinio-literatūrinio gyvenimo, godžiai stengtasi pasisavinti įvairias naujoves. Jeigu M. Daukša pats ir nestudijavo užsienyje, tai jis turėjo įvairių galimybių jį pažinti iš kitų pasakojimų ir knygų.

XVI amžius — kovos dėl tautinių kalbų ir jų įsigalė-

jimo Europos literatūroje laikotarpis. Nors gimtosios kalbos viešajame gyvenime ir literatūroje daugelyje kraštų buvo vartojamos jau žymiai anksčiau, bet jų įsigalėjimas nebuvo savaiminis procesas. Humanizmo išplitimas, antikinės literatūros nepaprastas iškėlimas, laikymas neprilygstama meno aukštuma, klasikinės lotynų ir graikų kalbos kultas, neginčijamo priimto joms pripažinimas ir pastangos jas atgaivinti, jomis kurti, privalomas ilgametis jų mokymasis, lotynų kalbos visuotinis įsigalėjimas mokytojų tarpe sudarė rimtą grėsmę tautinėms kalboms. Į tautines kalbas žiūrėta niekinamai kaip į barbarų kalbas, nenorėta joms pripažinti literatūrinių teisių. Dėl tų teisių reikėjo pakovoti, teoriškai jas pagrįsti, atremti užkietėjusių ciceronininkų puolimus. Kova dėl tautinių kalbų buvo kova dėl kultūros demokratizavimo, kad ji būtų prieinama platesniems sluoksniams ir kad jie galėtų būti įtraukti į jos kūrimą. Ši kova sustiprėjo ir labiausiai išsiplėtė XVI a. antrajame ketvirtyje ir viduryje, kai kur antroje pusėje ir tada buvo laimėta. Kova vyko Italijoje, Prancūzijoje, Čekijoje, Vokietijoje, Lenkijoje. Nieko tad nuostabaus, jeigu ji XVI a. pabaigoje stipriau pasireiškė ir Lietuvoje.

Visų akys XVI a. buvo nukreiptos į Italiją, humanizmo tėvynę, traukusią savo mokslu, universitetais, neregėtu meno suklestėjimu, „kuris buvo lyg ir klasikinės senovės atošvaistė ir kurio lygis niekuomet daugiau nebebuvo pasiektas“¹⁰. Italijoje kova dėl tautinės kalbos ir pasiekė pirmiausia didžiausio aštrumo. Nors jau Dantė, Petrarka ir Bokačio XIV a. padėjo tvirtą pagrindą italų literatūrai ir literatūrinei kalbai, o Dantė ir teoriškai pagrindė jos vartojimą (*De vulgari eloquentia*), bet

¹⁰ *Marksas K. Engelsas F. Rinktiniai raštai... II, p. 50.*

jie patys kūrė ne vien itališkai, ir anaipol dar nebuvo pripažinta lygybė abiem, italų ir lotynų, kalboms. Būdinga, kad Bokačio teigė, jog Dantės „Dieviškoji komedija“ būtų buvus daug meniškesnė, jeigu ją poetas būtų rašęs lotyniškai¹¹. Atsirado ir tokių, kurie Dantę niekinamai vadino „kurpių ir kepėjų poetu“¹². Kiti, žinoma, jį gynė. Daug žadantis italų literatūros vystymasis buvo sustabdytas, humanistams mėginant dirbtinai atgaivinti klasikinę lotynų kalbą. Reikėjo nugalėti nuolatines lotynų kalbos šalininkų atakas. Tik XVI a. kova dėl italų kalbos buvo galutinai laimėta. Bet ir tada, ir vėliau, iki pat XIX a., lotynų kalba buvo lygia-grečiai vartojama, tik ji palengva vis daugiau vietos užleido italų kalbai. Kova, teisingiau kalbinis ginčas (questione della lingua), taip ilgai vyko ne vien dėl to, kaip rašyti — itališkai ar lotyniškai; pripažįstant italų kalbai literatūrinės kalbos teises, dar reikėjo nuspręsti, kokia tai turėtų būti kalba: ar italų literatūros „aukso amžiaus“ kalba, sukurta Toskanos tarmės pagrindu, ar šnekamoji Toskanos tarmė, ar, atmetus tarmybes, kuriamą bendra visiems italams kalba¹³.

Kovoje dėl italų kalbos dalyvavo daug didesnių ir mažesnių rašytojų. Lemiamą vaidmenį joje suvaidino P. Bembo (1470—1547), humanistas poetas ir prozininkas, vienas žymiausių XVI a. italų literatūros atstovų, amžininkų vadinamas italų kalbos tėvu¹⁴. Jis teoriškai pagrindė ir gynė italų kalbos teises (Prose della vol-

¹¹ *Devoto G.* Profilo di storia linguistica italiana. Firenze, 1954, p. 74.

¹² Ten pat.

¹³ *Kristeller P. O.* L'origine e lo sviluppo della prosa volgare italiana. — „Cultura neolatina“, 1950, X, fasc. 2—3, p. 139, 152, 155—156.

¹⁴ *Toffanin G.* Geschichte des Humanismus. Wormerveer, 1941, S. 255.

gar lingua 1525). Greta jo paminėtinas Speronė Sponis (1500—1588), 1542 m. išleidęs greit kelių leidimų susilaukusį „Dialogą apie kalbas“ (Dialogo delle lingue), kuriame ryžtingai ginama italų kalba. Pažymėtina dar, kad 1540 m. įsteigta Florencijos akademija, kurios tikslas — išversti „iš visų kalbų visus gražiuosius mokslus“ (ogni bella scienza)¹⁵ į Toskanos kalbą. 1572 m. akademijai pavesta nustatyti Toskanos kalbos taisykles, o 1589 m. įsteigta pirmoji Toskanos kalbos katedra Sienoje¹⁶. Dar prieš tai — 1551 m. pasirodė pirmoji italų kalbos gramatika „Apie kalbą, kuria kalbama ir rašoma Florencijoje“. 1582 m. įsteigiama, o 1583 m. oficialiai pradėjo veikti vadinamoji „Sėlenų akademija“ (Accademia della Crusca) Florencijoje — „apvalyti kalbai, kaip miltams nuo sėlenų“. Nemažos reikšmės italų kalbai įsigalėti turėjo ir žymūs renesanso poetai L. Ariosto ir T. Taso.

Italų pavyzdžiu pasekė prancūzai. 1549 m. išėjo Plejadės manifestas — Ž. diu Bele (Joachim du Bellay) „Prancūzų kalbos apgynimas ir praturtinimas“, suvaidinęs svarbų vaidmenį literatūriniame gyvenime. Manifestas nukreiptas prieš tuos, kurie niekina ir atmėta visa, kas rašyta prancūziškai, taip pat prieš poetus, skurdinančius kalbą. Ž. diu Bele gina prancūzų kalbos literatūrinės teisės, vertę, garbę. Jis neabejoja, kad prancūzų kalba, ugdoma ir turtinama, galės lenktyniauti su lotynų ir graikų kalbomis. Didžiąją manifesto dalį jis ir skyrė kalbos praturtinimo būdams ir priemonėms, poezijos reformai, žanrams, jų atnaujinimui. Manifeste daug kas skolinta iš kitur. Kaip jau seniai įrodyta,

¹⁵ Kristeller P. O. L'origine... p. 153.

¹⁶ Sozzi B. T. Aspetti e momenti della questione linguistica. Padova, 1955, p. 108.

Ž. diu Bele pirmąją jo dalį (knygą) rašė, ištisais puslapiais versdamas S. Speronio „Dialogą apie kalbas“, tik atitinkamai pakeisdamas žodį *italų* (Toskanos) į *prancūzų*, nors niekur savo pagrindinio šaltinio nepaminėjo. Be to, daug ką perėmė iš savo pirmtakų Prancūzijoje (J. Bouchet, Marot, Peletier du Mans)¹⁷. Nors paskubomis parengtas ir mažai originalus, Ž. diu Bele manifestas „sukėlė prancūzuose, prancūzų kalbos garbintojų tarpe tikro entuziazmo“¹⁸.

Greta Ž. diu Bele paminėtinas ir jo draugas, Plejados vadas, „poetų princas“ P. Ronsaras (Pierre de Ronsard), kuris laikė savo krašto kalbos apleidimą nusikaltimu, lygiu didenybės įžeidimui (C'est un crime de lèse majesté d'abandonner le langage de son pays). Su meile ją vadino motina, kurią turi ginti geri vaikai¹⁹. Prancūzų kalbą gynė ir aukštino ir žinomas filologas eruditas, leidėjas-spaustuvininkas A. Etjenas (Henri Estienne 1528—1598). Jis išleido 1579 m. veikalą „Apie prancūzų kalbos pranašumą“ (De la précellence du langage françois), kuriame įrodinėjo, kad prancūzų kalba yra gražiausia iš visų gyvų kalbų, panašiausia į graikų.

Arčiau Lietuvos buvo Vokietija. Joje didžiulės reikšmės vokiečių literatūrinei kalbai susiformuoti ir įsigalėti turėjo reformacija, ypač M. Liuteris, kuris, F. Engelso žodžiais, „sukūrė šiuolaikinę vokiečių prozą“²⁰. Jau iš senų laikų vokiečiai turėjo savo literatūrą gimtąja kalba, vokiečių kalba buvo vartojama kanceliarijose, ir

¹⁷ Boyer F. Du Bellay et son oeuvre. — Kn.: Joachim du Bellay. Paris, 1958, p. 65—66.

¹⁸ Dubas V. Prancūzų literatūros istorija. Kaunas, 1929, I, p. 153.

¹⁹ Braunschvig M. Notre littérature étudiée dans les textes. Paris, 1953, I, p. 147—148.

²⁰ Marksas K. Engelsas F. Rinktiniai raštai... II, p. 51.

reformacija tik sustiprino jos vartojimą, ypač religiniame gyvenime, bažnyčioje. Erazmas Roterdamiėtis prikaišiojo M. Liuteriui, kad jis savo vokiškais raštais daręs skriaudą lotynų kalbai²¹. Tačiau lotynų kalba buvo taip įsitvirtinusi, kad ir reformacija jos negalėjo išstumti. Ir reformacijai įsigalėjus, knygos daugiausia buvo rašomos lotynų kalba. Tai aiškiai matyti iš statistinių duomenų. 1520 m. lotynų kalba buvo išspausdinta 90% visų Vokietijoje išėjusių knygų, o 1570 m. maždaug 70%²².

Kaimyninėje Lenkijoje XVI a. įvyko žymūs poslinkiai gimtosios kalbos vartojimo atžvilgiu. Joje iki XVI a. vidurio literatūros ir rašto kalba buvo lotynų. Lotynų kalba buvo ne tik oficiali katalikų bažnyčios, mokyklų, bet ir karaliaus kanceliarijos, ir teismų dokumentų kalba. Jau XVI a. pirmojoje pusėje prasidėjo kova dėl gimtosios — lenkų kalbos, ir ji tolydžio intensyvėjo. V. Tašickis palankiomis aplinkybėmis, skatinusiomis domėjimaisi lenkų kalba ir jos vartojimą, laiko šias: 1) renesanso įtaką, 2) reformaciją, 3) tautinio sąmoningumo stiprėjimą bajorų ir miestiečių tarpe ir 4) patriotines ir demokratines kai kurių rašytojų tendencijas²³. Lenkus veikė italų ir prancūzų, kovojančių dėl savosios kalbos teisių, pavyzdys. Bet tas pavyzdys galėjo tiesiogiai paveikti tik negausius palyginti aukšto išsilavinimo asmenis ir kai kuriuos iš jų palankiai nuteikti lenkų kalbos atžvilgiu. Reformacija palietė daug platesnius sluoksnius. Religinėms ir iš dalies socialinėms naujovėms skleisti buvo panaudota gimtoji kalba. Tai pakėlė

²¹ *Hirt H.* Geschichte der deutschen Sprache. München, 1919, S. 223.

²² *Arndt E.* Luthers deutsches Sprachschaffen. Berlin, 1962, S. 26.

²³ *Taszycki W.* Obrońcy języka polskiego. Wrocław, 1953, str. XX, XXXV.

gimtosios kalbos reikšmę ja kalbančiųjų akyse. Katalikų dvasininkai, ypač aukštieji, priešiški lenkų kalbai, turėjo ją taip pat imti vartoti, kad galėtų atsispirti reformatams. Religinės kovos išugdė religinę raštiją lenkų kalba. Kiekviena sekta stengėsi turėti savąsias knygas. XVI a. buvo išspausdinti 5 vienas nuo kito nepriklausomi biblijos vertimai, ir kiekviename iš jų stengtasi kitus pralenkti tikslumu ir grožiu²⁴.

Tautinio sąmoningumo stiprėjimas bajorų ir miestiečių tarpe skatino rašyti ir kalbėti lenkiškai patriotiniais sumetimais. Į kalbą imta žiūrėti, kaip į neatskiriamą nuo tautos dalyką. Dažnai pasitaiko formulė „Lenkas apie Lenkijos reikalus lenkiškai lenkams kalbu“ arba — „Lenkas lenkams rašė“²⁵. Kovojava dėl lenkų kalbos vartojimo viešajame valstybiniame gyvenime. Nuo 1543 m. seimų nutarimai (konstitucijos) skelbiami lenkiškai, nuo 1548 m. rašomi lenkiškai ir seimų diarijai (darbų aprašymai). Žygimanto Augusto laikais dažniausiai lenkiškai sakomos ir kalbos seimuose. Daugiau teisių gauna lenkų kalba ir teismuose (nuo 1543).

Tolydžio gausėja lenkų kalbos gynėjų būrys. Vis daugėjančių lenkiškų knygų prakalbose dažnai pasisakoma prieš gimtosios kalbos niekinimą. Būdingi Krokuvos spaustuvininko, vokiečio H. Vietoro žodžiai 1542 m.: „... negaliu tuo atsistebėti, kodėl, kai kiekviena kita tauta savo gimtąją kalbą myli, propaguoja, gražina ir dailina, viena lenkų tauta savąją niekina“²⁶. Antroje XVI a. pusėje pražysta lenkų literatūra, pergyvena

²⁴ *Nehring W.* Rozkwit języka polskiego w wieku XVI. — „Pamiętnik III zjazdu historyków polskich w Krakowie 1900“. I Referaty. Kraków, 1900, sekcya II, str. 2.

²⁵ *Mayenowa M. R.* Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej. Warszawa, 1955, str. 16, 88 (Nr. 104); *Morawski K.* Walka o język polski w czasach odrodzenia. Kraków, 1923, str. 30.

²⁶ *Taszycki W.* Obrońcy... str. 22.

savo „aukso amžių“. Bet tai nebuvo dar galutinis lenkų kalbos laimėjimas. Mokslo ir mokyklų kalba liko ir toliau lotynų kalba. O XVI a. pabaigoje ir XVII a. lenkų kalba vėl buvo nustumta į antrą planą visuomeniniame gyvenime karaliaus dvaro (Stepono Batoro ir Zigmanto Vazos) ir katalikų dvasininkijos įtakoje.

Tai, kas vyko Lenkijoje ir tolesniuose kraštuose, jų kultūriniame-literatūriniame gyvenime, M. Daukšai buvo gerai žinoma, kaip matyti iš pačios „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“. Apie savosios gimtosios kalbos vartojimą, branginimą ir puoselėjimą jis kalba kaip apie visuotinį reiškinį: „Žinau, kaip visos tautos vertina, myli ir brangina veikalus, gimtąją kalbą rašytus.“ Konkrečiai sumini Italiją ir Lenkiją, pabrėždamas rūpinimąsi „išlaikyti ir skleisti savo kalbą“, versti į ją net ir sunkiausio turinio knygas (Italijoje), kalbos sužydėjimą ir turtėjimą (Lenkijoje).

Nežinome, ką iš kalbos gynėjų M. Daukša buvo skaitęs, ar į jo rankas pateko kuris iš minėtų manifestų, dialogų, palyginti gausių prakalbų, ar apie tai tik girdėjo, bet jų skatinamu poveikiu, ypač italų ir lenkų kovotojų, abejoti netenka. Kitas šalis ir tautas jis rodė pavyzdžiu saviesiems, ragindamas jomis pasekti. M. Daukšos pažiūros į gimtosios kalbos reikšmę susiformavo bendrojoje renesanso epochos atmosferoje.

2. GIMTOJI KALBA IR TAUTOS KONCEPCIJA.

M. DAUKŠOS PROGRAMA

Lietuvoje ir Lenkijoje XVI a. vyravo pažiūra, kad tauta — tai feodalai, didikai ir bajorai. Liaudis į tautos sąvoką nebuvo įjungiamą²⁷. Dar daugiau — Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, panašiai kaip ir Lenkijoje,

²⁷ *Kot S. Swiadomość narodowa...* str. 15—17.

tautos sąvoka buvo tapatinama su valstybės sąvoka. Lėmė ne etninė priklausomybė, bet pilietinė, teritorinė, indigenatas. Kas gyveno Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, į jos teritoriją įeinančiose žemėse, — ar jis būtų baltarusis, ukrainietis, lenkas ar lietuvis, — paprastai būdavo vadinamas lietuviu. Kovoiant dėl valstybinio savarankiškumo ir draudžiant svetimšaliams užimti įtakingas vietas, tik indigenatu ir buvo remiamasi.

Kalba neįėjo Lietuvos feodalų tautos sąvokon, nebuvo laikoma esminiu dalyku. Dėl to feodalai, vadindami save lietuviais, galėjo ramiausiai kalbėti lenkiškai. Didžiudamiesi tariama romėniška savo kilme, jie galėjo propaguoti ir lotynų kalbą. Būdinga šiuo atžvilgiu A. Rotundo prakalba (1576) II Lietuvos statuto vertimui į lotynų kalbą, skirta Steponui Batorui. Joje norima įteigti, kad lotynų kalba, kaip gimtoji ir pirmoji lietuvių kalba (*natiua et primigenia*), turinti būti lietuviams gražinta ir vartojama įstatymuose, privilegijų ir kitokiuose raštuose, teismuose, net kasdieniniuose pokalbiuose. Lotynų kalba vadinama savąja lietuvių kalba, o liaudies vartojama kalba — per daugelį amžių dėl ryšių su kaimyninėmis tautomis degeneravusia (panašiai kaip Italijoje) lotynų kalba²⁸. Be abejo, A. Rotundas čia išreiškė ne vien savo pažiūras, bet ir tų feodalų sluoksnių, su kuriais buvo susijęs ir kuriems atstovavo.

Turėtina galvoje, kad tais laikais, apskritai imant, maža tebuvo krepiama dėmesio į tautinę-etninę žmogaus priklausomybę ir kituose kraštuose. Svarbiausias dalykas buvo luomas, religija, kilimo vieta. Dėl to ir užsienio universitetų matrikulų knygos pažymėtos studentų tautybės iš tikrųjų nurodo tik jų kilmės vietą,

²⁸ Archiwum Komisji Prawniczej. Kraków, 1900, VII, str. XIX—XX.

kraštą, iš kurio atvyko, bet ne tautybę. Studentų skirstymas į nacijas irgi ne tautybe buvo pagrįstas.

M. Daukša išsiskiria iš amžininkų, ypač Lietuvos feodalų, daug Gilesniu tautiniu sąmoningumu, nauja, iš esmės skirtinga tautos koncepcija. Tautos sąvoką jam sudaro šie elementai: 1) teritorija — tėvų žemė, 2) papročiai — istoriškai susiformavęs kultūrinis bendrumas ir 3) kalba. Svarbiausiu iš jų M. Daukša laikė kalbą. Tai jam esminė tautos žymė, be kurios tauta jau nebe tauta.

Pažymėtina, kad M. Daukša nėra visai išvengęs bajorijos tarpe įsigalėjusio tautos supratimo įtakos, klasinio požiūrio. Svarbiausiu luomu, sudarančiu tautą, jis laikė bajoriją. Kartais susidaro įspūdis, kad tik ją ir turėjo galvoje, kalbėdamas apie savo tautą: „... mūsų lietuviai tauta, besimokydama lenkų kalbos... yra... kone išsižadėjusi savo kalbos“. Kaip žinome, liaudis savo kalbos neišsižadėjo, buvo prie jos prisirišusi. Tik apie feodalus taip buvo galima pasakyti. Bet iš tikrųjų M. Daukša liaudies iš tautos sąvokos neišskyrė. Vadino ją, tiesa, prastuomene (prostota), bet drauge ir „mūsų pačių krauju“, „mūsų pačių sąnariais“, „mūsų broliais“. Jis pabrėžė, ir tai svarbiausia: „visi mes esame vienas kūnas... tėvynėje“. Taigi M. Daukšos tautos sąvoka apėmė visus luomus, sluoksnius. Šiuo atžvilgiu jį galima gretinti su žymiu XVI a. lenkų sociologu ir valstybės teisės teoretiku A. F. Modževskiu, kuris iškėlė mintį, kad lenkų „naciją“ turi sudaryti ne vienas kuris luomas, bet visa liaudis²⁹.

Taip suprąsdamas tautos sąvoką, M. Daukša skelbė tautinį bendrumą su liaudimi. Feodalinėje visuomenėje, kur luomus skyrė neperžengiama privilegijų ir prietarų

²⁹ История философии. Москва, 1957, I, стр. 320.

siena, į liaudį žiūrėta iš aukšto, stengtasi ją vis labiau pavergti ir išnaudoti, nuo jos atsiriboti, toks bendrumo skelbimas ir propagavimas buvo pažangus dalykas, nukreiptas prieš bendrąsias socialinio gyvenimo raidos tendencijas. Ypač turėtina prieš akis tai, kad M. Daukša kreipėsi į bajoriją, jai bendrumą su niekinama liaudimi priminė ir norėjo įdiegti.

Pabrėžtinas dar vienas momentas. Feodalizmo laikams dėl silpnų ekonominių ryšių tarp atskirų krašto rajonų gana būdingas provincinis uždarumas, susiskaldymas, net tam tikras antagonizmas vienos srities gyventojų kitai. Minėti tokie reiškiniai Žemaičiuose, kur net į lietuvius-aukštaičius kartais žiūrėta beveik kaip į svetimšalius. Dėl to dažnai būdavo akcentuojamas ne bendrumas tarp atskirų krašto sričių, o skirtingumas. Lietuvių kalba traktuojama kaip dvi kalbos — lietuvių (aukštaičių) ir žemaičių. Iš kitos pusės, istorija žino ir tokio bendrumo suvokimo pavyzdžių. Antai Vytautas, atsakydamas į kryžiuočių pretenzijas dėl Žemaičių 1420 m., pabrėžė istorinius šio krašto ryšius su visa Lietuva ir ypač kalbinį bendrumą: „Ši žemė... visada buvo ir dabar yra ta pati Lietuva, nes viena kalba ir tie patys žmonės... Be to, patys Žemaitijos žmonės nuo seniausių laikų save vadina lietuviais ir niekada nesivadina žemaičiais.“³⁰ M. Daukša puikiai suvokė žemaičių ir aukštaičių tautinį bendrumą. Pats, teritoriniu-administraciniu atžvilgiu priklausydamas Žemaičių kraštui, jame gyvendamas ir rašydamas, visai nekalbėjo apie žemaičius, o tik apie lietuvius, apie visiems bendrą lietuvių kalbą. Tuo jis toli pralenkė daugumą amžininkų, net ir žymiai vėlesnius rašytojus. Sakysim, M. Mažvydas ir S. Vaišnoras, kurie savo knygas skyrė visai Lietuvai

³⁰ LIS I 92.

ir suprato atskirų sričių tautinį bendrumą, vis dėl to prakalbose kreipėsi į lietuvius (aukštaičius) ir žemaičius, tuo lyg pažymėdami ir pripažindami provincinius jų skirtumus. Anoniminis 1605 m. katekizmo vertėjas turėjo prieš akis vien aukštaičius, lyg ir pabrėžė jų kalbinį skirtingumą. Ir XIX a. pirmoje pusėje *lietuviai* dar neapėmė *žemaičių*. Kalbant apie visą tautą, buvo vartojami abu žodžiai. Būdinga, kad I. Krylovo vertėjas J. Želvavičius (1863) mėgino iš abiejų padaryti ir įvesti literatūrinę kalbą vieną, nors ir labai griozdišką — *lietuv-žemaičiai* (Lietuv-Žemajtej)!³¹

Susipažinus bendrais bruožais su M. Daukšos tautos koncepcija, pravartu pažiūrėti, kokį žodį ar žodžius jis vartoja tautos sąvokai išreikšti. „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ šiam reikalui naudojami žodžiai *naród* ir *nacja* kaip sinonimai, leksiniai paralelizmai (pastarasis daug rečiau). Lenkijoje XVI a. *naród* reiškė tautą, luomą, socialinę kilmę, buvo vartojamas ir visiems valstybės (pavyzdžiui, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės) ar provincijos, kuri kada nors buvo savarankiška, gyventojams ir pačiai valstybei ar provincijai pavadinti, taip pat ir senąja generacijos, kartos, rūšies reikšme³². Jeigu šis žodis buvo vartojamas tautos prasme, tai jis neapėmė visų klasių, o tik bajoriją-šlėktą. Toks tautos supratimas Lenkijoje išsilaikė labai ilgai — iki XIX a. Pavyzdžiui, 1791.V.3 konstitucijoje pasakymas *tautos valia* (wola narodu) iš tikrųjų reiškia tik bajorijos-šlėktos valią, bet ne visos tautos³³. Su šitokiu tautos supratimu kovojo pažangi publicistika šviečiamuoju laikotarpiu. M. Daukšos prakalboje *naród* (ir *nacja*),

³¹ *Želwovicz J.* Pasakas. Wilniuje... 1863, p. 6—8.

³² *Kot S.* Świadomość narodowa... str. 9—11.

³³ *Pełowski F.* Słownictwo i frazeologia polskiej publicystyki okresu Oświecenia i romantyzmu. Warszawa, 1961, str. 106.

kaip minėta, apimā visą tautą, visas jos klases, sluoksnius.

Postilėje *naród* (kur jis reiškia tautą) verčiamas nevienodai, dažniausiai žodžiu *tauta*, pavyzdžiui:

...ir est' tašsái būdas paiúktás wišsófę *tautosę* DP 160₁₃ (...y iest ten obyczaj popolity v wšyftkich *narodow* VPs 24₁₆₋₁₇).

...nėšufskaitomu *tautu* šauletekių ir wakarinių DP 457₄₃₋₄₄ (...rozliczných *narodow* wšchodnych y žachodnych VP II 87₆₋₇).

...wišsofia *tautosia* ir liežuwiūšia DP 508₁₀ (...we wšyftkich *narodách* y iežykách VP II 157₂₆₋₂₇).

Bet gana dažnai *naród* verčiamas ir *gimine*:

...wišsi žmónes / wišų ámjū ir *giminių* DP 7₃₈₋₃₉ (...wszyscy ludzie wszytkich wiekow y *narodow* Vn I 11).

...wišsos *gimines* žėmes DP 15₃₁ (...wšyftkie *narody* žiemskie VP I 12₃₃₋₃₄).

Abu šie žodžiai M. Daukšai yra sinonimai, leksiniai paralelizmai, niekuo vienas nuo kito nesiskiria ir kai kur vartojami greta, kaip lygiareikšmiai:

...turéio plúst' iop wišsós *tautos* arba *gimines* DP 458₁₉ (...y mieli płynąć do niego wšyscy *narodowie* VP II 87₃₆).

...idánt' mókity wišsás *tautás* arba *gimines* DP 226₄₁₋₄₂ (...áby náucžáli wšyftkie *narody* VP I 224₁₇).

...wišsōmus *tautomus* (arba *giminēmus*) DP 227₃₄₋₃₅ (...wšyftkim *narodom* VP I 225₂₄).

Tačiau *giminę* M. Daukša vartoja ir genealogijos, kilmės, kartos, padermės ir rūšies reikšme. Verta pažymėti, kad žodį *lud*, vartojamą, kaip ir *naród*, *tautos*

prasmė, bet paprastai reiškiantį plačiuosius sluoksnius, liaudį, jis dažniausiai verčia irgi *tauta*, rečiau *liaudimi*.

Senas indoeuropietiškas-baltiškas žodis *tauta* mums įprasta reikšme XVI a. dar nebuvo plačiau paplitęs. Ir K. Širvydas savo žodyne jo vietoj vartoja *giminę*:

Národ / *Natio*, gens, genus. *Gimine*³⁴.

Prūsijoje, kaip rodo XVIII a. žodynai, *tauta* buvo vadinama Vokietija³⁵. Todėl M. Daukša, aiškiai apibrėžęs tautos sąvoką ir jai išreikšti dažniausiai vartodamas žodį *tauta*, padėjo jam kaip terminui ilgainiui įsitvirtinti literatūrinėje kalboje.

Nauja M. Daukšos tautos koncepcija glaudžiai susijusi su nauja patriotizmo koncepcija, visai skirtinga nuo vyraujančio feodalinio patriotizmo. Tai aiškiai matyti, palyginus „Prakalbą į malonųjį skaitytoją“ su grožine, istorine ir publicistine XVI a. antrosios pusės literatūra. Visas valdančiųjų feodalų sluoksnių patriotizmas ribojosi klasiniais jų interesais — užsitikrinti išimtinę teisę šeiminkauti Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, išlaikyti seniai užimtas svetimas teritorijas ir užgrobti naujas. Dėl to literatūroje šlovinami daugiausia kunigaikščiai ir karvedžiai, stambieji feodalai — jų garbinga (romėniška) kilmė, narsumas, karai. Jiems išaukštinti rašomos poemos ir istorija.

Būdinga šiuo atžvilgiu M. Strijkovskio kronikos pirmoji nespausdinta redakcija, rašyta tarp 1575—1578 m.³⁶, labiau panaši į herojinę poemą, negu į istorinį veikalą. Ji ir prasideda Vergilijaus „Eneidos“ pradžios

³⁴ Dictionarivm trimv lingvarvm... Auctore Constantino Szyrwid... Vilnæ... M. DC. XLII, p. 195.

³⁵ *Būga K.* Rinktiniai raštai... I, p. 381.

³⁶ *Ptaszycki S.* Wiadomość bibliograficzna o rękopisic nieświeskim kroniki Macieja Strykowskiego. — „Pamiętnik Literacki“. Lwów, 1903, R. II, str. 220—246.

Która przed
tym nigdy nie
iż nie widział.

Kronika Pol-

ska Litewska / Z modzą / w wszy-
stkich Rusi Kijowskiej / Wołoskiej / Siewierskiej / Wol-
hinskiej / Podołskiej / Podgorzkiej / Podlaskiej / etc. A rozmaite przypadki
woienne y domowe / Pruskich / Mazowieckich / Pomorskich / y innych krain
Krolestwa Polskiego y Wielkiego Księstwa Litewskiego przyległych /
Według istnego y gruntownego znieśienia pewnych dowodów z rozma-
itych historyków y Autorów postronnych / y domowych / y Kijowskich / Wo-
stewskich / Sławiańskich / Litańskich / Pruskich starych / Dotąd ciemnochmar-
ną nocą zakrytych Kronik / y Litoписczow Ruskich / Litewskich / y DLVGO-
SZA Oycy dzieiow Polskich z innymi / z wielką pilnością y waznością
praca (Osobliwie około Dzieiow Litewskich y Ruskich od
żadnego przedtym nieuczyniona) Przez

MACIEJA OSOSTEWICIVSA STRIY-
kowskię dościetnie napisana / złożona / y na pierwsze światło z wybad-
aniem prawdziwie dowodney starobawności własnym wynalezieniem /
przeważnym dochoćciem / y nakładem nowo wydzwigniona
przez wszystkie starożytnie wieki / aż do dzisiej-
szego Roku 1582.

A naprzód wszystkich Ule ich kolwiek jest ludzkich na
Świecie Narodow gruntownie roznoży.

Przeka y Privileciem Kro: J: M:

Drukowano w Krolewcu u Gerzego Osterbergera:

M. D. LXXXII.

parafraze, *vyrą* (*Arma virumque cano...*) pakeičiant *vyras*:

Wojny i mężów wskrzesam...³⁷

M. Strijkovskis ją dedikavo Jurgiui Olelkovičiui, mecenatui (be kurio, kaip pats sako, išsenka Parnaso šaltiniai), kad jis galėtų pažinti savo protėvius. Autoriaus tikslas — iškelti iš užmaršties ir apsupti sparnuota šlove Lietuvos riterius, herojus, pralenkusius savo karo žygiais Achilus ir Hektorus. Garsėja tik Vytautas, o tokių Vytautų Lietuvoje tūkstantis buvęs... Panašiu tonu rašyta ir spausdintoji M. Strijkovskio „Kronika“ (1582).

Jeigu M. Strijkovskis siekė išaukštinti Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę, visus jos kunigaikščius ir feodalus, tai J. Radvanas savo poemą „Radiviliadą“ (1588) skyrė vienam didikui — Mikalojui Radvilai Rudajam. Norėjo pavaizduoti visą jo gyvenimą, pradedant kilme, vaikyste, būsimo valstybės vyro auklėjimu ir mokymusi ir baigiant karo žygiais, kuriems skirta daugiausia vietos. Poemoje daug kalbama apie tėvynės meilę, didžiuojamasi garbinga praeitimi. Pakiliai apdainuojamas Lietuvos gamtos grožis, gėrimasi upėmis ir ežerais, krašto turtingumu³⁸. Bet šalia Radvilos išaukštinimo poetui labiausiai rūpi Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės galybės smukimas. Jo svajonė ir idealas — valstybė nuo jūrų iki jūrų. Poemoje didžiuojamasi ja, kad tokia buvo, iškeliami jos kūrėjai, sielvartaujama, kad tokios nebėra. Tam į poemą įvestas ir Vytautas. Jis pasirodo sapne Radvilai toks, koks buvo po Žalgirio pergalės, išdėsto savo didvalstybinius siekimus, su širdgėla

³⁷ Ten pat, p. 223.

³⁸ Žr. *Abramavičius V. XVI amžiaus Vilniaus poetai.* — „Literatūros ir meno metraštinis 1959“. Vilnius, 1959, p. 340—341.

apgailėstauja, kad taip sumenkėjo jo palikuonys, ir skatina kovon.

Panašus patriotizmas atsispindi ir neišaiškinto autoriaus, pasivadinusio Tėvynės Mylėtoju, lotynų ir lenkų kalbomis rašytose eilėse, skirtose „senatui ir lietuvių tautai“³⁹. Jose autorius ir verkianti motina tėvynė išsako savo sielvartą dėl galybės sumenkėjimo, Maskvos prisijungtų rusų miestų ir žemių, išsigimusių vaikų, kurie negali apginti jos nuo priešų. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės miestai (Vilnius, Ašmena, Trakai, Kaunas ir kt.), vaivadijos ir sritys (Žemaičiai, Kijevas, Smolenskas ir kt.) reiškia savo meilę ir ištikimybę motinai tėvynei, o atskirtieji nuo jos — sielvartą.

XVI a. paskutinio dešimtmečio publicistikoje, pavyzdžiui, Prakapo Baltramiejavičiaus „Cenzūroje“⁴⁰, parašytoje polemizuojant su neišlikusia anonimine brošiūra dėl lenko B. Macejovskio nominacijos Vilniaus vyskupu, labai ryškiai atsispindi Lietuvos feodalų rūpinimasis ir pastangos neįsileisti į svarbiausias vadovaujamas vietas lenkų, išlaikyti Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės prestižą. Brošiūroje remiamasi indigenatu. Buvęs Vilniaus vyskupas V. Protasevičius, baltarusis, vadinamas „dorovingu ir šventu vyskupu lietuviu“⁴¹. Pabrėžiama, kad Lietuvoje geriausias bažnytines vietas (pre-

³⁹ PHILOPATRIS AD SENATVM POPvlumque Lituanum. 1597. Lenkiškoji teksto dalis prasideda tokia antrašte: *Miłośnik Oyczyzny do Senatu y Rzeczypofpolitey Litewjkiey*.

⁴⁰ CENSVRA Albo Zdanie y wważenie Prokopá Báltromieiwiczą. O Nominacyey Biskupá Wileńfkiego... 1598. J. Fijalekas spėja, kad Prakapas Baltramiejavičius — Vilniaus akademijos auklėtinis, kilęs iš Žemaičių (PiL 229). Bet galima galvoti ir kitaip. Minėtame 1567 m. kariuomenės surašyme figūruoja Прокопъ Болтроеевичъ iš Lydos pavieta, stojęs vietoj seno tėvo (p. 748). Ir šiaip Prakapo vardas surašyme daugiausia pasitaiko pietų-rytų Lietuvoje.

⁴¹ Ten pat, l. A 5v.

latūras, kanonijas, klebonijas) užėmę lenkai, kad daug laikytojų yra lenkų, ir lietuvis „niekur nebeįsispraus“. Bet žemesnės vietos P. Baltramiejavičiui ne taip labai rūpi. Kitas reikalas vyskupo — senatoriaus kėdė. Įrodinėdamas, kad būtina iki galo kovoti dėl Vilniaus vyskupo, tikina, jog ant plaukelio pakibo „visos prerogatyvos ir laisvės“⁴². Taigi čia akivaizdžiai matyti klasinės feodalinio patriotizmo šaknys. Ta proga galima dar paminėti, kad Lietuvos kancleris L. Sapiega 1592 m. rašė: „... arba žūti, arba iškovoti, kad lietuvis būtų Vilniaus vyskupu!“⁴³ Lietuvos atstovai Varšuvos seime 1597 m. pareiškė lenkams net savo gyvybės kaina siekti, kad jų reikalavimai dėl Vilniaus vyskupo būtų patenkinti. Ilgas ginčas pagaliau pasibaigė Lietuvos feodalų laimėjimu. Zigmantas Vaza ir popiežius nusiėjo. Vilniaus vyskupu 1600 m. tapo Benediktas Vaina, kurio norėjo didikai ir kapitula. Bet lig šiol neišku, ar jis bent kiek mokėjo lietuviškai. Toks buvo Lietuvos feodalų patriotizmas.

M. Daukšos patriotizmas, kaip atrodo, buvo visai kitoniškas. Jis nesididžiuoja tariama lietuvių kilme iš romėnų, apie ją nė žodžiu neužsimena, nekalba apie valstybę nuo jūrų iki jūrų, nors jam ne mažiau rūpi tėvynės likimas ir gerovė, valstybinis savarankiškumas. Jis labiau už kitus myli savo kraštą, susisielojęs jo ateitimi, trokšta jo klestėjimo. Bet ateities laidą mato kitur — tautinės kultūros kūrime. M. Daukša mylėjo kalbą, kuria kalbėjo liaudis ir kurios pradėjo atsižadėti bajorai. Remdamasis kitų tautų pavyzdžiu, kaip pagrindinį patriotinį dalyką iškėlė tos kalbos meilę ir pabrėžė,

⁴² Ten pat, l. B4r.

⁴³ *Lappo J.* Bandytas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI amžiaus pabaigoje. — „Praeitis“, 1930, I, p. 105.

jog reikia ją puoselėti, ugdyti, suteikti jai deramą vietą. Tai ir buvo aktualiausia, turint prieš akis augančius kultūrinius krašto poreikius ir žalingas tendencijas, sustiprėjusias po Liublino unijos. Dėl to svarbiausią vietą „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ užima gimtosios kalbos reikšmės visuomenės gyvenime iškėlimas.

Pabrėžęs, kad gimtoji kalba žmogui tas pat, kaip gyvuliui ar paukščiui jo balsas, gamtos suteiktas, kurio negalima pakeisti, nepakeičiant drauge ir prigimties, M. Daukša pakiliais ir įtaigiais žodžiais, skambančiais aforizmo jėga, kuria jai himną:

Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą... Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiško tėvas, valstybės sargas.

Aukštindamas kalbos vaidmenį, M. Daukša jį suabsoliutina, perdeda. Gimtosios kalbos vartojime mato tėvynės gerovės užtikrinimą, o atsisakyme ir paniekiniame — visokio blogio priežastį:

Sunaikink ją, — sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę.
Sunaikink ją, — užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę.

Jis duoda pavyzdžių, kad, vartodamos ir puoselėdamos savo kalbą, tautos ir valstybės išlieka ir išgarsėja (sakykim, Roma).

Palyginę M. Daukšą su kovotojais dėl gimtosios kalbos kituose kraštuose, matome ne vieną skirtingą bruožą. Italai, prancūzai, lenkai kovojo dėl savos — italų, prancūzų, lenkų kalbos teisių, įrodinėjo jos vartojimo reikalingumą, tinkamumą, išstobulinimo galimy-

bes, kėlė geras ypatybes, pranašumą prieš kitas, o kartais skundėsi skurdumu, neturtingumu. Apie visų tautų teisę ir reikalą vartoti savo kalbą jeigu ir būdavo užsimenama, tai tik tarp kitko. Pirmiausia reikėjo palaužti lotynų kalbos diktatūrą, besąlyginį viešpatavimą, nugalėti giliai įsišaknijusį įsitikinimą neprilygstamu lotynų ir graikų kalbų pranašumu, jų rašytojų nepasiekiamu tobulumu. Lotynų kalba, jos mokėjimas buvo žmogaus vertingumo matas. Kaip žmonės prašoką gyvulius kalba, taip mokytieji nemokytuosius — lotynų kalba. Buvo tada ir tokių, kurie nenorėjo pripažinti krikščioniais negarbinančių lotynų kalbos. Jeigu, pavyzdžiui, ir nebuvo galima paneigti reikalo kasdieniniame praktiniame gyvenime vartoti italų kalbą, tai neigtas galimumas, ja rašant, pasiekti nemiršamos literatūrinės šlovės. Italų kalba lyginta su variu, kuris negali atstoti aukso — lotynų kalbos. Tik laimėjus kovą dėl vienos kurios tautinės kalbos, lengviau darėsi kovoti ir dėl kitų — buvo jau kuo remtis.

M. Daukša į pirmąjį planą iškelia visų tautų natūralią teisę vartoti savo kalbą, visoms kalboms pripažįsta lygybę. Jis nekalba apie tobulas ir netobulas kalbas, gražias ir negražias. Visos turi lygią teisę egzistuoti. Kaip savaimė suprantamą dalyką akcentuoja visų jų vartojimą, branginimą, ugdymą ir išlaikymą. Čia jo atrama yra kitų tautų kovotojai. Potekstėje tartum girdime S. Speronio tezę, pakartotą Ž. diu Bele, kad visos kalbos yra vienodos vertės (d'un medesimo valore — d'une mesme valeur)⁴⁴. Tuo remdamasis kaip kokia aksioma, M. Daukša nori, kad ir lietuvių kalbai būtų pripažintos

⁴⁴ *Speroni S. Opere. Venezia, MDCCXL, t. I, p. 193; Du Bellay J. La Défense et Illustration de la Langue Française. Paris, 1930, p. 65.*

lygios su kitomis kalbomis teisės. Jis neieško jokių vertingų lietuvių kalbos ypatybių, pranašumo, lyginant su kitomis, neoperuoja skambumu, lankstumu, turtingumu, giminingumu su lotynų ar graikų kalba, kaip tai darė italų, prancūzų ir lenkų kovotojai, gindami savąsias kalbas, taip pat ir ištisa eilė vėlesnių lietuvių kalbos gynėjų (M. Pretorijus, Pilypas Ruigys, K. G. Milkus ir kt.). M. Daukša nesiskundžia ir savo gimtosios kalbos skurdumu.

Ragindamas vartoti lietuvių kalbą, M. Daukša anaipatol nepasisako prieš kitas kalbas, jų mokėjimą, mokymąsi ir vartojimą Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Priešingai, jis dar pabrėžia, kad kitų kalbų mokėjimas ir vartojimas „visados visų žmonių buvo ir tebėra vertinamas ir giriamas“. Čia jis turi galvoje ne tik antikinės, bet ir naująsias kalbas. Neiškiria nė lenkų kalbos, kuri po Liublino unijos, jo paties žodžiais tariant, „virto lyg ir gimtąja“, nors anksčiau pabrėžė, kad dėl lenkų kalbos mokymosi ir vartojimo bajorija paniekino, apleido, kone išsižadėjo savo kalbos. M. Daukša smerkė tik gimtosios kalbos apleidimą, bodėjimąsi ja. Šiuo atveju kaip paralelė galėtų būti imamas Simonas Budnas, baltarusis, vienas žymiausių kairiojo reformacijos sparno atstovų Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, kuris savo biblijos vertimo į lenkų kalbą (išspausdinto 1572 m. Nesvyžiuje) pratarmėje, užsiminęs apie lotynų, italų ir vokiečių kalbų plitimą ir peikdamas žodžių iš jų skolinimą, rašo: „Tai ne dėl to sakau, kad peikčiau kitas kalbas, bet kad savo nuosavos ir prigimtos neniekin-tume.“⁴⁵ Tuo būdu M. Daukša pasirodo kaip vienas pažangiausių kovotojų dėl tautinių kalbų teisių XVI a. Jo pažiūrose nė ženklo nematome tautinio ribotumo, užda-

⁴⁵ *Taszycki W. Obrońcy... str. 158.*

rumo, horizonto siaurumo. Iš „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“ sklinda taurus jos autoriaus humanizmas.

M. Daukša norėjo iškovoti deramą vietą gimtajai kalbai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Prakalboje atsispindi pagrindiniai jo siekimai, tikslai, programos metmenys. S. Kolbuševskis pažymėjo, kad M. Daukša savo prakalba norėjo suvaidinti vaidmenį (nors ir mažesniu mastu), kurį atliko Prancūzijoje lygiai prieš 50 metų paskelbtas minėtasis Ž. diu Bele manifestas, — „norėjo atverti lietuvių literatūrai duris“⁴⁶. Jau daug anksčiau E. Volteris⁴⁷ ir, juo sekdamas, A. Becenbergeris⁴⁸ teigė, kad prakalboje M. Daukša „reikalavo lietuvių kalbai lygių literatūrinių teisių su lenkų, lotynų, graikų ir kitomis kalbomis“. Panašių minčių yra pareikšta ir daugiau.

Iš to, ką M. Daukša sako apie kitas tautas, kurias nurodo kaip pavyzdį, aišku, kad jis siekia dviejų dalykų: 1) įvesti lietuvių kalbą į viešąjį valstybinį gyvenimą, padaryti literatūrine, rašto kalba ir 2) kurti lietuvių literatūrą, savąją raštiją, duoti jai pradžią:

Tąja kalba paprastai visi rašo įstatymus, jąja leidžia savosios ir svetimų tautų istorijas, senas ir naujas, jąja aptaria visus valstybės reikalus, ją gražiai ir padoriai vartoja visokiais atvejais bažnyčioje, taryboje, namie.

Taigi M. Daukša pirmiausia norėjo, kad lietuvių kalba būtų visuotinai visiems reikalams ir visokiais atvejais vartojama: ir karaliaus-didžiojo kunigaikščio dvare,

⁴⁶ *Kolbuszewski S.* Mikołaja Daukszy „Przedmowa...“ str. 194, 196.

⁴⁷ *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft.* 1899, IV, S. 366.

⁴⁸ *Die Osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen (Die Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. IX),* Berlin und Leipzig, 1908, S. 360.

kanceliarijoje, ir ponų taryboje, ir feodalų tarpe, nekalbant jau apie bažnyčią. Literatūros, savosios raštijos kūrimo kelias jam dar nebuvo visai išryškėjęs.

Nežinia, ar M. Daukša svajėjo, kad lietuviai kada nors turės savo Homerus, Vergilijus ir Ciceronus, kaip teigė apie italus S. Speronis, apie prancūzus Ž. diu Bele. Bent apie tai, kaip apie tolimus dalykus, neužsiminė. Iš rodomo kitų tautų pavyzdžio matyti, jog M. Daukša norėjo, kad lietuviškai būtų rašoma istorija. Tuo jis, atspindėdamas plačių bajorijos sluoksnių poreikius, lyg ir pasisakė prieš 1582 m. lenkiškai išleistą M. Strijkovskio kroniką. Be istorijos, lietuvių raštijai pradžią turėjo duoti vertimai iš kitų kalbų. Apie juos M. Daukša kalba kaip apie visuotinį reiškinį: „visos tautos ir suskato versti knygas iš kitų kalbų į savas“. Rodydamas rūpinimosi savo kalba pavyzdžiu Italiją, pabrėžia, kad „nėra jokių, net sunkiausio turinio knygų, kurių jos žmonės nebūtų išvertę į savo kalbą“. Todėl reiktų manyti, kad M. Daukša turėjo prieš akis įvairių veikalų, jų tarpe ir antikinių rašytojų, vertimą į lietuvių kalbą.

Kadangi, kiek mums žinoma, M. Daukša pats vertė tik religines knygas, galima pagalvoti, jog praktikoje jo programa buvo gana siaura — neprašoko konfesinių reikalų. Atrodytų, kad, priklausydamas kontrreformacijos lageriui, jis panaudojo lietuvišką knygą vien katalikybei stiprinti. Bet kitokiai raštijai lietuvių kalba pasirodyti tuo metu nebuvo dar sąlygų. Be to, čia pasireiškė jo kova dėl gimtosios kalbos teisių bažnyčioje, kur jos buvo visai ignoruojamos. Prakalboje aiškiai sakoma, kad dvasininkai lietuvių kalbos nemoka. Kad religinė raštija sudarė tik dalį M. Daukšos programos, ir tai ne pačią svarbiąją, rodo jo žodžiai dėl postilės vertimo, kuriuo tikisi „duosiąs progos pagalvoti ir pasvarstyti

RADIVILIAS.

SIVE,

DE VITA, ET REBUS
PRÆCLARISSIME GESTIS,
IMMORTALIS MEMORIÆ, IL-
LUSTRISSIMI PRINCIPIS NI-
COLAI RADIVILI GEORGII FILII, DV-
cis in Dubinki ac Bierze, Palatini Vilenſis, &c.
ac Exercituum Magni Ducatus Lituania,
Imperatoris Fortiſſimi. &c.

LIBRI QVATVOR.

IOANNIS RADVANI LIT:

Iuſſu & Auctoritate Mag. D. Ioannis Abramovicz,
in Wormiany, Præſidis Deparſentis, Capita-
li Lidenſis Vendenſiſq; &c.

*Addite est, Oratio Funebris, Generosi D. Andree Volani, Se-
cretary Sacre Regie Mageſtatis, & quorundam
Auctorum Epigrammata.*

*1691 Vltim: Societatis Jesu hanc Alia omni Dni G. mmi: Legu
Concell*

VILNAE METROPOLI LITVANORVM.

Ex Officina Ioannis Kartzani,

CIO IO MXC.

didesnius dalykus ir paskatinsiąs karščiau rūpintis gimtąja kalba“. Pažymėtina, kad „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“, panašiai kaip ir lotyniškoje prakalboje, jis pabrėžia savo darbo reikšmę ne tik katalikų bažnyčiai, „bet ir visiems Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės piliečiams“. Tikisi, kad tai bus vaisinga pradžia.

M. Daukšos programos metmenis kai kas linko laikyti M. Giedraičio „nacionalinės kultūros sukūrimo planu“⁴⁹. Tuo pačiu M. Daukša būtų tik M. Giedraičio pažiūrų reiškęjas, jo sumanymų vykdytojas. Pripažįstant jų artimus draugiškus ryšius, bendradarbiavimą ir pažiūrų bendrumą daugeliu atvejų, vis dėlto vargu ar galima jas sutapatinti. Ar tik M. Daukša nebus siekęs daugiau, turėjęs platesnių užmojų už M. Giedraitį?

Pirmiausia tokia prielaida galėtų kilti dėl istorijos rašymo. M. Daukša norėjo istorijos lietuvių kalba, o M. Giedraitis buvo M. Strijkovskio mecenatas. Jeigu sunku ar net visai neįmanoma būtų buvę rasti tuo metu asmenį, kuris būtų galėjęs Lietuvos istoriją parašyti lietuviškai, tai, parašyta lenkiškai ar lotyniškai, ji galėjo būti išversta į lietuvių kalbą ir išleista. Bet kad tuo būtų M. Giedraitis rūpinęsis, žinių nėra. Antra, panašiai galvoti verčia ir vyskupo dvaro ir kapitulos vartojama kalba. Nors M. Giedraitis ir stengėsi parengti lietuvių dvasininkų, juos apie save suburti, bet tai buvo įvykdyta tik iš dalies. Tiesa, jis pats gerai mokėjo lietuviškai ir, kaip teigia A. Vijūkas-Kojelavičius, kol gyvenęs, lietuviškai sakydavęs pamokslus⁵⁰, tačiau savo dvare, kapituloje, santykiaudamas su dvasininkais, kaip ir jo pirmtakas J. Petkūnas-Petkevičius, matyt, vartojo lenkų

⁴⁹ *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности...* т. XIV (1909), кн. 3, стр. 181—182.

⁵⁰ *Wiivk Koiatowicz A. Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Litvaniæ Ducatv pertinentium.* Vilnæ, MDCL, p. 15.

kalbą. Tai liudija abiejų testamentai, juose vartojami terminai, pavadinimai. Sakysim, J. Petkūno-Petkevičiaus testamente, rašytame lotyniškai, sidabrinių šaukštų skaičius taip nusakytas — „*coclearia argentea viginti et quatuor, alias dwa thuziny*“; karieta — *kolebkę*; arklių vardai — *Skoczek, gniadego woznika*⁵¹. M. Giedraičio testamente matome tą patį:

duos rusticos sive duas *slużbas*; sine magno reti, quod *niewod* dicitur; duo mansi erant *czobotarorum*; Patinas... minores, quae vocantur *połmiski*, duodecim, orbium vnum *tuzin*; ollas et cacabos alias *banie*; sutanam *gozdzikowam*; Scutelam argenteam ad bibendum, quae *czara* dicitur; poculum magnum argenteum inauratum, seu *rostruchaniec* dictum.⁵²

Jeigu lenkų kalba nebūtų buvus vyskupo kasdien vartojama, pabrauktieji žodžiai nebūtų patekę į testamentą. Bent kai kurių jų vietoje matytume lietuviškus žodžius. Taigi M. Giedraitis, kur nuo jo priklausė, — vyskupijos centre, kapituloje neįvedė lietuvių kalbos (šalia lotynų kalbos), nors tai, kaip atrodo, buvo neatskirama M. Daukšos programos dalis. Prakalba, tur būt, dėl to ir rašyta lenkiškai, kad ji skirta stambesniems feodalams ir dvasininkams, kuriuos M. Daukša pirmiausia ir norėjo paveikti.

„Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ M. Daukša išreiškė ne vien savo pažiūras, pažangiosios ano meto šviesuomenės pažiūras. Joje rado atgarsį plačiųjų liaudies masių ir smulkiosios bajorijos nuotaikos, atsispindėjo augantis „lietuvių tautoje nepasitenkinimas, pasi-

⁵¹ Jb DaD 8—9.

⁵² Ten pat, p. 52—58.

piktinimas ir pasipriešinimas dėl prasidėjusio Lietuvos feodalų nutolimo nuo lietuvių kalbos ir jų lenkėjimo⁵³.

M. Daukšos prakalba įdomi ne tik savo idėjomis, bet ir argumentacija, sukomponavimu. Ji verta dėmesio ir kaip literatūrinis kūrinys.

3. RENESANSINIAI PRAKALBOS BRUOŽAI. ORIGINALUMAS

Palyginę M. Daukšos „Prakalbą į malonųjį skaitytoją“ su P. Bembo ir S. Speronio dialogais, Plejados manifestu, čekų, lenkų ir baltarusių kalbos gynėjų pratarėmėmis, rasime vieną kitą panašią mintį, argumentą, bet niekur neapčiuopsime tiesioginio sekimo. Susidaro įspūdis, kad M. Daukša savo prakalbą sukūrė visai savarankiškai, nepriklausomai nuo kitų. Bet joje aiškiai juntamas renesanso epochos dvelkimas, idėjinis ryšys ir dvasinis giminingumas su kitais kovotojais. Todėl galima kalbėti apie paraleles ir kai kuriuos bendrus bruožus.

Iš karto krinta į akis renesansinis M. Daukšos argumentacijos pobūdis. Plačiai pagrįsdamas ir įrodinėdamas būtinumą vartoti savo gimtąją kalbą, smerkdamas ją apleidžiančius, niekinančius ir jos išsižadatančius, M. Daukša remiasi ne biblija, ne bažnyčios tėvais, ne scholastiniais išvedžiojimais ir silogizmais. Pagrindinis ir svarbiausias jo argumentų šaltinis — gamta, žmogiškoji prigimtis, jos dėsniai:

Pati prigimtis visus to moko... *gamta* liepia kalbėti... iš *prigimties* kiekvienas labiausiai linksta ir stipriai prisiriša tiek prie savo tautos ir kraujo, tiek ir prie savo kalbos.

Argumentų jis ieško ne tik žmonių, bet ir „neišmintingų padarų gyvenime“. Įžiūri juose daug bendrumo ir panašumo su žmonėmis, ima kaip paralelę.

⁵³ Lietuvos TSR istorija... I, p, 244.

Iš antikos (Cicerono) humanistai paveldėjo pažiūrą, kad žmogus nuo gyvulio daugiausia skiriasi kalba⁵⁴. Ją kartojo P. Bembo⁵⁵ ir kiti tautinių kalbų gynėjai. M. Liuteris akcentavo, kad galėjimas kalbėti — tauriausias dalykas žmoguje⁵⁶. M. Rejus tą mintį panaudojo, rašydamas apie lenkus (1574): tegu kaimyninės tautos žino, „kad lenkai ne žąsys, kad turi savo kalbą“⁵⁷. M. Daukša, labiau su gamta suaugęs, gyvendamas viensėdyje ar mažame miestelyje ir ją stebėdamas, pabrėžė ne skirtumą žmogaus nuo gyvulio, bet panašumą. Pripažino, kad kiekvienas gyvulys turi savąją kalbą, neatskiriamai susijusią su jo prigimtimi, esme ir savitumu:

Kas per keistenybės būtų gyvulių tarpe, jeigu varnas užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala — krankti kaip varnas, ožys — staugti kaip liūtas, o liūtas — bliauti kaip ožys? Dėl tokio savo būdo pakeitimo pranyktų savitumas, beveik pranyktų ir tokių įvairių gyvulių esmė ir prigimtis. Jeigu toks gyvulių paikumas sukeltų jų tarpe tokį sąmyšį, tai galime suprasti, koks sumišimas ir netvarka kyla, kai žmogus, dėl kitos tautos kalbos savo gimtąją visiškai paniekinęs, taip pamėgsta svetimąją... lyg pats būtų ne to krašto ir kalbos.

Toks perdėjimas, panašumo tarp žmogaus ir gyvulio akcentavimas, žinoma, nereiškia, kad M. Daukša tiki, jog gyvuliai iš tikrųjų turi savo kalbą, atitinkančią žmonių kalbą. Jie — „neišmintingi padarai“, ir jų kalba visai kitokia. Bet, svarbiausia, iš citatos matyti M. Daukšos pažiūra į prigimtį, gamtą, kaip į šventą dalyką. Jos įstatymų visi turi paisyti, laikytis, iš jų neiškrypti. Visi turi klausyti jos balso. Tokia pažiūra būdinga dau-

⁵⁴ *Borinski K.* Die Antike in Poetik und Kunsttheorie. Leipzig, 1924, II, S. 8.

⁵⁵ *Bembo P.* Prose della volgar lingua. Padova, 1955, p. 5.

⁵⁶ *Arndt E.* Luthers deutsches Sprachschaffen... S. 9, 11.

⁵⁷ *Taszycki W.* Obrońcy... str. 84.

geliui renesanso filosofų. Ji sieja M. Daukšą ir su S. Speroniu, kurio dialoge gamta laikoma dieviška (natura... divina che ella è)⁵⁸, visur ta pati — tiek danguje, tiek žemėje, taip pat meistriškai gimdanti ir žmones, ir gyvulius. Būdinga, kad Ž. diu Bele savo kalbos (kaip ir tėviškės) gynimą laiko prigimties įstatymu (loi naturelle).

M. Daukšos žmonių palyginimai su gyvuliais S. Čiurlionienei kadaise atrodė „šiek tiek naivūs“⁵⁹. Vėliau ji, cituodama šią vietą, apie naivumą nebekalbėjo⁶⁰. XVI a. skaitytojui toks vaizdingas, kiek groteskiškas sugretinimas kaip tik galėjo daryti įspūdį.

Antras M. Daukšos argumentų šaltinis yra istorija, tautų ir valstybių likimas — Persijos, Romos, Graikijos, Arabijos. Čia, kaip sako S. Kolbuševskis, irgi pasireiškia „epochos dvasia“⁶¹. M. Daukša teigia, kad „didžioji Persijos karalystė“ išsilaikė tiktai „savo kalbos santauka“, Arabų šalis, Graikų valstybės — „tiktai savo gimtosios kalbos išlaikymu“. Kiek detaliau jis užsimena apie Romą, kuri išgarsėjo kitose tautose, ir jos žygdarbiai net tolimiausius žemes kraštus pasiekė irgi „tik išlaikymu gimtosios kalbos, kuriai praturtinti ir skleisti ne tiktai įstatymus leido, bet ir įvairius filosofijos mokslus dėstė ir savo dievų garbę aprašė“, o graikų kalbą „draudė vartoti įstatymuose ir senate“. Pastarasis teiginys primena humanistų argumentą, atrodo, perimtą iš antikinės senovės ir virtusį beveik priežodžiu, kad

⁵⁸ *Speroni S. Opere... I, p. 197. Plg. Du Bellay J. La Défense...* p. 66.

⁵⁹ *Čiurlionienė (Kymantaitė) S. Lietuvių literatūros istorijos konspektas. Voronežas, 1918, p. 19.*

⁶⁰ *Ciurlionis S. Abrégé d'Histoire littéraire de la Lithuanie. Paris, MCMXXIX, p. 11.*

⁶¹ *Kolbuszewski S. Mikołaja Daukszy „Przedmowa...” ...str. 195.*

Roma daugiau turi būti dėkinga lotynų kalbai (Cicerono raštams), negu Cezario pergalems⁶².

Kaip tikintis žmogus ir dvasininkas, M. Daukša panaudoja ir religinį argumentą — gimtosios kalbos reikalingumą katalikybės propagandai, religinei moralei skiepyti. Gimtąją kalbą liepiąs vartoti ir dievas. Būdinga, kad, tik smerkdamas dvasininkus, nemokančius lietuvių kalbos arba ja besibiaurinčius, pasiremia apaštalo Póvilo žodžiais (Rom. 10, 14), juos parafrazuoja. Taip pat grasindamas dvasininkams aukštesniu teisingumu — dievo teismu, nurodo evangeliją (Mat. 10, 28).

Atkreiptinas dėmesys dar į vieną dalyką. Įtikinėdamas, kad būtina reikia vartoti gimtąją kalbą, M. Daukša visai neįrodinėja, jog ją tikrai galima išugdyti, paversti literatūrine kalba. Kodėl neliečiamas toks svarbus momentas? Atrodytų, kad tai jis laikė lyg ir savaime suprantamu daiktu, būdamas tvirtai įsitikinęs, jog kiekviena kalba gali būti išstobulinta. Tokio įsitikinimo teorinio pagrindo, tur būt, reikia ieškoti renesanso pažiūroje į kalbą, jos kilmę, prigimtį. S. Speronis ir, juo sekdamas, Ž. diu Bele kalbą laikė ne dievo dovana, bet žmonių kūrinium. Kalbos negimsta pačios savaime kaip žolės ar medžiai, vieni menki ir silpni, kiti sveiki ir stiprūs. Visos jų teigiamos ypatybės priklauso nuo žmonių valios ir noro. Jeigu ilgainiui vienos pasidarė turtingesnės už kitas, tai priklausė ne nuo jų pačių, bet nuo žmonių pastangų ir išmonės. Kiekviena kalba galima filosofuoti ir visus mokslus dėstyti⁶³.

Renesanso bruožų matome ir „Prakalbos į malonųjį

⁶² *Speroni S. Opere... I, p. 170; Du Bellay J. La Défense... p. 110, 479. Plg. Toffanin G. Geschichte des Humanismus... S. 126, 457.*

⁶³ *Speroni S. Opere... I, p. 193—194; Du Bellay J. La Défense... p. 41—42, 65.*

skaitytoją“ formoje, išraiškoje. Tai, kad knygos pratar-
mę M. Daukša pasirinko gimtosios kalbos gynimo ma-
nifestui, gana būdinga laikotarpiui, ypač baltarusių,
čekų ir lenkų literatūroms. Atrodo, kad Lietuvos sąly-
gomis būtų buvę sunku kitu būdu, pavyzdžiui, atskiru
leidiniu, tai padaryti. Pagaliau tokio pobūdžio prakalba
visai tinka pirmajam stambiam lietuviškam leidiniui
Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje.

Prakalbos rėmai neleido M. Daukšai išsiplėsti, ver-
tė rašyti glaustai, nors autorius daug ką turėjo pasa-
kyti. Ji daro įspūdį vienu prisėdimu įkvėptai parašyto
kūrinio. Taip joje viskas atrodo natūralu, paprasta, orga-
niškai susieta. Jokio dirbtinumo, „literatūriškumo“,
erudicijos demonstravimo, tuščiažodžiavimo, ilgų išve-
džiojimų, citatų. Bet drauge jaučiame ir aukštą litera-
tūrinę autoriaus kultūrą, antikinės retorikos išlavintą
įgudusią plunksną. Prakalba padiktuota gilaus jausmo,
patriotizmo, susirūpinimo savo tėvynės ateitimi, tačiau
viskas joje iki smulkmenų pergaltota, sumaniai ir įtai-
giai sukomponuota.

Rašydamas prakalbą, autorius turėjo prieš akis, bent
iš dalies, antikos oratorius, tarp jų, tur būt, ir Ciceroną.
M. Daukša irgi norėjo ne tik loginiais argumentais įti-
kinti (persuadere), bet ir padaryti įspūdį, sujaudinti,
paveikti (movere). Be to, jis siekė ir estetiškai džiuginti
(delectare)⁶⁴. Dėl to tinkamai išdėstė argumentus,
keitė toną, kalbėjo ne tik į skaitytojo protą, bet ir
į širdį, vaizduotę.

Prakalba pradedama ramiai, dalykiškai, nuo motyvų,
dėl kurių versta į lietuvių kalbą postilė. Bet jau pir-
muosiuose sakiniuose pasigirsta patriotinis motyvas —

⁶⁴ Norden E. Die antike Kunstprosa. Leipzig-Berlin, 1923, I,
S. 216. Plg. Kolbuszewski S. Mikołaja Daukszy „Przedmowa...“
str. 196.

troškimas padaryti paslaugą visiems Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gyventojams ir paskatinti juos karščiau rūpintis tėvų kalba. Šis motyvas tolydžio stiprėja, o paskui išsiveržia kaip nesutramdoma, viską užvaldanti srovė. Skaudus, smerkiantis konstatavimas, kad Lietuvoje užmirštama, apleidžiama, beveik atmetama sava kalba, neleidžia autoriui ramiai toliau kalbėti. Keičiasi intonacija. Jos pasikeitimą žymi retorinis klausiamasis sakinytis (*Kurgi, sakau, pasaulyje yra tauta...*). Kategoriskais teiginiais pabrėžiamas savo kalbos vartojimo visuotinumasis. Panaudojamas gamtinis argumentas. Sakiniai virsta greit banguojančiais ritminiais periodais su simetrinėmis dalimis. Pakartotinai pasmerkiamas gimtosios kalbos paniekimas ir apleidimas. Tas pasmerkimas, lyg leitmotyvas, naujame kontekste gauna naują stipresnę atspalvį — leidžia suprasti tokio elgesio nežmoniškumą, priešingumą prigimčiai.

Centrinė prakalbos vieta — kulminacija parašyta pakiliausiu tonu (*Ne žemės derlumu...*). Tai aforizmais skambąs himnas gimtajai kalbai. Autorius prabyla tiesiog į skaitytojo širdį, nori jį sujaudinti. Čia meniškiausi ritminiai periodai su pakartojimais ir anaforamis, sintaksiniais paralelizmais ir simetrinėmis dalimis, dvinarėmis ir trinarėmis žodžių grupėmis, ritminėmis klauzulėmis. Paskui tonas, nors lieka pakilus, kiek atslūgsta. Pereinama į istorinius argumentus, nurodomi konkretūs kitų tautų pavyzdžiai. Vėl grįžtama prie gimtosios kalbos paniekimo ir apleidimo Lietuvoje, jau tiesioginiais žodžiais jis dar kartą pasmerkiamas, užsimenama apie to apleidimo padarytą žalą ir kreipiamasi į skaitytojus, ypač dvasininkus:

Argi nematome...
Argi negirdime...

PHILOPATRIS
AD SENATVM POPV-
lumq; Lituānum.

II. d. 82

Z kiaz i Antonięgo Moskwy ubięgo

Biblioteka Ingielnska

II. d. 82

Anno Domini 1597.

Je° ni Pana Podkormowca Zmoy

2268. Polna Polon. 10

Tėvynės Mylėtojo „Senatui ir lietuvių tautai“ (1597) titulinis psl.

M. Daukša apeliuoja į jų sąžinę ir liepiamąją nuosaka skatina juos rūpintis kalba:

Gailėkimės tikro savo kraujo...
Gailėkimės savo pačių sąnarių...
Neleiskime... žūti...
Neniekinkime...
Bijokime ir baiminkimės...

Į pabaigą vėl užsimena apie postilę, jos paskirtį, kreipiasi ne tik į dvasininkus, bet ir į tautą, kaip gali kreiptis tik žmogus, jausdamasis atlikęs didelį, epochinės reikšmės darbą:

Priimk, Lietuvos Didžioji kunigaikštyste...
Klausyk, mūsų tauta...

Nurodęs naudą, kurią iš postilės turės dvasininkai ir tikintieji, dar kartą išreiškia viltį, kad jo atliktas darbas bus vaisinga pradžia ir paskatins kitus mylėti gimtąją kalbą, jos laikytis ir ją ugdyti.

S. Kolbuševskis, pabrėždamas didelę renesansinę M. Daukšos kultūrą, „Prakalbą į malonųjį skaitytoją“ pavadino „nuostabiai gražiu lietuviško patriotizmo žiedu“⁶⁵. Gimtoji kalba Lietuvoje ir vėliau, ypač XVIII—XIX a., turėjo nemaža gynėjų. Mylėjo ją K. Donelaitis, A. Strazdas, D. Poška, S. Daukantas, S. Stanevičius, J. Plioteris ir kiti. Aušrininkai jai išaukštinti net eilėraščius rašė (pavyzdžiui, J. A. Vištelis) ir įrodinėjo, kad rojuje lietuviškai buvę kalbama (V. Bruožis). Matas Miežinis išleido atskirą knygelę „Apie meilę ir branginimą savo prigimtosios tėvų kalbos“ (1909). Bet nė vienas jų neprilygo M. Daukšai gilumu, akiračio

⁶⁵ *Kolbuszewski S.* Mikołaja Daukszy „Przedmowa...“ str. 196.

platumu ir glaustu iškalbingumu. Teisingai yra pažymėjęs V. Mykolaitis-Putinas, kad „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ matome „tokį gilų ir prasmingą kalbos aukštinimą, kokio nerandame visoj lietuvių literatūroj“⁶⁶.

⁶⁶ *Mykolaitis-Putinas V. Literatūros etiudai. Kaunas, 1937, p. 177.*

VI. VERTIMO MENAS, LITERATŪRINIO STILIAUS UŽUOMAZGOS IR ĮNAŠAS Į LITERATŪRINĘ KALBĄ

Nedėkingas vertimo principas, dideli sunkumai, su kuriais neišvengiamai susiduriama literatūrinės kalbos formavimosi pradžioje, norint išreikšti net ir elementarius dalykus, abstraktesnes sąvokas, pagaliau pati postilė, neliteratūrinis savo esme veikalas, neleidžia mums dabar įprasta prasme kalbėti apie M. Daukšos vertimo meną. Tačiau ir jį neigti būtų neteisinga. Aukšta literatūrinė vertėjo kultūra, kūrybiniai sugebėjimai, platus lietuvių kalbos resursų panaudojimas, pastangos prilygti originalo išraišką ar net ją pralenkti — visa tai glaudžiai susiję su vertimo menu, ypač žiūrint istorinėje perspektyvoje. Be to, reikia turėti galvoje ir kai kurias M. Daukšos originalo ypatybes.

J. Vujekas postilėje pasireiškė kaip prozininkas, žodžio meno mokėsis iš antikinių rašytojų. K. Gurskis savo studijėlėje („Jokūbas Vujekas kaip rašytojas“) priskiria jį prie lenkų rašytojų plejados (su J. Kochanovskiu priešakyje), siekusios įsisavinti iš antikos paveldėtas literatūrines formas ir žodžio kultūrą, ir lenkų prozinių tarpe linkęs pripažinti jam vieną iš pirmųjų vietų¹. Tad ir jo vertėjas M. Daukša galėtų pretenduoti į prozininko vardą.

M. Daukša postilės vertimu turėjo pastovios, ilgalaikės reikšmės lietuvių literatūrai. Savo gausia leksika jis žymiai praturtino besiformuojančią literatūrinę kalbą. Versdamas jis parodė ir individualius stilistinius polinkius, išraiškos vaizdingumo ir išbaigtumo siekimą,

¹ *Górski K.* Z historii i teorii literatury. Wrocław, 1959, str. 84.

davė nemaža literatūrinio stiliaus, iš dalies net grožinės prozos užuomazgų. Visa tai nagrinėjant, ir paaiškės, kiek M. Daukša buvo vertėjas menininkas.

1. LEKSIKOS GAUSUMAS IR LITERATŪRINĖS KALBOS PRATURTINIMAS

Postilės vertimui dar labiau negu katekizmo būdingas leksikos turtingumas. Tai susiję ne tik su knygos medžiagos nepalyginamai didesniu sudėtingumu, įvairumu ir gausumu, bet ir su vertėjo siekimais, noru įtikti įvairių tarmių atstovams. Apie šią savo vertimo ypatybę M. Daukša pats užsimena „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“. Turėdamas prieš akis dvasininkus, kuriems reikią sugaišti nemaža laiko medžiagai ir žodžiams parinkti, ir norėdamas jiems padėti, taip pat ir kitus, kuriems savo vertimą skyrė, be to, tur būt, ir lietuvių raštijos, literatūrinės kalbos poreikius, jis pažymėjo, kad žodžių gausumas knygoje „lengvai praturtins uolų skaitytoją“. Atrodo, kad tai buvo vienas iš labiausiai rūpimų dalykų M. Daukšai, verčiant postilę, ir jis džiaugėsi ir gėrėjosi savo pasiektais rezultatais.

Labai galimas daiktas, kad čia suvaidino nemažą vaidmenį ir literatūrinė M. Daukšos mokykla, XVI a. turėtas gražios kalbos supratimas. Ko siekta, matyti, pavyzdžiui, iš populiaraus, daug leidimų XVI a. susilaukusio Erazmo Roterdamiečio veikalo „Apie dvejoją žodžių ir dalykų gausumą“ (De duplici copia verborum ac rerum). Šiame iškalbos meno vadove, remiantis antikos autoriais, iškeliamas žodžių gausumo ir įvairumo reikalavimas, išsamiai išdėstomi įvairūs būdai ir priemonės jam pasiekti, drauge pasmerkiamas tuščias plepumas, užtemdąs patį dalyką ir varginąs klausytojų

ausis. Erazmo Roterdamiečio pasakymu, nėra nieko nuostabesnio ir didingesnio už kalbą (oratio), kupiną minčių ir žodžių, kuri kaip aukso upė liejasi per kraštus². Nežinoma, ar M. Daukša tą veikalą skaitė, bet jis neabejotinai buvo susipažinęs bent su kitų humanistų retorikos vadovėliais, kurie formavo jo pažiūras, polinkius. Nors visi retorikos vadovėliai buvo skirti iškalbos menui lotynų kalba, ir vienas dalykas rašyti lotyniškai, o visai kitas gimtąja kalba, vis dėlto daug ką iš jų buvo galima panaudoti ir pastaruoju atveju.

Pasiekti didesnę žodžių gausumą pradedančioje formotės literatūrinėje kalboje buvo itin sunku. XVI a. lietuvių vertėjams stigo paprasčiausių atitikmenų. Z. Blotnas savo prakalboje į S. Vaišnorą versta „Žemčiūgą teologišką“ skundėsi „sunkyste žodžių“, dėl kurios ne visos vietos esančios tinkamai išverstos, reikšdamas viltį, kad ilgainiui reikiami žodžiai atsirasia³. M. Daukša vertė daug didesnę ir sudėtingesnę knygą, bet „sunkyste žodžių“ nesiskundė. Skaitant susidaro įspūdis, kad jo leksikos versmės buvo neišsenkamos: taip toli jis pralenkė kitus savo žodyno turtingumu.

M. Daukšos leksikos gausumą geriausiai parodo keilių atitikmenų pavartojimas vienam originalo žodžiui. Į juos atkreipė dėmesį E. Tanglis, bet nemokėjo šios taip būdingos ir svarbios M. Daukšos vertimo ypatybės teisingai išaiškinti. Jis pastebėjo, kad postilės vertėjas, paprastai kiekvieną originalo žodį versdamas atitinkamu lietuvišku žodžiu, kartais panaudoja 2—4 žodžius. O kai visai nėra lietuviško atitikmens, originalo žodis

² *Des. Erasmi Roterodami De dyplici copia verborum ac rerum... Addita sunt... commentaria à M. Veltkirchio conscripta. Coloniae Agrippinae... M. D. LXXVII, f. A4v.*

³ *Zemčiuga Theologifchka... perguldita per Simona Waišnora... Karaliaučiuie... 1600, f. A10.*

išverčiamas aprašomuoju būdu. Pavyzdžiui, jis paima žodį *dzisiejszy*, kurį atitinkančio būdvardžio lietuvių kalba neturinti (!). Dėl to, kaip pakaitalą, postilėje randame *šios dienos, šio amžio, šio pasaulio, dabar esąs* ir kitokius nusakymus, kartais net ištikus šalutinius sakinius. Retkarčiais pasitaiko 10 ir daugiau tokių variantų. Nors E. Tanglis pripažįsta, kad tie skirtingi nusakymai dažniausiai dėsningai susiję su prasmės niuansais⁴, bet toliau daro išvadą, kad nieko aiškaus nesą galima pasakyti apie motyvus, kodėl M. Daukša taip elgiasi⁵. Net keistokai atrodo, pavyzdžiui, toks E. Tanglio samprotavimas:

śmierć vertimas matomai sudaro Daukšai didžiausių sunkumų. Jis pavartoja ne mažiau kaip penkis daiktavardžius: *mirimas, numirimas, mirtis, giltinė* ir *smertis*. Prie jų reikia pridėti rečiau pasitaikančiuose pasakymuose dar *nužudymas, nužavimas* [= nužavinimas] ir kitus. Pagaliau norėdamas išversti *śmierć* prielinksniuose junginiuose, jis panaudoja *mirti* dalyvius ir plačiausios apimties šalutinius sakinius.⁶

Kaip čia suprasti sunkumus, jeigu vertėjas turi net kelis visai gerus atitikmenis, plačiai vartojamus gyvojoje kalboje? Šį reiškinį reiktų aiškinti ne sunkumais, kurių minimu atveju visai nebuvo, o sąmoningomis pastangomis įvairinti vertimo kalbą, padaryti ją žodingesnę⁷.

Verčiant greta vykusią atitikmenų ar pakaitalų suradimo originalo žodžiams pagrindinė priemonė kalbos žodingumui ir įvairumui didinti buvo sinonimika. Ją rekomendavo ir Erazmas Roterdamietis: „sinonimika

⁴ *Tangl E.* Der Accusativus und Nominativus... S. 8.

⁵ Ten pat, p. 11 (išnaša).

⁶ Ten pat.

⁷ Plg. *Skardžius P.* Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoje Lietuvoje... p. 12, 15.

yra gausumo šaltinis ir pradžia (fons et origo)⁸⁸. Sinonimų sugretinimas mėgstamas daugelio tautų, propaguojamas antikinės retorikos, labai dažnas lietuvių tautosakoje. M. Daukša juos postilėje vartoja panašiai kaip katekizme, bet iš dalies ir skirtingai. Katekizmui dėl jo nedidelės apimties ir palyginti nesudėtingo turinio būdingas pusiau mechaninis sinonimų įvedimas. Jie daugiausia įrašyti vertimo paraštėse, mažiau jų pačiame tekste, ypač skirtingose jo vietose. Postilėje sinonimai dažniausiai įjungti į tekstą, tik maža dalis pridėta paraštėse.

Sinonimai postilėje nevienodos paskirties. Dalis jų yra tolygūs savo reikšme, ir, tur būt, nei M. Daukša, nei jo amžininkai nematė ir mes neįžiūrėsime juose kokių prasmės, apimties, vartojimo sferos skirtumų, stilistinių niuansų, pavyzdžiui:

...padarįsiau ius *žwéieis* arba *žúkliieis* žmonių DP 377₉₋₁₀ (...vcžyņieę wás *Rybitwámi* ludži VP II 1₁₁); ...Pétras *žuwinikas* DP 378₁₅ (...Piotr *rybak* VP II 2₂₈).

...idánt' ięi *kręklą* arba *kruti* paswėikintų DP 196₄₅ (...áby iey *pierši* vždrowił VP I 183₃₃).

...fúnų sawąii *wientúrti* / arba *wienatiii* DP 42₂₄₋₂₅ (...Syna swego *iedynego* Vn I 66).

...kuriś *ižgidiť* ir *ižwáistiť* tur DP 285₆₂ (...*vlecžyč* VP I 296₂₈).

Dažnai, kaip ir katekizme, greta (sujungiant jungtuku *arba*, taip pat paraštėje) pateikiamas skolinys ir jo lietuviškas atitikmuo, pakaitalas, visai lygiareikšmis ir lygiavertis:

...gulėdamas kaip *flibinós* arba *smákas* ant' lóbių sawų DP 307₁₁₋₁₂ (...ležąc iáko *smok* ná skárbiech swoich VP I 329₃₆).

⁸⁸ Des. *Erasmi Roterodami* De dvplici copia verborvm ac re-
rvm... p. 56.

...pradurimas *iečžia* arba *ragôtinia* DP 52₆₋₇ (...pržebicie *włocznią* VP I 45₂₈).

...smarkia *febra* arba *drugiu* DP 358₁₆₋₁₇ (...okrutna febra₉ VP I 407₉).

...idánt' ieis *prakáutu* arba *handlawôtu* DP 382₄₃₋₄₄ (...áby imi hándlowáli VP II 8₄₀).

...pirmûnis arba *predkus* sawus DP 505₄₁ (...pržodki VP II 154₁₅₋₁₆).

Svarbesni už minėtuosius yra sinoniminiai žodžiai, leksiniai paralelizmai su skirtingais prasmės, vaizdumo atspalviais:

...pátĩ Héroda₉ / su wiŝsa galibę io futrint' kaip *ŝapéli* arba *ŝiaudéli* DP 418₁₃₋₁₄ (...ŝamego Herodá / ŝe wByŝtká moca₉ iego ŝetržec₉ iáko *ŝdŝieblko* VP II 41₃₋₄).

...ákmenimis *vŝbruki*' DP 127₄ (...vkámionowác VP I 142₃); ...ákmenimis *vŝmúŝti* DP 128₁₁₋₁₂ (...vkámionowác VP I 143₃₄).

Ne tuř bût didŝitiáčzeii kaip' *arklėi* arba *ŝirgái* DP 209₃₇ (Nie máia₉ byc₉ pyŝŝni iáko *konie* VP I 198₂₂₋₂₃); ...kurŝái ir *kúina* ráiŝa, iŝwáiŝtit galėtu DP 204₅₂ (...ŝkápę chromá, vlecŝyć mogł VP I 191₃₁).

...idánt' ...giewntumbim' be *papeikimo* arba *nútarties* DP 191₂₈₋₂₉ (...ábyŝmy... ŝyli beŝ *prŝyganý* VP I 175₄₀).

Sinonimikos gausumą postilėje gali pailiustruoti kad ir ŝis pavyzdys, kur vienam originalo žodžiui duodami 5 daugiausia kasdieninės buitinės aplinkos žodžiai, pavartoti perkeltine prasme — taikant juos dvasiniam gyvenimui, moraliniam elgesiui:

...ik bė mėtú *apweyŝdėkimes* / *pafŝiergėkimes* ir klausikimė ródos to / kurŝái... DP 16₃₁₋₃₂ (paraŝteje *Apkuopkimes* / *apwokimes* / *aplubokimes*; ...ŝá cŝáŝu *opátruy-my* / á ŝluchaymy rády tego / ktory... VP I 14₁₅).

Dažnai tame pačiame puslapyje, net toje pačioje pastrai-
poje panaudojami vis nauji žodžiai, sinonimai vienam
originalo žodžiui:

vilktnis, tinklas, nevas (niewód) DP 526_{II2-9};
žvirzdas, smiltis, žiezdras (piasek) DP 579₃₄₋₄₀;
luotas, laivė, aldija, sudina (łódź) DP 78-79;
nebylys, nežadžia (niemy) DP 117₂₉₋₃₂.

O štai kokia turtinga *vargšo* sinonimika: *bėdulis, be-
namis, nuvargęs, pavargėlis, pavargėsis, rudulis, var-
geta*.

M. Daukšos meistriškumą, sugebėjimą rasti atitik-
menis ar juos susikurti rodo dviejų greta stovinčių ori-
ginalo žodžių, — reiškiančių vieną dalyką, ypatybę, bet
kiek skirtingais atžvilgiais, arba dvi giminingas, pana-
šias savybes, — vertimas, kuris ir dabar net įgudusiems
vertėjams sudarytų sunkumų:

...*būklumas* ir *dailė* Sžatėno / tūs kuriūs tūri šawoi'
waldžioi' / pirm' apiakint'... DP 165₂₀₋₂₁ (...*fortel* y
štuka Sžatėnšká... VPs 31₁₆)⁹.

Kas gal' išžakit wišsūs *wilus* / ir *jabógus* Batėno /
kuriūs wišsúr o wišsur špándo DP 220₁₆₋₁₇ (Kto wypowie
wšyštkie *ždrady* y *šidlá* šžatėnškíe / ktore wšžedy á wšžedy
žšštáwuie VP I 216₃₋₆).

...pajiño priežajti anó *láigimo* arbá *žáidimo* bėrnėlo
šawoi išcioi DP 474₃₀₋₃₁ (...požnátá pržycjynę onego
škakánia ábo *gránia* džiečiátká w šwym žywoćie VP II
111₉₋₁₀).

⁹ Kaip iš kitų senųjų raštų ir iš gyvosios kalbos pavyzdžių
matyti, abu žodžiai — *buklumas* ir *dailė* visai tiksliai išreiškia ori-
ginalo *fortel* ir *szuka* prasmę (žr. Lietuvių kalbos žodynas, I, 934;
II, 150; *Skardžius P.* Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1943,
p. 589).

...idant... *rustibę* ir *nopikantą* kaip apipenus išg
Birdų mūsų išmetinetumbime DP 34₁₅₋₁₈ (...*gniew* y *nie-*
nawiść iako truczinę z serc naszych wyrzucali Vn I 54).

...gałëio *sutrupinì* ir *sugurinì* wiśsás sítás priėfakių
fawú DP 155₁₂₋₁₃ (...mogl̃ *zetrzec* y *skrubyć* wbyśtkie sity
nieprzyciaćoť swoich VPs 17₁₉₋₂₀).

Pažymėtina M. Daukšos vertimo savybė, ne mažiau svarbi ir vertinga už į akis krintantį, kartais daugiau išviršinį žodingumą, — nesitenkinimas bespalviais, per daug bendros reikšmės originalo žodžiais, o ieškojimas tikslesnių lietuviškų atitikmenų, geriau išreiškiančių ir nusakančių kalbamą dalyką:

...*sutwerimą*, / išg dūlkių ir trūpucžio mólų *nążiestą*
DP 241₃₃ (...*stworzenie* / ż prochu à ż kęśą gliny *wlepione*
VP I 244₂₉₋₃₀).

...*kwietis* / kuriū tuř *mift'* kiekwięną duśiá tikintiii
DP 487₂₆₋₂₇ (...*pbenicá* / ktorá ma *życ* káżda duśá wier-
na VP II 128₁₁₋₁₂).

...*úżgrieio* žuwų didi gáufumą DP 287₄₇ (...*żágár-*
neli ryb wielkość obfitą VP I 300₆); ...*dūtis pažwiēt'* tū
newadú DP 526₁₁₂₈ (...*dác* sję *poimac* tym niewodem
VP II 179₃₈₋₃₉).

Ir tãpės est prákaitas io kaip *blakái* krãuio *fráwan-*
cžio žėmeń DP 149₁₄₋₁₅ (Y stať sję pot iego iáko *kropie*
krwie *ćiekacey* ná žiemię VPs 9₁₀).

...iau pradėio *mérdei* DP 354₄₇₋₄₈ (...iuž pocžynať
wmierac VP I 402₁₀).

...iei tawé piktina akis tawà / *įgrieþk'* ią DP 277₅₄₋₅₅
(...*wyrwi* ie VP I 283₄₂).

Postilėje gausu įvairių gyvenimo sričių leksikos, pradant kasdienine buitimi ir baigiant filosofiniais terminais. Joje minimi darbo įrankiai (*arklas*, *žuobris*, *piautovas*), ginklai (*kalavijas*, *strėla*, *ietis*), apranga (*apdas*, *autovas*). Nemaža žodžių atspindi feodalinę vi-

suomeninę aplinką, socialinius sluoksnius ir jų santykius, pavyzdžiui:

ūkis, ūkininkas, kiamas (= kaimas); dvarionis, tijūnas, šaukūnas (= antstolis, woźny); kaimynas (= valdinys), šeimyna (czeladź), vergas, vergystė; namininkas, nuomininkas (= palūkininkas), tėvikštaitis (dziedzic), prekijas; alga, mokestis (= užmokestis), čyžė ir t. t.

Daugiau negu kituose senuosiuose lietuvių raštijos paminkluose čia randame ir kultūrinių-literatūrinių terminų. Atrodo, kad M. Daukša pirmasis pavartojo žodį *rašytojas* artima dabartinei reikšme:

Raſytoiei Baŕnícíjos aŕnt' więtos Ewángeliſtų DP 388₁₈₋₁₉
(*Pisarze Kóscielni na mieyscu Ewangelistow Vn III 17*).

Postilėje ne kartą minimi kai kurie tautosakos terminai — *pasakos, sekmės, priešodžiai, prilyginimai, giesmės*, bet ne visuomet mums įprasta reikšme. Tuos pačius originalo žodžius — *powieść* ir *przypowieść* M. Daukša vienur verčia *pasaka*, kitur tarp jų daro skirtumą ir *przypowieść* (parabolė) verčia *prilyginimu* arba *priežodžiu*. Tik *sekmę* visur atitinka *baśń* (pasaka, pasakėčia). Kad *giesmė* reiškia liaudies ar šiaip pasaulietinę poeziją, aišku iš konteksto:

Ne iŕgirſi czia ne więno ŕódŕio ne reŕkaligo... nei *gieſmių ſwięto DP 474₃₈₋₄₀* (...*ani pieśni ſwieckich VP II 111₁₉*).

...*gieſmęs gędiŕkas gięft DP 321₂₈* (...*pieśni gęm-ráckie ſpiewáią VP I 351₂₂*).

...*gieſmių ne wieŕliwų DP 307₂₄₋₂₅* (...*pieśni nie wczęciwych VP I 330₈*).

Dalis literatūrinių terminų M. Daukšos palikti neišversti, net fonetiškai kai kurie mažai teaplietuvinti:

komedijs (rašoma *Comediá*), kurią jis vartojo vaidinimo, dramos prasme, *viršus* (o gal *viršas*? = eilėraštis, eilės, wiersz, versus)¹⁰, *krainika* (= kronika, rašoma pagal lenkų *kroynika*). Kitiems jo panaudoti gyvosios kalbos žodžiai arba naujadarai-vertiniai: *iškalba*, *iškalbis* (= gražbybė, wymowa)¹¹, *išskirstymas* (= perskyrimas, rozdział, capitulum), *lakštas* (= laiškas, list, epistola).

Pamokslą ir *mokslą* M. Daukša vartojo kaip sinonimus mokslo, pamokymo prasme. Bet pasitaiko *pamokslas* ir dabar mums įprasta reikšme. Šiaipjau tam reikalui naudojamas *sakymas*, o pamokslininkas vadinamas *sakytoju*. Čia dar reikia pridėti *mokytoją* ir *mokytinį*, vartojamus, kaip ir literatūrinėje kalboje.

Postilėje yra labai įprasti mums žodžiai — *užrašas* (napis ir zapis) ir *parašas*. Bet pastarasis reiškia gyventojų surašymą ir, matyt, yra M. Daukšos naujadaras-vertinys (iš *popis*). Nemaža pasitaiko ir abstrakčių žodžių, kurių vieni paimti iš gyvosios kalbos, suteikiant jiems bendresnę, labiau atitrauktą reikšmę, kiti paties vertėjo susikurti. Kartais jis dar svyruoja, kuris teiktinesnis vartosenai, o gal mano, jog ir čia pravartus gausumas, ir paraleliai vartoja tam pačiam reikalui keletą žodžių, pavyzdžiui, *būstimas*, *būstimė*, *buitis*, *būmenis*:

...wiena yra galibe ir waldžė ir *būstimas* arba *effencia* ir naturá Téwo Sunaus ir Dwáfios S. DP 232₂₈₋₂₉ (...*istnošč y naturá*... VP I 231₂₂).

...Dwasia S. pati per sawé tuř *būstimę* arba *effencia* jawa DP 232₂₀₋₂₁ (...Duch š. jam pręż się ma *bytnošč* albo poftać swoie VP I 231₁₃₋₁₄).

¹⁰ Plg. „Žemčiūgos teologiškos“ *verfas* (f. A11), K. Sirvydo žodyno *wiršius* (Dictionarium... Vilnæ... M. DC. XLII, p. 478).

¹¹ Gyvojį kalboj vartojamas *iškalbis* gražbybės, iškalbingumo prasme (Lietuvių kalbos žodynas, IV, 193).

...pêrmainoš wifsá subštantia arba *bûstime* dūnos ing kūną ir wīno / ing kráuią DP 133²³⁻²⁴ (...pržemienia się wfżyftká subštantia álbo *iftnosc* chlebà w ciało... VP I 151₂₋₃).

...wienos êft' ne tiekái wálos / bet ir natūros ir *bûities* DP 266₃₀₋₃₁ (...iedney iest nie tylko woliey / ále y náture y *iftności* VP I 269₆₋₇).

O Kas wjgúl tikrós *bûities* tikro kūno ir kráiuo Wieß-patiés DP 265₅ (...prawdžiwey *bytności*... VP I 267₂).

...natūra *būmenies* Diewo DP 44₃₀ (...náтурá *iftności* BOfkiey VP I 36₄₁).

Tą patį matome ir kitu atveju. Gana dažnai postilėje vartojamas žodis *visotinis* (= visuotinis, powszechny), o paraleliai — *visatimys*.

M. Daukša neturi žodžio *mintis* (originalo *myśl* jo nusakoma kitais žodžiais, tolygaus atitikmens neturi), bet vertime randame žodį *mąstyti*:

...kłaufikime karbtái žódžiu io / ir *mąstikime* iūs diėną ir nákti DP 298₂₇₋₂₈ (...słuchaymy ž chucią słowà iego / y *rozmyślamy* ie we dnie y w nocy VP I 316₁₈₋₁₉).

Kad būtų aiškiau, kokius abstraktesnės reikšmės žodžius jis vartojo postilėje, galima suminėti dar keletą pavyzdžių:

bendrystė, draugystė, grausmė (= drausmė, karnoš), jaunybė, mergysta, mergystė, moterysta, moterystė, naujybė, priežastis, slaptė (= paslaptis, tajemnica), šviesybė, tamsybė, vienybė, vienystė ir t. t.

Su leksikos gausumu susijęs ir skolinių, tarptautinių žodžių panaudojimas. M. Daukšai daugiau būdingas siekimas išsiversti be skolinių, juos pakeisti lietuviškais žodžiais. Bet kur jam nepavyko susirasti ar susikurti lietuviškų atitikmenų, jis mieliau vartojo tarptautinius lotyniškus ar graikiškus žodžius, ne slavizmus, nors

pastarųjų irgi neretai pasitaiko. Kur originale yra tarptautiniai žodžiai, paprastai ir M. Daukša juos palieka neversdamas. Dėl to postilėje jų randame nemažą pluoštą:

afektas, ceremonija, defektas, dekretas, efimera, egzekutaras, fortuna, furija, instrumentas, jurisdikcija, kanceliarija, konciliija, kondicija, konfesija, lamentas, legacija, legatas, matematikas, materija, persona, posesija, presumpcija, reformatoras, sedicija, sentencija, sukcesija, tironas, titulas ir t. t.

Kai kuriose originalo vietose jų susikaupę gana gausiai, o M. Daukša dar prideda:

Ir teip' wijsi wijsų ámjü žmónes... tûiau múšsis štó-tis: ne per *Agentús* šawús / ne per *prakurótarus* / bat pátis per šawé / šawo *perfónoié* tikróié / bę ióchio atguldinéiimo / ir *appelacios* DP 7₄₈₋₅₀ (...nie przez *agenty* swe, nie przez *prokuratory*, ale sami przez się, w swey *osobie* własney, bez żadney odwołki y *appellacyey* Vn I 11).

O štai keletas pavyzdžių, kur lenkiškus žodžius yra išvertę tarptautiniais, nors kai kuriems turėjo ir lietuviškus atitikmenis ir pakaitalus:

...tóii žmoná... iždáwuś iau búwo ánt' *Dáktary* wijsą tûrtą šawą DP 370₉₋₁₀ (...tá białagłowá... wydálá iuż bylá ná *Lekárze*... VP I 425₂₅₋₂₆).

...vgnis... wijsús *elementús* / žémę / wándęni / hóra / kaip wábką ižtirpis DP 8₃₁₋₃₂ (...wszytkie *żywioty*, ziemię, wodę, powietrze, iako wosk rostopi Vn I 13).

...priėmęs *fórmą* tárno DP 74₁₅ (...pręziąwšy *postác* šlužebniczą VP I 78₁₇).

...iBardis ligėi šu žėme *fundamentús* tawús ir padóbs súnus tawús DP 310₄₄ (...rozrzuca rowno ž žiemią *grunty* twoie / y porąją šyny twe VP I 335₂₅₋₂₆).

Wiėn y gers irdis / arb *intencios* DP 553⁴⁷ (Ied-
n iest dobrogo vmyſtu / bo *predſiwżicia* VP II
212³⁹⁻⁴⁰).

M. Daukſa turtino savo vertimo leksiką ir naujadarais. Pazymedamas, kad jis daugiau už kitus XVI a. raſytojus „vartoja lietuviſk ſodzi, surankiot iſ ano meto gyvosios kalbos arba savaip pritaikyt svetimieſiems ſodzims verſti“, P. Skardžius dėl M. Daukſos naujadar pareiſkia toki nuomon: „Speciali naujadar, savo paties sudaryt ar iſ kitur paimt, jis vartoja daug mažiau.“¹² ſiam klausimui reikalingas specialus tyrinėjimas. Vis dėlto atrodo, kad M. Daukſa kūrėsi nemažai naujadar, tik juos ſiandien nelengva atsekti. Daugiausia j darybai panaudodavo priesagas ir priesdelius.

Susidaro iſpudis, kad M. Daukſa mėgo darytis abstrakčius daiktavardžius su priesaga *-umas*. Greičiausiai jo plunksnai priklauso tokie ſodziai, kaip *atskilumas* (odszczepienstwo), *bebernumas* (nieplodnoſc), *kito-kumas* (roznoſc), *niekumas* (marnoſc), *norumas* (chec), *zmonumas* (= zmoniſkumas, ludzkoſc) ir kt. Iſ j *atskilumas* yra neabejotinai naujadaras reformatų atsiſkyrimui nuo katalikų bažnyčios pavadinti. Pačius reformatus (eretikus) M. Daukſa postilėje vadina ſodziais *atskaluonis*, *paklaiduonis* (plg. J. Bretkūno *kleidunas*). *Bebernumas* padarytas iſ ſodzio *beberne* (= bevaike, nevaisinga), kuris buvo iſprastas XVI a. kalboje (plg. *berniſke* = vaikyste), kai *bernas* dar reiſke vaiką.

Daug ſodzi M. Daukſa darė ir su priesaga *-imas*. Greta minėto *ikvepimo*, kaip leksin paralelizm jis vartojo *iſlekima*, greta *paſaukimo* (powolanie) —

¹² Skardžius P. Lietuvių kalbos ſodzi daryba. Vilnius, 1943, p. 591.

pavadinimą (powołanie). Pastarasis žodis gali būti jo paimtas iš B. Vilento. *Pašaukimas* įsigalėjo ir visuotinai vartojamas, o *pavadinimas* gavo kitą reikšmę. Su šia priesaga jo pasidarytas *visauimas* (powszechność), *stebuklavimas* (= stebėjimasis, nusistebėjimas) ir kiti.

Atrodo, kad M. Daukša bus susikūręs su priesaga *-ėjas* šiuos žodžius: *pralenkėjas* (uprzedziciel) su leksiniu paralelizmu *pranokėjas* (uprzedziciel), *veikėjas* (sprawca), *klausėjas* ir kt.

Ypač jis mėgo daryti žodžius su neiginiu, pavyzdžiui, *nekaltė* (= nekaltybė), *nemirtis* (= nemirtingumas), *neapstas* (niedostatek), *nemokslas* (= neišmanymas, nemokėjimas), *nebaimė* (= saugumas, bezpieczeństwo) ir kt.

M. Daukša daug darėsi ir sudurtinių žodžių. Juos pailiustruoti gali kad ir šie, kurių antrasis dėmuo yra tas pats: *daugbylis* (wielomówstwo), *niekbylis* (= tuščia kalba), *gerabylis* (= gerai, teisingai kalbantis), *piktabylis* (= piktai kalbantis).

Iš svarbesnių M. Daukšos naujadarų paminėtina *vakarinė* (= vakarienė). XVI a. ir vėlesniuose raštuose paprastai buvo vartojamas skolinys *večerija*, dažnai pasitaikęs ir postilės vertime. Tik K. Širvydas, gal iš dalies sekdamas M. Daukša, vietoj šio skolinio panaudojo nusakymą dviem žodžiais:

Wieczęrza / Coena, cœnula. *Walgimas wakarinis*¹³.

Tenkindamiesi tokiu trumpu M. Daukšos leksikos ir jo įnašo į literatūrinę kalbą apibūdinimu ir iliustravimu vienu kitu pavyzdžiu, pereisim prie kitų jo vertimo ypatybių, svarbesnių literatūriniu-stilistiniu atžvilgiu.

¹³ Dictionarium trivm lingvarvm... Auctore C. Szyrwid... Vilnæ... M. DC. XLII, p. 476.

2. IŠRAIŠKOS VAIZDINGUMAS, LIAUDISKUMAS IR IŠBAIGTUMAS

M. Daukšai rūpėjo ne vien žodžių gausumas, bet ir jų išraiškingumas. Ciceronas, pasisakydamas prieš pažodinį vertimą, pabrėžė, kad ne žodžius reikia perduoti, o jų jėgą¹⁴. M. Daukša, nors daugiausia laikėsi pažodinio vertimo principo, bet turėjo prieš akis šį antiikinės vertimo teorijos reikalavimą — siekė tolygios ar stipresnės išraiškos, įtaigumo.

J. Vujeko postilėje vyrauja intelektualinis pradas, ne emocionalumas, vaizdingumas. Išraiškingesnis žodis rečiau pasitaiko, bet tuo svarbesnis jo vaidmuo sakinyje. M. Daukša, nieko iš esmės nekeisdamas, siekė didesnio vaizdingumo. Tai matyti kad ir iš šių pavyzdžių, kur originale pavartoti arba kiek vaizdesni pasakymai, arba paprasti bendresnės reikšmės žodžiai:

...tátái darikim` nõrei ir fų džiaukfmy... nei *furaukta kaktá* DP 492₁₉₋₂₀ (...to cýjñmy ž ochotą y ž wefelim... áni ž *kwášnq twaržq* VP II 135₁₃₋₁₄).

...fų didefniu *karbcžiu* io iebkoio DP 185₃₄ (...ž wietfžq *pilnošcia* go fžukaty VP I 167₃₈).

Tokių *pitwapeniú*... ir nų yrá dwárai pilni DP 160₂₀ (Tákich éi *pochlebcow*... y džiš dwory pełne VPs 24₂₅₋₂₈).

...didis *bážmas* žmonių DP 131₂₉ (...wielka *moc* ludži VP I 148₂₀).

M. Daukša pabrauktuosius svarbesnius žodžius arba išvertė tolygiais, adekvatiškais (I pavyzdys), arba pavartojo jų vietoje stipresnius, raiškesnius, pridėdamas ir niekinamą atspalvį (III pavyzdys). Būdinga, kad,

¹⁴ O sztuce tłumaczenia. Praca zbiorowa pod redakcją M. Rusinka. Wrocław, 1955, str. 446.

versdamas kai kuriuos būdvardžius, jis panaudojo dalyvius, dalyvinį nusakymą:

...turėio būt vjūneβtas ing dāgu / wežimé láiždan-
cžeme liepfnomis DP 236₁₆₋₁₇ (...ná ogništym wožie VP
I 237₁₂).

...βitai pagimde Iona / nōrint' yβkārβusei moteriβkei
tatái rēgėios ne patógus daiktas DP 462₁₀₋₁₁ (...šię to
stārey niewiešcie ždáo niepodobno VP II 93₁₉).

Tuo M. Daukša ne tik sustiprino, bet ir sudinamino išraišką. Jis, gal būt, nesąmoningai jautė dalyvinio ir veiksmažodinio nusakymo būdo pranašumą, veiksmažodyje slypinčias neišsemiamas vaizdingos išraiškos galimybes ir jas gausiai panaudojo. Galima net teigti, kad M. Daukša atrado vaizdinį veiksmažodį. Veiksmažodis yra pagrindinė jo vaizdinė priemonė, juo daugiausia remiasi literatūrinio stiliaus užuomazgų postilės vertime.

Pirmiausia pažymėtina, kad originalo vaizdinius veiksmažodžius M. Daukša išverčia irgi tolygiais vaizdiniais, dažnai dar sustiprindamas:

...artōies dirwoi' tūintimpós knīburia DP 211₁₈₋₁₉
(Oracž w roley wstāwicžnie gmerže VP I 201₁₁).

...mūβa / nōwiie / ir wos ne nūdiria káilo ārtimo šawo
DP 361₁₀ (...á ledwie nie održe ž škory bližniego šwego
VP I 411₃₁).

...nūdeme / kaip gelažis žaiždoié wīrpsō žmóguie DP
348₄₈₋₄₉ (...grzech / iáko želážo w ránie / tkwi w cžto-
wiczje VP I 393₁₃₋₁₄).

...idánt' geidulėi kūno ne šketráutų DP 239₈ (...áby
žądže čielefne nie brykátų VP I 241₁₀).

Todrinag niėkas te nerúžgi DP 389₁₄ (Przetož nikt
niechay nie szemrze Vn III 18).

Tas pat pasakytina apie atvejus, kur originale pavartoti du tokie veiksmažodžiai kaip sinonimai arba greta vienas kito, arba sintaksiniame paralelizme:

**Neš kad' vjgęsa žvāke / tad' žmōgus giwēna tam-
fibešē / ir teip wišsur *klūbinēia* ir *puldinēia* ir inḡ tūlas
dūbes nūdžiu impūla DP 559₄₆₋₄₇ (Bo gdy zgasnie świe-
ca, tedy człowiek mieszka w ciemności, y tak się wszę-
dzie *potyka* y *upada*, y w rozmaite doły grzechow wpada
Vn IV 135).**

**Aniē pułkáis *kimβos* ir *wérižeš* žōdžioj Diēwo DP
103₂₄ (= 98₂₄) (Oni się tłumámi *gárnēli* y *čifnēli* do słowa
Božego VP I 105₁₃₋₁₄).**

**O kūg tad' *pūtlauii* / kūgi *stiepiēsi*? DP 332₄₅₋₄₆ (A
ž cžegož się tedy *pyβniβ*? ž cžego się *wynošiš*? VP I 368₄₀).**

M. Daukšos vaizdingumo siekimas dar ryškiau ma-
tyti bendrinės veiksminės reikšmės veiksmažodžių ver-
time. Blankius originalo žodžius jis pakeičia vaizdi-
niais, sugeba parinkti tiksliausius, specifinius kiekvie-
nam atvejui veiksmažodžius:

**...norēiau *furinkt'* *sunų tawūių* / kaip wištá *fugūzia*
wištēlūs sawūs po sparnáis sawáis / ir ne norēiei DP 408
35-36 (...iáko kokoβ *žgromadža* kurcžatká swoie pod
škržydá... VP II 27₁₈₋₁₉).**

**...glūdoio žant' *krutų* Wieβpatiés DP 416₂₋₃ (...*Odpo-
cžywał* na pieršiačh Páñfkich VP II 37₃₄).**

**...giarešni iam' butų idant *vžkartų* girnų puše ant
kaklo io DP 516₃₋₄ (...lepicy by mu byto / áby *žáwieβon*
był młyński kámień v Byie iego VP II 169₂₋₃).**

**...krāuies *plūdo* DP 140₂₆ (...krew *plynētá* VP I
161₁₀); ...daug iβwadžiotoiu *paplūdo* po pašáuli DP 446₂₈
(...wiele žwodnikow *wyβlo* ná šwiát VP II 70₃₇).**

**Tene ižgāstis Birdis iųšų / nei *krūpauie* DP 235₃₇₋₃₈
(Niechay się nie trwožy ferce waβe / áni nie *lęka* VP I 236₆).**

Apskritai imant, susidaro įspūdis, kad M. Daukša nie-
kur nenori pasitenkinti bespalviu žodžiu, o linkęs

visur vaizdžiau, įtaigiau pasakyti, sustiprinti ir pagyvinti išraišką:

...giltine *vįstrópus* kaip wágis nakti / né wieną prariá bę testamęnto DP 478₄₂ (...šmierć przybedŕy / iáko ŕóddziej w nocy / nie iednego... beŕ testámentu polyka VP II 117₈₋₉).

...talęntų ŕawą *iráuŕęs* búwo ŕęmen' DP 392₂₇ (...talent swoy *zakopatŕy* w ziemi Vn III 24).

...kaip dumas kuri wéias *iŕpukŕtina* DP 580₂₁ (...iako dym, ktory wiatr *rozwięwa* Vn IV 170).

...*nudáginó* ii inŕ ŕwęczių namųs ir *prikúpe* ii DP 322₁₇₋₁₈ (...*prŕyprawódŕit* do Goŕcińcá / y pilnoŕć o nim *miał* VP I 353₁₀₋₁₁).

Idąnt' Vrióŕiaus móte po akimi Dówido *ne pęruŕfis* tad' butų ŕwętimwirę niékad' ne tápus DP 473₄₋₅ (By ŕię bylá Vryáŕowa ŕoná prŕzed ocŕymá Dawidowymi *nie mywála* / tedyby ŕię bylá cudŕółoŕnicá nie ŕtála VP II 108₄₃₋₁₀₉₂).

Kai kur, panaudojant pusdalyvį su veiksmazodžiu, jam pavyksta labai gražiai, gyvai, drauge ir paprastai išreikšti smulkius nesudėtingus judesius, vienus su kitais glaudžiai susijusius, pavyzdžiui:

...wiŕtos... wiŕtelús ŕawús... *kad' bętafinédami iŕŕpáitos* ŕuwadinéie... DP 410₃₉₋₄₁ (...*za pastwá rosprószonych* zwolywaią Vn III 52).

Tokius žodžius ir tokį nusakymo būdą M. Daukša galėjo paimti tik iš gyvos kalbos, iš liaudies lūpų, iš namų ūkio aplinkos. Ir ne tik tai. Visame postilės vertime jaučiamas liaudiškas kalbos pagrindas. Nors originalo atitrūkimas nuo tikrovės, teologinės abstrakcijos vertė gyvąją kalbą taikyti tolimiems, visai neįprastiems dalykams, vis dėlto daug kur pastebime tiesioginį liaudiškos kalbos atspindį.

Tur būt, nesuklysimė manydami, kad pats gyvas, vaizdas, dažnai kiek grubokas nusakymo būdas M. Daukšos yra pasisavintas iš liaudies; gyvosios kalbos. Be pirma cituotųjų pavyzdžių, tai rodytų ir šie:

[Kristus]... *žótağ nutwéres ligóni / iğgide ii ir pałaido nùğ jawé DP 339₁₂ (...tedy wnet *wiqwby chorego / vğdrowił go / y odprawił od siebie VP I 378₂₆₋₂₇*).*

Tęn' žmogų *blokβ* inğ žemę DP 312₂₈₋₂₉ (Tām cžłowiekà o žiemę *vderžq VP I 338₄₋₅*).

...neβatiemus pergaléiimà iğğ priefakio *padóbto DP 542₃₁₋₃₂ (...niosącym zwycięstwo z nieprzyciaciela *porażonego Vn IV 107*).*

...miejstús ių *fukúte / ir pacziús iğbârste po wiřsà pafauli DP 410₁₄₋₁₅ (...miąřtà ich *ğburžyl / y one rořprobył po wbyřtkiemu řwiātu VP II 29₂₂*).*

Todrınàğ ir męs... toiağ *botago* biiokimes DP 510₂₋₃ (Pržetoğ y my... tegoğ řię teğ *karània* lękaymy VP II 160₁₃₋₁₄) ir t. t.

Ryškia liaudiško stiliaus savybe, kurios neprilygtamą pavyzdį davė K. Donelaitis, reiktų laikyti daiktų vadinimą tikraisiais vardais, nepagražinant jų perifrāzėmis, nevengimą šiurkštesnių žodžių, palyginimų. M. Daukša neskirstė žodžių į kastas. Tai buvo būdinga renesanso epochai. Grubesnių žodžių, palyginimų randame ir J. Vujeko postilėje. M. Daukša versdamas jų nė kiek nesušvelnino:

...ęřmi *kaip' kàte / pafmirdusi DP 116₁₀ (...žemci ieřt iàko přicà / řmrodliwa VP I 128₂₀₋₂₁*).

...*kiakβe* Rahab DP 505₄₅ (...*nieržqdnicà Rácháb VP II 154₂₀*).

Tręczià dwasià ne cžiřtòii *nàrdo kaip' kéulę purwé wiřřòkio kùniřkumo DP 114₄₁₋₄₂ (Tręciego duch nieořřty *ponuržq iàko řwtnię we błócie wřğelkiey ćieieřnořci VP I 126₂₄₋₂₅*).*

...ir bitos: O *smirdic3oi maitá* DP 15₂₂ (O *šmierdžacy šcierwie* / (bėdą mowić) VP I 12₂₃₋₂₄).

...nūdemes *łákamę* kaip' wāndeni DP 175₃₂₋₃₃ / ...gręchy *łoczęm* iáko wodę VPs 47₃₀).

Kad jis nesibodėjo tokiais žodžiais, rodo ne viena postilės vieta, kur jų įdėjo, nors originale atitinkamų žodžių nebuvo:

...tū wiſi apſirika... ioğ likſmumú álga arba wádi-na tai kas yrá ėſt' / gėrĭ / Bokinéĭ / ſeuſt' / žargitiſ / ir kŭnā ſawā pałaiſt' ant' wiſſókių prabağų DP 211₂₃₋₂₅ (...dobrá myſlą nāzywāia to / co ieſt / ieſć / pić / ſkákác / ſžaleć / y ciáło ſwe roſpuſzćącąc nā wſželákie žbytki VP I 201₁₆₋₁₈).

Nėſſą tārپ ławóno žmógaus ir *maitós* ſunes / ne kio numirus ſkĭriaus ne ráſi DP 583₂₀₋₂₁ (Abowiem mie-dzy trupem pſim a człowieczym, żadney po ſmierci róż-nice nie naidziesz Vn IV 175).

Pažymėtina, kad M. Daukša maišė stilius — aukštąjį ir žemąjį. Ypač tai krinta į akis, kai kalbama apie jam, kaip tikinčiam žmogui ir dvasininkui, šventus asmenis ir dalykus, kur reiktų laukti rūpestingos žodžių atrankos:

...Wiėſpati ſáwo nŭgā *dáužantiſi* / ir ėlgetaięntĭ ant' űliczių apláidžiome DP 242₄₇₋₄₈ (...Pānā ſwego nā-giego / *tułaięcego* ſię / y žebržącego / nā vlicách opuſz-cžamy VP I 246₂₀₋₂₁).

...ſwenczėuſiā *gĭmi* io plábtakomis *ſubúkino* DP 169 II 48-49 (...na ſwiętbā twarž iego policžkami žbili VPs 40₁₁).

...gátwā io [= Kristaus] kaip' kubilus kúbilā... *kúle* DP 170₂₋₃ (...głowę iego / iáko bėdnarž kłodę... *kotá-táli* VPs 40₁₆₋₁₇).

...Iónas... ir pláktas bū ſu kitais Apáſtałais ir *ſpir-gitas* aliėiuie DP 485₂₇₋₂₈ (...Iān S. ...y byężowan był ž inſyimi Apoſtoły / y *ſmāžon* w oleiu VP II 125₂₀₋₂₂).

Ta proga turėtina galvoje, kad kai kurie žodžiai tik žymiai vėliau įgavo peikiamosios ar niekinamosios reikšmės (pavyzdžiui, *nasrai*, *ėsti*, *ėdesys*). Juos, kaip visai taurius, vartojo XVI a. lietuvių rašytojai, vartojo ir M. Daukša:

...wãrdas nãuias kuri *nafray* Wießpaties pramis DP 56₂₁ (...imię nowe / ktore *vstã* Pãñskie nãzowã VP I 52₁₀).

...Sãkramẽntas yra iſtatitas... idãnt' iã *ęstý* DP 62₂₃₋₂₄ (...Sãkrãmẽnt ięſt *vſtãwion*... ãby gi *iedjiono* VP I 60₄₁₋₄₂).

Kodrinağ vbagas ju tawimi ne tuř impĩ *ėdeſſio* / kur-
fãi ju tawimi tuř pawilſĩ karalĩſtã? DP 33₄₃₋₄₄ (A cze-
muż ubogi z tobã nie ma brać *pokarmu*, ktory z tobã ma
oſięgnãć Kroleſtwo? Vn I 53).

Todėl ne visur galima remtis šių dienų vartosena. Bet, antra vertus, žymiau pakito tik dalies žodžių reikšmė. Ir net neįsigilinęs į XVI a. raštų kalbą skaitytojas susidarys bendrais bruožais teisingą M. Daukšos kalbi-
nių-stilistinių polinkių vaizdą.

Būdinga, kad ir apie abstraktesnius dalykus kalbė-
damas, M. Daukša taip pat vartoja gyvus, vaizdžius,
liaudiškus, kiek grubokus žodžius:

...ſkólã tacziũg múmus ãnt' kaktũ *drĩbſo* DP 360₂₃
(...dług przedſię nam nã byiãch *leży* VP I 410₂₈).

...*znãibe* kito gerã Błowę DP 10₂₁₋₂₂ (...*uymowãł*
drugiemu dobrej ſlawy Vn I 16).

Su gyvąja kalba M. Daukšos vertimą sieja ir pasi-
kalbėjimui apibūdinti pavartotas žodis, ir kai kurie kiti
žodeliai, dar ir dabar vieni plačiau, kiti siauriau tar-
mėse pažįstami, kuriems atitikmenų originale dažnai
nėra:

...Iėsus... t re iump [savo mokytiniams, einantiems į Emaus]: kokios tat i yr  kalbos kures * t rauiate* tarp' fawės eidami / ir  st  nul d ? DP 189₁₁₋₁₄ (...Co to  a mowy / ktore *stacjacie* miedzy job  id c /   iestećcie smutni? VP I 173₃₋₄); ...Iėsus... * t rawo* su ieis DP 195₁₈₋₁₉ (...*rozmawial* z nimi Vn II 17).

...t nai *nemintas* turi atfakiť DP 10₃₀₋₃₁ (...tam za to odpowiadać muřisz Vn I 16); Wiřfa  zionai *ne mitės* paliko DP 271₃₁ (wřzytko tu muřial  ost wiciť VP I 274₁₅₋₁₆).

Kad' eio Iesus i g ten / *aurę* pamate  mogu ředinti  nt' muito DP 510₄₃₋₄₄ (Gdy Beďl IE us   on d / vy r al   owiek  siedz cego n  cle VP II 161₁₈₋₂₁).

D l min tų liaudiřkų kalbos ypatybių kai kuriose postilės vertimo vietose ir tolimi lietuviui skaitytojui dalykai įgavo vieną kitą artimesnį bruo ą, buvo lyg sulietuvinti. Pavyzdžiu galima paimti trumpą pasakojimą apie řv. Joną Krikřtytoją:

...d bar berni keiė nueio *girion'*: kur řt b klig  ir aŗtr  giw t  giw no / n zdamas ni ko tiek i  i gus o k rtų m dų girios: ne gerdamas ni ko tiek tai w nd ni / o wi toia  pwaik lo / aŗutinę i g werbludo p luk  *ne- iodamas*: o i řta * ik  nos i sedamas* DP 462₂₈₋₃₀ (...ieŗ- je w d jeći ństwie poBeďl *n  puŗc g*: gďjie d iwny   ostry  ywot wiodł / nie ied c nic iedno * ar ncze*   gor ki miod lefny: nie pij c nic iedno wodę:   mi řto od ienia / wlo- iennice   wielbr dowej řierřci *v yw iac*:   *p sem řię sko-ŗ nym op fui c* VP II 93₃₇₋₄₀).

Panařiai, tik daug platesniu mastu v liau M. Valančius lietuvino řventuosius.

Pabr žiant postilės vertimo kalbos, ypač vaizdin- gosios, ryřį su gyv ja kalba, vis d lto negalima teigti, kad řnekamoji liaudies kalba, o dar labiau tautosakos kalba b tų M. Daukřai visais atŗvilgiais pavyzdys ar stilistin  norma. Krinta į akis negausios maŗybinės

maloninės formos, kurios taip mėgstamos gyvojoj liaudies kalboj ir tautosakoj. Jų, atrodo, vertime beveik tiek tėra, kiek ir originale. Tais nedažnais atvejais, kai diminutyvas neturi atitikmens J. Vujeko lenkiškajame tekste, jis M. Daukšos pavartotas ne iš įpratimo ar pamėgimo, bet sąmoningai, norint sustiprinti kontrastą ir tuo pačiu įspūdį:

Jėigu mės nėkurié teip lāpus budami / gulėdami anī pātało / nei blūfosī inkāndimo / nei ūdo bātsėlo pakėšt' nē gālimė: kaipóg žalczių prāgaro kandziūs / kaip kirmelū nēmirštancziū krintimā nēpalāuiama: káip rėksma... kaip werkfma... ižkėšt' galėfsimė? DP 11₁₈₋₂₃ (...ani pchły ukaszenia, ani komorowego głosu ścierpieć nie możemy... Vn I 18).

Labai maža gyvosios kalbos bruožų sintaksėje, sakinio konstrukcijoje. Tai aiškintina pirmiausia vertimo pažodiškumu. M. Daukša turėjo prieš akis ne tik originalo mintį, bet ir sakinio modelį, nuo kurio nenorėjo nutolti. Antra, jį traukė antikinė meninė proza, jos periodų konstrukcijos. Todėl gyvoji kalba daugiau tik detalėse, atskirose sakinio dalyse tegalėjo ryškėliau atsispindėti. M. Daukša tenkinosi gyvosios kalbos elementais, kuriuos be sunkumų, stambesnių originalo konstrukcijos keitimų galėjo panaudoti. Todėl artimesnė gyvajai kalbai sakinio struktūra, žodžių grupavimas pasitaiko tik ten, kur užteko nežymaus originalo schemas pakeitimo, — tereikėjo kokį žodelį pridėti ar praleisti:

O kaipóg czē nē gerėtis? kaiP nē džiaugtis ižg tokio didžio śwēczió? DP 4₃₅₋₃₆ (A jakož się tu nie kochać? jako się nie radować z przyścia tak wielkiego gościa? Vn I 6).

Čia M. Daukša praleido, kaip nereikalingą, tik vieną žodį, ir sakiny s pagyvėjo, nustojo knyginio, „litera-

tūrinio“ atspalvio. Be motyvavimo daug natūralesnė pasidarė didelio džiaugsmo ir pasitenkinimo išraiška.

Be vaizdingumo, M. Daukšos vertimui būdingas aiškumo, nusakymo pilnumo, išbaigimo siekimas. Jis matyti nedideliuose išraiškos praplėtimuose, kurių gana gausu postilėje. Dalis jų aiškintini vertėjo noru plačiau, konkrečiau, išsamiau ir drauge kasdieniškiau vieną ar kitą dalyką nusakyti, kad jis būtų ir neišsilavinusiam skaitytojui puikiai suprantamas, arba ką nors labiau pabrėžti, lyg pirštu parodyti:

...ifake tai Apâstałamus / ir tiemus kurie qnt' iu wietos turêio vâftôt' / idant apsfakinétu žmonémus... DP 6₃₄₋₃₅ (...roskazał to Apostołom y ich nastêpnikom, aby opowiadali... Vn I 10).

...idant' wel' wâikfscziotumbime pedomis Laurino S. DP 486₃₁ (...žebysmy tež byli náslâdowcâmi Wâwrzyńcâ S. VP II 127₁₂).

Regi kaip est' dôfnios ir plâczios râkos Wießpatiés mûfų DP 290₄₋₅ (Widżiŝ iâko iest hoyny â ŝczodrobliwy Pan nâŝ VP I 303₇).

...ir Auerrôes páhonis kâlbêdawo: ioğ niêkad' paikêfnes féktos ne regéio / kaip yr krikbczionių / ioğ ânis / tieğ / Diêwâ ŝawâ / kuri gârbina dantimis fukrâmtę prariię DP 265₃₁₋₃₃ (...y Aweroes pogânin mawiał: žem nigdy ŝprofnieyŝzey ŝecty nie widział / iâko iest chrzeŝcijâñŝka / že oni / prâwi / Bogâ ŝwego iedzâ VP I 267₃₄₋₃₅).

Ir cze praptêbes akis weizdék' / kaip yra dâiktas žaligas bût' Bâliiğ / ir atatrûkt' nuğ kâimenes Wießpatiés DP 402₁₄₋₁₅ (A tu pilnie obâcz iâko ržeczğ iest Bkodliwa byç nâ ŝtronie... VP II 22₂₀₋₂₁).

Svarbesnis už šiuos atvejus yra pagrindinio, vertėjo nuomone, dalyko sakinyje konkretizavimas, išryškėjimas ir akcentavimas, praplečiant ir papildant naujais bruožais ir detalėmis:

Nes' ne wienas ne bus karunawôtas / tiektaí kurfái
wfriþkai kariaus arba múþis DP 213₂₈₋₃₇ (Bo žaden nie
bëdþie koronowan / iedno który jšę *porządnie* *potyka*
VP I 204₂₁₋₂₂).

...gíwátoie didþturio / rëgimë këturis dáiktus / kurié
iam' búwo prieþastimi ámjino pajúdimó.... Trëcias /
ioğ *pútás däre kiek' dienós* / *ir geréios wálgimúfe*. Ketwir-
tas ir galáufes / ioğ *élgetą niékino ir ne kúpe* DP 268₁₁₁₃₋₁₆
(...trëcia / iž *kofþtownie vþywał ná koþdy dþien:* cþwar-
ta à ofstáteczna / iž *o vbogiego niedbał* VP I 272₂₃₋₂₄).

Bet' cþę rëgime / káyp didþey padútiemusiemus pikti
Wieþpates / *arba wireþnieii žalás dáro* DP 60₂₄₋₂₅ (Ale tu
widþiemy / iáko wielce poddánym žli *prþetoþeni sþkodþą*
VP I 58₉₋₁₀).

...dwarionis dwárip *kiekwiënam nor intëiki* / pa-
tðfia / tarnáuia DP 211₂₁₋₂₂ (...Dworþanin v dworu *žá-
biega* / dudkuie / vþluguie VP I 201₁₄₋₁₅).

...priëbiniu këlú wáitþcþioia / rákiodami vredús ir
pínigus / ketdami ir áukbtindami *namús* / *ir gimines þa-
wás* DP 20₁₃₋₁₄ (...prþeëiwną drogą *chodþą* / žbieráiac
vrędy y pieniáðþe / wynofþþac y bogáþac *domy* swoie VP
I 19₂₅₋₂₆).

Çia ir išryškëja tikroji žodþių ir medþiagos gausumo
reikšmë. Tai ne tuščiažodþiavimas, o esmës atskleidi-
mas, išdëstymas. Tie praplëtimai drauge atlieka svarbią
stilistinę funkciją. Jie sulaiko ilgiau skaitytojo ar klau-
sytojo dëmesį, sustiprina įspūdį, suteikia norimam da-
lykui centrinę ar svaresnę vietą sakinyje. Daugelis jų
ir aiškintini, kaip atrodo, stilistiniais vertëjo sumeti-
mais ar polinkiais:

Nes' kas kito nu gadina tûmą dwâþiþką / tiektaí bi-
tie *įdrikúmai ir pafsitáidimaij?* DP 162₂₄₋₂₅ (Bo coþ in-
nego dþiis þpue þtan duchowny / iedno te *rospuþty?* VPs
27₂₂₋₂₃).

...kûnai mûþų *įþnikti* / *ir niekam pawirft'* ne gali ku-
rié pënis *átgaio ir atgídancþiúiu* kûnu *Wieþpatiës* DP

266₂₅₋₂₆ (...*ciātā nāšje wniwecz się obrocić nie mogą / ktore się karmią obżywiającym ciātem P. Christufowym VP I 268_{43-269₃}*).

...*ēde waikūs sawūs / idānt galētų gīwos patēkt / ir badū nenumiri DP 263₄₂₋₄₃ (...iādly dżieci swoie / aby żywot swoy zachowāc mogły VP I 265₁₀₋₁₁*).

...*wardāis ispēie ir wadina ir pażysta ir iēis gēris DP 271₁₇₋₁₈ (...po imieniu zna / y w nich się kocha VP I 273₄₀₋₄₁*).

...*ir jāwo kitiēmus atwirže / nudalio DP 314₄₇ (...y ž swego innym vdzielat VP I 341₃₂₋₃₃*).

Pabrauktieji vertimo žodžiai yra sinonimai, sinoniminiai pasakymai. Juos, kaip minėta, labai mėgo M. Daukša. Retai kada jis tenkinosi originalo sinonimika, dar rečiau yra kurį nors sinonimą praleidęs, ir tai greičiausiai dėl neatidumo.

Sinonimų sugretinimas, iš jų sudarytos žodžių grupės buvo itin vertinamos rašytojų, kurie rūpinosi iškalbos menu. Tai priemonė pasiekti „stiliaus turtingumui“ (abundantia stili)¹⁵. Sinonimų sugretinimą ir kitas žodžių grupes, kaip retorinę priemonę, jau vartojo M. Mažvydas eiliuotoje katekizmo prakalboje ir J. Bretkūnas savo postilėje. Bet J. Bretkūnas dažnai juos sugretindavo inertiškai, neatsižvelgdamas į sinoniminės grupės žodžių tarpusavio santykį. Jau antikos laikais žodžiai grupėje būdavo dedami taip, kad antrasis būtų ilgesnis už pirmąjį arba svarbesnis savo reikšme. J. Bretkūnas to nepaisė. Jo sinoniminės grupės antrasis žodis dažnai yra trumpesnis ir blankesnis už pirmąjį, šio nepapildo, nesustiprina:

loioi ir *peik* (I 323); *ischloioiufi* ir *apbarusi* (II 57);
ing ligga kake inpūle / *apfirge* (II 388) ir kt. ¹⁶

¹⁵ *Marouzeau J. Traité de stylistique appliquée au latin. Paris, 1935, p. 234.*

¹⁶ POSTILLA... Per *Iana Bretkuna*... Karaliaucziūie... 1591.

Tokių ar panašių atvejų pasitaiko ir M. Daukšos vertime, bet jie nebūdingi ir nedažni. Tada sinonimai beveik jokios stilistinės funkcijos neatlieka, tik žodžius pagausina.

M. Daukša mėgsta sugretinti žodžius, kurių ant-rasis savo reikšme yra svarbesnis, stipresnis arba bent papildo, lyg praplečia pirmąjį:

...o Bitie tą wienībę daugeuſei *pleſo ir drásko* DP 365₁₃ (...à ci tę iednoſc nawięcey tãrgãią VP I 418₃).

...nũgã ąnt' krįzeus *iſpelóio ir pakabino* DP 145₁₅ (...nãgi ná krįyžu *żãwieſbony* VPs 2₃₃).

...iſcioſê yr *pilni ir imbãgêię* wiſſokio neteiſũmo DP 280₁₇₋₁₈ (...wewnãtrã *petni* ſã wſzelãkiew nieprãwoſci VP I 287₂₁₋₂₂).

...patis ne impirkaſ / *nei indãužeſ* / *nei iwéržeſ* / *nei tarnãwimu* / *nei praſbimais*... DP 247₁₁₋₁₂ (...ſam nie wkupi / *ãni wtrãci* / *ãni żãſtugã* / *ãni proſbã*... VP I 252₂₈₋₂₉).

O ąnt' mãrių bus girdêti *vſjimai ir ſtaugimai* bãiſųs / ir riukimai didſjiũiy wilnių DP 14₃₆₋₃₇ (A nã morzu będã ſtyſſãne *ſzumy* ſtrãſſiwe / y ryczenia wielkich nãwãtnoſci VP I 11₂₄₋₂₅).

Pažymėtina dar, kad postilės vertime neretai pasitai-ko ir asindetinis sinonimų sugretinimas. Iš paties M. Daukšos skyrybos matyti, kad sinonimai šiuo atveju būdavo tariami be pauzės, kaip du žodžiai, sudarą vieną sąvoką, išreiškia vieną dalyką, veiksmą ar vyksmą, tik skirtingus jo aspektus ar momentus:

...ir *Pãſnikawo álkinoſ* DP 108₁₁ (...y poſcił VP I 119₁₆).

Eikiteg manéſp wiſi kurié *wãrgſtatę dirbate* / ir ap-ſiãkinti eſtę / ir aſ ius atwéſiſiſių DP 436₁₀₋₁₁ (Podſcieb do mnie wByſcy / ktorzy ſię *prãcuiécie* / à obciãżęni ieſ-*toſcie* / à ia was ochłodſę VP II 55₂₆₋₂₇).

...tũiaũs *ſóko nutekéio* DP 478₃₁₋₃₂ (...nãtychmiaſt *ſię porwãłã* VP II 116₃₆₋₃₇).

...iždavinėdamas iūs... ant pūtú / *ant gėrių ant gró-
žių kũno* DP 268^{II26-28} (...wydawaiac ie... nà biejiady
/ y nà rofkofzy cielefne VP I 272³⁶⁻³⁷).

Be sinonimų sugretinimo, M. Daukša mėgsta ir kitas dvinares žodžių grupes, išplečia jomis kai kurias originalo vietas, pavyzdžiui:

Atsitiefe / ir fėdos tad' aņšai kuris búwo numirėš DP 337₆ (*Vfiadt* tedy on ktory był vmarły VP I 375₁₆).

...pagailėios wargo gĩmines mũsų / inę kuri impũle
per nopikantą ir pawidą Batono DP 320₃₋₄ (...się vjalił
nędze narodu nãbego / w ktorą vpadł przez *nienawiśc*
Batãnską VP I 349₁₅₋₁₆).

...aņšái *wálge* ir *gėre* apstũ kiekdienós / o Bis' butũ ėdeš
ir trũpuczĩus / kuriė birėio nũg įkomois io DP 268^{II45-46}
(...on *vžywał* hoynie nã kãždy dũieñ / à ten radby był iadł
odrobiny ktore pãdãły į stołu iego VP I 273₁₆₋₁₇).

Stilistinė dvinarių, taip pat ir kitų išraiškos praplėtimų reikšmė geriausiai matyti sakinyje, periode. Periodas, kaip išbaigta visuma, dar geriau, negu atskiros detalės, parodys M. Daukšos stilistinius polinkius ir siekimus, žodžio kultūrą ir vertimo meną.

3. PERIODO STRUKTŪRA. GROŽINĖS PROZOS UŽUOMAZGOS

Individualūs M. Daukšos stilistiniai polinkiai ir siekimai, pasireiškę vertimo detalėse, negalėjo neatsispindėti ir periode, jo struktūroje, net ir didesniame kontekste. Humanistinė kultūra, rėmimasis, kaip pavyzdžiu, antikinės prozos meistrais lotyniškoje ir lenkiškoje pralaboje, mokymasis iš jų periodų konstravimo meno, savaime vertė jį kreipti dėmesį į postilės originalo periodus, jų struktūrą — ją išlaikyti ar pagal savo skonį

keisti. Be to, ir literatūrinė-kultūrinė aplinka galėjo šiuo atžvilgiu tik skatinamai veikti.

Retorika tada labai domino mokslus einančią jaunomenę, rašytojus ir visus mokytuosius. Ji buvo plačiai dėstoma, jai mokytis leidžiama daug vadovėlių. Būdingas faktas, rodąs, su kokia aistra ir užsidegimu tada diskutuodavo retorikos klausimus, buvo garsus dviejų Krokuvos universiteto profesorių — Jokūbo Gurskio ir Benedikto Herbesto — ginčas (1561—1563) dėl periodo apibrėžimo.

J. Gurskis, be filosofijos, su pamėgimu ir pasisekimu dėstęs retorikos dalykus, Cicerono kalbas, išleido, remdamasis savo paskaitomis, keletą vadovėlių: apie periodų sandarą ir ritmą (*De periodis atque numeris oratoriis* 1558), apie tris stilius (*De generibus dicendi...* 1559), apie gramatines ir retorines figūras (*De figuris tum grammaticis, tum rhetoricis...* 1560). Tai daugiausia kompiliacijos, paremtos antikiniais autoriais ir naujaisiais teoretikais¹⁷.

B. Herbestas 1561 m. dėstė Krokuvos universitete Cicerono laiškus ir savo paskaitų turinį paskelbė atskiru leidiniu. Kai kurios jo pažiūros skyrėsi nuo J. Gurskio, ypač periodo apibrėžimas. B. Herbestas skyrė gramatinius ir retorinius periodus. Gramatinis periodas, jo nuomone, yra užbaigtas minties ir sintaksės atžvilgiu, o retoriniame — kalbėtojas žiūri vien skiemenų skaičiaus ir metro. J. Gurskis, skirdamas taip pat dvi periodų rūšis, teigė, kad tiek gramatinis, tiek retorinis reikalauja pilnos ir išbaigtos minties, bet retorinis

¹⁷ *Morawski K.* Jakóba Górskiego życie i pisma. — „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny“. Serya II. Tom II. Ogólnego zbioru tom siedmnasty. Kraków, 1893, str. 255—257.

periodas pasižymi dar ritmu¹⁸. Dėl to ir kilo ginčas, draugai susipyko, virto mirtiniais priešais. Krokuvos akademijos rūmuose 1561 m. buvo suruoštas viešas disputas, bet jis ginčo neišsprendė. Antrasis viešas disputas neįvyko. Prasižėjo polemika spaudoje. B. Herbestas savo pažiūroms apginti 1562 m. išleido knygelę (*Periodica disputatio*). Jam tais pačiais metais atsakė J. Gurskis (*Disputationis de periodis... refutatio*), pridėdamas savo mokinių epigramas. B. Herbestas polemizavo toliau. Į ginčą buvo įtraukti aukštos visuomeninės padėties asmenys ir žinomi rašytojai — St. Ožechovskis (*Orzechowski*) ir J. Kochanovskis. Nugalėjo, ir teisingai, J. Gurskis, nors jis polemizavo ne vien moksliniais argumentais.

Sunku pasakyti, ar M. Daukša buvo nuodugniai susipažinęs su šia polemika, bet apie ją, reikia manyti, bus girdėjęs. Šiaip ar taip būtų, neabejotina, kad jis turėjo savo pažiūras į periodą, jo konstravimą iki smulkiusių detalių ir pats mokėjo juos meistriškai kurti. Atrodo, kad jo pažiūros ir skonis ne visur, bent ne visai sutapo su J. Vujeko polinkiais. Kad geriau išryškėtų kai kurie skirtumai, pirma paliestini postilės originalo periodai, jų struktūra.

K. Gurskis minėtoje studijėlėje įrodė, kad J. Vujekas postilėje rėmėsi antikinės retorikos tradicija, gerai žinojo visą jos priemonių arsenalą ir daug dėmesio skyrė periodo konstrukcijai. Siekdamas aiškumo ir permatomumo, su atsidėjimu komponavo kiekvieną teksto gabalą, sudarantį lyg ir išbaigtą visumą. Pagrindines pamokslo dalis arba skirsnius pradėdavo trumpais informaciniais sakiniais, palaipsniui pereidamas į sudėtingesnius, meniškiau konstruotus periodus. Sumaniai

¹⁸ Ten pat, p. 258.

išdėstydamas loginius ir jausmo akcentus, panaudodamas ritmines ir melodines prozos kalbos galimybes¹⁹.

J. Vujekas labiausiai mėgo dvinares konstrukcijas periode, bet ne vien jas naudojo, o derino su trinarėmis ir keturnarėmis. Daug dėmesio jis skyrė simetrijai, sintaksiniam paralelizmams su didėjančiu skiemenų skaičiumi, įvairioms orkestracijos priemonėms. Sugebėjo derinti ritmikos reikalavimus su judesio laisve²⁰.

Bendrasis postilės vertimo principas reikalavo išlaikyti originalo periodų konstrukcijas, schemas. Apskritai imant, M. Daukša jų laikėsi, bet pajvairindamas ir praplėsdamas, labiau išbaigdamas. Pavyzdžiu galima paimti neilgą periodą (suskiirstytą pagal K. Gurskį²¹; šone pažymėtas narių skiemenų skaičius):

Karâlus yra

nê Tyrônas /	4
nê ſmarkinîkas kokſâi /	7
nê Kunigâikbtis to pajâulo /	9

bať Karalus nepergaletas: kurio galîbes /

nei nûdeme /	4
nêi mirimas /	4
nei Betônas	4
iwêikt /	2
arba iſturêť	5
nê gali (DP 3 ₇₋₉).	

Krôlci iest

nie Tyran,	3
nie okrutnik iaki,	6
nie ksiâže têgo ſwiata,	7

¹⁹ Górski K. Z historii i teorii literatury... str. 70—71.

²⁰ Ten pat, p. 73—79, 82.

²¹ Ten pat, p. 73.

ale Król nie zwyciężony: którego mocy

ani grzech,	3
ani śmierć,	3
ani szatan	4

wytrzymać niemoże (Vn I 4).

Originale čia turime du išskaičiuojamuosius trinarium, kuriems abiem bendra skiemenų skaičiaus didėjimo tendencija. M. Daukša gražiai išlaikė tą skiemenų skaičiaus didėjimą pirmajame trinaryje, bet antrojo visus tris elementus išvertė vienodo ilgumo — keturskiemeniais žodžiais (ir originale skiemenų skaičiaus didėjimas buvo nežymus). Labiau krinta į akis skirtumai pabaigoje. J. Vujekas užbaigia periodą savo mėgstama 6 skiemenų klauzule (wytrzymać niemoże), o M. Daukša ją išplečia: pirmąjį žodį paverčia dvinariu, pajvairindamas tuo struktūrą ir leisdamas tonui palengva atslūgti.

Kitas pavyzdys gali būti visai trumpas sakinys:

Teipag ant' jawęs wérks raudós / ir dēiūs wijsos gīmines žēmes DP 15₃₁ (Tākci bėdą nā się plākac / y nārjekac wśzyfstkie narody žiemiški VP I 12₃₃₋₃₄).

Centrinė sakinio dalis (tarinys), originale išreikšta dvinariu, M. Daukšos paversta trinarium. Tuo ji sustiprinta, pabrėžta, lyg išskirta ir pasidaro tikrai dominuojanti.

Stilistinė nedidelių M. Daukšos papildymų ar praplėtimų reikšmė dar svarbesnė ilgesniuose sakiniuose:

O Krikščjionié / wejžék. ką įkeli W. jawám vž tųp didžius fopulus ir perbulus / kuriūs vž tawé prieme DP 15₂₉₋₃₀ (O Chrześcijáninie / pátřzay což powinien Pánu řwemu / žá tāk wielkie bolešci / ktore žá čię pržyjał VP's 15₆₋₇).

Čia originale nebuvo centrinės, patraukiančios ir sulaukančios klausytojo ar skaitytojo dėmesį vietos. M. Daukša pridėjo sinonimą ir tuo nežymiu papildymu išryškino, vertėjo nuomone, svarbų, pabrėžtiną dalyką. Sakinys pasidarė stilistiniu atžvilgiu labiau išbaigtas, įtaigus.

Kaip matėme, M. Daukša nesitenkino vien sinonimų, atskirų žodžių pridėjimu. Didesnių kiek jo praplėtimų stilistinė funkcija visai panaši, rodo tuos pačius vertėjo polinkius ir siekimus:

Cjê wel' tūr paweikšlą gimditoiei wisi koki rupėsti tur turēt ape waikus sawūs / teyp' iğg Balies dūBios / kaip' ir kūno ių: idąnt žinótų kiekvienu metú / kuř sancčius / *idąnt kur ne vžeitų / idąnt kur ne vžkltstų / idąnt' iiemus kās pikto ne tiktųs DP 65₄₀₋₄₃* (Tu tež maią prųykład wśųyfcy rodżicy / iaką pieczą y staranie maią mieć o dzieciach swoich / tāk ž strony duśże iako y ciątá ich: aby wiedzieli ná kądą godżinę gdżie się obracaia / *aby gdżie nie żąśzły / aby się im co złego nieśtáło VP I 65₃₅₋₃₈*).

Néśų wieną túri gátwą... Wieną piemeni ir wietiniką io ąnt' žemes / *kurém iifsái pādawe / kurem' iiffái priśáke awis sawás DP 87₃₀₋₃₂* (Abowiem iednę ma głowę... iednego pasterza y namiastka iego na ziemi, *ktoremu on poruczył* wszystkie owce swoje Vn I 149).

Abiem atvejais M. Daukša, plėsdamas atitinkamas periodų vietas, pridėda po vieną narį ir tuo būdu gauna trinarį (pirmajame) ir dvinarį (antrajame). Iš cituotų pavyzdžių aiškėja, kad jis labiausiai mėgo trinares ir dvinares konstrukcijas, ypač trinares. Trinariuose ryškiausiai atsispindi pilnumo ir išbaigimo siekimas, drauge ir saikingumas. Jie savo trilypumu aiškiai išsiskiria, patraukia dėmesį, pakankamai ilgai jį užlaiko, bet nevargina. Pažymėtina, kad trinarės konstrukcijos buvo vienos iš mėgstamiausių antikinėje prozoje.

Trinariai, derinami su dvinariais, žymiai pajvairina pėriodų struktūrą ir padeda ją geriau išbaigti ritiniu atžvilgiu. Kaip plačiai reiškęsi tie M. Daukšos polinkiai, galima įsitikinti kad ir iš šių pavyzdžių:

Nes' iog Biū metú didžėuĵi pawōiumái aņt žmonių atėit / kaip aņt karaliĵtų *karĳomis arba karėi ir nerimāfcziei* / aņt iewų *ladái* / *krúbos* / ir *dārganos* / aņt žmonių ligos tūlos / teip dūbios kaip ir kūno DP 219^{II27-30} (Bo iž o tym czāĵie nawięĵĵe niebesĵiepczeņĵtwā nā ludĵie przychodĵā: iāko nā kroleĵtwā *wowny y niepokoiē*: nā ŗboĵe *grādy y niepogody*: nā ludĵie choroby roĵmāite / tāk duĵĵne iāko y cieleĵne VP I 215¹³⁻¹⁵).

Ko nų nūminikai / wāĵis ir *tiē kuriē gīwo pūĵĵę plėbia* ir kiti tiėmus līgus ne nōri padarīt / ir todrīnāĵ yrā pikteĵni vĵ Iudōbių DP 165¹²⁻¹⁴ (Cĵego dĵiĵieyBy lichwiarĵe / ŗlodĵieie / y *drapieĵcy* / y inĵy podobni vcĵyniē niechcā / y prĵetoĵ ŗĵ gorĵy nād Iudaĵā VPs 31⁶⁻⁸).

Originalo pirmajame periode buvo trinaris, kurio kiekvienas narys prasidėjo anafora. Savo ruožtu pirmieji du trinario nariai susidėjo iš dvinarių, sudarydami visiškai simetrinį sintaksinį paralelizmą, o trečiasis irgi baigėsi dvinariu, bet kitokios struktūros. M. Daukša, išlaikydamas pagrindinę trinarę anaforinę konstrukciją, sintaksinį paralelizmą, pirmuosius abu trinario narius pavertė trinariais, o tretįjį, ilgesnįjį, kuriuo baigėsi periodas, išvertė nekeisdamas. Tuo būdu periodo struktūra pasidarė sudėtingesnė su aiškiai dominuojančiomis trinarėmis konstrukcijomis. Antrajame pavyzdyje M. Daukša struktūros nekeitė, bet išryškino — pailgino trečiąjį narį, suteikdamas jam centrinę vietą.

Daug dėmesio skyrė M. Daukša periodo pabaigai — klauzulei, tur būt, sekdamas antikiniais autoriais ir retorikos teoretikais. Nuo klauzulės žymia dalimi priklausė viso periodo efektyvumas. Ausis daug jaut-

resnė ritmui sakinio pabaigoje²². M. Daukša, kaip matyti ir iš pirma cituotų pavyzdžių, mėgo ją praplėsti — pailginti:

DABar ant' to ižg Bito priėžodžio iBmōkitis gálime / kaip' ing nūdeme impūlame / kokią žalą per nūdeme igi-
iemę / o kaip' wel' ižg ios atfitiésti ir kēltifsi tūrime DP
325₁₄₋₁₆ (IEBcže nád to ž tey to pržypowieści náucžyc
fię možem / iako w grzech vpadamy / co ža Bkody pržez
grzech popadamy / a iako žas ž niego powstać mamy
VP I 357₁₇₋₁₉).

...S. Iōnas... ir tikeiimā gerāi tikincžiuūų twirtai mik-
lina / ir netikėiimā atfkalūniūų ūabai stipreji gręuia ir ardo
DP 44₂₋₄ (...y niewiarę odščzėpieńcow bārzo mocno
buržy VP I 36₂₁₋₂₂).

Nėsą kad' žmōnes miegōio... Tad' wēlinas pasėio
teip' daug kukāly / teip' daug piktūų atfkalūniūų žmoni-
niū / iog iau māž wiŝų kwiecziū ne nutroβkina ne nufmēl-
kiā DP 83₄₇₋₈₄ (...Tedy žly duch našiał tak wiele kałolu /
tak wiele žlych odščzėpieńskich ludži / že iuž māło wŝyŝt-
kicy pŝzenice nie žagłufžą VP I 93₄₋₆).

Visur čia užbaigiama dvinariais. Dvinares klauzules mėgo ir Ciceroņas²³. Jomis lyg uždelsiama pabaiga, lyg stabtelėjama dar kartą, pakilęs tonas palengva nu-
leidžiamas, iki galo išskamba. Dvinarės klauzulės harmoningai išbaigia periodo visumos struktūrą, sudary-
damos baigiamąjį atitikmenį sudėtingoms konstrukci-
joms viduryje.

Kad M. Daukšai čia rūpėjo ritminis momentas, rodo pirmasis pavyzdys, kurio didžiąją dalį sudaro trina-
ris. Originalo trinaryje pastebima skiemenų skaičiaus didėjimo tendencija, bet neryški (I trinario narys turi 7 skiemenis, II — 10 sk. ir III — 10 sk.). Vertime ji

²² Marouzeau J. Traité de stylistique... p. 73.

²³ Ten pat, p. 235.

išryškinta ir žymiai sustiprinta (I narys — 9 sk., II — 12 sk., III — 16 sk.). Ne atsitiktinai, tur būt, pavartotos ir pilnos bendraties formos — *atsitiesti ir keltisi*, nes kitoje vietoje tame pačiame pušlapyje matome *atsitiest* ir *keltis* (DP 325₄₀).

Ypač rūpintasi antikinėje retorikoje pačiais baigiamaisiais periodo žodžiais, jų ilgumu, metriniu sandara. Daugelis rašytojų turėjo savo mėgiamas klauzules (pavyzdžiui, J. Vujekas — 6 skiemenų). Kad ir M. Daukša rinko ir derino žodžius, atsižvelgdamas į jų ilgumą, rodytų šis pavyzdys iš periodo pabaigos:

...tie... baijefni... kurié brolus jawús / ártimus jawús krámto / nôwiie / pêrsakioie DP 529₄₀₋₄₂ (...ktorzy bráćią swą / bliźnie swe / káśáią morduią przésláduią VP II 184₃₈).

Pabrauktieji žodžiai palaipsniui ilgėja (I — 2 sk., II — 3 sk., III — 4 sk.), o jų kirtis vis labiau tolsta nuo galo. Originale ta ilgėjimo tendencija ne tokia aiški (I — 3 sk., II — 3 sk., III — 4 sk.).

Priešingą pavyzdį galime paimti iš periodo pradžios, kuri antikinėje retorikoje irgi buvo laikoma gana svarbia dalimi:

Ar wieną kártą ataidawai ties ių namays élgetá grinų / ligónimi / núgu: o iie tawé arbá iBtrémę / arbá ižlđioio... DP 16₁₄₋₁₈ (Ažás raž przychodžil przed ich domy / vbogo / choro / nágo / á oni čię álbo wypędžili / álboć náłaiáli... VP I 13₃₆₋₃₈).

Šiuo atveju trinarėje konstrukcijoje palaipsniui trumpėja nariai (I — 5 sk., II — 4 sk., III — 2 sk.). Originale ta tendencija vos pastebima (I — 3 sk., II — 2 sk., III — 2 sk.).

M. Daukša panaudoja ir kai kurias kitas periodo ritmikos ir orkestracijos priemones. Sakysim, J. Vujekas, sekdamas antikine proza, kartais rimuoja periodo narius, tuo sustiprindamas ir paryškindamas sintaksičius paralelizmus. Nors negalima sakyti, kad M. Daukša būtų stengęsis visur tai atkurti, bet šiam dalykui ir jis buvo jautrus, rimą taip pat vietomis panaudojo, vienur pralenkdamas J. Vujeką, kitur atsilikdamas nuo jo:

...marino kúną jawo: mótêrês niekad' *nê turëio* / rûbais b̄wétnáis niekad' *nê wilkëio* / aButineiá wáikbc̄zioio / daug p̄áfnikawo / ir *gawéio* / b̄ palówimo m̄êdes... DP 20₂₇₋₂₉ (...martwił ciáło swoie / żony nigdy nie miáł / Źat miêkkich nigdy nie w̄ywał / w włoŹienicy chodźił / wiele pościł / wstáwnie Źię modlił... VP I 20₁₀₋₁₂).

Wiénas iá plábtaka múba / kitas kúmfcia / tręczes Źpiéudo žnt' b̄wéto wéido io: wiénas pláka / žntras karunawóie / tieczes múba nęndrę... DP 145₃₁₋₃₃ (Ieden go *polic̄kuië* / drugi *poŹyikuië* / tręceci *pluie* ná S. twárž iego: Ieden *bič̄kuië* / drugi *koronuie* / tręceci bije tręciną... VPs 3₁₆₋₁₈).

Kadangi mums svarbūs individualūs M. Daukšos polinkiai, paliestini dar kai kurie periodų konstrukcijos detalių keitimai, susiję iš dalies su lietuvių kalbos ypatybėmis, vartoseną.

J. Vujekas kartais panaudoja ilgus išskaičiavimus. M. Daukša jų irgi nevengia. Mėgdamas pridėti sinonimų, plėsti, dažnai juos dar pagausina. Bet kartais pasielgia ir kitaip:

...ir tūieūs wiŹsi paŹmerke iá žnt' mirimo: *kulđami muŹđami plábtakomis kúmfciomis* / *Źpiéudidámi* ir tūtus kitūs Źopulus ir gałwókartus WieŹpati daridami DP 160₄₉₋₅₁ (...y wnet w̄ByŹcy ŹkaŹáli go ná Źmierc: *tkuq̄c* / *bijq̄c* / *pluq̄c* / *polic̄kuiq̄c* / *poŹyikuiq̄c* / y roŹmáite in̄be boleŹci y Źel̄żywoŹci Pánu Źadawáiq̄c VPs 25₁₂₋₁₄).

...ir dėlig to ne tiekái suėidawos / arba suringdawos Wießpatiészp / bęť kimždawoś ir wérždawoś spauždamies gwołtu / spauždamiēs gwołtú / gúlę qni to DP 288₃₅₋₃₈ (Y pržetož nie tylko się schodžili abo gromádžili do Panà / àle się ćisnęli / àle się práwie gwałtem dárli / y nálegáli nań VP I 301₈₋₁₀).

Pirmame pavyzdyje išskaičiuojamus 5 veiksmus M. Daukša išvertė dviem asindetinėmis žodžių grupėmis (kurių pirmąją sudaro pusdalyviai), daug išraiškiau pavaizduodamas kartu atliekamų veiksmų įvairumą kaip dinamišką visumą. Antruoju atveju, taip pat panaudojant pusdalyvį, padedantį susieti veiksmus, ir pakartojimą, kurio nebuvo originale, žymiai sustiprintas spūsties ir kamšaties įspūdis.

M. Daukša ir kitais atvejais kartais keisdavo sakinio ar periodo dalies struktūrą:

Tatái turi giwą tikėiimą / galingą tikėiimą nórint' ne tóbula DP 369₁₄₋₁₅ (Oto maß żywą wiarę / àcž niedořkonnàlà VP I 424₇₋₈).

...idánt' paròditų ioğ wienu łetu žodžiu paiuktų / ir priprařtu žodžiu / padàre W. Christus toki žęklà didi DP 320₉₋₁₀ (...àby vkažal / iž iednym prořtym / pořpolitym / à žwycžáynym řłowem / vcžynil PAN Christus tákie cudo wielkie VP I 349₂₂₋₂₄).

Vertime įvestas pakartojimas padeda pabrėžti norimą dalyką, sulėtina tempą.

Lyginant vertimą su originalu, krinta į akis ne tik struktūriniai, bet ir smulkesni skirtumai, kuriuose taip pat pasireiškia M. Daukšos stilistinio įvairumo, sklandumo, skambumo ir harmonijos siekimas tiek detalėse, neilguose sakiniuose, tiek sudėtinguose perioduose, net ir didesniame kontekste — ilgesnėse teksto atkarpose. Pirmiausia pažymėtinas tų pačių žodžių kartojimosi ir

dėl to susidarančios monotonijos dažnas išvengimas, malonus žodžių įvairumas.

Komentuodamas įvairius biblijos posakius ar kovodamas su reformatais ir įrodinėdamas kurio tikybinio dalyko teisingumą, J. Vujekas dažnai kartoja tuos pačius pasakymus, žodžius, gal ir reikalo nejausdamas jų performuluoti, kitaip tos pačios minties išreikšti. M. Daukša kiekvienu atveju ieško vis naujo žodžio. Dažnai jam pavyksta suderinti tikslumą ir vaizdumą su sklandumo reikalavimais, išvengti neprasmingo stilistiniu atžvilgiu to paties žodžio pavartojimo:

...kad' paiufi ioğ tawę *iβwęde* iaunifste tawá / *igunde* łóbis / ápstas prábągos / ir didúmas giminés... DP 358₁₃₋₁₄ (...gdy poczuieβ / że cie *wwiadłá* młodośc twoiá / *wwiadło* bogactwo / doftátek / żbytek / á fláchectwo twoie... VP I 407₅₋₆).

...aβ iímus nę dawiau *ne wiéno dáikto* / ir nę žadéiau *nieko giáro* DP 16₂₋₃ (...ia im nie dawał *žadney rzeczy* / ánim im obiecował *žadney rzeczy* VP I 13₂₂₋₂₃).

Tačiau dažniau, negu cituotais atvejais, M. Daukša var-toja skirtingus žodžius, sinonimus tik dėl stilistinio sklandumo ir įvairumo:

Tręiopai... *iβkałbineias* ižg to / ioğ ſu nufsideiuſeįs walge ir burſawoio. Pirma pawaiždu pripraſtu / ižg vredo *waiſtitoiu*; ne wiénas vžpikta ne tuř *giditoiui* / ioğ ſu li-gonimis giwęna... DP 514₃₃₋₃₆ (...Naprzód przykładem poſpolitým / ż vrzędu *lekárſkiego*: žaden žá žte nie ma *lekárzowi* že ż chorymi iáda y obcuie... VP II 166₄₁₋₄₃).

PO mažós wálandós / ir iau manés *ne matifsite* / ir wel' *maž* ir *ižwifsite* mané DP 211₃₂₋₃₃ (*PO máłým cžáſie* / á iuž mię *nie vyžr žycie* / y žáſie *po máłým cžáſie* / á *vyžr žy-cie* mię VP I 201₂₆₋₂₇); Neſſą po mážai wálandai ir *ne matifsite* manés / ir wel' po mážai wálandai *regéſsite* ma-

nė DP 239₃₆₋₃₈ (Aboviem nà maly cjas *nie vyžr žycie* mię à žãfię po maly m cjas *vyžr žycie* mię VP I 242₂₋₃).

Ižg kur tay aũga / ioğ tie *nė krũpcžioia* / kurie dau-
gũsey *biiotis* turėtų fũdo bãyfaus / kurió ir teyfãúfiei
baidos DP 16₂₈₋₃₀ (Skãd to rošcie / že fię či *nie lėkãia* /
ktožyby fię nawięcey *lėkãc* mieli řadu řtrãřzliwego / kto-
rego fię y řprãwiedliwi řtrãchãia VP I 14₁₂₋₁₄).

Tãciau pasitaiko ir taip, kad M. Daukša ne tik ne-
pajvairina originalo, bet nuo jo atsilieka, du sinonimus
išverčia vienu žodžiu ir jį pakartoja tame pačiame sa-
kinyje:

...*tũiaus* kaip rũbo W. palitėios *tũiau* iždžiũwo ir pa-
laube werfme anó krãuió ios DP 370₃₄₋₃₅ (...*řkoro* fię
dotklã Bãty Pãñřkiey / *nãtychmiařt* wyschnęło y vřtãło
žřzodło oney krwie iey VP I 426₁₂₋₁₄).

Linkřmĩbei řwiėto ámžinã dėia... *žãda*: o nuludimui...
ámžinã džeugřmã *žãda* DP 214₉₋₁₁ (Wefelu řwieckiemu
wieceñã biãdę... *opowiãda*: à řmutkowi... wieceñã po-
ciechę *obiecuie* VP I 205₈₋₉).

Bet tokie atvejai gana reti, nebũdingi. Jis stengiasi iš-
vengti tų pačių žodžių kartojimosi ir didesniame kon-
tekste, net tolimose viena nuo kitos vietose:

Surißbę rãkãs ir kóias imėřkitę iř ing tamjibes tam-
fiãřę / kur yr' *rãuda* ir *griežimas* dãtų DP 33₂₋₃ (Zwiã-
zawszy mu rėce y nogi, wrzũccie go w zewnėrznne ciem-
nošci, kėdy iest *plãcz* y *žgrzytanie* zębow Vn I 51).

...tęn bus *wėrkřmas* ir *griežimas* dãtų DP 73₃₁₋₃₂
(...tãm bėdžie *plãcz* y *žgržytãnie* žębow VP I 77₁₂₋₁₃).

...kur yra *wėrkřmas* ir *taũbkėiimas* dãtų DP 354₁₆
(...kėdy iest *plãcz* y *žgržytãnie* žębow VP I 401₁₈).

Sklandumo, skambumo ir įvairumo siekimas ryškus
taip pat, parenkant gramatinės žodžių formas. Krinta
į akis lygiagretus sutrumpėjusių ir nesutrumpėjusių

formų vartojimas. Vienos ir kitos M. Daukšai buvo įprastos ir šiaipjau lygiavertės. Jų pasirinkimas priklausė vertėjo nuožiūrai. Nėra pagrindo teigti, kad visais atvejais vienokių ar kitokių formų panaudojimą nulėmė stilistiniai sumetimai. Daug kur nebus jokio skirtumo stilistiniu atžvilgiu, jei trumpesnė forma bus pakeista ilgesne ir atvirkščiai. Bet kur sakinyje susikaupę kelios vienuosės gramatinės formos, ilgesniųjų ir trumpesniųjų derinį postilės vertime apsprendė stilistika, ne atsitiktinumas. Tai turėtų įrodyti šie pavyzdžiai su liepiamosios ir geidžiamosios nuosakos lytimis:

...*bauk o ne paláuk' pakélki bálšą šawą...* DP 289₃₈
 (...*Wołay / à nie przestaway / podnoś głos swoy VP I 302₃₄*).

Eikitę / eikit' / ir apwáykšcziokite bitą láimią dieną
 DP 38₃₁ (*Podźcie, podźcie, a obchodźcie ten szczęsny dzien*
 Vn I 60).

Vžwérkitę vžwérkit... ágą Birdų iúšų DP 40₁₁₋₁₂
 (*Zawrzycie, zawrzycie...* drzwi serca waszego Vn I 63).

Te vž púl' ant' manės wišsós ligós / te vž griúwi ant'
manės wišsi apmáudai ir ne gandái DP 555₁₆₋₁₇ (*Niech*
mię wByſtkie choroby popádną / niech się nà mię obálą
wByſtkie fráſunki y kłopoty VP II 214₃₈₋₃₉).

...*te ne atmainai žòdžio šáwo / betaig wišša ką žadéio /*
te išpild' DP 564₃₆₋₃₇ (...*niechayje nie odmienia ſłowá*
šwego / ále wBytko co obiecał / niechay wypełni VP II
 220₁₂₋₁₃).

Atrodo, kad čia ilgesnės ir trumpesnės formos panaudotos tik dėl sklandumo, skambumo, įvairumo, vengiant monotonijos ir siekiant didesnio išraiškiningumo, įtaigumo. Visas jas sutrumpinus arba pailginus, arba pakeitus derinį, sumenkėtų ekspresyvumas, stilistinis efektas.

Panašiai M. Daukša panaudoja trumpesnes ir ilgesnes tiesiogines ir tariamosios nuosakos formas:

...kas mané *rėgi* / *rėg* ir *Tėwą* maną DP 450₁₀ (...kto manie *widži* / *widži* y *Oycá* VP II 76₈).

Yrá W. *Christus* *tiėša* ir *giwatá* / *tatái yr'*... DP 449₁₄ (*Iest* P. *Christus* *prawdą* y *đywotem* / *to iest*... VP II 74₃₂₋₃₃).

Kad' *butúmbit'* mane *pažine* / ir *Tėwą* maną *wienók'* *pažintumbité* DP 447₄₋₆ (*Byście* manie *byli požnáli* y *Oycá* mego *wđdybyście požnáli* VP II 71₁₇₋₁₈).

Neš *kad'* mes W. *milétumbim'* / *tad'* *sáugotumbim'* *đodžius* ir *prisákimus* io: o *teip'* *pigái* *wišso* *ižprašítumbime* DP 222₅₋₆ (*Bo gdybyfmy Pànà* *miłowáli* / *tedybyfmy chowáli* *słowá* y *rofskazánie* *iego*: *à* *ták* *byfmy* *šnádnie* *wšđyfstko* *wprosili* VP I 217₈₋₁₀) ir t. t.

Tas pat pasakytina apie bendratį, sangražines ir kitas formas.

Panašiai jis elgiasi ir su nekaitomais žodžiais, kurie gali būti trumpinami:

Tėn' *žmogų* *blokš* *ing* *žemę*... *Tėnái* *sūnus* io / *tatái* *yra*... *dūmos* io... *pabirs*... DP 312₂₈₋₃₁ (*Tám* *čžłowieká* o *žiemę* *vdergá*... *Tám* *šynowie* *iego* / *to iest* / *one*... *myfli* *iego*... *rofsprošá* *fię*... VP I 338₄₋₇).

Minėtieji meniniai-stilistiniai M. Daukšos polinkiai, kūrybiniai sugebėjimai ir pastangos, pasiekti laimėjimai, nepaisant trūkumų, silpnų vietų, atrodo, leidžia jį laikyti vertėju menininku, mėginusiu lietuvių raštiją pakelti į aukštesnę pakopą, perteikti jai aukštą žodžio kultūrą, parentą antikine retorika. Vaizdingumo, minties ir išraiškos pilnumo, išbaigtumo, sklandumo ir įvairumo siekimas, žinoma, dar neduoda pagrindo kalbėti apie postilės vertimą kaip apie grožinę prozą, o tik apie jos elementus. Būtų kitaip, jeigu M. Daukša būtų vertęs meninį kūrinį. J. Vujekas tiesioginių literatūrinių tikslų neturėjo. Postilėje dominuoja abstraktūs samprotavimai, scholastinė polemika, moralizavimas.

Autoriui nerūpi konkreti tikrovė, žmonių gyvenimas. Literatūriniai elementai atlieka pagalbinį vaidmenį, kaip priemonė poveikiui sustiprinti. Antra vertus, atsižvelgtina į amžiaus grožinės prozos supratimą, žanrų neišsiferencijavimą, literatūrinio efekto siekimą ir negrožinėje savo esme prozoje. Dėl to literatūriniai elementai, ypač kur jų daugiau susikaupę postilės vertime, vertintini kaip grožinės prozos užuomazgos.

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į postilės vertime esančius priežodžius bei patarles ir posakius. Jie nėra originalūs, M. Daukšos pridėti, o jo tik išversti, bet ne vienas jų čia gavo gana tobulą meninę formą, kuria ir dabar žinomi ir vartojami arba artimą dabartinei. Dalis jų meniškiau skamba, negu lenkiškame originale. Jeigu M. Daukša tų priežodžių bei patarlių nepaėmė iš lietuvių tautosakos (kai kurie yra biblinės kilmės), tai, matyt, gerai pažino šį liaudies kūrybos žanrą, jo specifiką ir sugebėjo juos puikiai atkurti.

Kūrybinį M. Daukšos darbą, jo meistriškumą rodo šis posakis — priežodis:

Tie nei sėie nei piaua / nei kłunŭfn' sukraua DP
331₄₈₋₄₉ (Cic ani fieia, ani žna / ani do gumien žgromadžiaia,
VP I 367₂₁₋₂₂).

Kitas jo variantas yra evangelijos tekste (prie to paties pamokslo):

...tie ne sėie / nei piaua / nei rėka kłunŭfna DP 330₆
(...nie fieia / ani žna / ani žgromadžiaia do gumien VP
I 364₁₇₋₁₈).

Abu cituotiieji tekstai, mažai skirdamiesi žodžiais, labai skiriasi išraiškingumu. Įdėtasis pamoksle turi darnią, išbaigtą, eiliuotą formą, po lygų skiemenų skaičių

abiejose dalyse (*Tie* reikia atmesti kaip priedą kontekste), pilną moterišką rimą. Tuo tarpu variantas evangelijos tekste visai nerimuotas, nesimetriškas, be aiškiai pabrėžtos cezūros (pažymėtos dvi pauzės). Susidaro įspūdis, kad jį M. Daukša turėjo išverstą ir paliko nekeisdamas arba pats vertė pažodžiui, o pamoksle elgėsi laisviau, kūrybiškiau.

Panašiu kūrybiniu M. Daukšos laimėjimu laikytina ir ši biblinė patarlė:

Kurié feia ju werkfmú / piáuš ju džiaukfmú DP 484₃₆ (ktorzy šieiaž ž płačjem / będa žačž ž wefelim VP II 124₁₅).

Jos, aišku, M. Daukša iš niekur negalėjo paimti, vertė pats, surimavo, suteikė skambią formą, išryškino anti-tetinį sugretinimą.

Keletas patarlių yra labai populiarios, seniai užfiksuotos rinkiniuose:

ne wiſſa áukſas kas žiba DP 303₁₁ (nie wſyſtko žloto co ſiſ ſwieci VP I 323₃₀₋₃₁).

wárnas wárnui akiés ne ižkerta DP 119₃₀₋₃₁ (kruk krukowi okà nie wyklui VP I 133₁₂); nei wilkas wilko / nei meška meškos ne pieuia / ir wárnas wárnui akiés ne iž kerta DP 529₃₉₋₄₀ (áni wilk wilká / áni niedźwiedź niedźwiedžia nie kaſa / y kruk krukowi okà nie wyklui VP II 184₃₅₋₃₆).

Pirmosios žinomi iš vėlesnių rinkinių labai artimi variantai: *Ne vis auksas, kas auksu žėri (žiba)*²⁴; *Ne viskas auksas, kas žiba, ne viskas smala, kas kiba*²⁵ ir kt.

²⁴ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. Vilnius, 1956, p. 365.

²⁵ Patarlės ir priežodžiai. Vilnius, 1958, p. 213.

‘Taip pat ir antrosios. Abi patarlės galėjo būti Lietuvoje žinomos ir prieš postilės pasirodymą, bet galėjo ir M. Daukša padėti joms išpopuliarėti.

Gerai pavyko M. Daukšai išversti ir kitas patarles ir priežodžius:

kas’ bikβcžėi sėie / bikβcžėi ir pieus DP 384₄₆₋₄₇ (kto įkapie sėie / įkapie tež bedžie žaļ VP II 11₃₈₋₃₉).

kas gałwá tái iβmintis DP 456₁₁ (co głowá to rożum VP II 84₃₂); kas’ gałwa tatái iβmintis DP 458₇ (co głowá to rożum VP II 87₂₂).

wárgu wirt’ bę úgnies / wárgu kiapť dūna kur miłtu, ne bus DP 125₁₃₋₁₄ (trudno wárgyc bež ognia / trudno piec chleb gdžie maķi nie bedžie VP I 139₁₄₋₁₅).

iū kas augβcžeus vžlipś / tú įúkeus nupūla DP 154₄₃ – 155₂ (im kto wyžbey wįtapi / tym ciežey vpáda VPs 17₇₋₈).

Greicziaus wienas piktas tris geriūšius pagadina / o neğ tris giarieii wiena piktą pataišo DP 514₂₄₋₂₅ (Rychleyci ieden žly trzech dobrych žepšue / á nižli tržey dobry žy iednego žlego nápráwia, VP II 166₃₀₋₃₁).

Tik vienas biblinis priežodis išverstas visai pažodžiui ir skamba kiek bažnytiškai:

kokįáy Wieβpatis tokie ir tarnáy io DP 60₂₅₋₂₆ (iáki Pan tácy ý įłudžy iego VP I 58₁₀₋₁₁).

Jis tokia forma neprisigijo ir XVIII a. rinkinyje užrašytas taip: *Koks pons, toks padons*²⁶.

Drauge paminėtini keli posakiai ir palyginimai, išversti taip, kad atrodo visai savi, lietuviški:

...pūla / kaip’ múšios ant’ medáus DP 302₄₃ (pádaiá / iáko muchy ná miod VP I 323₃).

...wiénu žódžiú kaip’ kirštę pakírto DP 155₁₁ (...iednym įłowem iákoby porąbil VPs 17₁₈).

...buwo wišsi kaip’ būnes sunirtę DP 157₄₋₅ (...wByšcy byli iáko pši rožiedli VPs 20₆).

²⁶ Smulkioji lietuvių tautosaka... p. 67.

Bet atskiri žodžiai ir pasakymai — dar ne grožinė proza, tik jos elementai. Tačiau jeigu rašytojas siekia literatūrinės išraiškos, jis ir negrožiniame veikale artėja prie literatūrinio kūrinio, bent kai kuriose vietose daro grožinės prozos įspūdį. Iš dalies tai pasakytina ir apie J. Vujeką. Nepaisant abstrakčių, kazuistinių, retoriniais žodžiais sustiprintų samprotavimų, nuolatinio operavimo bažnyčios tėvų ir daktarų frazėmis, vietomis įsileidžiama į pasakojimą, mėginama kurti vaizdą, žinoma, atitinkamai nuspalvintą, siekiant geriau paveikti klausytojus ar skaitytojus. Tokių vietų dažniau pasitaiko pasijoje ir pamoksluose apie pasaulio pabaigą.

Į XVI a. galą stiprėjo įsitikinimas, kad artinasi pasaulio pabaiga. To įsitikinimo atgarsių randame ir protestantų raštuose, pavyzdžiui „Žemčiūgoj teologiškaj“, ir J. Vujeko pamoksluose (DP 13—14, 373—374). Postilės autorius, pats tuo tikėdamas ir remdamasis įvairiomis biblijos užuominomis, sukaupdamas visą savo vaizduotę, stengiasi sukurti pasaulio pabaigos viziją ir įbauginti skaitytojus, nes baimė, jo supratimu, esanti pradžia išminties (DP 6₃₀). Toje vizijoje J. Vujekas pasirodo kaip viduramžių pamokslininkas, kuriam renesanso epocha suteikė naujų spalvų. Pavyzdžiu galima paimti pirmąjį, įspūdingiausią periodą, suskirstytą pagal K. Gurskio schemą²⁷ (skaitmenys žymi narių skiemenu skaičių):

Nes

dağús pafsikrútis /	6
fáúle vžutéms /	5
menū krauiú pawirs /	6
įwaiždes iąg dağáus <i>puldinés</i> :	8

²⁷ Górski K. Z historii i teorii literatury... str. 78—79.

ЛИТОВСКІЙ КАТИХИЗИСЪ

Н. ДАУКШИ.

ПО ИЗДАНІЮ 1806 ГОДА, Вновь ПЕРЕПЕЧАТАННЫЙ

И СНАВЕРЖЕННЫЙ ОБЪЯВЛЕНІЕМЪ

Э. ВОЛЬТЕРОМЪ.

ПРИЛОЖЕНІЕ КЪ ЛШ-²⁷ ТОМУ ЗАПИСОКЪ ИМП. АКАДЕМІИ НАУКЪ

№ 8.

*Его Преосвященству
Епископу сѣвѣро-восточному
Вислскому Врановскому*

А. В.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ. 1886.

Rusijos Mokslų akademijos perspausdinto M. Daukšos katekizmo (1886) titulinis psl.

hōras žaibāis / ir perkūnais /	8
dēbēšs graudimū ir <i>braḡkēimū</i> /	11
mārios vāimū / žēme <i>lumpēilmu</i> /	11
gīwis iβēis ižg girių <i>staugimū</i> / <i>kau-</i>	
<i>kimū</i> / <i>baubimū</i> /	17
teip' bāifūs busi ²⁸	
kad' žmónės nūg baimes	
teip' didžiū /	3
<i>teip'</i> stēbuklingu	5
ir nę paiūkuju	6
dáiktū /	
<i>nēmintą</i> džiut / ir fālpūt turī (DP 7 ₁₅₋₂₀)	
Aboviem	
niebo się poruszy	6
słońce się zaćmi,	5
kšięzyc się w krew obroći,	7
gwiazdy <i>będą padały</i> z nieba:	9
powietrze blyskanim y pioruny,	10
obłoki grzmieniem y trzaskaniem,	9
morze szumem, žiemia <i>trzęsieniem</i> ,	9
żwierz wyszedzsy z lasow <i>wyciem y</i>	
<i>ryczeniem</i>	12
tak straszliwe będą;	
že ludzie od boiaźni	
tak wielkich,	3
dziwnych,	2
y niezwyčajnych	5
<i>rzeczy,</i>	
schnąć y omdlewać muszā (Vn I 10)	

Periodą M. Daukša išvertė, išlaikydamas originalo schemą — du keturnarius ir trinarį su bendra skiemenų skaičiaus didėjimo tendencija juose, tik detalėse labiau išbaigė, sustiprindamas išraišką. Pirmajame keturnaryje jis sustiprino kylančią intonaciją, nukeldamas į galą visų narių tarinius, kuriems čia priklauso pagrindinis svoris (originale ketvirtojo nario tarinys ne gale, ir

²⁸ Korektūros klaida vietoj *bus*:

tuo atleidžiama įtampa, susilpninamas įspūdis), ir kirčiuodamas visų narių, išskyrus pirmąjį, tarinius paskutiniame skiemenyje.

Antrajame keturnaryje su nauju platesniu užmoju detalizuojamos paskutinės dienos įsivaizduojamos baisybės, kurias pergyvens žmogus. Jo struktūra sudėtingesnė. Kiekvieną narį originale sudaro dvinaris, išlaikomas sintaksinis paralelizmas. Vertime sustiprinta instrumentacija. Po pauzės (pasibaigus pirmajam keturnariui), kuri, ypač vertime, tėra trumpas kvėptelėjimas, intonacija ir įtampa tolydžio kyla. To pasiekta viso keturnario tarinio nukėlimu į galą, skiemenų skaičiaus didėjimu, itin išryškintu M. Daukšos (8—11—11—17), rimavimu (originale trečiojo ir ketvirtojo nario, vertime antrojo ir trečiojo) ir ypač paskutinio nario pabaigos dvinario (originale) pavertimu trinare tirada vienodos gramatinės formos žodžių su dominuojančiais *au-u* garsais ir kirčiu gale (vertime). Ši tirada žymi aukščiausią pakilimo ir įtampos momentą.

Sustiprinęs abiejuose keturnariuose intonaciją ir įtampą, M. Daukša antrojeje periodo dalyje ją kiek palengviau atleidžia. Trinaryje jis prideda antrąjį *teip'*, tuo pailgindamas pauzę. Klauzulė jo irgi pailginta, pridodant žodį *nemintą*, neturintį atitiktens originale. Užbaigdamas periodą, M. Daukša nenusileidžia į paprasto pasakojimo toną, o jį palieka pakilų, nes ir toliau tęsiamas tos dienos vaizdas, tik jau atmieštas samprotavimais ir aiškinimais.

Antra M. Daukšos, kaip prozininko, pasiekimų iliustracija gali būti ištrauka iš kito pamokslo apie pasaulio pabaigą, liečianti daugiau žmones, jų pergyvenimus:

...raškos iiemus nupūts / ir wišjos širdis džiūs / o
 kačžios / ir šopulei kaip gimdžiančiosios moteriškes
 suims / ir apšraups wišsas žmōnes. Kiekwiēnas stēbēšis
 artimām' šawām' / gimiai wišsų žerplės kaip' liepšnā. O
 ant' mārių bus girdēti vėjmai ir štaugimai bāišys / ir riu-
 kimai didžiūių wilnių. Mārios grāus / kaip' perkūnas /
 teip' kad' wiēnas antro nę galēs girdēt. Ižtirps wišsi ele-
 mēntai karščjiū / ir žēme draugē šu wišsū / kas yra' ant
 ios. Pakrūtis žēme ižg wiētos šawós / ir padrēbēs / ir
 pakrūtis ios štībai / arba filōrius / ir kálnai bus pērķelti
 ing gilūmā mārių: ant' gālo / wišā žēme bus praritā vgni-
 mi kērbto Wiešpatiš (DP 14₃₃₋₄₂).

Kai kuriose postilēs vietose J. Vujekas mėgino pa-
 vaizduoti aukštesnius dvasinius polēkius, gilesnius per-
 gyvenimus. Nors jie taip pat nuspalvinti religine auto-
 riaus pasaulēžiūra, nuotaika, sukasi bibliiniame pasau-
 lyje, bet savo išraiška išsiskiria iš nuobodžių ir įkyrių
 moralizavimų, sausų scholastinių išvedžiojimų. M. Dauk-
 ša tokias literatūriškesnes vietas su nemažesniu jautru-
 mu ir kūrybiškumu yra išvertęs. Štai kaip, pavyzdžiui,
 apibūdinamas ir pavaizduojamas apaštalas Petras, re-
 gėjęs persimainiusį Kristų Mozės ir Elijo draugystėje:

Néššā Pētras pamātes anā Wiešpatiš gārbē / ir para-
 gāwēs ne ka anū / gerių ir šaldūmo atēišencžios giwātos:
*prašōko nūg džēugšmo... Nes' teip' širdis io nūg anō re-
 gēiimo būwo kaip' būty nugirdīta... niēko kito / tiēktāi
 anā didę linkšmībę ne ieute nei ing šawé priimt' galēio...
 teip' ioğ kę nōrint' regēio ir girdēio / ir kę nōrint' apšūkui
 šawé turēio / tatāi gēreiimas būwo / tatāi džēugšmas būwo /
 tatāi tikrói palāima būwo.*

O ieig cže wiēnas šlakēlis daguiēio šaldēiimo teip' šito
*Apāštalo širdi nugirde / teip' ioğ patis nūg šawēs atšōio:
 kag būty tārēs kad' būty ižg šrōwēs gerēiimo Diēwo pilnāis
 našrāis gērēs?..*

Ant' to / Pētras anū metū wēidā, Wiešpatiš regēio
 tiēktāi *ant' to žēmes kálno / kursai ērškeczius ir ūšnis*

*gltmde: Neš dabar buwo ne vžžegęs ant' anó kâlno riebauš/
ir gâufaus: ant' kurió pamêgo Wiešpatis Diéwas giweņk.
Dâbar búwo ne mâtęs anós úpes | giedrios kaip krikštoto:
ir anó mêdžio ant' krêušeus ios ifodinto | kuris ižgânimo
wâifju ant' kiekwiéno menefes iždúšt' (DP 594₄₆-595₃₄).*

Pasitaiko nuotrupų, kur beletristiškai suvokiami ir apibūdinami kai kurie polinkiai, dvelkteli poetinė nuojauta, nekasdieniškas požiūris į tikrovę:

S. Antonius didijis / daugiau grožėios naktiės tilėime
ir tamjumūjia / neğ diėnos šwiefume (DP 620₆₋₇).

Nors autorius nesileidžia į platesnį pasakojimą, vis dėlto viena kita vieta, atskirai paimta, atrodo kaip beletristinio veikalo detalė:

*...rášo S. Ambrožiėius ape brôli jawa Satyrą / kuris...
išprâbe krikščionijamp trúputi Sakramėnto po ipatine
dūnos | ir suwituręs ii škepeton' | pariššo ant' kâklo ir
išôko mariôfn' | ir išplauke šwėikas (DP 140₁₇₋₂₀).*

Cituotieji pavyzdžiai, ilgesnės ir trumpesnės ištraukos gal ne visuomet mums sklandžiai ir įprastai skamba. Kai kurie žodžiai tada buvo įprasti kasdieninėje kalboje, o mums iš jų padvelkia tiksliai nebesuvokiama senove. Dalies jų pakito reikšmė. Kai kurie mums atrodo bespalviai, o XVI a. pabaigoje jie džiugino savo naujumu ir išraiškingumu. Mums keistas vienas kitas M. Daušos naujadaras, net ir geras, nes įpratome prie kitų. Todėl, norint teisingai įvertinti postilės vertėjo kūrybines pastangas ir pasiekimus, reiktų plačiau palyginti su kitais XVI a. rašytojais, net ir vėlesniais, nuodugnai ištirti literatūrinės kalbos istoriją.

Jeigu šiuo metu dar negalima tiksliai apskaičiuoti M. Daušos įnašo, tai vis dėlto bendrais bruožais jis

yra aiškus. Ir šių dienų skaitytojas, nestudijavęs XVI a. kalbos, gerai nesusipažinęs su amžininkų raštais, pasklaidęs postilės foliantą, stebėsis leksikos turtingumu, daugybe gražių, vaizdžių žodžių ir daug kur visai mums artimu ir įprastu nusakymu. Nepaisant svetimo tarybiniam žmogui postilės turinio, jis jaus M. Daukšos vertime žodžio jėgą, kūrybiškumą ir savitą grožį. Matys ir trūkumus, silpnas vietas. Bet nusveria ne jos, o atliktas kūrybinis darbas, pozityvus įnašas.

Jei M. Daukša būtų sulaukęs daugiau savęs vertų pasekėjų, jeigu XVII—XVIII a. taip intensyviai, kaip jo, būtų buvus kuriama literatūrinė kalba, kokia turtinga, gyva ir išraiškinga ji būtų buvus jau XIX a. pradžioje! Iš kitos pusės, jeigu ne M. Daukša, ne jo patraukiantis pavyzdys ir įnašas, daug menkesnė ir skurdesnė būtų literatūrinė kalba Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Be M. Daukšos visai neįsivaizduojama tolesnė lietuvių raštijos raida, literatūrinės kalbos formavimasis feodalizmo epochoje.

VII. M. DAUKŠOS REIKŠMĖ IR POVEIKIS

M. Daukšos literatūrinė veikla keliais atžvilgiais turėjo nemažos reikšmės lietuvių raštijos ir literatūros formavimuisi. Jo poveikis nesiribojo XVI a. pabaiga ir XVII a. pradžia, bet nusitęsė per tris šimtmečius. Todėl, prieš pereinant į istorinę apžvalgą, trumpai susumuotina ir pabrėžtina tai, kas M. Daukšos veikloje ir literatūriniame palikime svarbiausia, kas nulėmė jo reikšmę ir ilgai trunkančią įtaką.

M. Daukša buvo raštijos lietuvių kalba pradininkas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Čia jam priklausė išskirtinė vieta. Nors prieš mums žinomas M. Daukšos knygas išėjo Vilniuje lietuviškų leidinių (P. Kanizijaus katekizmas, maldaknygė), prie kurių jis, gal būt, neprisidėjo, bet tie leidiniai vertintini tik kaip pirmosios raštijos užuomazgos, neturėjusios pastovesnės reikšmės. Mėginta ir daugiau lietuviškų knygų parengti. Tuo metu ne vienas jautė ir suprato jų reikalingumą. Prisimintini „dievobaimingi vyrai“, paruošę 1595 m. Vilniaus vyskupijai J. Ledesmos katekizmo vertimą, kuris nebuvo išspausdintas ir žuvo. Tačiau kitiems lietuviška knyga rūpėjo tik tarp kitko. Vien M. Daukša, plačiai humanistiškai išsilavinęs, veikiamas gaivių renesanso idėjų, taip giliai suvokė raštijos gimtąją kalbą reikšmę, kaip niekas prieš jį ir ištisus porą šimtų metų po jo. Jai skyrė geriausius subrendusio vyro metus ir padėjo tvirtą pagrindą. Atsidėjimu lietuvių raštijai M. Daukša neturėjo sau lygių Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, išskyrus nebent K. Širvydą, nei XVI, nei XVII—XVIII amžiuose. Jam teko susidurti su daugybe sunkumų ir juos nugalėti, remiamam beveik vien

M. Giedraičio, abejingai arba priešišškai nusiteikusių dvasininkų aplinkoje. Iš tolimos perspektyvos M. Daukšos, kaip pradininko, istorinis vaidmuo ir reikšmė lietuvių literatūrai ir kultūrai nepaneigiamas.

Antras svarbus momentas M. Daukšos veikloje — kova dėl gimtosios kalbos teisių. Remdamasis pažangiomis renesanso idėjomis ir kitų tautų pavyzdžiais, jis teoriškai pagrindė gimtosios kalbos teises ir savo darbu parodė, kaip ją reikia mylėti ir puoselėti. Reikalavo lietuvių kalbą įvesti į viešąjį valstybinį gyvenimą, visur ir visada vartoti, kurti ja savąją literatūrą. Gilaus patriotizmo kupina postilės prakalba — vienas gražiausių feodalizmo epochos lietuvių literatūros puslapių. M. Daukšos protesto balsas joje prieš lietuvių kalbos niekinimą ir ignoravimą skambėjo šimtmečius ir buvo atrama kitiems kovotojams.

Daug nusipelnė M. Daukša, kaip literatūrinės kalbos kūrėjas, gausiai praturtinęs jos leksiką, įvesdamas daugybę gyvos kalbos žodžių, juos iš dalies perprasmindamas, pritaikydamas naujoms, abstrakčioms sąvokoms, taip pat kurdamas naujadarus, kurių dalis ir šiandien tebevartojama. Postilės vertime stengėsi išbaigti originalo išraišką, turėdamas prieš akis antikinės retorikos reikalavimus ir grožinės prozos meistrus. Jis pasuko liaudiško vaizdingumo linkme, pirmasis taip gausiai panaudojo vaizdinį veiksmažodį. Leksikos turtingumas, sinonimikos gausumas, literatūrinio stiliaus ir iš dalies grožinės prozos užuomazgos — pastovi, ilgaamžė vertybė literatūriniame M. Daukšos palikime. Juo rėmėsi kiti rašytojai, net porai šimtmečių prasliskus, ugdydami ir turtindami literatūrinę kalbą, nuskurdintą ir degraduotą nuopolio laikotarpiu.

M. Daukša paliko stambiausią Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje XVI a. lietuvių kalbos paminklą, nesenantį istorinį šaltinį, kuriuo naudojasi ir toliau naudosis kalbininkai. Lietuvių, baltų, baltų-slavų kalbų tyrinėtojams jo mokslinė vertė niekada nesumažės.

Visa tai yra istoriškai pažangios, pozityvios M. Daukšos literatūrinės veiklos pusės, užtikrinančios jam pastovią vietą lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje. Bet neužmirštini ir reakciniai momentai. Nors jis liaudį laikė tautos dalimi ir įjungė į tautos sąvoką, pripažino jai švietimosi teisę, pasisakė prieš engimą, matė socialines negeroves, tačiau nestojo prieš feodalinę santvarką ir, objektyviai imant, savo verstą postile ją rėmė ir palaikė, padėjo įtvirtinti ir tuo pačiu buvo naudingas viešpataujančioms klasėms. Vis dėlto nusvėrė pažangūs momentai, kurių M. Daukšos veikloje ir palikime randame žymiai daugiau, negu kitų XVI a. lietuvių rašytojų leidiniuose.

Kaip M. Daukša amžininkų ir XVII a. pirmosios pusės rašytojų buvo vertinamas ir kokią įtaką jiems turėjo, tiesioginių žinių neturime. Apie tai galima spręsti tik iš pačių lietuviškų knygų. M. Daukšos leidiniai stiprina katalikybės pozicijas ir vertė Lietuvos reformatus imtis kontrapriemonių. Anksčiau, kalvinizmo didžiausio išplitimo metu, neišleidę nė vienos knygelės, dabar suskato jas ruošti. Kaip seniai konstatuota, 1598 m. išėjęs M. Petkevičiaus verstas katekizmas buvo atsakymas į M. Daukšos katekizmą, o 1600 m. J. Mor-kūno išspausdinta „Postilė lietuviška“ — į M. Daukšos postilę. Deja, abu šie vertimai nei kalba, nei literatūrinėmis-stilistinėmis ypatybėmis toli gražu neprilygsta M. Daukšos leidiniams. Vertėjams terūpėjo siauri religiniai propagandiniai reikalai, ne literatūrinės kalbos

ugdymas. Todėl sunku čia tikėtis žymesnio M. Daukšos poveikio. Tik specialus tyrinėjimas galėtų jį išaiškinti.

Abejotina taip pat, ar M. Daukša turėjo apčiuopiamesnės įtakos lietuvių liuteronų raštams Prūsijoje XVI a. pabaigoje. 1600 m. išleista „Žemčiūga teologiška“, tur būt, buvo parengta kiek anksčiau, ir jos vertėjas M. Daukšos postile vargu ar būt spėjęs plačiau pasinaudoti. Vis dėlto abiejų leidinių prakalbose pastebima kiek bendrumo, ryšio. „Žemčiūgos teologiškos“ prakalboje, rašytoje Z. Blotno, ryškus troškimas turėti savą lietuvišką raštiją, ugdyti literatūrinę kalbą, tikėjimas, kad ji ilgainiui bus išstobulinta ir prilygs kitas garsias kalbas. Ar čia M. Daukšos postilės prakalbos atgarsis, ar abiejų autorių siekimų sutapimas, sunku pasakyti.

Aiškiausiai matyti M. Daukšos įtaka katalikų raštams XVII a. pirmojoje pusėje, ypač 1605 m. katekizmui, skirtam Vilniaus vyskupijai, aukštaičiams. Nežinomo to katekizmo vertėjo žodžiai pratarmėje rodytų, kad jis pažinojo M. Daukšą:

*Tey žynđu gierey / iog io milįsta [t. y. M. Daukša]
/ ir Lietuway ir žemáyciamus norédamas gierey padarit /
abéietuy Catechįsmu pėrgulde AK 3₁₅-4₂.*

Pareiškęs viltį, kad jo vertimas būsiąs geresnis už pirmąjį (tur būt, turimas galvoje žuves 1595 m. vertimas, o gal ir M. Daukšos), o jei kam nepatiksiąs, prašo, jog tinkamiau išverstų, ir užbaigia reikšmingais žodžiais:

*Mes pramineme kayp primánu kitiemus táku / iau
irá didis métas prieg tam tákuy / iemus kielu wieβu pra-
fkit / ir gražey nudarit AK 5₇-12.*

Mes čia reiškia ne vien pratarmės autorių (visoje pratarmėje jis kalba pirmuoju vienaskaitos asmeniu), bet drauge ir M. Daukšą, o viešo kelio praskynimas — ne ką kita kaip literatūrinės kalbos ugdymą, raštijos kūrimą ir plėtimą. Taigi aiškus anoniminio vertėjo ir M. Daukšos siekimų bendrumas. O koks abiejų katekizmų tekstų santykis?

Šiuo klausimu savo nuomonę yra pareiškęs V. Biržiška:

...lyginant 1605 m. katekizmą su 1595 m. katekizmu, pasidaro neabejotina, jog anonimas, ruošdamas savo vertimą, visą laiką turėjo rankose Daukšos katekizmą, kuriuo jis sekė eilutė po eilutės, net žodis po žodžio, ir tik pagal savo tarmę vietomis pakeitė vieną kitą Daukšos katekizmo žodį, bet dažniausiai pasitenkino vien kitaip tą patį žodį parašęs, o savarankiškai versdamas tik tas vietas, kurių Daukša nebuvo išvertęs¹.

Įrodymų jis nepateikė. Kaip yra iš tikrųjų, ar 1605 m. katekizmas — tik kita tarme perrašytas, kiek parda-
guotas M. Daukšos vertimas, ar naujas vertimas? Anoniminis parengėjas aiškiai sako:

...tú Ledėjmos Catechifmu iš nauio pėrguldžiau AK
4₁₁₋₁₃.

Vadinas, jis savo darbą laikė nauju vertimu. Palyginus 1605 m. katekizmą su lenkiškuoju originalu ir M. Daukšos vertimu, tik iš dalies galima sutikti su V. Biržiška.

Anoniminis vertėjas, be lenkiškojo originalo, visą laiką turėjo prieš akis ir naudojosi M. Daukšos vertimu, dažnai jį ėmė pagrindu, nutoldamas nuo lenkiškojo teksto. Bet jis rūpestingai lygino su originalu M. Dauk-

¹ *Biržiška V.* Senųjų lietuviškų knygų istorija... I, p. 164.

šos vertimą ir ne vienoje vietoje jį patikslino. Anonimo priklausomybė nuo M. Daukšos matyti kad ir iš tokio pavyzdžio:

1605 m. katekizmas

Mo. Nuog ko prámintas / ir kas tay *est* krikščionis?

M. Prámintas nuôg Christufo / ir ifimáno mókitinis *io* / táy ir / kuris apsikrikbtiiis tiki iñgi Diéwu / ir *pildziá* prifakimus *io* AK 7₁₀₋₁₅

Daukša

M. Nûg ko práminttas / ir kas tai *yra* krikščionis?

Mo. Prámintas nûg Christaus / ir išmáno mókitinis / tai yra / kuris apsikrikbtiiēs / tiki inġ Diewą ir *dáro* prifákišmus *io* DK 10₉₋₁₆

M. A coŹ ieŹt ChrzeŹcijanin?

V. IeŹt vcŹeñ ChryŹtufow ktory okrzćiwBy Źię / wie-rzy y wyznawa Źakon iego LK 9₃₋₆.

Jeigu anonimas būtų vertęs savarankiškai, cituotoji vieta taip nesiskirtų nuo lenkiškojo originalo ir jokiū būdu taip labai nesutaptų su M. Daukša. Dar geriau sekimą M. Daukša įrodo tokios vietos, kurios yra abiejuose lietuviškuose katekizmuose, bet kurių nėra lenkiškajame tekste, pavyzdžiui:

1605 m. katekizmas

...enor' wadiname *ábrožus* ios *wiēnus* PaŹwėykinimo / *kitūs* atŹunkimo / *trečiūs* dungún iēmimo / ir kitáys wardáys: wiēnok' tie wiŹsi *ábrožay* ne tūlomus / *bet'* wiēnay tyktáy *Mariéy* pridera AK 50₃₋₇

Daukša

Ir kacŹėib' wadinamė *pawėikŹtus* ios: PaŹwėykinimo. Atláikimo / *Dagún* emimo / ir kitáis wardáis: wienók tie wiŹŹi / *nė* tūlomūs / *bat* wiēnai tiktái *Mariėi* pridėra DK 61₁₋₈

Bet vien šitokiomis vietomis remiantis daryti išvadas būtų neteisinga. Kartais anonimas elgiasi visai

savarankiškai: praleidžia kai kuriuos originalo ir M. Daukšos teksto gabalėlius, kai ką pats žymiau pakeičia, kitaip formuluoja, nukelia kiton vieton, nuo savęs prideda.

Taikydamasis prie rytų aukštaičių fonetikos, žodyno ir iš dalies sintaksės atžvilgiu, anonimas seka M. Daukšos pavyzdžiu. Jis vengia skolinių, kuriasi naujadarus, ieško lietuviškų atitikmenų, tinkamesnio, jo nuomone, negu M. Daukšos, nusakymo būdo, žodžio. Sakysim, jis M. Daukšos vartotą *čyščių* keičia *prausta*, *pragarą* — *paskanda*, *išvarą* — *ištremtuojų*, *vaistą* — *žolėmis*, *sielą* — *sąžine* (sužine) ir t. t. Kai kur jis vis dėlto žengia žingsnį atgal, grąžina svetimybės — *paną*, *svietą*, *živatą*, vietoj kurių M. Daukša vartojo *mergą*, *pasaulį*, *įsčių*.

Apskritai imant, 1605 m. katekizmas, parengtas didelėje M. Daukšos įtakoje, užima kuklią vietą lietuvių raštijoje. Jo vaidmuo literatūrinės kalbos formavimesi nedidelis, bet teigiamai vertintinas.

Po 1605 m. katekizmo iki K. Širvydo „Punktų sakymų“ I d. pasirodymo 1629 m. bibliografija nežino nė vieno atskiros lietuviško leidinio Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Ar per šį amžiaus ketvirtį jokia lietuviška knygelė ir nebuvo išleista? Tuo galima ir, tur būt, reikia paabejoti. Tikriausiai stambių lietuviškų leidinių tada nepasirodė, nes ir per XVII—XVIII a. neišėjo Lietuvoje nė viena lietuviška knyga, kuri savo apimtimi prilygtų M. Daukšos postilei. Bet smulkių mažų lietuviškų knygelių, tur būt, buvo išleista, tik jos neišliko. Yra šio tokio pagrindo manyti, kad tuo metu buvo išspausdintos evangelijos (evangelijų ištraukos, skirtos skaityti per pamaldas bažnyčioje), parengtos, greičiausiai remiantis M. Daukšos postile.

Lig šiol žinomas seniausias evangelijų leidimas yra iš 1647 m.² Bet jėzuitų bibliografai P. Alegambè ir N. Sotvelis nurodo, kad J. Jaknavičius 1637 m. parašęs lietuviškai papildytas evangelijas pamokslininkams (*Euangelia aucta in vsum Concionatorum*). Neaišku tik, ar jos tada buvo išspausdintos, ar vėliau. Neseniai pavyko rasti naujų duomenų apie ankstesnę evangelijų leidimą.

Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui vizituojant Krakių bažnyčią, 1635.X.11 buvo surašytas jos inventorius³, kuriame suminėtos ir bažnytinės knygos: mišiolai, agendos, breviorius, gradualas, antifonaras, psalmynas ir tarp jų maža lenkiškų ir lietuviškų evangelijų knygelė — *Euangelia Polskie y Litewskie mate*. Gaila, kad nepažymėti jos, kaip ir kitų, metai. Verti dėmesio žodžiai *Euangelia... mate*, nors ne visai aišku, kaip juos suprasti, ar tik kaip *mažą* knygą, ar kaip *mažąsias* evangelijas⁴. Šiaip ar taip būtų, tie žodžiai primena jėzuitų bibliografų nurodymą, kad J. Jaknavičius parašęs *papildytas* ar *padidintas* evangelijas (*Euangelia... aucta*). Jeigu prieš tai nebūtų išleistas trumpasis evangelijų leidimas, atrodo, nebūtų prasmės kalbėti apie papildytąjį. Taigi manytina, kad inventoriuje pažymėtas lietuviškų ir lenkiškų evangelijų leidimas apėmė tik reikalingiausius katalikų bažnyčiai tekstus, skaitomus sekmadieniais ir per didžiąsias šventes. Jį, matyt, paruošė ne J. Jaknavičius, nes priešingu atveju bibliografai

² *Kabelka J.* 1647 m. evangelijos. — „Archivum Philologicum“, 1938, VII, p. 73—87.

³ VKMA F 208-s, Nr. 372 (*Inuentarium Suppellectilis Ecclesiasticæ, Ecclesiæ Krokinensis tempore Visitacionis per... Georgium Tyszkiewicz... Episcopum Samogitiæ die vndecima 8bris Anno 1635 celebratæ, conscriptum*).

⁴ Inventoriuje ir prie kai kurių kitų knygų pažymėtas dydis: *Agenda wielka stara. Agenda mala*.

būtų suminėję ir trumpąjį, ir papildytą evangelijų leidimą kaip jo darbą. Todėl galima spėti, kad 1635 m. inventoriuje pažymėtos evangelijos buvo išleistos ne 1635 m., bet žymiai anksčiau, gal net kelis kartus prieš tai perspausdintos. Kaip žinoma, vėliau jos kas kelinti metai būdavo iš naujo leidžiamos.

Tam trumpajam evangelijų leidimui tekstai, tur būt, buvo imami iš M. Daukšos postilės, tik gal pritaikomi rytų aukštaičiams. Abejotina, kad juos kas iš naujo būtų vertęs. Greičiausiai čia elgtasi panašiai, kaip rengiant 1605 m. katekizmą. Žymesnių kiek pakeitimų juose atsirado gal tik K. Širvydo — J. Jaknavičiaus redakcijoje.

1647 m. evangelijų ir K. Širvydo „Punktų sakymų“ atitinkamų tekstų santykis su M. Daukšos postile yra ne kartą ir ne vieno tyrinėtojo siauriau ar plačiau liestas.

Specialiau K. Širvydo evangelijų teksto ryšį su M. Daukšos postile tyrinėjo P. Salopiata. Palyginęs daugelį atitinkamų vietų, jis konstatavo tiesioginę K. Širvydo priklausomybę nuo M. Daukšos, drauge pažymėdamas ir skirtumus⁵. Jo nuomone, K. Širvydas naudojosi ir B. Vilentu. Tačiau P. Salopiata išsamiau šio klausimo nenušvietė.

J. Kabelka ir su juo polemizavęs V. Biržiška taip pat konstatavo nemažą K. Širvydo ir 1647 m. evangelijų bendrumų bei sutapimų su M. Daukša. V. Biržiška, palyginęs K. Širvydo „Punktų sakymų“ (1629) vienos evangelijos tekstą su M. Daukšos postilės ta pačia evangelija, neneigdamas skirtumų, įžiūrėjo „bėgalinių jų panašumą“ ir pareiškė nuomonę, kad „1629 m. evangelijų vertėjas ne tik turėjo rankose Daukšos postilę, bet

⁵ *Salopiata P.* Das Verhältnis der Evangelien-Texte... S. 56—57.

tiesiog Daukšos evangelijas taisė, pritaikindamas tai tarmei ir rašybai, kuria buvo rašomi *Punktay Sakimu*, ir vienoj kitoj vietoje taisydamas mažiau suprantamai Daukšos išverstas vietas“⁶.

Neabejotina, kad ir K. Širvydo pamokslams ir žodynui M. Daukša yra turėjęs poveikio kalbos atžvilgiu. Bet šiam klausimui nušviesti reikalingas specialus tyrinėjimas. Pastaruoju metu lenkų kalbininkė N. Borovska, aptardama K. Širvydo žodyno (1713) bažnytinius terminus, yra sugretinusi juos su M. Daukšos vartotais terminais⁷. Ji priėjo išvadą, kad K. Širvydo bažnytinė terminologija lietuviškesnė. Bet ką jis konkrečiai paėmė iš M. Daukšos, jai nerūpėjo išskelti. Jauni kalbininkai A. Balašaitis ir K. Pakalka, trumpai apibūdindami K. Širvydo žodyno filologijos terminus⁸, visai neužsiminė apie M. Daukšą, nors ne vienas žodis ir jo tokia pat reikšme vartotas ir, galimas daiktas, K. Širvydo iš M. Daukšos buvo paimtas. Tas pat pasakytina ir apie K. Pakalkos straipsnį „K. Širvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ naujadarai“⁹. Ne vieną straipsnyje suminėtą žodį, kaip K. Širvydo naujadarą, randame jau M. Daukšos postilėje. Neužsimindamas konkrečiau apie M. Daukšos įtaką, K. Pakalka teisingai pažymi, kad „K. Širvydas uoliai tęsė savo pirmtako, vieno pirmųjų lietuvių raštijos kūrėjų M. Daukšos lietuvių kalbos gryninimo ir puoselėjimo tradiciją“¹⁰.

⁶ *Biržiška V.* Dar dėl Jaknavičiaus ir *Ewangelie polskie y litewskie*. — „Archivum Philologicum“, 1939, VIII, p. 69—70.

⁷ *Borowska N.* Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną na podstawie *Dictionarium Szyrwida*. — „*Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*“. Warszawa, 1957, t. 2, str. 320—365.

⁸ *Balašaitis A.* ir *Pakalka K.* Filologijos terminai K. Širvydo žodyne „*Dictionarium trium linguarum*“. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“. Serija A. 1960, t. 1(8), p. 211—216.

⁹ Lietuvių kalbotyros klausimai. 1961, IV, p. 281—300.

¹⁰ Ten pat, p. 298.

Ši M. Daukšos tradicija aiškiai apčiuopiama ir kituose XVII a. vidurio leidiniuose, pavyzdžiui, S. M. Slavočinskio „Giesmėse“ (1646).

XVII a. antrojoje pusėje dėl daugelio priežasčių prasidėjus lietuvių raštijos smukimui Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, susilpnėja M. Daukšos tiesioginis ir netiesioginis poveikis, ir jis sunkiai apčiuopiamas.

Tik XIX a. pradžioje, feodalizmo irimo laikotarpiu, susidarius naujoms sąlygoms lietuvių literatūrai vystytis, vėl sustiprėjo M. Daukšos reikšmė ir įtaka, atgijo tradicija. Tuo metu susilaukė gyvo ir plataus atgarsio patriotinės M. Daukšos idėjos, iš jo mokėsi kalbos rašytojai.

Siekiant kurti pasaulietinę lietuvių literatūrą, ugdyti literatūrinę kalbą, imta ieškoti praeityje atramos — rinkti ir studijuoti senuosius raštijos paminklus. Tai ypač būdinga iš valstiečių ir smulkiosios bajorijos kilusiems rašytojams, buvusiems Vilniaus universiteto studentams, labiausiai pasireiškusiems savo literatūrine-kultūrine veikla, — Kąjet. Nezabitauskiui, S. Daukantui ir S. Stanevičiui. Tada Kąjet. Nezabitauskis sudarė pirmąją lietuviškų raštų bibliografiją ir ją paskelbė savo parengtame lietuviškame elementoriuje (1824) ir Vilniaus žurnale¹¹. Joje paminėta ir M. Daukšos postilė, pažymint, kad tai „dydeley reta, yr reykalinga Kniga“¹². Studentams Vilniuje buvo žinomi trys postilės egzemplioriai. Atrodo, kad daugiausia M. Daukša domėjosi, jį vertino ir rūpinosi jo populiarinimu S. Stanevičius.

¹¹ *Zukas V. K. Nezabitauskis — lietuvių bibliografijos pradininkas.* — „Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija“. 1958, t. 4, p. 183—193.

¹² Naujas mokslas skaytima... Wilniuje, 1824, p. 45.

1599—1899.

„POSTILLA CATHOLICKA“

ЯКУВА ВУЙКА

Ъ ЛАТОНСКОМЪ ПЕРЕВОДЪ

НИКОЛАЯ ДАУКШИ

ПЕРЕВЕЧАТАНИОМЪ

ПОДЪ НАБЛЮДЕНІЕМЪ Ф. Ф. ФОРТУНАТОВА

Р. А. ВОЛЬТЕРОМЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

ТИПОГРАФИИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ
Възд. Свѣдѣн., 9 лин., 20 №.

1904.

Выпускъ I.

Rusijos Mokslų akademijos perspausdintos M. Daukšos postilės
I sąs. (1904) titulinis psl.

Su M. Daukša jis susipažino dar besimokydamas Kražių gimnazijoje, kurios bibliotekoje buvo postilė ir kiti senieji lietuvių raštijos paminklai¹³. Kaip iš visko atrodo, S. Stanevičiaus rūpesčiu 1823 m. pasirodė Vilniuje dvi mažos knygelės (viena 25, kita 16 puslapių) — M. Daukšos postilės ištraukos, antrašte „Wyiątek z kazań żmudzkich“. Abiejose perspausdinta lenkiškoji postilės prakalba, pamokslų ištraukos, o didesnėje ir lotyniškoji prakalba į M. Giedraitį. Svarbiausia S. Stanevičiui ir kitiems buvo „Prakalba į malonųjį skaitytoją“. Ja norėta prabilti į mokslus einančią jaunomenę ir inteligentiją M. Daukšos žodžiais, raginančiais mylėti gimtąją kalbą ir rūpintis savos literatūros kūrimu. Ištraukos iš postilės pamokslų turėjo patraukti kalbos gražumu, leksikos turtingumu ir paskatinti ugdyti literatūrinę kalbą.

S. Stanevičius skaitė ir studijavo M. Daukšą ilgą laiką (1822—1833), palikdamas postilėje įrašus. Viena-me jų (1826) iškeliamas postilės vertėjo, jo atlikto darbo nemarumas:

**Kurs many rąszy jau seney supuwa
Alla jo wardas lig sziol ne prązuwa¹⁴.**

Perspausdindamas anoniminę lotynišką lietuvių kalbos gramatiką (1737), S. Stanevičius savo pridėtoje prakalboje trumpai apžvelgė ir apibūdino senąją lietuvių raštiją, geriausius rašytojus, pirmąją vietą ir „didžiāuse werczia“ skirdamas M. Daukšai ir kartu pabrėždamas, kad jį reiktų dėl kalbos gražumo perspausdinti¹⁵.

¹³ *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. Vilnius, 1955, p. 69, 166.

¹⁴ Ten pat, p. 166.

¹⁵ Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos... Wyjlniuję, 1829, p. IV.

Senieji raštai S. Stanevičiui rūpėjo kaip literatūrinės kalbos turtinimo šaltinis. Jis iškėlė uždavinį surinkti „pamestus ir užmirštus žodžius“ ir pats ne vieną jų iš M. Daukšos yra paėmęs.

Taip pat M. Daukšą labai vertino, studijavo ir propagavo S. Daukantas. Vadino jį nemirtinguoju¹⁶. Rūpinosi postilės perspausdinimu ir ragino M. Valančių nedelsti¹⁷. Stengdamasis įvairiais būdais praturtinti savo leksiką, jis irgi naudojosi M. Daukšos postile.

M. Daukša, kaip vienas žymiausių lietuvių rašytojų, minimas trumputėse literatūros apžvalgose, kurios XIX a. pirmoje pusėje ėmė rodytis įvairiuose leidiniuose: S. Čerskio Žemaičių vyskupijos aprašyme (1830), K. Kosakovskio žemaičių kalbos gramatikos (kalbrėdos) pratarmėje (1832), M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje“ (1848). Kelis kartus pakartodamas trumpą lietuvių literatūros apibūdinimą savo knygoje 1837—1846 m., L. A. Jucevičius vadino M. Daukšą nemirtinguoju vertėju. Jis pabrėžė, kad postilės vertimas „yra pavyzdingas, visas originalo paprastumas, visas naivumas ir bibliniai išsireiškimai yra perteikti nuostabiai sklandžiai ir tiksliai“¹⁸.

M. Daukša įtraukiamas ir į platesnės apimties ir paskirties bibliografinius leidinius — rusų mokslininko P. Kepeno studiją „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“ (1827), kuri buvo iš rusų kalbos papildant išversta į lenkų kalbą (1828), paskui į vokiečių (1829), taip pat A. Jocherio dvitomę bibliografiją (Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce,

¹⁶ *Kruopas J.* S. Daukanto pastabos dėl L. Ivinskio kalendorių, arba metškaitlių, kalbos. — „Literatūra ir kalba“, Vilnius, 1958, III, p. 480.

¹⁷ *Janulaitis A.* Daukanto laišakai. — „Mūsų senovė“, 1922, Nr. 4—5, p. 786.

¹⁸ *Jucevičius L. A.* Raštai. Vilnius, 1959, p. 64—65.

1842), J. I. Kraševskio Vilniaus leidinių „Bibliografinę kroniką“¹⁹.

XIX a. antrajame ketvirtyje M. Daukša pirmą kartą plačiau panaudojamas leksikografijoje. Ypač paminėtinas čia frazeologinis D. Sutkevičiaus žodynas, likęs nespausdintas²⁰. M. Daukšos postilė jam buvo vienas pagrindinių šaltinių.

Tuo būdu M. Daukša pasidarė žinomas, vertinamas, didėjo jo gerbėjų skaičius. Tačiau reti išlikę postilės egzemplioriai maža kam tebuvo prieinami. Nors keltas reikalas ir rūpintis postilę perspausdinti, bet nei pirmoje XIX a. pusėje, nei viduryje nebuvo dar tam reikiamų sąlygų. Rašytojai ir savo veikalų negalėjo išspausdinti.

XIX a. antroje pusėje, išaugus lyginamajai kalbotyrai, vis daugiau dėmesio skiriant lietuvių ir kitoms baltų kalboms, jų ryšiams su slavų kalbomis, imta vis labiau domėtis senaisiais raštijos paminklais (tarp jų ir M. Daukšos postile) moksliniu atžvilgiu, rūpintis jų perspausdinimu. Pirmiausia moksliniuose leidiniuose pasirodo M. Daukšos postilės ištraukos.

Čekų kalbininkas slavistas L. Geitleris, 1873 m. studijų tikslu lankęsis Lietuvoje, pramokęs lietuviškai, pasukui Prahos universitete dėstęs lietuvių kalbą ir išleidęs keletą lituanistinių darbų, viename iš jų (Litauische Studien, 1875) perspausdino porą puslapių iš M. Daukšos postilės — trijų evangelijų tekstus. Vėliau kitame savo leidinyje (Beiträge zur litauischen Dialektologie, 1885) įdėjo žymiai daugiau postilės ištraukų.

¹⁹ *Kraszewski J. I.* Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1842, IV, str. 145—146.

²⁰ *Słownik Litewsko-Żmudzko Polski*, ułożony przez xiędza Dominika Sutkiewicza... 1835 (fotokopija Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute).

Iš naujo ėmė leisti M. Daukšos literatūrinį palikimą Rusijos Mokslų akademija ir su ja bendradarbiavęs E. Volteris. Akademijos dėka mokslininkams pasidarė prieinamas anksčiau visai nežinomas M. Daukšos katekizmas.

Pirmoji žinia apie M. Daukšos verstąjį katekizmą ir drauge jo bibliografiniai duomenys, remiantis Petrapičio viešosios bibliotekos egzemplioriumi, buvo paskelbti 1861 m.²¹ Vėliau šis egzempliorius, kaip atrodo, iš bibliotekos dingo. 1884 m. M. Daukšos katekizmą surado E. Volteris Vilniaus viešojoje bibliotekoje. 1885 m. jis pasiūlė Rusijos Mokslų akademijai katekizmą išleisti. Akademija sumanymui pritarė ir pavedė leidimo priežiūrą akademikui A. Kunikui.

Katekizmą parengė E. Volteris, ir jis buvo perspausdintas 1886 m. Rusijos Mokslų akademijos leidinyje «Записки Императорской Академии Наукъ» (LIII tomo priede) su 100 egzempliorių atspaudu. Įvadinėje dalyje E. Volteris suminėjo šykščias biografines žinias, plačiai aptarė M. Daukšos rašybą, apžvelgė lietuvių kalbos ir jos tarmių tyrinėjimus, pateikė prūsus liečiančią bibliografiją ir platoką žodynėlį, į kurį įtraukė ne tik įdomesnius katekizmo, bet ir kai kuriuos postilės žodžius, paimtus iš D. Sutkevičiaus žodyno (postilė jam tada nebuvo prieinama). Gale pridėjo tautosakinių tarminių tekstų. E. Volterio leidimą recenzavęs J. Hanušas²² paabejojo kiek teksto perteikimo tikslumu, įvadinei daliai prikišo per ilgas citatas įvairiomis kalbomis, prieštaravimus ir netikslumus. Pabrėžė nepakankamą rūpestingumą, rašant ir skaitant korektūrą,

²¹ Kuryer Wileński, 1861, Nr. 56, str. 558.

²² Hanusz J. Lituanica. — „Archiv für slavische Philologie“, 1887, X, S. 642—648.

pažymėjo, kad ne visur galima pasitikėti parengėjo gramatiniais ir žodžių aiškinimais.

Iš tikrųjų paties katekizmo teksto perspausdinimas nėra be trūkumų. Nors E. Volteris teigė, kad jo leidimas „diplomatinio atžvilgiu tikslus, t. y. išlaikęs visas klaidas ir spaudos riktus“²³, ir nėra pagrindo netikėti parengėjo gerais norais ir pastangomis, tačiau tie žodžiai dar neužtikrina, kad perspausdinant dėl neatištumo nepadaryta klaidų. E. Volteris niekur neaptarė originalo korektūros klaidų, neaiškių raidžių ar žodžių ir kartais neteisingai išskaitė. Negalima žinoti, ar klaida yra originale, ar tik perspausdinant atsirado. Tekstologiniai netikslumai krinta į akis net tituliniam puslapyje. Pavyzdžiui, originale yra *Išspáustas*, o perspausdinta *Ižspáutas*, originalo *IAKVBA* pakeista į *Jakuba*. Ir kitur M. Daukšos *I* transliteruojama vienur *I*, kitur *J*. Tačiau, apskritai imant, reikia pripažinti, kad katekizmo tekstas perspausdintas gana kruopščiai ir rūpestingai. Atrodo, jog nepraleistas nė vienas originalo žodis, o klaidų ne taip jau daug padaryta.

Naujasis M. Daukšos katekizmo leidimas susilaukė atgarsio ir lietuvių spaudoje. Svarstant, kaip reikia perspausdinti senus raštus, pasisakoma prieš jų sumoderninimą ir pavyzdžiu nurodomas E. Volterio parengtasis katekizmas. Drauge pabrėžiama, kad, taip išleistas, „jis yra svarbi kalbos versmė“²⁴.

Artėjant M. Daukšos postilės išleidimo 300 metų sukakčiai, E. Volteris 1898 m. pateikė projektą Rusijos Mokslų akademijai perspausdinti ir šį kalbos paminklą, pridėdamas savo ranka perrašytus 399 postilės puslapius. Jis pabrėžė, kad perspausdintas katekizmas ir

²³ DKV XVI.

²⁴ Zinyčia, 1902, Nr. 4—5, p. 20.

postilės ištraukos²⁵ leido kalbininkams specialiau patyrinėti M. Daukšos kalbą. Suminėjo pasirodžiusius straipsnius, paremtus šio rašytojo tekstais: F. de Sosiūro apie lietuvių kalbos priebalsinio linksniavimo daugiskaitos vardininką ir vienaskaitos kilmininką²⁶, K. Jaunias apie lietuvių tarmes ir V. Poržezinskio mėginimą apibūdinti M. Daukšos rašybą ir jo kalbos gramatinės ypatybes²⁷. Pacitavo ar sutrauktai išdėstė tų kalbininkų ir savo nuomonę apie postilės svarbą lietuvių kalbos studijoms. E. Volteris dar pažymėjo, kad M. Daukšos postilė nebeturinti jokios reikšmės religiniu atžvilgiu, o ją reikia perspausdinti, kad būtų galima nuodugnai iširti lietuvių akcentologiją, nustatyti teisingą kirčiavimą ir išaiškinti daugelį senų lietuviškų žodžių. Jo apskaičiavimu, postilė galinti būti perspausdinta per dvejus metus, už korektūrų skaitymą apmokant po 10 rublių už lanką (iš viso 40 spaudos lankų)²⁸. E. Volterio projektą akademijos rusų kalbos ir literatūros skyriaus posėdyje perskaitė akademikas A. Šachmatovas. Projektas buvo priimtas, postilės leidimo priežiūra pavesta akademikams F. Fortunatovui ir A. Šachmatovui²⁹. Tačiau ne taip lengvai sekėsi sumanymą įvykdyti. Per dvejus metus postilė nepasirodė. Tik 1904 m. išėjo pirmasis sąsiuvinis, kuris apėmė

²⁵ Keletą postilės puslapių perspausdino dar E. Volteris 1887 m. ataskaitoje apie savo etnografinę kelionę po Lietuvą (Записки Импер. Акад. Н. XVI, № 5), o vėliau „Lietuviškoje chrestomatijoje“.

²⁶ Indogermanische Forschungen, 1894, IV, S. 456—470.

²⁷ Нѣсколько данныхъ для характеристики языка сочиненій литовскаго писателя Н. Даукши. — „Характерика Сборникъ статей... въ честь Ѳ. Е. Корша...“ Москва, 1896, стр. 513—539.

²⁸ Извѣстія Импер. Академіи Наукъ, 1901, XIV, стр. LVII—LIX.

²⁹ Ten pat, p. XLV.

156 originalo puslapius, o 1909 antrasis (157—277 psl.)³⁰.

E. Volteris ne tik rūpinosi M. Daukšos perspausdinimu, bet ir kitais būdais jį populiarino. Keletą kartų apie jį rašė rusų moksliniuose leidiniuose, skaitė jubiliejinėmis ir kitokiomis progomis pranešimus, pavyzdžiui, „Imperatorinėje Rusijos geografijos draugijoje“ Petrapilyje, minint 300 metų katekizmo išleidimo sukaktį³¹.

Rusų mokslininkų dėmesys M. Daukšai, jo vertinimas, leidimas, jubiliejinų datų minėjimas darė didelį įspūdį lietuvių inteligentijai. Ji stengėsi neatsilikti. Kaip matyti iš „Sietyno“ bylos (1897—1898), lietuvių (studentų?) būrelis Petrapilyje atšventė M. Daukšos katekizmo išleidimo 300 metų sukaktį³². 1899 m. „Tėvynės sargas“, pažymėjęs, kad neseniai rusų mokslininkai Petrapilyje „apvaikszčiojo sukaktuves trijų szimtų metų nuo atspaudinimo pirmojo lietuviszko katekizmo kuningo kanauninko Daukszos“ ir kad postilės išleidimo 300 m. sukakčiai „žada vėl padaryti jam iszkilmingą szventę“, taip kreipėsi į skaitytojus:

Nebetylėkime ir mes apie savo vyrus, kuriais didžiuojamės; apskelbkime rasztuosę visą, ką žinome apie juos, visus paminklus. Tegul jų vardas kuoplacziausiai praskamba po Lietuvą ir žadina lietuvių szirdyse meilę lie-

³⁰ Trečiasis sąsiuvinis, pradėtas rinkti 1912 m., išėjo 1927 m. (277—456). Išleidus fotografuotinį postilės leidimą, tolesnis perspausdinimas pasidarė nereikalingas.

³¹ Sis E. Volterio pranešimas buvo išspausdintas vokiečių kalba Heidelberge (N. Dauksza, ein litauischer Nationalschriftsteller des 16. Jahrhunderts. — „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, 1899, IV, S. 363—375).

³² A [ngarietis] Z. „Sietyno“ byla 1897—8 metais. Policijos departamento apžvalga 1897 m., t. XXI. „Komunisto knygyinėlis“ Nr. 101. 1921, p. 9.

tuvystės ir tų, kurie dėl jos darbavosi... prisiųskite, ką žinote apie kanauninką Daukszą ir apie vyskupą Valan-
czauskį.³³

Atsiliepdama į „Tėvynės sargo“ kreipimąsi, „Dirvos“ redakcija žadėjo išleisti vieną M. Daukšos postilės puslapį fotografuotiniu būdu ir nemokamai nusiųsti prenumeratoriams. Be to, užsiminė apie visos postilės perspausdinimo reikalingumą, kvietė visus prisidėti aukomis. Tikėjosi tai labai greit padaryti. Be abejo, redakcija nesiorientavo, koks sunkus, sudėtingas ir brangus tokios knygos išleidimas. Tuometinėmis sąlygomis tai buvo nerealus dalykas, ir iš sumanymo nieko neišėjo. Pažymėtina dar, kad M. Daukšai pagerbti „Dirvos“ redakcija ragino steigti jo vardo literatūrinės (literatiškas) draugijas, nurodydama kaip pavyzdį M. Daukšos vardo knygyną Bruklinė³⁴.

Jubiliejinė M. Daukšos data atžymėta ir kitu būdu. J. Čaplikas-Šimtakojis, leisdamas atskira knyga „Trakiečių dzūkų dainas“ (1899), skyrė jas M. Daukšos atminimui, „sukakus 300 metu nuo išleidimo jo didžio veikalo „Postilles“³⁵. 1900 m. pirmą kartą išverčiama į lietuvių kalbą ir paskelbiama „Varpe“ lenkiškoji postilės prakalba. Vertėjas, paminėdamas M. Daukšos, kaip švietėjo, nuopelnus, drauge pažymi, kad „nėr dar, kaip reikiant, iširta“, koks jo vaidmuo lietuvių literatūros ir švietimo istorijoje. Tikėdamasis, kad ateityje tai bus padaryta, taip nusako savo tikslą:

³³ Tėvynės Sargas, 1899, Nr. 10, p. 52—53.

³⁴ Kun. A. Burbos prozaiški raštai. Naujas perspaudinimas. Shenandoah, Pa., 1899, p. III—V.

³⁵ Trakiečių dzuku dainos, užrašytos J. Šimtakojo Merkines parapijoje. Atspauda iš „Dirvos“ Nr. 4 1899 m. Shenandoah, Pa., 1899, p. 3.

Ateis laikas, ir mes pažįsime jo darbus ir suprasime visą jo skarbą mūsų istorijoje, dabar-gi norėčiau tiktai parodyti, kokią turėjo tas tautos apšviestojas nuomonę apie mūsų kalbą...³⁶

1909 m. „Draugija“ perspausdina lotyniškąją postilės prakalbą, atsiųstą E. Volterio, bet be lietuviško vertimo.³⁷

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje ėmė rodytis platesnės lietuvių literatūros apžvalgos, istorijos. Jose M. Daukša užėmė gana garbingą vietą. Sakysim, J. Šliupo „Lietuviškuosiuose raštuose ir raštininkuose“ (1890) jam skirta tiek pat puslapių, kaip ir visiems kitiems XVI a. lietuvių rašytojams, drauge paėmus.

Tyrinėjant įvairius kalbos ar su ja susijusius dalykus, svarstant aktualius literatūrinės kalbos klausimus, ginčijantis dėl rašybos, atskirų žodžių vartojimo, dažnai remtasi M. Daukša. Išaugo jo autoritetas.

Visi žymesni lietuvių kalbininkai studijavo M. Daukšą. A. Baranauskas turėjo savą postilės egzempliorių. K. Jaunius irgi naudojosi vienu postilės egzemplioriumi, kurio tuščiuose puslapiuose pradžioje ir gale, taip pat kitur paliko savo išrašus, įdomių žodžių ir rečių formų sąrašus³⁸. J. Jablonskis labai vertino M. Daukšą, kartais operuodavo jo raštų pavyzdžiais, imdavo jų net sintaksei, bet pabrėžė nemokąs visur sekti nei M. Daukša, nei kitais senaisiais rašytojais³⁹. Daugiau

³⁶ *Puskunigis P.* Iš kun. M. Daukšos pamokslų. — „Varpas“, 1900, Nr. 7, p. 78 (Prakalbos vertimas yra Nr. 7, p. 78 ir Nr. 8, p. 91).

³⁷ *Daukša M.* Vyskupo M. Giedraičio panegyrikas. — „Draugija“, 1909, VII, Nr. 28, p. 348—351. E. Volteris tą prakalbą irgi perspausdino 1909 m. II postilės sąsiuvinyje.

³⁸ DPV II p. XXII.

³⁹ *Palionis J.* J. Jablonskio kalbiniai taisyimai. — Kn.: *J. Jablonskis* Rinkiniai raštai. Vilnius, 1959, II, p. 10—11; *Jablonskio* raštai. Kaunas, 1936, V, p. 209.

už minėtuosius kalbininkus M. Daukšą studijavo ir juo rėmėsi K. Būga. Būdingi jo žodžiai, rašyti, pasirodžius fotografuotiniam M. Mažvydo raštų leidimui (1922):

Po Mažvydui antruoju iš eilės reikėtų išleisti Daukšą su jo 1599 metų „Postilė“, kurią Jaunius teisingai pavadinęs yra lietuvių Homėru del jos kalbos (ne turinio)⁴⁰.

K. Būga ir kiti kalbininkai ne kartą kėlė reikalą išleisti postilę fotografuotiniu būdu. Tik porai metų praėjus nuo K. Būgos mirties, ją išleido Lietuvos universitetas Kaune. Fotografuotinis postilės leidimas, nors daug kainavo, nebuvo rūpestingai paruoštas. Be trumpo įvadinio M. Biržiškos straipsnio, kuriame suglaustai pakartojama tai, kas iki tol apie M. Daukšą ir jo raštus buvo žinoma, jokių kitų priedų, paaiškinimų nėra. Nors spausdinta gerame popieriuje, prižiūrint J. Geruliui, fotografuotinis leidimas toli gražu neatstoja originalo, neperduoda visų jo savybių. Kalbininkai rašė, kad 1926 m. fotografuotiniu būdu išleistos postilės „negalima naudoti akcentologijos reikalams, nes dėl nerūpestingo darbo nemaža diakritinių originalo ženklų joje yra visai neatmušti“⁴¹. Leidėjai per daug lengvai suprato savo uždavinį. Pasitenkino mechanine originalo kopija. Naujajame leidime net originalo paginacijos klaidos nepažymėtos, nenurodytos. Kur puslapiai buvo nenumeruoti, taip ir liko be jokios numeracijos. Nepriėta jokių tekstologinių pastabų. Nesužymėtos teksto eilutės. Nežiūrint trūkumų, fotografuotinis leidimas padarė M. Daukšos postilę visiems prieinamą, ir mokslininkai be vargo galėjo ja naudotis.

⁴⁰ *Būga K.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1961, III, p. 691.

⁴¹ *Skardžius P.* Daukšos akcentologija. Kaunas, 1935, p. 13.

1929 m. M. Daukšos katekizmas buvo dar kartą E. Zitigo perspausdintas drauge su lenkiškuoju originalu ir 1605 m. katekizmu — interliniškai trimis paraleliais tekstais, tuo palengvinant tyrinėjimą. Negalėdamas gauti M. Daukšos katekizmo originalo, leidėjas perspausdino jį iš E. Volterio leidimo, keisdamas dar kartą raides dėl techninių priežasčių. E. Zitigas stengėsi pataisyti klaidas (pačiame tekste!), bet, negalėdamas žinoti ir atskirti, kurios buvo M. Daukšos ir kurios atsirado E. Volterio leidime, visas priskyrė originalui. E. Zitigo leidimas parengtas gana rūpestingai. Iš recenzentų — J. Balčikonio⁴² ir E. Frenkelio⁴³ jis jokių priekaištų nesusilaukė.

Didelės reikšmės vėlesniems kalbiniams M. Daukšos tyrinėjimams turėjo ir K. Jablonskio surasta ir paskelbta nauja archyvinė medžiaga — keliasdešimt dokumentų, kurie davė palyginti daug duomenų biografijai ir kuriais plačiai pasinaudota šioje monografijoje. Iš jų paaiškėjo rašytojo kilmės vieta, genealogija ir tarminis pagrindas. „To nežinant ir juo labiau reikiamų tarminių žinių neturint, sunku buvo lokalizuoti Daukšos raštų kalbą ir ką nors tikriau apie ją spręsti.“⁴⁴ Kol neprieinamas buvo visas M. Daukša, nežinota jo tarmė, negalima buvo imtis specialesnių tyrinėjimų. Dėl to jis tesusilaukė vos vieno kito nedidelio straipsnio ir buvo naudojamas tik iš dalies, tiriant bendruosius dalykus. O trečiajame ir ketvirtajame XX a. dešimtmetyje pasirodė ir specialių, M. Daukšai skirtų, studijų tiek Lietuvoje (P. Skardžiaus „Daukšos akcentologija“), tiek užsienyje (E. Tanglio ir kt.).

⁴² Svetimo darbas, 1929, Nr. 12, p. 1195—1196.

⁴³ Indogermanische Forschungen, 1931, XLIX, S. 154—155.

⁴⁴ *Skardžius P. Daukšos akcentologija...* p. 13.

M. Daukša buvo tyrinėjamas ir juo daugiausia domėtasi beveik išimtinai kalbiniu požiūriu. Tik tarybinės santvarkos metais atkreiptas dėmesys ir į literatūrinę jo palikimo vertę.

Pirmiausiai pažymėtina, kad M. Daukša, vertingiausia jo literatūrinio palikimo dalis — „Prakalba į malonųjį skaitytoją“ — pasidarė prieinama platiems Tarybų Sąjungos skaitytojų sluoksniams. 1944 m. Maskvoje išėjo rusų kalba rinkinys „Apie tėvynę“ — 19 Tarybų Sąjungos tautų žymiausių poetų ir rašytojų kūriniai ar jų ištraukos apie tėvynės meilę, gynimą nuo priešų, gimtosios kalbos grožį ir reikšmę. Į rinkinį įdėtos gražiausios „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“ vietos, išverstos I. Kaplano. M. Daukša jame apibūdinamas kaip žinomas lietuvių mokslininkas ir švietėjas, aistringas kovotojas dėl lietuvių kalbos ir lietuvių kultūros⁴⁵.

Tarybinėje lietuvių literatūros istoriografijoje M. Daukšai skiriama atitinkama vieta. 1952 m. išėjusiame „Lietuvių literatūros istorijos konspekte“ (I) ir 1957 m. išleistame akademinės „Lietuvių literatūros istorijos“ pirmame tome duotas ne tik idėjinis M. Daukšos veiklos ir palikimo vertinimas, bet apibūdinamos ir svarbesnės postilės vertimo ypatybės. Feodalizmo epochos lietuvių literatūros chrestomatijoje įdėta didžioji dalis „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“, taip pat lotyniškosios prakalbos ir pamokslų teksto ištraukos.

Paminėtinas ir M. Daukšos katekizmo suradimas ir gražinimas Vilniaus universiteto bibliotekai. Ligi pir-

⁴⁵ О родине. Сборник высказываний писателей народов СССР. Москва, 1944, стр. 82—83. Plg. *Venclova A.* Didžioji Tėvynė (apie vieną knygą). — „Tiesa“, 1945.III.27.

mojo pasaulinio karo to katekizmo egzempliorius buvo saugomas Vilniaus viešojoje bibliotekoje (dabar universiteto). Artėjant karo veiksams, jis 1915 m. drauge su kitomis retomis knygomis buvo išvežtas į Rusijos gilumą. Nuo to laiko neturėta apie jį jokių žinių. Tik prieš keletą metų, Vilniaus universiteto bibliotekos vadovybei rūpinantis susigrąžinti kadaise universitetui priklausiusias knygas, buvo išaiškinta, kad vilniškis katekizmo egzempliorius gražiai išsilaikė ir saugomas TSRS valstybinėje V. I. Lenino vardo bibliotekoje Maskvoje. RTFSR Kultūros ministerijai tarpininkaujant, jis ir buvo drauge su kitomis senomis knygomis sugrąžintas Vilniaus universitetui. Reiktų tikėtis, kad, šiuo unikaliniu egzemplioriumi remiantis, bus išleistas fotografuotinis M. Daukšos katekizmo leidimas.

Katekizmo sugrąžinimas ir galėjimas juo pasinaudoti greičiausiai bus paskatinęs J. Kruopą parašyti cituotą straipsnį apie leksinius M. Daukšos paralelizmus. Šiaipjau atskirų specialiais klausimais M. Daukšos tyrinėjimų tarybinio laikotarpiu nedaug tepasirodė. Paminėtinas čia dar L. Drotvino straipsnis apie M. Daukšos postilės sąlygos konstrukcijas (su jungtukais)⁴⁶. Bet M. Daukšos raštus, kaip vieną pagrindinių šaltinių, plačiai panaudojo tarybiniai lietuvių kalbininkai savo didesnės apimties darbuose, pavyzdžiui, Z. Zinkevičius (Lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių istorijos bruožai, 1957), V. Ambrazas (Absoliutinis naudingumas XVI—XVII a. lietuvių kalbos paminkluose⁴⁷) ir kiti.

⁴⁶ Kalbotyra, 1958, I, p. 123—146.

⁴⁷ Lietuvių kalbotyros klausimai, 1962, V, p. 3—146.

Stambus M. Daukšos įnašas į lietuvių raštiją ir literatūrinę kalbą susilaukė aukšto tarybinių rašytojų ir poetų įvertinimo. Literatūrinis to įvertinimo atgarsis yra V. Mozūriūno eilėraštis „Jau varpinėje skambino šešias“⁴⁸, kuriame jis poetizuoja M. Daukšos reikšmę ir vaidmenį lietuvių kultūros ir literatūros istorijoje. A. Venclova ataskaitiniame pranešime trečiajam Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavimui 1959 m., kalbėdamas apie nuostabius literatūrinės kalbos kūrėjus ir meistrus, pirmoje vietoje paminėjo M. Daukšą, statydamas jį šalia K. Donelaičio, A. Baranausko, Žemaitės, A. Vienuolio, P. Cvirkos⁴⁹.

M. Daukšos 350-sias mirties metines paminėjo „Perгалės“ žurnalas, „Literatūra ir menas“, „Kalbos kultūra“, Vilniaus pedagoginio instituto studentai.

Pažymėtina dar, kad Lenkijos Liaudies Respublikoje skiriama palyginti nemaža dėmesio M. Daukšai. Pirma jau cituotas nedidelis St. Kolbuševskio straipsnis apie postilės prakalbą — parašytas su aiškiu palankumu ir meile. Tik jame per daug akcentuojamas religinis momentas (visai nebūdingas prakalbai), dėl kurio M. Daukša siejamas su P. Skarga. Žinomas kalbininkas J. Otremskis, lietuvių kalbos gramatikos, kurios du tomai jau išėjo, ir kitų stambių lituanistikos darbų autorius, kadaise Vilniaus universitete interpretavęs M. Daukšos postilę, 1957 m. išleido „Lietuviškus tekstus“ (Teksty litewskie I. Teksty dawne), kuriuose įdėjo keletą puslapių ištraukų iš M. Daukšos katekizmo ir postilės su plačiais kalbiniais paaikškinimais. J. Vujeko sukaktuvėms parašytame straipsnyje J. Otremskis ne-

⁴⁸ *Mozūriūnas V.* Vilniaus etiudai. Vilnius, 1958, p. 19.

⁴⁹ *Literatūra ir menas*, 1959. I. 24, Nr. 4.

maža vietos skiria ir M. Daukšai, pabrėždamas, kad tai buvo įžymus asmuo, ir pacituoja daug ilgų ištraukų iš jo „išmintingos prakalbos“⁵⁰. Postilės vertimą J. Otrembskis laiko svarbiausiu šaltiniu lietuvių kalbai XVI a. pažinti ir su juo sieja J. Vujeko nemarumą. Lietuvių kalba — viena iš svarbiausių indoeuropiečių kalbų — kalbotyrai turi panašią reikšmę kaip sanskritas, graikų, lotynų ir gotų kalbos. Kas ją tyrinės, remdamasis M. Daukšos vertimu, turės naudotis ir J. Vujeko originalu. Todėl, kol egzistuos indoeuropiečių kalbotyra ir bus tiriama lietuvių kalba, J. Vujekas šalia M. Daukšos domins kalbininkus⁵¹. Žymus lenkų istorikas H. Lovmianskis, viename savo straipsnyje apžvelgdamas Lenkijos ir Lietuvos ryšius praeityje⁵², cituoja M. Daukšos žodžius apie gimtosios kalbos reikšmę ir kitų kalbų mokėjimą. Kalbėdamas apie XIX a. antroje pusėje brendusią krizę kultūrinuose lenkų-lietuvių santykiuose, rašo: „Buvo užmiršti aukso žodžiai Daukšos, kuris, aukštindamas savo kalbą ir tautą, drauge išlaikė palankumą kitoms kalboms ir tautoms.“ Pastaruoju metu jaunas lenkų istorikas J. Ochmanskis, neseniai išleidęs studiją apie Vilniaus vyskupijos latifundijas, savo parengtame spaudai veikalė apie tautinį lietuvių atgimimą ne vieną puslapį skiria M. Daukšai. Kalbininkas Č. Kudzinovskis, su J. Otrembskiu išleidęs S. B. Chilinskio „Naujojo testamento“ tekstą (1958), rengia M. Daukšos postilės žodyną-rodyklę.

⁵⁰ *Otrębski J.* Uczcijmy ks. Jakuba Wujkał — „Polonia sacra“, 1950, R. III, zes. 1—2, str. 7—19.

⁵¹ Ten pat, p. 12—13.

⁵² *Łowmiański H.* Polska i Litwa w dziejowym stosunku. — „Tygodnik zachodni“, 1958, Nr. 46.

Iš trumpos apžvalgos, kurioje ne viskas paliesta, matyti, kad M. Daukša žinomas, vertinamas, tyrinėjamas ir panaudojamas platesnės apimties tyrinėjimams ne tik Lietuvoje, bet ir toli už jos ribų. Reikia tikėtis, kad domėjimasis juo ir ateityje nesumažės, o dar labiau padidės.

**Der polnische Katechismus des
Ledezma und die litauischen Katechismen
des Daugba und des Anonymus**

vom Jahre 1605

nach den Krakauer Originalen
und Wolters Neudruck

interlinear herausgegeben

VON

Ernst Sittig

Göttingen
Vandenhoeck & Ruprecht
1929

**E. Sittig perspausdinto M. Daukšos katekizmo (1929)
titulinis psl.**

PRIEDAS

Skelbiami dokumentai yra panaudoti ir jų turinys apibūdintas šioje knygoje. Prie kiekvieno nurodomi atitinkami knygos puslapiai.

Kirilica rašytuose dokumentuose visos iškeltos raidės nukeliamos į eilutę, o po jų dedama apostrofa ('). Pridedami skyrybos ženklai, kurių visai nėra originale. Įvedamos didžiosios raidės tikriniams daiktavardžiams. Kad būtų lengviau suprasti, originale daugeliu atvejų drauge rašomi žodžiai čia rašomi skyrium, o kai kurie originale skyrium rašomi — sujungiami. Išplyšę, išblukę ar šiaipjau nebeišskaitomi žodžiai ar raidės pažymimi daugtaškiu. Originale paprastai sutrumpintai rašomi žodžiai čia duodami ištiesai, tik praleistos raidės įdedamos į laužtinius skliaustelius. Kai kur į laužtinius skliaustelius įdedamos ir šiaip trūkstamos raidės, dėl kurių nekyla jokių abejonių.

М. DAUKSOS TEVO TESTAMENTAS (1586)

(Žr. 53, 57—59 psl.)

Годъ ѿт' нарожен'е сына божого тисеча пят'сот' ѿсмьдесятъ шостого м[е]с'[е]ца июня чотыр'над'цатог[о] дня. На рокохъ земскихъ судовыхъ водлугъ статутъ по светой тройцы свята римьского на заътрей припалыхъ и судовне справовати початыхъ передъ нами Казымеромъ Яновичомъ Ѡр'видомъ, суд'ею, а Криштофомъ Яновичомъ Белевича, под'суд'комъ, — врад'ники его королев'ской милости зем'скими зем'ли Жомоит'ской, постановивши ся ѿчевисто землянка г[о]с'[по]да]рьская зем'ли Жомоит'ской, волости Велен'ское Бал'троевая Миколаевича Дов'къшевича Ѡр'шуля Станиславовна Дов'кгин'товича ѿповедала и покладала тестамент' ѿстат'нее воли мал'жон'ка своего небож'чика Бал'троея Миколаевича Дов'къшевича, собе ѿт' того мал'жон'ка даны, которымъ тестаментомъ тот' мал'жонокъ ее небож'чик' Бал'троей Миколаевич' в годъ нынешнемъ ѿт' нарожен'я сына божого тисеча пят'сот' ѿсмьдесятъ шостого м[есе]ца мар'ца пятого дна, будъчи ѿт' п[а]на бога хоробою тяш'кою знятый, ѿбав'ляючи се тог[о], абы по зыст'ю его с того мизер'ного света ѿколо ѿбогое мает'ности его межи его мал'жон'кою, его дет'ми и приятел'ми его по животе его посвар'ку и роз'тыркъ не было, с чого

немилость, незгода и непокой межи повиноватыми приходить. Прото тот' мал'жонокъ ее небож'чикъ Бал'троей Миколаевич' Дов'къшевича ни с чьего примушен'я ани намовы люд'ское, леч' тол'ко самъ по доброй воли своей дал', даровал' и тымъ тестамен'томъ ѡстаточ'ной воли своей записал' ей, мал'жон'це своей, именич'ко свое власт'ное ѡт'чиз'ное, никому ничимъ непен'ное, лежачое в земли Жомоит'ское, 8 волости Велен'ское, Ляв'де над' реко[ю] Водок'тею, з будован'емъ хоромъ домовыхъ, з челед'ю невол'ною, з быд'ломъ рогатымъ и нерогатымъ и со всими кгрун'ты земляными ку тому именич'ку прислухаючими доживот'е, а по животе ее на ѡбой дети ег[о] ѡбеюхъ жон' его, которые дети его по животе ее мают' межи собою на ров'ные части тое именич'ко поделити; тым' же тестамен'томъ своимъ ей, мал'жон'це своей, записал' котел' медены пив'ны, в которомъ леет' се воды пол' бочки, а ѡсобливе тым' же тестамен'томъ своимъ ѡстаточ'ной воли своей з милости своее записал' доч'це своей пан'не Зофий Бал'троеевне челеди своей власт'ной невол'ной ѡт'чиз'ной пароб'ка на ймя Ан'дрея Якубовича, девку МагдаленѠ Юх'новнѠ, дрѠгую девку Ган'ну АмѠброжеевнѠ, к тому быд'ла рогатого — воловь ѡремыхъ, чотыри коров' дойныхъ три, жереб'цов' двух', ѡвецъ трое, гусей четверо, плат'я сукон'ного — соян' сукна Ѡтер'финѠ зеленого с пети локоть, други соянъ сукна люн'ского чор'ного с пети локоть, шуб'ку [сук]на люн'ского чор'ного, бел'ками под'шитую, шап'ку ѡк'самитѠ чор'ного за ѡс'мьдесятъ грошей купленную; которую выправѠ водлуг' тог[о] тестамен'ту его сынове его з дому его ѡт'чиз'ного Бобян'ского, замуж' выдаючи, той доч'це его Зофий спол'на ѡт'дати мают'. А которая челед' невол'ная ее, Ѡр'шули, власт'ная есть, ѡписал' тым' тестамен'том'

своимъ тую челед' ей, мал'жон'це своей Ор'шули, яко свою власт'ную себе взят'. И на то тот' мал'жонок' ее Бал'тромей Миколаевич' ей, мал'жон'це своей Ор'шули Станис'лавов'не, и доч'це своей пан'не Зофий Бал'троевне тот' тестамент' свой под' печат'ю своею власт'ною и под' печат'ми земля г[о]с[по]д[а]рьскихъ земли Жомоит'ской, волости Велен'ской — Мар'тина Бутримовича Мон'кевича, Ан'дрея Яновича Юш'кевича, Бал'троея Юр'евича Юш'кевича, Юр'я Яновича Семаш'кевича, а волости Ясвон'ской Томаша Шефановича Рад'вилевича дал', которые печат'ники, буд'чи того добре сведоми, тот' тестамент' Бал'троевой Миколаевича Ор'шули Станиславовны и доч'ки ее Зофий Бал'троевны ѡтвер'жаючи, присягами своимъ под'пер'ли, иж' за проз'бою его прикладали. Просила нас', перед' нами положивши, Ор'шуля, абых'мо тот' тестамент' ѡтвер'жаючи, до книг' зем'скихъ Жомоит'скихъ ѡписать велели, которыи ж' тот' тестамент' слово ѡт' слова так' ся в себе маеть:

Во име ѡт'ца и сына и д'ха светог[о], стан' се воля его светая. Амень. Я, Бал'тромей Миколаевич' Дов'къшевича, земенин' г[о]с[пода]рьский земли Жомоит'ское, волости Велен'ское ѡзнаймую и кож'домѡ ѡб'ясняю сим' моим' тестамент'омъ ѡстаточ'ной воли моее всим' вобец' и кож'домѡ з особ'на, кому бы то г[о] потреба была ведати або чт'чы его слышати, яко нине, так' и на потомъ буд'чимъ людем', што ж' я, Бал'тромей Миколаевич' Дов'къшевича, именем' в сем' тестамент'е моем' вышей ѡписаны, ач' буд'чи на тот' час' на теле моем' ѡт' п[а]на бога хоробою ѡб'лож'ною тяш'ко навежоны, але на ѡмысле и на д'шы добре здоров' и в зупол'ном' розуме, ведаючи то добре, иж' на свете ничог[о] пев'нейшог[о] нет' яко смер'ть, а непев'нейшог[о] яко година смер'ти,

прото я, Бал'тромей Миколаевич' Дов'къшевича, ѡбав'ляючи ся тог[о], абы по зейстью моем' с того мизер'ного света ѡколо ѡбогое мает'ности моее межи жоною моею, дет'ми и приятел'ми мойми по животе моемъ посвар'ку и роз'тыр'кѣ не было, с чого немилость, незгода и непокой межи повиноватыми приходитъ а ѡб'тяж'ливість сум'нен'ю и дѣшы приносятъ, ѡмыслиломъ тот' тестамент' ѡстаточ'ной воли моей справить не с чиего примушен'я ани намовы люд'ское, леч'тол'ко самъ по доброй воли своей. А напер'вей порѣчаю п[а]ну богу вшех'могущому, в тройцы едыному, в насвент'шые руки его дѣшу мою, а тело мое греш'ное ку погреблен'ю в землю. Потомъ теж' даю, дараю и симъ тестамент'омъ ѡстаточ'ной воли... записую мал'жон'це моей, мне вер'не милой Ѡр'шули Станиславовне Дов'кгин'товича, именич'ко мое власт'ное ѡт'чиз'ное никому ничимъ непен'ное, лежачое в земли Жомоит'ской, ѡ волости Велен'ской, в Ляв'де над' рекою Водок'т... дом' з будован'емъ хоромъ домовыхъ, с челед'ю невол'ною — пароб'ка Петра Ш...кѣвича зъ жоною его Ядвигою, зъ сыномъ ихъ Валемъ и з доч'ками ихъ Якгнешкою, Ган'ною, Доротою а Бар'барою, дрѣгого пароб'ка Юх'на Яц'ковича з дет'ми его — зъ сыномъ Юр'емъ, а Петромъ, а Езофомъ и з невест'кою его, жоною Юр'евою на йме Табитою, третего пароб'ка Вален'тына Юх'новича з мат'кою его Галеною Грит'ков'ною; з быд'ломъ рогатым', то есть: две сохи волов' домовыхъ, коров' пят', ѡвец трое, коз'пятеро, гусей пятеро, свиней двое, куров' пятеро и к тому кини* два воз'ники шер'стью ѡбадва сивые. А тое именич'ко мое звышъ помененое Ляв'ден'ское записую мал'жон'це моей Ѡр'шули зо всими кгрун'ты

* Turétŷ būti кони.

шремями и нешремями, з леси, з гай, з мыш'никами, зъ селищами старыми и новыми, збож'емъ на поли засеяннѣмъ и дома на тот' час' будѣщимъ молочоннѣмъ и немолочоннѣмъ, со всимъ на все, почавши отъ мала аж' до велика, тое именич'ко мое Ляв'ден'ское яко се само в себе з дав'ныхъ часовъ в дол'гости, в широкости, в округу, в межахъ, в границахъ и в обыходахъ своихъ маетъ и мети будетъ, ничего не оставуючи на дети пер'вѣе жоны моее, такъ тежъ и на дрѣгие дети дрѣгое жоны моее Ор'шули Станис'лавовны, але все шгуломъ той преречоной мал'жон'це моей Ор'шули Станис'лавов'не доживот'ное меш'кан'е и спокойное шживан'е записую; котора мал'жон'ка моя Ор'шуля маеть на всемъ спокойне в томъ именич'ку моемъ Ляв'ден'скомъ отъ мене записаномъ мешкаючи, в моцы, влад'ности и в спокойномъ дер'жан'ю своемъ мети, такъ якомъ и я самъ дер'жалъ и шживалъ. А дети мой никоторое труд'ности и пренакаган'я ш тое именич'ко мое Ляв'ден'ское той мал'жон'це моей Ор'шули чинити не мають, лечъ тол'ко по животе ее тое именич'ко мое Ляв'ден'ское и со всимъ стат'комъ маеть прийти и спасти на шбой дети шбеюхъ жон' моихъ, которые мають межи собою на ров'ные части тое именич'ко поделити. Ку томъ тежъ записую той же мал'жон'це моей Ор'шули Станис'лавовне котелъ мой медены пивны, в который леегъ са воды полъ боч'ки; а шособливе тежъ записю з милости своее доч'це моей пан'не Зофий Бал'троев'не челеди своей власт'ной невол'ное от'чиз'ной — пароб'ка невол'ного на имя Ан'дрея Якубовича, девку невол'ную Макгдаленъ Юх'новнъ, дрѣгую девку тако жъ невол'нѣю Ан'ну Амъброжеев'ну; к тому быдла рогатог[о] — волов' шремыхъ чотыри, коров' дойныхъ три, жереб'цовъ двухъ — шд'ного шер'стью глинястого, а дрѣмого шер'стью ...ивого, швецъ

трое, гусей четверо; плат'я сукон'ного — соян' сук'на
втер' [фину] зеленого с пяти локот', други соян' сукна люн'-
ского чор'ного с пяти локотъ, шуб'ку сукна люн'-
ского чор'ного бел'ками под'шитою, шап'ку ѡксамиту
чор'ного за ѡсм'десять грошей куплен'ю; котор'ю
выправ'ѣ ведлугъ того тестамен'тѣ моего по животе
моемъ мають сынове мой з дому моего ѡт'чиз'ного
Бобян'ского, замуж' выдаючи, той доч'це моей Зофий
спол'на ѡт'дати. А што теж' которая челед' невол'ная
мал'жон'ки моей Ѡр'шули власт'на ей есть — жон'ка
на йме Настася Бог'дановна з двема доч'ками — Лю-
цыею а Галеною, тую челедъ мал'жон'ка моя Ѡр'шуля,
яко власт'н'ю свою, собе маеть взяти. Которы ж' тот'
тестамент' ѡстаточ'ной воли моей, в целомъ роз'ме
моемъ справ'лены, далемъ мал'жон'це моей Ѡр'шули
Станис'лавовне и доч'це моей пан'не Зофий Бал'тро-
меевне под' моею власт'ною печат'ю. А при томъ
справован'ю того тестамен'тѣ ѡстаточ'ной воли моее
были люди добрые земляне г[о]с'[пода]рские земли
Жомоит'ское, волости Велен'ское, то есть: пан' Мар'-
тин' Бутримович' Мон'кевича, пан' Ан'дрей Янович'
Юш'кевича, панъ Бал'тромей Юр'евичъ Юш'кевича,
пан' Юр'и Янович' Семаш'кевича, а землянинъ г[о]с'-
[пода]рски земли Жомоит'ское, волости Ясвон'ской
пан' Томаш' Щефановичъ Рад'виловича. А для леп'-
шое твер'дости и на потомъ ведомости и ѡмоц'нен'я
того моего тестамен'ту просил' есми я, Бал'тромей
Миколаевич' Дов'къшевича, ѡ приложен'е печатей до
того тестамен'тѣ моего ѡстаточ'ной .

Писанъ в дому моемъ власт'номъ ѡт'чизномъ в Бобя-
нахъ годѣ ѡт' нарожен'я сына божого тисеча пят'сот'
ѡсм'десять шостого м[е]с'[е]ца мар'ца пятого дня.
Ѡ того тестамен'ту печати притис'ненныхъ семь. А так'

мы, выслушавши того шповедан'я Бал'троевой Миколаевича Дов'къшевича Ор'шули Станис'лавовны Дов'гин'товича и присеги печат'никовъ звышъ помененыхъ на то вчиненое и тестаментъ шстаточ'ной воли мал'жон'ка ее, небожчика Бал'троея Миколаевича Дов'къшевича, шт' нее перед' нами покладаного, за прозбою ее, велели [есмо] тотъ тестаментъ до книгъ земъскихъ... шписать.

CVIA DA 14586 Nr. 52, l. 114—115.

М. DAUKŠOS ŽEMĖS PIRKIMO AKTAS (1601)

(Žr. 136—137 psl.)

Годъ шт' нарожен'я сына божого тисеча шест'сот'ного пер'вого м[есе]ца ген'вара дванад'цатого дня.

На рокох' зем'ских' сѣдовых' вод'луг' статуту на зав'трее по святе трох' королей святе рым'ском' прыпалых' и сѣжоных' перед' нами Себес'тыяном' Себес'тыяновичом' Кес'тор'том', тивѣном' короля его м[и]л[о]с'ти Ойракгол'ским', суд'ею, Петром' Адам'ковичом', под'суд'ком', а Миколаем' Бур'бою, писаром',—врад'ники г[оспода]р'скими сѣдовыми зем'скими зем'ли Жомоит'ской, постановив'шы се шчевис'то земляне г[оспода]р'ские зем'ли Жомоит'ское Шымон', Ам'брожей а Станис'лав' Юр'евичы Семаш'кевича, шповедив'шы, покладали лист' свой, добровол'ны шпис' его м[и]л[о]с'ти князю Миколаю Дав'къшы, канонику Жомоит'скому, плебану Бетыкгол'скому, шт' себе даны, признаваючы все то, што в том' листе их' реч'меновите нижей шписана ест' и его вод'луг' права штвер'жаючы, просили нас' врадѣ за то, ниж'бых'мо тот' лист' их' до книг' зем'ских' вписать велели, которы лист', вписуючы шт' слова до слова, так' се в себе мает':

Я Шымон', я Ам'брожей а я Станис'лав' Юр'евичы Семаш'кевича, земляне г[оспода]р'ские зем'ли Жо-моит'ской, волос'ти Велен'ской, визнаваем' сами на себе тым' нашим' добровол'ным' вечыс'тым' продаж'ным' лис'том', даючы то 8 ведомост' всим' пос'полите и кож'дому з особна, ком' бы ѿ том' ведати належало ал'бо чтучы его слышети нинеш'ным' и напотом' буд'щим', иж' што которое именичо наше, лежащее в зем'ли Жомоит'ской 8 волос'ти Велен'ской в полю Бобян'ском', прозываемое Бобяны, небощыца мат'ка наша пани Ал'жбета Андреевна Запол'ска Юр'евая Яновича Семаш'кевича, ѿт'даляючы ѿт' дочок' своих' рожоных' а сес'тр'ь наших' Дороты, Макгдалены, Ка-терыны, Ган'ны а Ал'жбеты Юр'евен' Семаш'кевича, нам' сыном' своим' вод'луг' права своего вечыс'того записом' своим' влила. А так', я Шымон', я Ам'бро-жей а я Станис'лав' Юр'евичы, б'д'дчы того именича Бобян'ского вер'ху мененог'[о] в спокойном' а доб-ровол'ном' дер'жан'ю и 8жыван'ю своем' а, маючы мы пил'ные а великие потребности с'мы п[е]н[е]зех', продали ес'мо и неѿт'зов'ным' вечыс'тым' правом' пу-стили тым' же правом' своим' веч'ным', то ест' дом' наш' со в'сим' б'д'дованем' хором' домовых' и г'мен'-ных' и зо в'сими к'грун'ты зем'леными куп'ными, за-куп'ными, в од'менах' взятыми и яким'кол'век' спо-собом' до того именича нашог[о] прибав'леными, з' селищами и навозы старыми и новыми, з' ѿгороды, з' сады ѿвощовыми' и хмелевыми' и со в'сими к'грун'-ты ѿремыми и неѿромыми, з' сеножат'ми, з' лесы, з' гай, з' мыш'никами, с пр'дды и з' их' потоками', з' ловы пташыми' и рыб'ными — со в'сим' на все яко се тое именичо наше Бобяны в границах', в межах' и во в'сих' ѿбыходах' само в себе здав'на мело и тепер' мает', и с под'даными до того ж' именича Бо-

бян'ског[о] прыслухаючымі', то ест' Адама, Ан'дрея а Юр'я Яновичов' Сташ'нов' зъ жонами', з дет'ми и со в'сею мает'ност'ю их' продали ес'мо его м[и]л[о]с'ти князю Миколаю Дав'къшы каноникови Жомоит'скому, плебан' Бетыкгол'скому за пев'н'ю и до рук' наших' ѡт'личон'ю с'м' п[е]н[е]зей за сто и двад'цат' коп' грошей литов'ских'. И вжо ѡт' даты сег[о] лис'ту нашог[о] нижей ѡписаное в моц', в дер'жан'е и в спокойное а век'истое и непоруш'ное ѡживан'е подали и поступили ес'мо, веч'не се с того именича вырекаючы, так' иж' менованое неменованому, а неменованое менованом' ничего шкодiti и на жад'ной переказе быти не мает' и мочы мети не б'дет'. Вол'но б'дет' ег[о] м[и]л[о]с'ти князю каноник' и напотом' б'д'щим' щад'ком' его м[и]л[о]с'ти кому хочечы ѡт'дати, продати, даровати, променяти и на кос'тел' записати и к' налесп'шому а ѡжыточ'нейшому пожит'к' [св]оем' ѡборочати, а мы вжо Шымон', Ам'брожей а Станислав' Семаш'кевичы в тое имениче, во все ѡгулом' ани в котор'ю част' того именича и в нам'нейшую реч' пожит'ков' сами через' себе, жон', детей и потом'ков' своих' ани через' кого ин'шого близ'кого кров'ного и ѡб'чого чловека веч'ными часы вступовати и никоторое переказы в дер'жан'ю и ѡживан'ю его м[и]л[о]с'ти самог[о] князя каноника и ѡт' ег[о] м[и]л[о]с'ти кому ж' кол'век' яким' кол'век' правом' дер'жачог[о] чынiti не маем' и мочы мети не б'дем', але ещо сим' лис'том' нашим' вечыс'тым' продаж'ным' вар'ем'. Хто бы з близ'ких' кров'ных' и повиноватых' наших' и ѡб'чих' людей в тую продажу наш'ю звыш' мененую его м[и]л[о]с'ти князю каноник' на веч'ност' продан'ю, буд' во всю або в котор'ю бы нам'нейшую реч' вступовали, ѡдымовали и переказ' яким' же кол'век' способом' чынили, тог'ды маем' и повин'ни б'дем

за дан'ем' собе ведомос'ти ѿт' его м[и]л[о]с'ти князя каноника або ѿт' его м[и]л[о]с'ти дер'жачого через лист' влады ѿпоминал'ны зем'ски або кгород'ски Жомоит'ски або которого кол'век' повету и владѣ надалей перед' роком' до права прыпадаючым' за тыден' або яко его милост' князь каноник' або дер'жачы ѿт' его м[и]л[о]с'ти ѿсхочут', покладаючы тот' лист' влады на имен'ях' наших' власт'ных', лежащих' в зем'ли Жомоит'ской ѿ волос'ти Велен'ской пороз'нѣ меш'каючих', то ест' на имен'ю моем' Шымона Семаш'кевича, называемом' Шѣдзюны, а на имен'ю моем' Ам'брожея, называемом' Ѵр'нежоте, а на имен'ю моем' Станис'лава, называемом' Дат'ново, або и на ин'ших' имен'ях' и мает'нос'тях' наших', яко на веч'ностях' так' и на заставах' гдѣкол'век' и за яким'кол'век' правом' набытых' бѣдем' дер'жати, так' заѿч'не яко ѿчеvis'то, а мы за таким' собе дан'ем' знат' зав'сегды тыле разов', иле того потреба бѣдет', ѿ кождого сѣдѣ и ѿ права ѿчыщати и заступовати маем' и повин'ни бѣдем', а по нас' дети и потом'ки нашия або тот', хто на тот' час' добра нашия в зем'ли Жомоит'ской лежащыя и гдѣ ж' кол'век' бѣдѣчыя, яким' же кол'век' правом' дер'жати бѣдет', таковому ж' ѿчыщан'ю под'легати бѣдут. А ест'ли бых'мо якокол'век' пропаметав'шы сего лист'ѣ нашего добровол'ног[о] записѣ, в тую продажѣ нашѣю звыш' в сем' лист'е менен'ю вступовали або ѿт' кождого вступѣючого и ѿт'иму'ючог[о] ѿчыщати и заступовати не хотели и почав'шы не ѿчыс'тили и в том' его милост' князь каноник' або ѿт' его м[и]л[о]с'ти яким'кол'век' правом' дер'жачы труд'нос'ти и переказы якие ж' под'няли, тогды маем' и повин'ни бѣдем' его м[и]л[о]с'ти князю канонику и ѿт' его м[и]л[о]с'ти дер'жачому вины мес'то зарѣки заплатити сто коп' грошей литов'ских' и вси шкоды

и наклады на голое слово речен'е его м[и]л[о]с'ти самого або и от' его м[и]л[о]с'ти дер'жачого, або ѿмощованого их' кром' жад'ного прав'ного доводѣ и прысеги телес'ное нагородити, а ѿсобливе ест'ли бы за неѿчыщен'ем' нашим' штокол'век' кгрун'ту того именича ѿтышло, тог'ды за кож'ды мор'кгъ кгрун'ту того именича ѿдышлы за показан'ем' права через' сведец'тво ѿд'ного человека якогокол'век' станѣ маем' и повин'ни бѣдем' мы сами, жоны, дети и потом'ки нашия платити готовыми пенез'ми по десети коп' грошей литов'ских' або яко сам' его милост', або дер'жачы того именича похочет'. А того всего его милост' княз' каноник' або дер'жачы ѿт' его м[и]л[о]с'ти на имен'ях' наших' выш' ѿписаных' ѿ каждого права яко на рокѣ завитом' доходити мают' и на ин'шых' всих' добрах' наших', в котором' дохожен'ю их' кром' жад'ного затруд'нен'я зо всяких' доб'рѣ наших' лежащих' и рѣхомых, гдекол'век' бѣдѣх' и где сами похотят' и подобают', трояко, так' совито або яко сами ѿсхочут', нагорожено быти мает' под' таковыми зарѣками' вышей менеными', так' теж' сим' листом' нашим' добровол'ным' вечыс'тым' продаж'ным' записом' варѣем'. Ест'либых'мо по дате сего листу нашего вси добра нашия яко лежащие так' и рѣхомые мал'жон'кам' або детем' своим' яким'кол'век' правом' пустили и з них' се веч'не вырекли, ѿникаючы того всег[о] вод'ле ѿбвяз'ков' наших', зачым' бы ег[о] милост' княз' каноник' або ѿт' его м[и]л[о]с'ти того именича дер'жачы ѿступован'е и ѿдымован'е и неѿчыщен'е ѿступуючих' не мел' бы нас' яко листом' врадывым' так' и позвом' вшелякого врадѣ ѿ'кул' поз'вати, тог'ды пред'се его м[и]л[о]с'тъ княз' каноник' або дер'жачы ѿт' его м[и]л[о]с'ти на тых' же мает'нос'тях' наших', которые бых'мо ѿд'но по дате сег[о] листу

нашо[о] пустили, поз'вы покладаные и ѡт'права на них' чынена быти мает'. Пак ли ж' бых'мо всю мает'ност' свою ѡг'лом' кому ин'шому мимо жон', детей и потом'ков' наших', ѡб'чому пѣстили, а его милост' княз' каноник' або дер'жачы не мог' бы нас' ни ѡт'кул' ѡ вси перенагабан'я и перешкоды свой поз'вати, тог'ды даем' сим' лист'ом' нашим' ѡ то все поз'вати до сѣдѣ зем'ского, кгород'ского або и до сѣдѣ голов'ног[о] трыбунал'ног[о], або и в ын'шы которы-кол'век', где ѡд'но ег[о] милост' княз' каноник' або дер'жачы ѡт' ег[о] м[и]л[о]с'ти похочет', а мы, буд'чы на якикол'век' рок' корот'ки до которог[о] кол'век' врадѣ вод'луг' сег[о] лист'у нашего позваные, буд' с мает'ности якої ѡчевис'то або и заѡчне. А ест'ли бых'мо мает'ности не мели и ѡ ней ег[о] милост' княз' каноник' або дер'жачы ѡт' ег[о] м[и]л[о]с'ти ведати не мог', тог'ды мает' по нас' поз'вы прыбияти пры кос'телех' и на тор'гох' до якогокол'век' врадѣ похочет' яко на рок' завиты, а мы, бѣд'чы на якикол'век' рок' и до которог[о] ж' кол'век' врадѣ якимикол'век' позвы позвани або ѡчевис'то ѣ права заказани, не вымов'ляючы се хоробою ѡб'лож'ною, послугою г[оспо]да]р'скою воен'ною и речыпосполитое справою бол'шою, не закладаючы се в ын'шом' повете и ин'шыми жад'ными прычынами прав'ными и неправ'ными и правѣ против'ными, за пер'вшыми поз'вы и за пер'в'шым' прыволан'ем' через' воз'ног[о] до права сами ѡчевис'то, а не через' ѣмоцваног[о] своег[о] стати и став'шы, ѡборон' бы направ'нейших' не заживаючы, поз'ву року ничым' не бѣречы, заразом' зѣ сѣдѣ не сходечы, ѣсправед'ливити се маем', а врад' кож'ды, до которог[о] се тая справа прыточыт', яко за стан'ем', так' и нестан'ем' нашим', ѡборон' нияких' ѡт' нас' ани ѡт' ѣмоцваног[о] нашего не прыймуочы, заразом'

того ж' часѣ скоро вглянув'шы в тот' лист' наш' продаж'ны, вод'луг' жалобы за кож'ды ар'тыкул' и паракграфъ неспол'нены, яко зарѣкѣ и вси шкоды, наклады, словом' речоные, на нас' прысѣдив'шы и ѡтправѣ на вшеляких' мает'нос'тях' наших' лежащих' и рѣхomyх', где ж' кол'век' на тот' час' бых'мо мели, моц'цю ѡт'правѣ кром' складан'я рат' статutowых' ѡделати мает'. А в недостат'ку мает'ности тот' же врад' мает' нас' декретом' своим' вод'луг' лис'тѣ того нашего на выволан'е здати. А все то выпол'нив'шы и всемѣ то [м]ѣ досит' ѡчынив'шы, пред'се тот' лист' наш' и тая продажа наша при его м [и] л [о] с'ти князю каноникѣ и пры дер'жачом' веч'не зо в'сими паракграфами зостати маеть. То теж его м [и] л [о] с'ти князю каноникѣ варѣем', иж' што которые подд'анные с того именича Бобян'ского перед' датою сег [о] лис'ту нашего поѣтекали, ест' ли бы прыш'ли по доброй воли своей або бы его милост' княз' каноник' прав'не ѡтыскал', а то ест' Баня а Езофа Лав'рыновичов' з жонами и з дет'ми их', тог'ды мает' его милост' держати и владати их' яко своих' власт'ных' ѡт'чычов', а мы вси або которыкол'век' з нас' не маем' его м [и] л [о] с'ти князя каноника до жад'ного права поволокати под' зарѣками вышей ѡписаными. И на то дали ес'мо тот' наш' лист' вечыс'ты продаж'ны его м [и] л [о] с'ти князю Николаю Дав'кышы под' нашими власт'ными печат'ми и с под'писами рук' наших'. А для леп'шой твердос'ти сег [о] лис'ту нашего просили ес'мо ѡ прыложен'е печатей людей зац'ных', землян' г [о] с' [п] о д [а] рьских' зем'ли Жомойт'ской п [а] на Яна Николаевича Лявдан'ског [о], пана Петра Мел'вида а п [а] на Юр'я Забелы, што их' милост' на проз'бу нашѣю печати свой прытис'нув'шы и рѣки под'писали. Писан' ѣ Бобянах' годѣ ѡт' нарожен'я сына божого тисеча

шест'сот'ного м[есе]ца декабра шест'над'цатого дня. 8 того листу печатей прытис'ненных' шест', а под'пис' рук' тыми словы: Szymon Jvriewicz Siemaŕzko ręka właŕna, Ам'брожей Юр'евич' Семаш'кевича власт'ною рѣкою под'писал', печатар' прошоны ѡчевис'то до того листу ѡт' пана Шымона, пана Ам'брожея а пана Станис'лава Юр'евичов' Семаш'кевича Ян' Миколаевич' Ляв'дан'ски, pieczętarz vŕtnie proŕzony przj pieczęci swej ręka ŕwą podpisałem Piotrz Mielwidowicz, pieczętarz vŕtnie vproŕzony od oŕob wtým liŕcie opisańch przj pieczęci swej ręka podpisałem Jerzj Zabie[to?].

Которы ж' тот' лист' звыш' менены пры 8ст'ном' со- знан'ю их' ест' до книг' зем'ских' Жомоит'ских' 8пи- сан'.

VVU ZA 30a Nr. 68, l. 138—139.

SKUNDAS ANT M. DAUKŠOS (1601)

(Žr. 136—137 psl.)

Годѡ ѡт' нарожен'я сына божого тисеча шест'сот' пер'вого м[есе]ца ген'вара дванад'цатого дня. Ѡпо- ведали' и жаловали' земляне г[оспода]р'ские зем'ли Жомоит'ское Шымон', Ам'брожей а Станислав' Юр'е- вичы' Семаш'кевича ѡ том', иж' дей што в годѡ минѡлом' тисеча шест'сот'ном' м[есе]ца декабра се- мого дня за 8жыт'емъ князя Миколая Дав'къша, ка- ноника бискупства зем'ли Жомоит'ское Вор'нен'ско- го, продали ѡни ему. вси спол'не две служ'бе своих', люд'ми ѡселых' матерыстих', лежачых' в зем'ли Жо- моит'ской, 8 волости Велен'ской, в полю в Бобянах' Сташѡны — Адама, Ан'дрея а Юр'я Сташѡнов' за сто двад'цат' копь гр'[о]щей литов'ских', на што дей емѡ, князю Миколаю Дав'къшы, и лист' мам'рамовы на продажѡ и дрѡги лист' мам'рамовы на сознан'е там' того листу голов'ног[о] на себе дали. На кото-

ром' том' листе его голов'ном' на мам'раме прирек' дей и словомъ своим', под' душ'ным' затраченем', оубеца' им' он', княз' Миколай Дав'къша, ничего дот'кливого не писати, о'дно самую реч' з варун'ками слуш'ными, вод'лугъ звыклости хрестиян'ское лист' справити и до того часѸ признан'я их' того листѸ голов'ного продаж'ного на рокох' трыкрол'ских' вод'лугъ застановен'я его з ними, берѸчы листы и право на тые под'данные от' них', мель им' лист' свой квитов'ный от' себе дать, абы они часѸ очищен'я тыхъ под'данных', кгда того потреба о'кажет' емѸ, князю Миколаю Дав'къшы, о'пев'наючы их' тых' листов' им' о'зычыти для под'порѸ ихъ о' права. То пак' дей в сем' же годѸ тисеча шест'сот' пер'вомъ месеца ген'вара дванад'цатого дня, кгда тер'мин' припал' вод'лугъ листѸ их' на признан'е, даного емѸ, князю Дав'къшы, о' сѸдѸ здеш'него зем'ского Жомоит'ского на рокох' тепереш'ных' трыкрол'ских' не становечы се сам' княз' Миколай Дав'къша, о'дно через' о'моцованого своего земена г[оспода]р'ского зем'ли Жомоит'ское пана Юр'я Забелу; положив'шы лист' их' продаж'ны, написав'шы кговоли себе, не тол'ко мает'ност' свою продажѸ варѸючы, але дей и ин'шѸю мает'ност' их', которое они не продавали, хотечы о'сег'нути, вол'ного шафун'ку им' забороняючы. А не о'дно мает'ности, але и на самых' о'собах' хотечы се паст'вити, там'тым' листом' их' себе варовал' кѸ о'бел'жен'ю стану их' шляхет'ского и изнищен'ю мает'ности их', о' чом' дей шырей в том' листе их' о'писано ест'. Которы дей о'моцованы его, князя Миколая Дав'къшы, Юр'и Забела премовил' их' там'тым' листом' на признан'е от' нихъ даном'; таковы лист' им' бар'зо шкод'ливы, ижѸ мѸсели признати, о'бав'ляючы се на себе от' него зарук' а презысков' великих'. И того дей листѸ квитов'ног[o],

вод'лугъ застановен'я их' з ним', не дав'шы и сам' се не становил' се, ничего дей не д'баючи на бояз'нь боѡжою и на стан' свой каплан'ский дѡхов'ны, ѡпев'нив'шы дей их' словом' своим', а ѡни дей яко просто-та, дав'шы се намовити, ѡверив'шы лакгод'ным' словам' его таковым', мам'рамъ емѡ на себе дали. Ѡ што то все, менечы быт' себе ѡт' него, князя Миколая Дав'къшы, з великою шкодою своею, прыпустив'шы кѡ ведомости' в'рядовой, дали себе до книг' зем'ских' записати.

VVU ŽB 35 Nr. 102, l. 31.

SANTRUMPOS

- AK** KATHECHISMAS ABA PAMOKIMAS WIENAM KVRIAMGI KRIKSCZONIVY REYKIAMAS. PARASZITAS Nuog D. IOKVBO LEDESMOS... E pergulditas Lietuviškay / ir Vntrukárt išspáuftas WILNIVY... 1605 (fotokopija).
- BK** *Foundationes Privilegia Ecclesiæ Cathedralis Mednicenſis totiuſque Diæceſis Samogitiæ ex mandato... STANISLAI KISZKA Epifcopi Samogitiæ per me Matthæum Babinowſki Canonicum... fideliter ex authenticis deſcripta et Collecta Vornis ſeu Miednicis Anno 1619... (rankraſtis VVU F 719).*
- CVIA** Lietuvos TSR Centrinis Valstybinis istorinis archyvas Vilniuje.
- DK** KATHECHISMAS ARBA MOKSLAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONII PRIWALVS. PARASZITAS PER D. IAKVBA LEDESMA... Iŕgulditas iŕ Lięžuvio Lanķiſko ing Lietuviſka per Kuniga Mikaloiu Daugſa Kánonika ſemaicſiu. Iŕspáuftas Wilniuie... 1595.
- DKS** Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugſa und des Anonymus vom Jahre 1605 nach den Krakauer Originalen und Wolters Neudruck interlinear herausgegeben von Ernst Sittig. Göttingen... 1929.
- DKV** Литовский катихизисъ Н. Даукши. По изданію 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объясненіями Э. Вольтеромъ. Приложение къ LIII-му тому Записокъ Имп. Академіи Наукъ № 3, 1886 г.
- DP** Daukſos Postilė. Fotografuotinis leidimas. Kaunas, 1926.

- DPV „Postilla Catholica“ Якуба Вуйка въ литовскомъ переводѣ Николая Даукши перепечатанномъ подѣ наблюдениемъ Ф. Ѡ. Фортунатова Э. А. Вольтеромъ. Вып. I-III. С.-Петербургъ, 1904 — Ленинград, 1927.
- Jb DaD Dokumentai apie kan. M. Daukšą. Surinko K. Jablonskis. (Atmušta iš „Tautos ir Žodžio“ kn. VII). Kaunas, 1931.
- Jb PŽ *Jablonskis K.* Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą. — „Archivum Philologicum“, 1933, IV, p. 64-85.
- KKZ *Kurczewski J.* Kościół zamkowy czyli katedra wileńska. I-III. Wilno, MCMVIII-MCMXVI.
- LIŠ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. I. Vilnius, 1955.
- LK NAVKA CHRZESCIANSKA. Abo Kátechizmik dla dźiatek. Przeź D. Iákubá Ledeźmá... ź Włojkiego ná Poljkie przełożony. W WKRAKOWIE (fotokopija).
- LKLI Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštynas.
- MA CB Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
- PIŁ Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa — Kraków 1914.
- VE ENCHIRIDION / Catechizmas mašas / dæl pašpalitu Plebonu ir Kožnadiju... parašchits per Daktara Martina Luthera. O išch Wokifchka liešuwia ant Lietuwifchka... pergulditas / per Baltramieju Willentha... Išchšpaustas Karalauczui... M. D. LXXIX.
- VEE Euangelias bei Epištolas / Nedeliu ir šchwentuju dienoju škaitomojias... pergulditas ant Lietuwifchka Šžodžia / per Baltramieju Willenta... Išchšpaustas Karalauczui... M. D. LXXIX.
- VEV Visitationes ecclesiarum (Tarkvinijaus Pekulo Žemaičių vyskupijos vizitacijos 1579 m. aprašymo išlikusios dalies P. Veblaičio nuorašas).
- VKMA Valstybinis Kauno miesto archyvas.
- Vn Postylla katolicka mniejsza... Napisana w roku 1579 przez X. Jakóba Wuyka z Wagrówca... a teraz na nowo według wydania Krakowskiego z 1617 roku przedrukowana. I-IV. Wrocław, 1843.

- VP J. Vujeko mažosios postilės 1582 m. leidimo I-II d. (defektinis egzempliorius Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, sign. Ca P. 2-4).
- VPs PASSIA TO ieft / HIŝtorya męki Páná náþego IESVSA CHRyŝtufá... 1582 (pridėta prie VP atskira paginacija).
- VVU Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
- VŽV Žemajtiu Wiskupiste. Aprasze K. Motiejus Wołonczewskis. I-II. Wilniuj, 1848.

Išnašose, o kai kur ir tekste dar vartojamos šios santrumpos: *F*—fondas, *f*—lapas, *r*—pirmoji lapo pusė, *v*—antroji lapo pusė.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Du M. Daukšos autografai (viršuje 1609 m., žemiau 1602 m.) ir antspaudas (su herbu <i>Szeliga</i>). Viršutinio autografo fotokopija gauta iš Romos (Vatikano archyvas, Nunziatura di Polonia, vol. 37-A, f. 27). Antspaudą piešė dail. A. Stasiulevičius iš Žemaičių kapitulos įgaliojamojo rašto 1593 m. (žr. 3)	48—49
2. M. Strijkovskio atvaizdas „Kronikoje“ (1582)	112—113
3. Žemaičių kapitulos įgaliojamasis raštas 1593 m. su M. Daukšos ir kitais parašais (Lietuvos TSR MA CB B ₂ 53 l. 8)	136—137
4. Žemaičių kapitulos raštas popiežiui 1609 m. su M. Daukšos ir kitais parašais (Vatikano archyvas, Nunziatura di Polonia, vol. 37-A, f. 327)	144—145
5. Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas (XVI a. pradžia), įrašytas knygoje „Tractatus sacerdotalis“ (1503) (VVU II 3006)	176—177
6. M. Daukšos katekizmo (1595) titulinis psl.	208—209
7. J. Vujeko mažosios postilės (1582) antrosios dalies titulinis psl.	224—225
8. M. Daukšos postilės (1599) titulinis psl.	240—241
9. M. Daukšos postilės teksto puslapis (žodžiai pabraukti S. Stanevičiaus) (VVU L _R 1618)	256—257
10. M. Strijkovskio „Kronikos“ (1582) titulinis psl.	288—289
11. J. Radvano „Radivilados“ (1588) titulinis psl.	296—297
12. Tėvynės Mylėtojo „Senatui ir lietuvių tautai“ (1597) titulinis psl.	304—305
13. Rusijos Mokslų akademijos perspausdinto M. Daukšos katekizmo (1886) titulinis psl.	352—353
14. Rusijos Mokslų akademijos perspausdinto M. Daukšos postilės I sąs. (1904) titulinis psl.	368—369
15. E. Zitigo perspausdinto M. Daukšos katekizmo (1929) titulinis psl.	384—385

RODYKLĖS

Rodyklės apima beveik visus asmenų ir geografinius vardus. Nejtraukti vardai iš priedo. Iš išnašų įtraukiami tik tie autoriai, kurių žodžiai, samprotavimai, nuomonės (ir pateikti svarbesni faktai) cituojami, atpasakojami ar minimi tekste. Nejtraukti geografiniai vardai, įeinantieji į visuomeninio gyvenimo įvykių pavadinimus (pavyzdžiui, *Liublino* unija), gatvių pavadinimai miesteliuose, pasitaikę vardai citatose iš M. Daukšos ir J. Vujeko.

Žinomesnių asmenų duodama pavardės ir vardų pirmosios raidės, mažiau žinomų ar nežinomų — pilni vardai, ypač kai figūruoja keli šeimos nariai, giminės ar bendrapavardžiai. Jei asmuo neturi pavardės, o vadinamas vardu ir tėvavardžiu, rodyklėn įtraukiamas pagal tėvavardį. Jeigu kas vadinamas vien vardu arba vardu su kilimo vietos nurodymu, rodyklėje pažymima jo socialinė padėtis, luomas, profesija (išskyrus valdovus). Toks pažymėjimas pridedamas ir mokytojams, studentams, nors jie figūruoja su tėvavardžiais. Antikiniai vardai rašomi žinomiausia, populiariausia forma.

Rodyklėse vartojamos šios santrumpos:

<i>kun.</i>	— kunigas	<i>ref. kun.</i>	-- reformatų kunigas
<i>m-la</i>	— mokykla	<i>stud.</i>	— studentas
<i>mok.</i>	— mokinys	<i>up.</i>	-- upė, upelis
<i>mokyt.</i>	— mokytojas	<i>valsč.</i>	— valsčius
<i>pav.</i>	— pavietas	<i>vysk.</i>	— vyskupas

ASMENŲ

Abramovičius L. — 198
Achilas — 289
Adomaitis G. — 8
Agripa V. — 22
Akvaviva K. — 168

Akvinietis Tomas — 222
Albertaitis Morkus, *stud.* — 82,
84
Albertaitis Stanislovas, *stud.* —
82

- Albinas Jurgis — 95, 157
 Albrechtas Brandenburgietis —
 148, 179, 180
 Aldobrandinis I. — 160, žr. Klemen-
 sams VIII
 Alegambè P. — 365
 Aleksandras Jogailaitis — 15
 Ambrazas V. — 381
 Ambraziejaitė Ona — 58
 Andriejaitis Valentinas, *stud.* —
 84
 Antonovičius A. — 8, 24
 Arijas Ant. — 35
 Ariosto L. — 278
 Aristotelis — 92, 147, 152

Balašaitis A. — 367
 Balčikonis J. — 379
 Baltramiejaitis Jonas — 54
 Baltramiejaitis Morkus — 54—55
 Baltramiejaitis Stanislovas — 55
 Baltramiejavičius Prakapas —
 290—291
 Baltramiejus, *vysk.* — 100
 Baranauskas A. — 377, 382
 Barauskiai, *šeima* — 101—102
 Barauskis Andrius — 101
 Barauskis Jonas — 101
 Barauskis Jurgis — 101—102
 Barauskis Leonas — 101
 Barauskis Mykolas — 101—103
 Barauskis Stanislovas — 101
 Bazilikas C. — 16
 Becenbergeris A. — 295
 Beinartas Albertas — 116
 Beinartas Ambraziejus — 111,
 116—117, 126
 Belarminas R. — 204
 Bembo P. — 277, 299—300
 Benkovskis S. — 104, 124, 148,
 193
 Bernotavičius Jonas — 114
 Bielskis M. — 236
 Biliūnai-Bilevičiai, *šeima* — 88
 Birkovskis F. — 230
 Biržiška M. — 378
 Biržiška V. — 176, 191—192,
 195, 198, 206, 235, 262, 362,
 366
 Blotnas Z. — 183, 309, 361
 Bludacijus P. P. — 189
 Bogatekas G. — 125
 Bohušas Jonas — 158—159
 Bokačio Dž. — 276—277
 Bona, *karalienė* — 65, 97, 138
 Borovska N. — 367
 Bouchet J. — 279
 Bretkūnas J. — 5, 7, 183—185,
 198—199, 206, 209—210, 212,
 225, 237, 251, 260—263, 319,
 332
 Briukneris A. — 270
 Bruožis V. — 305
 Budka V. — 158
 Budnas (Budny) S. — 87, 294
 Būga K. — 231, 378
 Butrimas Petras — 108

Cezaris — 302
 Charlampovičius K. — 64, 71
 Chilinskis S. B. — 383
 Chodkevičiai, *šeima* — 88
 Chodkevičius J. K. — 133
 Ciceronas — 34, 92, 147, 152, 296,
 300, 302—303, 321, 335, 341
 Ciprijonas, *sufraganas* — 201
 Cvirka P. — 382

Čaplikas-Šimtakojis J. — 376
 Čarnkovskis A. — 83

- Čerskis S. — 370
 Červa Grigalius — 108
 Čiurlionienė S. — 301
- Dantė A. — 276—277
 Daubmanas J. — 180
 Daugėla Merkelis — 140
 Daugintaitė-Daukšienė Uršulė — 54—56
 Daujotas Jurgis — 135
 Daujotas Stanislovas — 135
 Daujotas Vaclovas — 136, 239,
 žr. Labunauskis Vaclovas
 Daukantas S. — 194—196, 239,
 305, 368, 370
 Daukša(s), Daukšys — 47—48,
 žr. Mikalojaitis Baltramiejus,
 Motiejaitis Daukšys, Nejūnas
 Daukša, Piktuižaitis Dauk-
 šas, Sokaitis Daukšas, Žito-
 nis Daukšys
 Daukša, *Kymanto s.* — 47
 Daukša, *M. Daukšos prosene-
 līs* — 50
 Daukša *nuo Kaltinėnų* — 46—47
 Daukša Jonas — 54, 56—57,
 62—63, 144, 165
 Daukša Kazimieras — 145
 Daukša Petras — 54, 56
 Daukša Stanislovas — 54—56,
 59, 62, 132, 134—135, 143—
 144, 159
 Daukša Vaitiekus — 54, 56—57,
 59, 62
 Daukšaičiai — 47
 Daukšaitė Darata — 144
 Daukšaitė Elžbieta, Baltramie-
 jaus d. — 54, 56
 Daukšaitė Elžbieta, Jono d. — 63,
 144
- Daukšaitė Kristina — 144
 Daukšaitė Sofija — 54, 56, 58
 Daukšaitis Mikalojus — 50, 52
 Daukšys, *ponas* — 47
 Daukšos, *giminė* — 46—47
 Daumantas Petras — 61
 Daumantas Stanislovas — 61
 Demostenas — 152
 Dirvoniškaitė-Daukšienė Ona — 55, 134, 145
 Dirvoniškis Kristupas — 133, 134
 Diu Bele Ž. — 278—279, 293,
 295—296, 301—302
 Dluogošas J. — 174—175
 Dobkowicz Bernardus — 107
 Domanovskis Jonas — 48, 69, 92,
 94, 97
 Donelaitis K. — 190, 305, 325,
 382
 Donys — 49
 Doveika K. — 8
 Drotvinas L. — 381
 Drublianskis Motiejus — 133
 Du Bellay J. žr. Diu Bele Ž.
 Dubas V. — 279
 Džovaninis (Giovannini) P. E. — 165—166
- Eck J. — 227
 Engelsas F. — 13, 27, 29, 87,
 276, 279
 Etjenas (Estienne) A. — 279
 Euripidas — 147, 152
- Faber J. — 227
 Falkenhanas V. — 184—185
 Felicijonas, *T. Pekulo raštinin-
 kas* — 125
 Fenzlau W. — 25
 Ferus J. — 227

- Fijalekas J. — 200, 290
 Fiodorovas Ivanas — 248—249
 Fortunatovas F. — 374
 Frenkelis E. — 379
 Frobenijus J. — 153
 Fulgineus L. — 200
- Galaunė P. — 248
 Galminas Motiejus — 140, 189
 Galus D. — 183
 Gardiškis Juozapas — 133, 134
 Gedgaudai, *giminė* — 55
 Gediminaičiai — 117
 Gedspūdavičius Ambrasas — 138
 Geduškonis Povilas — 108
 Geitleris L. — 371
 Gerulis J. — 231, 378
 Giedraitis Merkelis — 35, 42—43, 66—67, 89, 109—112, 115—117, 119, 123—124, 125—127, 130, 132, 134, 140, 141—142, 149, 157, 161, 190, 192, 201—202, 209, 213, 227, 231, 236—245, 247, 274—275, 297—298, 359, 369
 Giedraitytė, *kunigaikštytė* — 18
 Gineitis L. — 8
 Ginbutas Augustinas — 158—159
 Girdžiūnas Kasparas, *mokyt.* — 73
 Girdžius, *valdinys* — 138
 Girdžius Kasparas — 139
 Goreckis S. — 200
 Górski K. *žr.* Gurskis K.
 Goslickis Martynas — 112, 114, 119—120, 192
 Goštautas Albrechtas (Alber-tas) — 72, 146
 Grabovskis T. — 228
 Gradovskis J. — 79
- Granatensis L. — 227
 Gričova A. — 236, *žr.* Kawecka-Gryczowa A.
 Grigalio XIII — 124, 159, 193—194, 234—235
 Grigorevičius Bertašius — 158
 Griniūtė (Grinevičaitė)-Sakavičienė-Daukšienė Darata — 55, 63
 Grodzkis (Groczi) Adomas, *mokyt.* — 171
 Gružewski B. — 40
 Gruževskis Jonas — 159
 Gurskis (Górski) Jokūbas — 335—336
 Gurskis K. — 227, 307, 336—337, 352
 Guttus Jacobus — 107
 Gžegožas iš Žarnovco — 250
- Hanušas J. — 372
 Hektoras — 289
 Henrikas Valua — 109
 Heraklis — 244
 Herbestas Benediktas — 335—336
 Hermanawicze Martins — 65
 Heziodas — 147
 Homeras — 147, 152, 232, 296, 378
 Horacijus — 147, 152
- Jablonskis J. — 377
 Jablonskis K. — 6—7, 11, 16, 21, 23, 48, 50, 53—54, 56—57, 60, 67, 99, 138, 146, 172, 178, 185, 191, 239, 379
 Jackaitis Jukna (ir jo šeima) — 58
 Jaknavičius J. — 365—366
 Jakštas A. — 177—178, 260

- Jaroševičius J. — 7
 Jaugelis Telega S. — 78
 Jaunius K. — 374, 377—378
 Jevlaševskis F. — 160
 Jocheris A. — 370
 Jogaila — 15, 174—175
 Jogėla, *miestietis* — 68
 Jokūbaitis Adomas, *stud.* — 82
 Jokūbaitis Andrius — 58
 Jokūbas iš Kėdainių, *mok.* — 84
 Jokūbas, *tijūnas* — 119
 Jokūbavičius Abromas — 129
 Jomantavičius Jonas — 138
 Jonaitis Jurgis, *stud.* — 83
 Jonaitis Simonas, *stud.* — 82
 Jonaitis Stanislovas, *stud.* — 82
 Jonas, *altarista* — 162
 Jonas, *barzdaskutis* — 119
 Jonas iš Lietuvos kunigaikščių, *vysk.* — 65, 69
 Jonavičius Stanislovas — 50, 131
 Jucevičius L. A. — 370
 Juknaitė Magdelena — 58
 Juknaitis Valentinas — 58
 Julius II — 96
 Jurevičius Kasparas — 50
 Jurgaitis Mikalojus, *stud.* — 82
 Jurgaitis Motiejus, *stud.* — 82
 Jurgaitis Steponas, *stud.* — 82
 Jurgevičius Jonas — 106, 120, 148
 Jurgevičius Jurgis — 121, 131
 Jurgevičius Stanislovas — 119
 Jurginis J. — 8, 44, 51
 Jurgis iš Eišiškių, *magistras* — 72
 Jursaiczik Christoferus — 107
- Kabelka J. — 366
 Kachna, *Tiršlio d.* — 50
- Kaligaris (Caligari) J. A. — 125, 157, 186
 Kalvinas — 29, 157
 Kamerarijus Joachimas — 155
 Kanizijus P. — 183—186, 187, 198, 202, 204, 358, 380
 Karcanas Jonas — 249
 Karizna Mikalojus — 66, 104—105, 127, 200
 Kasparaitė Magdelena — 54
 Kasparas, *vaistininkas* — 119
 Kasparas, *veldamo s.* — 52
 Kawecka-Gryczowa A. — 198, žr. Gričova A.
 Kazakevičius Jonas — 133, 134, 159
 Kazimieras Jogailaitis — 15, 47, 49
 Kepenas P. — 370
 Kęsgailos, *šeima* — 88
 Kymantas — 47
 Kimonas — 245
 Kiška Jonas — 30, 77, 88
 Kiška St. — 76—78
 Kiška Stanislovas, *vysk.* — 169
 Kiškos, *šeima* — 88
 Klemensas VIII — 160, žr. Al-dobrandinis I.
 Klodzinskis Motiejus — 111, 125
 Kobilinskis Motiejus — 76, 242
 Kochanovskis J. — 307, 336
 Kojelavičius A. žr. Vijūkas-Kojelavičius A.
 Kolbuševskis K. — 228
 Kolbuševskis S. — 271, 295, 301, 305, 382
 Komendonis J. F. — 165
 Komulėjus (Comuleus) Aleksandras — 199—200

- Kornelijus Valerijus iš Utrech-
to — 171, 172
- Korsakas K. — 6, 43
- Kosakovskis K. — 370
- Kosceleckis L. — 238
- Kostenickis, *ref. kun.* — 160
- Košickis Jonas — 242
- Kotarskis Benediktas — 108,
111—112, 133
- Kotas S. — 30, 87
- Kozlovskis Mikalojus — 174—
175
- Koženevskis S. — 125
- Kraševskis J. I. — 371
- Krylovas I. — 286
- Krimeris Petras — 35
- Kristupaitis Steponas, *stud.* —
82
- Kromeris M. — 163, 193
- Kruopas J. — 215—216, 220, 381
- Kubilius J. — 8
- Kučborskis Valentas — 167
- Kudzinovskis Č. — 383
- Kulvietis Abraomas — 17, 21,
29, 72, 80, 83, 147, 149—150,
179, 209
- Kulvietis Adomas — 149
- Kunikas A. — 372
- Kurčevskis J. — 179
- Kušulevičius Vaidila — 49
- Kživanskis Kasparas — 108, 116
- Kžižanovskis J. — 227—228
- Labunauskis Jonas — 185
- Labunauskis Vaclovas — 239,
247, *žr.* Daujotas Vaclovas
- Lanczkis Markus — 65
- Laskovskis Jonas — 91
- Laureo Vincentas — 109, 154
- Laurinaitis Banys — 136
- Laurinaitis Ezopas — 136
- Lavinskis Jokūbas — 36, 60, 182
- Ledesma J. — 166, 169, 173, 191,
195, 197—198, 202, 203, 204,
206—207, 224, 232, 259, 358
- Lempicki S. — 152
- Lenčickis Danielius — 187, 198
- Leonas X — 96
- Levonis Baltramiejus — 67—68
- Libanas, *prof.* — 156
- Lintfaras Martynas — 175
- Liuteris — 16, 157, 168, 279—
280, 300
- Liutkūnas Steponas — 73
- Livijus — 147
- Lovmianskis H. — 51, 383
- Lukaševičius J. — 7
- Macejovskis B. — 117, 274
- Macejovskis S. — 31
- Makoveckis Jonas — 160
- Maksimaitienė O. — 75
- Mamoničiai, *spaušt.* — 249
- Manucijus Paulius — 153
- Manvilavičius Kristupas — 185
- Markevičius (Markovičius) And-
rius — 133, 158, 161
- Markowicz Stanislaus — 107
- Marksas K. — 27, 29, 276
- Marot — 279
- Martynas, *miestietis* — 113
- Martynas, *vysk.* — 122
- Maskovskis Jonas — 242
- Matusevičiūtė O. — 177, 259
- Mažiulis V. — 8
- Mažvydas M. — 29, 71—72, 85,
176, 178—181, 184, 199, 209—
214, 216, 220, 285, 332, 378
- Meceleris *žr.* Mecleris

- Mecleris (Metzler) Jonas — 150—151, 154—156
- Melanchtonas F. — 147, 150—151, 153—154, 155—157
- Meškauskas E. — 8
- Miežinis Matas — 305
- Mikalojaitis (Daukša) Baltramiejus — 50, 52—58, 62—63, 144
- Mikalojaitis Jokūbas — 165
- Mikalojaitis Pocius — 50
- Mikas, *veldamas* — 52
- Mykolaitis-Putinas V. — 306
- Mykolas, *kun.* — 64
- Mykolas Lietuvis — 18, 22
- Mikutaitis P. — 8
- Milašiūtė Elžbieta — 55
- Milkus K. G. — 294
- Miškinis M. — 270
- Miunceris T. — 27
- Mlečka Jonas — 79, 88
- Mlečkos, *šeima* — 115
- Mlodinskis Adomas — 101, 103
- Modzelevskis Mikalojus — 142
- Modževskis A. F. — 170, 284
- Mončinskis (Mączyński) J. — 16, 236
- Morkūnas Jokūbas — 250, 360
- Motiejaitis Daukšys — 48
- Motiejaitis Valentinas — 81
- Motiejavičius Baltramiejus — 135
- Motiejus II, *vysk.* — 64
- Mozūriūnas V. — 382
- Mstislavcas Piotras — 248—249
- Mužinovskis S. — 215
- Nadarinskis Adomas — 164
- Narbutas T. — 124, 196
- Narkuskis (Narkuškis) Stanislovas — 92, 97
- Naruševičius Stanislovas — 184
- Nedizvickis Baltramiejus — 160
- Nejūnas Daukša — 48
- Nepotas Kornelijus — 171
- Neseckis K. — 46—47, 195—196
- Nezabitauskis Kajetonas — 368
- Niger (Mela) Antonius — 155
- Noreišienė Darata — 68
- Noreišis Baltramiejus — 68
- Ochmanskis J. — 383
- Olelkovičius Jurgis — 117, 289
- Orfėjus — 244
- Orvydas K. — 108
- Otremskis J. — 382—383
- Ožechovskis (Orzechowski) S. — 336
- Pacas Mikalojus — 123, 140—143, 241
- Pacas Povilas — 141
- Pakalka K. — 367
- Palaskis Petras — 139
- Palionis J. — 8
- Paulsen F. — 154
- Pekulas Tarkvinijus — 81, 89, 101, 105, 111, 113—114, 125, 126, 146, 148—151, 162, 192—193
- Peletier du Mans — 279
- Periklis — 245
- Petkevičius Merkelis — 17, 32, 360
- Petkevičius Petras, Petro s. — 112
- Petkevičius Petras, Motiejaus s. — 98, 108, 111, 112—115, 121—122, 123, 126, 131—132, 133

- Petkūnas Mikalojus — 94
 Petkūnas Motiejus — 112
 Petkūnas Pranciškus — 112
 Petkūnas-Petkevičius Jurgis —
 93—99, 107—109, 112, 114,
 297—298
 Petraitis Abraomas, *stud.* — 82
 Petraitis Jurgis, *stud.* — 82
 Petrarka F. — 276
 Petras iš Anykščių, *mok.* — 84
 Petricijus (Petrycy) Sebastijon-
 as — 170—171
 Pičeta V. I. — 11
 Pijus IV — 155
 Pikelis (Pikielius) Paulius — 189
 Piktuižaitis Daukšas — 47
 Pindaras — 152
 Platonas — 147, 152
 Plioteris J. — 305
 Plutarchas — 155
 Polovica Merkelis — 129
 Poržezinskis V. — 374
 Posevinas A. — 186—188
 Pošakovskis J. — 181
 Poška D. — 305
 Povodovskis H. — 203
 Povilas, *klebonas* — 71
 Pranskus B. — 8, 44
 Pretorijus M. — 60, 294
 Protasevičius Valerijonas — 67,
 97—98, 110, 127, 189, 199,
 290
 Pukštų *giminė* — 49
 Purickis J. — 165

 Radtke E. — 25
 Radvanas J. — 238, 289
 Radvila Jonas — 74
 Radvila Jonušas — 17
 Radvila Jurgis — 20, 33, 39,
 141, 186, 189—190, 200
 Radvila Kristupas — 17, 130
 Radvila Mikalojus, *vysk.* — 69
 Radvila Mikalojus Juodasis —
 16, 20, 30, 180
 Radvila Mikalojus Rudasis —
 17, 30, 238, 289
 Radvilaitė Barbora — 94
 Radvilaitė-Kiškienė Ona — 88
 Radvilos, *šeima* — 15, 88
 Radziminskis Vaitiekus — 161
 Raiskis Jonas — 67—68
 Ramoška Petras — 63
 Rapolionis S. — 83, 179
 Reitelaitis J. — 260
 Rejus M. — 226, 228, 250, 300
 Reuchlinas J. — 156
 Richlikas Jonas — 132
 Roizijus P. — 64, 67, 92, 94—
 96, 127
 Ronsaras (de Ronsard) P. —
 279
 Rostovskis S. — 60, 181
 Roterdiamietis Erazmas — 149—
 151, 152—153, 156, 280
 308—310
 Rotundas A. — 22, 41, 283
 Rudžieris (Ruggieri) J. — 184
 Ruigys Pilypas — 294
 Rulus J. — 155

 Safarevičius J. — 8
 Salopiata P. — 261—262, 267,
 366
 Sapiega Leonas — 141, 291
 Sauka D. — 8
 Sebastijonavičius Sebastijonas —
 138
 Sedkovskis Mikalojus — 125
 Sekliucjanas J. — 215

- Semaškevičius Ambraziejus — 136—137
- Semaškevičius Simonas — 136—137
- Semaškevičius Stanislovas — 136—137
- Semkovičius V. — 46
- Sikstas V — 234
- Simonaitis Jurgis, *stud.* — 82
- Simonaitis Mikalojus, *stud.* — 82
- Sirputis — 49—50
- Sittig E. žr. Zitigas E.
- Skardžius P. — 232, 259, 319, 378—379
- Skarga P. — 13, 230—231, 382
- Skirvainis Jeronimas — 132, 159
- Skirvainis Jurgis — 63, 132
- Skuminas Teodoras — 139
- Slavenckis V. — 111
- Slavočinskis S. M. — 368
- Smigleckis M. — 236
- Sočio *giminė* — 63
- Sofoklis — 147, 152
- Sokaitis Daukšas — 47
- Sosiūras F. de — 374
- Sotis — 49—50, 132
- Sotvelis N. — 365
- Speronis Speronė — 278, 279, 293, 296, 299, 301—302
- Stanevičius S. — 240, 247, 305, 368—369, 370
- Stangas Chr. S. — 176
- Stanislaus David, *stud.* — 85
- Stanislovaitis Adomas, *stud.* — 81
- Stanislovaitis Jokūbas, *stud.* — 81
- Stanislovaitis Jurgis, *stud.* — 82
- Stanislovaitis Kasperas, *stud.* — 82
- Stanislovaitis Stanislovas, *stud.* — 82, 84
- Stašūnas Adomas — 136
- Stašūnas Andrius — 136
- Stašūnas Jurgis — 136
- Steponaitis Albertas, *stud.* — 82
- Steponas Batoras — 24, 38, 160, 190, 282—283
- Strazdas A. — 305
- Strijkovskis M. — 41, 111—112, 116, 117—119, 133, 149, 174—175, 190, 288—289, 296—297
- Strikovskis Benediktas — 103, 108
- Striška Albertas — 184
- Sungaila Augustinas — 158
- Survila Erazmas — 158—159
- Sutkevičius D. — 371—372
- Svencickis Jonas — 88
- Sveževskis Martynas — 121
- Šachmatovas A. — 374
- Šemeta Merkelis — 102, 128
- Semetienė O. — 128, 137
- Šemetos, *giminė* — 128, 159
- Šidloveckis Kristupas — 16
- Šimkaitis Petras (ir jo šeima) — 58
- Sirvydas K. — 34—35, 258, 261, 288, 320, 358, 364, 366—367
- Siukšta T. — 134
- Sliupas J. — 377
- Taboras, *vysk.* — 175
- Talaitis Jurgis — 69, 101
- Tanglis E. — 231—235, 251, 261, 309—310, 379
- Tartila (Tortylowicz) Jonas — 92

- Taso T. — 278
 Tašickis (Taszycki) V. — 280
 Tazbir J. — 28, 38
 Teineris A. — 140
 Telega Baltramiejus — 78
 Tėvynės Mylėtojas (Philopater) — 290
 Tijūnėlytė J. — 171
 Timotiejaitis Jonas, *stud.* — 82
 Tiršlys — 49—50
 Tiškevičius Jurgis — 107, 124, 194, 365
 Tolgsdorfas E. — 181, 187
 Toločka Stanislovas — 108, 116
 Tžiceskis A. — 16

 Uchanskis Jokūbas — 42, 95, 157
 Ulickis Baltazaras — 108, 111, 112
 Ultrajektinas Kornelijus *žr.* Kornelijus Valerijus iš Utrechto

 Vaidila, M. *Daukšos prosenis* — 49, 50—52
 Vaina Benediktas — 201—202, 291
 Vaišnoras S. — 29, 183, 214, 251, 285, 309
 Valančius M. — 64—65, 69, 91, 93, 95—96, 101—102, 108, 112, 123, 180, 196, 328, 370, 376
 Valavičius Eustachijus — 39, 118
 Valavičius Jarašius — 25
 Valavičiūtė Regina — 142
 Valentinavičius Baltramiejus, *mokyt.* — 73
 Veblaitis P. — 133, 138, 142
 Vega Emanuelis — 35

 Venclova A. — 382
 Vendrogorskis (Vendrogovskis?), *ref. kun.* — 160
 Vergilijus — 147, 152, 288, 296
 Vienuolis A. — 382
 Vietoras H. — 281
 Vijūkas-Kojelavičius A. — 46, 49, 63, 69, 116, 195, 297
 Vilentas B. — 184, 199, 209—213, 225, 260—269, 320, 366
 Viliamovskis Jonas — 72
 Vinkleris A. — 155
 Virbickis Vaclovas — 91—92, 97, 102, 124
 Virbickis Viktorinas — 67, 93, 165
 Viskontis H. — 93
 Višemerskis Jonas — 133
 Višemerskis Martynas — 133
 Vištelis J. A. — 305
 Vitaitis Jurgis, *stud.* — 82
 Vytautas — 47, 49, 52, 100, 122, 174—175, 285, 289
 Vladimirovas L. — 8, 248—249
 Vladislovas *žr.* Jogaila
 Vladislovas IV — 24
 Vnučka Morkus — 157—158, 161
 Vnučkienė Sofija — 63, 159, 161
 Volskis Kristupas — 161
 Volteris E. — 85, 195, 206, 247, 295, 372—375, 377, 379
 Voroneckis Jokūbas — 42, 109
 Voškė (Wotschke) T. — 17, 209
 Vujekas Jokūbas — 168, 187, 197, 225, 226—231, 232—238, 243, 250, 259—261, 265, 267, 307, 321, 325, 329, 336—338, 342—343, 345, 348, 352, 355, 382—383

- Zabiela (Zebelius) Jonas, *stud.* — 85
 Zablockis J. — 42, 85, 179, 209
 Zajančkauskas V. — 270
 Zalenskis (Załęski) S. — 16, 187
 Zamaskis Vasilis — 187
 Zernova A. S. — 249
 Zigmantas III *žr.* Zigmantas Vaza
 Zigmantas Vaza — 37—38, 77, 138—139, 141, 242, 282, 291
 Zimleris (Simler) G. — 154
 Zinkevičius Z. — 381
 Zinkus J. — 8
 Zitigas (Sittig) E. — 204, 206—207, 231—232, 234—235, 379
 Želvavičius J. — 286
 Žemaitė — 382
 Žygimantas Augustas — 12, 15—16, 18, 28, 30—31, 79, 94, 97, 147, 151, 164—165, 180, 272, 281
 Žygimantas Senasis — 15, 71, 74, 131, 146
 Žitonis Daukšys — 48
 Žiugžda J. — 10
 Žochovskis Kristupas — 138—139

GEOGRAFINIŲ VARDŲ

- Akmena, *up.* — 135
 Akmenė — 134
 Alytus — 139
 Alsėdžiai — 82, 98
 Anykščiai — 84
 Ant didėsės lankos Ilgoji, *dirva* — 60
 Antvardė, *up.* — 139
 Arabija — 301
 Ariogala — 47, 74, 77, 121; *m-la* — 66, 73
 Ariogalos *valsč.* — 137, 144, 163
 Ašmena — 290
 Ašmenos *valsč.* — 48
 Babėnai — 50—55, 57, 58, 59, 61, 79, 135, 143, 172
 Babėnų Katkuškė — 52; *žr.* Katkūniškė, Katkuškė
 Babėnų laukas — 51, 61, 136, 144—145
 Badaukiai — 128, 168
 Baisogala — 75, 79, 133
 Balninkai — 181—182
 Baltininkų *valsč.* — 122
 Batakiai — 92
 Bazelis — 174
 Beinartavičiai — 116
 Betygala — 99, 103, 112—114, 121, 130, 131—132, 135, 137, 144, 161; *m-la* — 66, 73
 Biržai — 30
 Biržinėnai — 138
 Biržinėnų *valsč.* — 128, 163
 Bobruisko *valsč.* — 47
 Bruklinas — 376
 Butkiškė — 99, 108, 121
 Butrimaičiai — 138—139
 Čekija — 276
 Dancigas — 77
 Dauškiai — 48
 Daukšiškiei — 48
 Daumantų laukas — 51, 61
 Daustoriai — 134

- Degutdaubis, *up.* — 139
 Deltuva — 137
 Dirvėnų valsč. — 79
 Dotnava, *up.* — 59
 Dotnuva — 52, 79, 88
 Dotnuva, *up.* — 59, 77; *žr.* Dotnava
 Dotnuvėlė, *up.* — 59; *žr.* Dotnava
 Dotnuvka, *up.* — 59; *žr.* Dotnava
 Dotnuvos laukas — 51
 Dubingiai — 30
- Eišiškės — 69, 72, 92, 94, 98, 112
 Europa — 6, 17, 37, 81, 96, 276
- Ferara — 93
 Flandrija — 91
 Florencija — 278
- Gardinas — 91, 139
 Gedspūdai — 138
 Geranainiai — 109
 Getautiškiei — 127—130, 133, 136
 Ginteliškė — 48
 Gondinga — 164
 Gondingos *valsč.* — 133, 138
 Graikija — 301
 Grauželė, *dirva* — 60
 Grinkiškis — 79
- Hagenau — 153
 Heidelbergas — 375
 Horodlė — 46—47
- Italija — 22, 99, 141, 155, 276, 282—283, 296
- Jagučionys — 144
 Jaugila, *up.* — 60
- Jaurė, *dirva* — 60
 Jonava — 79
 Joniškis (Šiaulių) — 242; *m-la* — 64—65
 Josvainiai — 76, 169, 242
 Josvainių *valsč.* — 163
 Juknaičiai — 138
 Juodijų laukas — 128
 Jurbarkas — 78, 118, 138—139; *m-la* — 65
 Jurbarko *valsč.* — 138, 164
 Juškiškė — 55, 61
- Kaltinėnai (Žemaičių) — 82, 98 —100, 104—105, 116
 Karaliaučius — 17, 24, 28—29, 42, 76—77, 80, 83—86, 147—148, 180, 209, 214
 Karklėnai — 130
 Karklėnai Sakvietė — 135—136
 Karklėnų *valsč.* — 129, 135, 239
 Karšuva — 101—102, 164
 Katkūniškė — 52, 55, 143; *žr.* Babėnų Katkuškė, Katkuškė
 Katkuškė — 55; *žr.* Babėnų Katkuškė, Katkūniškė
 Kaunas — 18, 23—24, 69, 70—71, 74, 77—78, 81, 290, 378; *m-la* — 66, 71
 Kauno *pav.* — 73, 102
 Kėdainiai — 50, 74—78, 82, 84—85, 88, 129, 150, 242
 Kelmė — 39, 82, 112, 134, 159
 Kijevas — 290
 Klovainiai — 25
 Kraiskas — 97
 Krakės — 48, 77, 79, 89, 99, 100, 101—104, 106—107, 121—122, 126—127, 131, 144, 146,

- 149—150, 154, 192, 365; *m-la*
— 66, 171—172
- Kražiai — 74, 77, 81—82, 97,
104, 105, 127—130, 136, 140,
189, 240, 247; *m-la* — 66—67
- Krekenava — 68, 69, 74, 79;
m-la — 67—69
- Kretinga — 143
- Krokuva — 8, 15—16, 22, 42,
66—67, 69—70, 80—86, 92,
104, 111—113, 116—117, 142,
154—156, 167, 172, 174, 186,
190, 204, 226, 227, 281, 335,
336
- Kruonis — 102
- Kulva — 17, 147, 149—150, 179
- Kuršas — 141
- Kvarkelė, *dirva* — 60
- Kvėdarna — 99
- Labunava — 239
- Latvija — 181, 187
- Leipcigas — 72
- Lenčicos *pav.* — 242
- Lenkija — 12—13, 15—16, 19,
27—29, 31, 38, 41, 87, 93,
95, 109, 120, 146, 150, 153,
157, 165, 180, 184, 187, 193,
226—227, 230, 250, 252, 271,
276, 280—282, 286, 382
- Liachovičiai — 160
- Liauda — 53
- Liaudės (Liaudos?) laukas — 51
- Lietuva — 36, 148, 153; *žr.* Lie-
tuvos Didžioji kunigaikštys-
tystė
- Lietuvos Brasta — 16, 30
- Lietuvos Didžioji kunigaikštys-
tė — 5—6, 9—10, 12, 15—19,
20, 22—31, 37—44, 48, 62,
70, 77, 79, 84, 87, 90, 98,
109—110, 117, 150, 173—174,
178—180, 184—185, 188—
191, 193, 199—200, 225, 230,
250, 271—272, 274, 276, 282
—283, 286, 288—290, 294—
295, 297, 303—305, 351, 357—
358, 360, 364, 368; *žr.* Lie-
tuva
- Livonija — 12, 28, 188, 190
- Luckas — 93, 97
- Luokė — 77, 99, 104, 125
- Lvovas — 248—249
- Maišiogala — 102
- Maskva — 67, 248, 290, 380—381
- Mažieji Dirvėnai — 128
- Medininkai — 122
- Minskas — 97
- Mituva, *up.* — 139
- Močėnai — 55, 73, 172
- Molėtai — 103
- Montviliškis — 79
- Mosėdis — 99, 242
- Mozūrija — 24
- Mscislavas — 142
- Musė, *up.* — 161
- Naugardukas — 139, 160
- Naujadvaris — 101—102
- Naujamiestis — 39
- Nemakščiai — 99
- Nendrynė, *dirva* — 60
- Neris, *up.* — 54, 79, 199
- Nesvyžius — 294
- Nevėžis, *up.* — 47, 75—77, 116,
273
- Norkūnai — 101—102
- Obelis, *up.* — 77
- Ostrogas — 248—249

- Paberžė (Vilniaus) — 105
 Paduva — 94, 141
 Pajūris — 161
 Palanga — 114
 Palenkė — 24
 Panevėžys — 75, 111
 Paryžius — 109, 152
 Parnasas — 289
 Pašakarniai — 159
 Paštuva — 102
 Pašušvis — 159
 Pašvitinys — 142
 Penioniai — 83
 Persija — 301
 Petkūnai-Petkavičiai — 112
 Petrapilis — 372, 375
 Petrikavas — 160, 193
 Plateliai — 77, 82, 169
 Plockas — 94, 120
 Polockas — 24
 Poznanė — 226—227, 238
 Praha — 86, 371
 Prancūzija — 22, 271, 276
 Prūdavietė, *dirva* — 60
 Prūsija — 9—10, 24—25, 28—29,
 31, 41—42, 72, 77—78, 87,
 92, 141, 164, 173, 178—179,
 183, 198, 206, 288, 361
 Pultuskas — 227

 Radviliškis — 99
 Rakuva — 172
 Ramygala — 111
 Raseiniai — 77, 82, 99—100,
 104; *m-la* — 66
 Raudėnai — 242
 Raudzė, *up.* — 135
 Rietavas — 75, 157, 164
 Ryga — 189
 Rogačevo *valsč.* — 47
 Roma — 89, 91, 110, 116, 125,
 140, 157, 188, 193, 197, 227,
 235, 261, 292, 301—302
 Rosčiai — 185
 Rosčių laukas — 51, 60
 Rumboltiškės — 158
 Rusija — 5, 12, 188, 372—373,
 375, 381

 Salakas — 69
 Seredžius — 77
 Siena — 278
 Silezija — 226
 Skaruliai — 54, 56, 79
 Skirsnemunė — 76, 99, 104, 139,
 148
 Sluckas — 117
 Smilga, *up.* — 77, 106—107
 Smolenskas — 290
 Stašūnai — 143—144
 Štervas, *ežeras* — 122
 Stražiai — 65
 Surviliškis — 99, 115

 Šeduva — 71, 75, 77, 121
 Šiaulėnai — 99
 Šiauliai — 65, 242
 Šilalė — 92
 Šilė, *dirva* — 60
 Šiluva — 161, 191, 194; *m-la* —
 63, 159
 Strasburgas — 177
 Šušvė, *up.* — 107

 Tarybų Sąjunga — 380
 Tauragė, *m-la* — 64—65
 Telšiai — 243
 Telšių *valsč.* — 163
 Tilžė — 77, 169
 Tiubingenas — 209
 Torunė — 172

- Toskana — 277—279
 Trakai — 15, 131, 290
 Transilvanija — 168
 Tryškiai — 242
 Turkija — 117
 Tverai — 99

 Upytė — 25, 48, 68, 76
 Upytės *pav.* — 79, 133

 Vadaktai — 53, 57, 58, 59, 79
 Vadaktis, *up.* — 53
 Vakarų Europa — 26, 150, 275
 Valmiškiai — 133
 Vantainiai — 101
 Varniai — 29, 69, 74, 82, 89, 91,
 98—99, 103, 106—107, 109,
 113—115, 118, 119, 122, 123,
 133—134, 140, 143, 148—149,
 151, 162, 203, 233; *m-la* —
 64—66
 Varšuva — 160, 222, 291
 Veliuona — 52, 75, 99, 124, 138—
 139, 148, 193; *m-la* — 66
 Veliunos *valsč.* — 48, 52—53,
 135
 Vengrija — 227
 Verkiiai — 98
 Viduklė — 47, 81—82, 99, 105—
 106, 112, 120—121, 125, 148,
 165; *m-la* — 66
 Vydžiai — 184
 Viena — 154, 226
 Viešvėnų *valsč.* — 163
 Vilkija — 71, 75—77, 81, 91, 99,
 120, 148, 164, 193
 Vilkijos *valsč.* — 163
 Vilniaus *pav.* — 102
 Vilnius — 7—8, 14—22, 29—30,
 32—37, 39, 42, 53, 64, 67,
 69, 72—74, 76—77, 81, 83,
 92, 94, 98, 111, 113, 116—117,
 138—139, 141—142, 146—147,
 157, 160—161, 169, 174, 177,
 179—181, 186—187, 197, 199,
 201—203, 227, 231, 233, 235—
 236, 241, 247, 249, 272—274,
 290, 358, 368—369, 372, 380—
 382
 Vitebskas — 142
 Vitenbergas — 94—95, 209
 Vizginiai — 128, 168
 Vokietija — 22, 26—28, 80, 153,
 168, 187, 226, 276, 279—280,
 288
 Wolcza — 94
 Vongrovecas — 226
 Vroclavas — 155

 Zabłudovas — 248

 Žagarė — 99
 Žalgiris — 289
 Žarėnai — 99
 Žasetos *valsč.* — 48
 Žemaičiai — 25, 29, 42, 47—48,
 50, 64—66, 76, 78, 81, 88,
 91—92, 95, 97, 99, 118, 129,
 131, 137, 139, 141, 163, 165,
 174, 181, 203, 242, 272—274,
 285, 290; *žr.* Žemaitija
 Žemaitija — 60, 82, 85, 164; *žr.*
 Žemaičiai
 Žemaitkiemis — 36, 60, 182
 Žirnynas Pabirštaulė — 129
 Žvingiai — 99

TURINYS

PRATARMĖ	5
I RASTIJOS LIETUVIŲ KALBA PASIRODYMO SĄLYGOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNI- GAIKŠTYSTĖJE	9
1. Socialinio, politinio ir kultūrinio gyvenimo raidos bendrosios tendencijos	10
2. Veiksniai, apsprendę lietuviškos knygos pasi- rodymą ir pobūdį	26
II M. DAUKŠOS BIOGRAFIJOS NUOTRUPOS ..	45
1. Kilmė, šeima, aplinka. Mokslo klausimas	46
2. Krakėse ir Varniuose	89
3. Kai kurie asmenybės ir pažiūrų bruožai	145
III LITERATORINES VEIKLOS PRADŽIA. J. LE- DESMOS KATEKIZMO VERTIMAS	173
1. Rankraštiniai tekstai ir pirmosios spausdintos knygos lietuvių kalba Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje	173
2. Literatūrinio darbo pradžia ir J. Ledesmos katekizmo pasirodymo aplinkybės	191
3. J. Ledesmos katekizmo vertimas	203
IV J. VUJEKO POSTILĖS VERTIMAS	225
1. Postilės pobūdis, vertimo autorystė ir chrono- logija	226
2. Bibliografinis apibūdinimas. Lotyniškoji pra- kalba	237
3. Bendrieji vertimo bruožai. Santykis su pro- testantų raštais (B. Vilentu)	250
V M. DAUKŠOS KOVA DĖL GIMTOSIOS KAL- BOS TEISIŲ	270
1. Skatinantieji akstinai. Kova dėl tautinių kalbų teisių kituose kraštuose	271

2. Gimtoji kalba ir tautos koncepcija. M. Daukšos programa	282
3. Renesansiniai prakalbos bruožai. Originalumas	299
VI VERTIMO MENAS, LITERATŪRINIO STILIAUS UŽUOMAZGOS IR ĮNASAS Į LITERATŪRINĘ KALBĄ	307
1. Leksikos gausumas ir literatūrinės kalbos praturtinimas	308
2. Išraiškos vaizdingumas, liaudiškumas ir išbaigtumas	321
3. Periodo struktūra. Grožinės prozos užuomazgos	334
VII M. DAUKŠOS REIKŠMĖ IR POVEIKIS	358
PRIEDAS	385
1. M. Daukšos tėvo testamentas (1586)	387
2. M. Daukšos žemės pirkimo aktas (1601)	393
3. Skundas ant M. Daukšos (1601)	400
SANTRUMPOS	403
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS	406
RODYKLĖS	407
Asmenų	407
Geografinių vardų	417

ЮРГИС ЛЕБЕДИС
МИКАЛОЮС ДАУКША

На литовском языке

*

Redaktorė *J. Grigienė*
Dailininkas *A. Smilingis*

Techn. redaktorius *V. Serapinas*

Korektorės *M. Raudonikienė* ir *A. Preikšienė*

*

Pasirašyta spaudai 1963.XII.3. LV 12343. Leidinio Nr. 3941. Tiražas
4000 egz. Popierius 84×108^{1/32}—6,625 pop. l.=20,73 sp. l.+15 įklijų;
20,2 leid. l.

Spaudė Valst. K. Poželos v. spaustuvė Kaune, Puškino 11. Užs. Nr. 842.

Kaina 1 rb

PASTEBĒTŪ KLAIĢŪ ATITAIŠYMAS

Psl.	Eilutē	Išspausdinta	Turi būti
47	2 iš apač.	Литовской	Литовскаго
100	7 „	914	194
168	2 „	Przyjaciól	Przyjaciól
177	12 „	dalis	dalis
200	15 „	nariais	nariai
219	14 iš virš.	dagštái	dagštái
228	7 „	Koibuševs —	Kolbuševs —
265	13 iš apač.	šie	šie
312	3 iš virš.	okrutna	okrutna
314	5 „	šawú	šawú
316	5 iš apač.	šwoie	šwoie
317	3 iš virš.	iftnosc	iftnošć
318	2 iš apač.	rozgzuca	rozgzuca
326	8 „	na šwiatšą	našwiatšą
350	11 iš virš.	będa	będa
388	9 „	Ляв'де	в Ляв'де
388	11 iš apač.	ωремышь, чотыри	ωремышь чотыри,
393	4 „	ниж'бых'мо	иж'бых'мо